

Göran Therborn

Vad gör den härskande klassen när den härskar?

Översättning: Gunnar Sandin (1980)

Denna nätpublicering är gjord med författarens medgivande.

Innehåll

Vetenskap och politik — ett förord	1
Proletariatets diktatur och statsapparatus klasskaraktär	6
1. Problemet och frågorna	6
Proletariatets diktatur: orden och begreppet	6
En analysmodell	12
2. (Provisoriska) svar	21
Statens inflöden	21
Omvandlingsprocesser	43
Utflöden	49
En anmärkning om småbourgeoisins effekter på staten	62
Hade Lenin rätt? En första slutsats	64
Statsmakten — om klassväldets dialektik	68
1. Klass, stat och makt	68
En gränsdragning	68
... och dess motivering	70
Exkurs för sociologer	73
2. Finna den härskande klassen: om att fastställa statsmaktens klasskaraktär	76
Ett analyschema	77
Statsmakt och statsapparat	79
Definitioner och procedurer	82
3. Statsmaktens determinanter: staten och samhällets reproduktion	87
Staten och ekonomin	88
De tre sätten för ideologisk interpellation	92
Reproduktionens mekanik	94
Förlust av statsmakten	95
4. Statsmaktens utövning I: format	97
Den härskande klassens problematik	98
Representationsformat	99
De viktigaste borgerliga representationsformaten	100
5. Statsmaktens utövning II: förmedlingsprocesser	120
För att summera	133
Att erövra statsmakten från den utvecklade kapitalismen	136
1. Nulägets historia	136
2. Framtiden som historia	150

Vetenskap och politik — ett förord

Två problemställningar knyts i denna bok nära samman. Den ena gäller empirisk samhällsteori, den andra den revolutionära politikens praktik i de utvecklade kapitalistiska länderna. Den första uppsatsen handlar om statsapparaten och leder sitt upphov tillbaka till det franska kommunistpartiets tjugioandra kongress, där man strök begreppet proletariats diktatur ur stadgarna. Den går emellertid utöver ramen för den politiska debatt som beledsagade och följde på den händelsen. Genom att ge sig in på organisationsteorins område söker den klarlägga de former för statens organisation som kännetecknat det feodala samhället, den klassiska och moderna västvärlden respektive våra dagars östeuropeiska regimer.

Erfarenheterna av nittonhundratalets diktaturer kan ge goda skäl att överge de klassiska marxist-leninistiska föreställningarnas förvirrande distinktioner mellan demokratisk och diktatorisk diktatur. Men föreställningen om proletariats diktatur var central i Marx' och Lenins tänkande och betecknar tillsammans med sina följsatser ett centralt objekt som inte utan vidare kan avfärdas. Framför allt pekar den på statens organisation som ett avgörande uttryck för klassherraväldets sociala relationer. Till den empiriska samhällsteorin ställer den frågan: hur uttrycker och reproducerar statsapparaten själva organisation klassförhållandena? Den praktiskt revolutionära politiken ställs inför problemet: hur ska en socialistisk stat i väst organiseras så att den reproducerar herraväldet för proletariats och dess allierade klasser och skikt bland det arbetande folket, och så att utvecklingen mot ett klasslöst samhälle underlättas? Sådana svårigheter klaras knappast av genom hänvisning till Lenins begreppsanalyser, hur inträngande dessa än må vara. Inte hjälper det heller att bara lägga av Marx' och Lenins terminologi utan att ordentligt ta itu med de underliggande problemställningarna.

Den andra uppsatsens upphov och utveckling är av delvis motsatt karaktär. Den växte fram ur ett missnöje med den akademiska debatt som rasat inom den anglosaxiska statsvetenskapen och sociologin om huruvida pluralism eller maktelit ska betraktas som det dominerande inslaget i västpolitiken i dag. En första version presenterades för fyra år sedan vid det brittiska sociologiförbundets årskonferens. Uppsatsens fortsatta utveckling inspirerades av den aktuella politiska diskussionen om det borgerliga väldets massbas. Hur har den lilla borgarklassen, eller en ännu mindre ledande fraktion inom denna, kunnat härska i demokratiska former som kännetecknats av rättsligt fri opinionsbildning samt lika och allmän rösträtt? Frågan har ställts, om än hittills knappast besvarats, av (bland andra) Louis Althusser, Christine Buci-Glucksmann och anhängare av den klassiska gramscianska hegemonisynen. I ett försök att ge de första bitarna till en lösning har jag presenterat en översikt av klasstyrets politiska former. Den analys som görs här hänger även samman med en uppsats som inte tagits med i denna bok, nämligen 'The rule of capital and the rise of democracy'.¹

Den politiska konjunktur i vilken boken skrivits präglas påtagligt av att framsteg mot socialism åter blivit en konkret möjlighet i vissa utvecklade kapitalistiska samhällen, i synnerhet Frankrike och Italien. De strategiprogram och -debatter som uppkommit i dessa och andra länder har blåst under massmedias stora men i mycket stereotypa intresse för vad som kallas 'eurokommunism'. Den tredje texten innehåller vissa reflexioner om hur den aktuella politiska konstellationen har uppstått, och särskilt om den demokratiskt socialistiska strategins innehåll, problem och utsikter.

Mitt arbete är mer en samling uppsatser än en i kapitel indelad bok. Dess tre delar bör dock läsas i ljuset av varandra. Exempelvis står det organisationsteknologiska begrepp som utvecklas i den första uppsatsen i nära samband med de statliga förmedlingsprocesser som formuleras i den andra. Reproduktionsmekanismerna, formaten för den härskande klassens representation och förmedlingsprocesserna hänger inbördes samman inte endast i utövandet

¹ *New Left Review* nr 103 (1977). [svensk översättning *Kapitalism och rösträtt*, 1980 xxx]

av statsmakten utan verkar även i statsapparatusens reproduktion — en uppgift av central betydelse för statsmaktens upprätthållande. De strategifrågor som ställs i den sista uppsatsen bygger till stor del på de provisoriska resultaten av de båda föregående.

Vidden av de ämnen som diskuteras — från den medeltida feodala staten till vår samtida sovjetiska, från Max Webers sociologi om byråkrati och klasser till en kommunistisk strategi för västvärlden — kan för många utan tvivel framstå som dumdrastig och kanske även ödesdiger. Men i ett viktigt avseende har undersökningen rätt begränsad räckvidd. Den är tänkt varken som färdig historisk analys eller en samling revolutionsrecept, utan som en ram för empirisk analys och seriös politisk diskussion. Av både politiska och vetenskapliga skäl har jag försökt att hela tiden hålla ett öga öppet mot den empiriska undersökningens och vidimeringens problem. Bortsett från värdet av mitt aktuella försök tvingar den nutida dominansen inom forskningen av icke-empirisk teori och snäv empiricism historikerna och de empiriska samhällsvetarna att till sina göra Dantons och Lenins ord: 'Djävhet, djävhet, ännu mera djävhet!'

Min bok innehåller ett antal ställningstaganden som kommer att väcka såväl vetenskaplig som politisk oenighet. Den är emellertid skriven för läsare med olika erfarenhet och inställning, för politiska kamrater ur olika organisationer och akademiska kolleger från skilda ämnen och skolor — ja, för alla som är intresserade av samhällsanalys och politik. Den bygger mycket på befintlig teori, forskning och politik, såväl marxistisk som icke-marxistisk. Jag har så långt möjligt försökt att komma med positiva alternativ och inte bara rent negativ polemik.

Termerna 'empirisk samhällsteori' och 'samhällsvetenskap' är varken försiktiga parafraser eller synonymer för historisk materialism, även om denna senare som jag hävdar i min bok *Science, Class and Society* är den grundläggande om än inte enda samhällsvetenskapen.² Marxismen uppstod i en brytning med den tyska filosofin och definierade sig som empirisk vetenskap om samhället och samhällshistorien med revolutionär utgångspunkt. Men sedan Lenins, Kautskys och deras samtidas klassiska tid har den marxistiska teorin i Europa varit huvudsakligen filosofisk till sin karaktär och dominerad av yrkesfilosofer. Följaktligen har för moderna europeiska marxister förhållandet mellan *filosofi* och politik varit centralare än det mellan vetenskap och politik.

Denna marxismens paradoxala utveckling — från filosofi till vetenskap och sedan tillbaka till filosofi — har Perry Anderson med karaktäristisk lärdom och briljans beskrivit i *Considerations on Western Marxism*.³ Vår förståelse av den marxistiska teorins samtidshistoriska och framtida utsikter kan emellertid underlättas genom ett par kompletterande observationer. Det är naturligtvis riktigt att den bestämmande grundfaktorn för den europeiska marxismens utveckling sedan 1920 eller så varit den revolutionära västerländska arbetarrörelsens nederlag och reträtt, i förening med den dyrköpta segern i öst som försvarats med auktoritära medel. Men västmarxismens filosofiska vändning har inte bara varit ett resultat av den revolutionära nederlaget. Den föddes även och kanske i första hand genom en djup kris inom den traditionella *borgerliga* kulturen och dito samhället, en kris som skapades av första världskrigets katastrof, och som på ett dramatiskt sätt avslöjades genom det alternativ som oktoberrevolutionen uppställde. Oförmågan hos estetiken, historicismen och den klassiska borgerliga filosofin att få grepp om den nya världen av krig och revolutioner var det avgörande skälet till att intellektuella om Lukács, Korsch, Marcuse och Gramsci övergick till marxismen. (Efter de erfarenheter som fascismen gav, miste en ny generation av filosofer, däribland Althusser, Sartre och Della Volpe, sina illusioner om den borgerliga idealismen.)

Filosofin är till sitt väsen inte någon reträtt från politiken. Tidigare politisk teori bestod ju helt av politisk filosofi. Och även om västmarxismen vanligen sysselsatt sig med kunskapsteori,

² NLB, London 1976. Kommer på svenska.

³ NLB, London 1976. [sv. översättning: *Om den västerländska marxismen*, Arkiv, 1984]

har den även frambringat mycken rättfram politisk filosofi, från *Historia och klassmedvetande* till aktuella arbeten av Althusser och yngre författare som Etienne Balibar, Christine Buci-Glucksmann och Giuseppe Vacca. Ännu ett skäl till västmarxismens filosofiska prägel var troligen den marxistiska teoretiska forskningens tyngdpunktsförskjutning till länder där filosofin varit eller fortfarande är den sociala och politiska teorins dominerande idiom. Trots att filosofin var en huvudform för samhällsdebatten i det vilhelmska och Weimartyskland, har fenomenet framför allt gällt de latinska länderna. Av de tretton ledande personer inom västmarxismen som Anderson räknar upp (s 25 f), kommer sju från latinska länder, vilket ska jämföras med en av elva bland den klassiska marxismens främsta representanter efter de båda grundläggarna.

Den omständigheten att många marxistiska teoretiker under de senaste årtiondena varit filosofer är därför inte bara tecken på nederlag och reträtt utan även på seger och framryckning. Mera oroande är den relativa stagnationen på ekonomins och den politiska teorins områden. Här avslöjar Andersons uppräknings åter ett intressant mönster, även om de kriterier han gått efter inte är invändningsfria. Av de elva mest framträdande klassiska marxisterna framgick åtta ur två speciella intellektuella kulturer, Ryssland och det tyska Österrike. (Siffran stiger till nio om vi inräknar Luxemburg, som föddes i det österrikiska Galizien och fick sin politiska formering i det ryskockuperade Polens arbetarrörelse och i det tyska SPD.) Vi kan inte här undersöka skälen till dessa båda intelligentiors synnerliga marxistiska vitalitet, hur fascinerande ett sådant studium än vore. Men det faktum att den filosofiska diskussionen inte intog någon dominerande ställning inom dessa båda kulturer stärker verkligen det presenterade mönstret.⁴ Däremot hade ingen av dem som framträder på den efterklassiska listan denna bakgrund. Stalinismen å ena sidan och den österrikiska socialismens nederlag och kapitalistiska integration å den andra ger förklaring till avbrottet.

Det är naturligtvis nödvändigt att understryka, vilket Anderson även gör, att västmarxismens filosofiska framsteg lider av allvarliga begränsningar, inte bara i förhållande till den historiska materialismen utan även till den borgerliga samhällsteorin. Ty förhållandet att filosofin var ett utbrett idiom inom det romanska och (i mindre grad) tyska samhällstänkandet betyder inte att filosofin tog till sig de mest avancerade borgerliga bidragen till samhällsteorin. Den filosofiska västmarxismen berörde i stort sett inte den tyska historievetenskapens mäktiga och imponerande tradition och heller inte det nya ämnet sociologi, vilket visserligen i Europa var akademiskt osäkert och perifert, men som i Durkheims och Webers arbeten utgjorde en avantgardistisk intellektuell kraft.

Man får dock inte tro att marxismen i Västeuropa efter 1920-talet enbart bevarades som filosofi. Utanför det politiskt-teoretiska aktivitetscentrat utvecklades en viktig och sofistikerad historiebeskrivning — i England representerad av Hill, Hobsbawm, Thompson och andra och i Östeuropa av Kuczynski, Porsjnev med flera — liksom enskilda bidrag till den ekonomiska teorin och historien som Dobbs och Sweezys. Vi får heller inte glömma den viktiga roll som de kommunistiska partiernas kursböcker och pamfletter för massagitation haft för upprätthållandet av den marxistiska traditionen. Även om detta material kanske inte var så intellektuellt stimulerande bidrog det till att reproducera en miljö, i vilken en politiskt lämplig teori och forskning kunde utvecklas när lägets parametrar väl hade förändrats. Det var till denna tradition, och först till dess mest dogmatiska former, som det sena sextitalets nyss radikaliserade generation vände sig sedan vågen av halvanarkistisk spontanism sjunkit undan. Centrala bidrag har förvisso getts av individer ur annan miljö: Perry Anderson själv, Erik Olin Wright och Immanuel Wallerstein i USA, Fernando H. Cardoso i Latinamerika, den duglige representanten för den trotskistiska traditionen Ernest Mandel och många andra. Vi bör ändå inte glömma att huvudfåran i det nuvarande uppsvinget för marxistisk teori och forskning

⁴ Wienskolans något senare, högt specialiserade analytiska filosofi hade en mycket begränsad social räckvidd.

strömmar fram ur den kommunistiska traditionen.

Trots alla dessa inskränkningar är det ovedersägligt att den marxistiska teorin under lång tid dominerats av filosofin. Men denna dominans håller nu på att *upphöra*. Skälet tycks inte så mycket vara, att de uppror och kriser som sedan slutet av sexti-talet skakat de utvecklade kapitalistiska länderna skulle skapa någon återförening av teori och politisk praktik eller åtminstone göra de båda relevantare för varandra — för detta sker inom den politiska filosofin själv. Det finns en annan och viktigare faktor. I dag har ämnena sociologi, statsvetenskap och ekonomi till stor del ersatt filosofin som huvudform för diskussion om samhället, även om processen fortfarande går långsamt i de romanska länderna. Universitetens väldiga tillväxt under det senaste årtiondet har i första hand gällt de samhällsvetenskapliga fakulteterna. Det som den nuvarande generationen gör uppror mot är alltså inte så mycket den borgerliga filosofin — vilket var fallet med Lukács, Gramsci och deras samtida — utan mot borgerliga samhällsvetenskapliga discipliner. I likhet med den gamla generationen kommer den nya att föra med sig sin speciella intellektuella skolning in i marxismen.

Jag tror att detta är en på det hela taget mycket viktig och positiv förändring, en som tillsammans med den marxistiska filosofin kommer att berika marxismens teori och praktik. Men den skapar även vissa problem och svårigheter. En fortsatt utveckling hämmas av den fasförskjutning som uppstått mellan den socialistiska politikens utveckling (framför allt i de romanska länderna) och samhällsvetenskapens (framför allt i den anglosaxiska världen). Den nya samhällsvetenskapliga marxismen löper därför fara att bli en esoterisk akademisk disciplin, lika skild från arbetarrörelsens problem och angelägenheter som den mest inkrökta filosofi. Inte desto mindre har de politiska händelserna i Frankrike, Italien, Portugal och Spanien redan haft viktiga återverkningar i andra utvecklade länder, medan, vilket Nicos Poulantzas' banbrytande arbeten kan räcka som tecken på, det i de romanska länderna i dag existerar en blomstrande vetenskaplig marxism. På det vetenskapliga fältet gäller ett annat problem förhållandet mellan teori och empirisk praktik. Exempelvis tycks de senaste årens vitalisering av den marxistiska ekonomin dels ha resulterat i en av Sraffas marginalismkritik influerad, högst formell teori, dels i teoretiskt osäkra empiriska undersökningar. En liknande uppdelning kan observeras på det statsvetenskapliga området. Vetenskap är trots allt ingen garanti mot fel och misstag, vilket kan observeras även hos dess största genier.

Den marxistiska teorins nya kurs kräver en begrundan av förhållandet mellan vetenskap och politik. Även om detta lilla förord inte kan fungera som ersättning för ett sådant företag, kan vi kanske ändå göra några påpekanden.

Det finns åtminstone två viktiga skillnader mellan vetenskaplig och politisk praktik. För det första ägnar sig den förra framför allt åt sökandet efter sanning, medan den senare är inställd på att förverkliga ett önskvärt samhällstillstånd. Utifrån detta uppstår typiska antiideologier hos respektive praktiks företrädare. Vetenskapen tenderar att alstra antingen en cynisk upphöjdhed över politikens 'demagogi' och våld eller också ett slags rationalistisk elitism, enligt vilken alla politiska problem är lösbara om blott 'experter' kunde komma samman och få sina lösningar accepterade. Bland politiska aktivister tenderar man att antingen avfärda vetenskapens speciella praktik som en irrelevant lyx eller se den som ett föremål att anpassa för apologetiska eller fördömande syften. För det andra går den politiske praktikerns förmåga framför allt ut på att hantera personliga relationer så att man vinner andras förtroende och stöd, medan den vetenskapliga hängivenheten åt den objektiva sanningen är opersonlig till sin karaktär. (Bedrivandet av en vetenskaplig aktivitet — i arkiv och laboratorier, vid datorn och skrivbordet — tenderar ju att skapa isolering från sociala vardagsrelationer.) Den förra praktiken kan alltså leda till intellektuell opportunism och den senare till abstrakt stelhet.

Det finns emellertid också beröringspunkter och rentav djup släktskap mellan vetenskap och politik, i synnerhet revolutionär politik. Jag syftar inte här på Lassalles riktiga och ädla utsaga,

vilken Gramsci övertog som motto för sin tidning *L'Ordine Nuovo* — 'att säga sanningen är revolutionärt'. Det väsentliga är i stället detta: om man vill ändra något i grunden och i bestämd riktning måste man veta hur det fungerar. Är man nöjd som det är uppstår inga sådana problem.

Om deras praktik är ansvarsfull och revolutionär har kadern och vetenskapsmannen åtminstone två viktiga drag gemensamma. För det första kännetecknas de i många avseenden av en djupgående *realism*. Teoretiska formuleringar måste alltid bedömas inte bara i termer av sin inbördes förenlighet eller kontinuitet med det föregående, utan även av sin förmåga att fatta verklighetens sammansatta och flytande struktur. Realism inbegriper ett erkännande av fakta, också när deras existens är ovälkommen. Historien kan nygranskas och nytolkas, men den kan inte göras om. På samma sätt måste framtiden byggas på det förflutnas och nuvarandes grund och inte enbart tankemässigt konstrueras utifrån ideal. Kadern och vetenskapsmannen är således både anti-utopiska och anti-apologetiska.

För det andra, och i kontrast till programmens mjuka form barhet och dogmernas hårda stelhet, vägleds den gode kaderns och vetenskapsmannens praktik av hänsyn till det specifika. Ingen av dem kan nöja sig med den raka slutsatsen att någonting existerar eller inte existerar, eller att positioner är korrekta eller felaktiga. Ty de existerar eller är korrekta i bestämda mängder, former och sammanhang och vid bestämda tidpunkter.

Ett antal vänner har läst och kommenterat olika delar av manuskriptet, och jag vill ta tillfället i akt att framföra min tacksamhet. Särskilt vill jag tacka Erik Olin Wright som gjort sig tid att mycket noga gå igenom de båda första uppsatserna. Från deltagarna i hans seminarium om staten i Madison, Wisconsin, våren 1977, har jag fått värdefull kritik på en tidigare version av texten om statsapparaten. Den stora hjälpsamhet och generösa intellektuella uppmuntran som New Left Books-kollektivet visat har varit ett mycket betydelsefullt stöd i mina bemödanden.

Proletariatets diktatur och statsapparatus klasskaraktär

1. Problemet och frågorna

Proletariatets diktatur: orden och begreppet

'Marxist är endast den, som *utsträcker* erkännandet av klasskampen till erkännandet av *proletariatets diktatur* ... Med denna prövosten bör man kontrollera, huruvida man *verkligen* förstår och erkänner marxismen.'¹ Lenins ord är alldeles otvetydiga. Men hur ska de användas nu när termen 'proletariatets diktatur' strukits ur programmen och stadgarna för de kommunistiska partierna i de flesta utvecklade kapitalistländer?

Det finns olika alternativ. Man kan förbigå Lenins tes under kortfattad hänvisning till de förändringar som världen undergått sedan hans tid. Detta är liktydigt med att konstatera att den statsteori som utvecklats av Lenin och Marx inte längre är tillämplig.² Den senare tidens partikongresser kan i så fall tas som utgångspunkt för utarbetandet av eftermarxiska och efterleninska teorier om den 'demokratiska staten'. Slår man in på denna väg kommer man fram till att socialdemokratin trots allt hade rätt, eller att den åtminstone har rätt i dag, sextio år efter oktoberrevolutionen. Ett annat alternativ är att ur moralisk eller sekteristisk ståndpunkt åberopa Lenin som auktoritet för att fördöma nutida 'avvikelser' eller 'förräderier'. Ett sådant återvändande till en renlärig leninistisk position³ slår vakt om ett viktigt arv, men hindrar även ansträngningarna att få grepp om arbetarrörelsens aktuella problem i väst.

Det finns emellertid åtminstone en annan möjlighet, nämligen att behandla Marx och Lenin inte som historiska auktoriteter att utsätta för retoriska hyllningar eller citera på skolastiskt manér utan som vägvisare för vår egen tids vetenskapliga och politiska analys. Det som bortom retorik och dogmer egentligen räknas är innehållet i deras teorier och inte den form de uttryckts i. Det är faktiskt möjligt att instämma i de båda huvudargument som (i synnerhet) det franska kommunistpartiet lagt fram för att överge termen 'proletariatets diktatur', samtidigt som man — vetenskapligt och politiskt — bibehåller och använder den egentliga kunskap som ligger innesluten i det marxist-leninistiska begrepp som formeln står för.

Man har mot den senare rest två huvudargument. Det ena är klangen hos ordet 'diktatur'. Den invändningen får inte på något grovt intellektualistiskt sätt förkastas som opportunistisk. Fascismens bittra erfarenhet har på konkretast möjliga sätt undervisat den europeiska arbetarklassen om skillnaden mellan det borgerliga klassherraväldets demokratiska och diktatoriska styrelsesätt. Det saknar inte, vilket kommunisterna på trettitalet långsamt lärde sig, materiell betydelse vilkendera formen av borgerlig diktatur som är förhärskande. Inskränkningarna i och kränkandena av den proletära demokratin i de socialistiska staterna har dessutom lärt oss, att det existerar påtagligt olika former av proletär diktatur. Båda erfarenheterna kräver att man gör närmare reda för klassväldets och klassdiktaturens olika typer. Det andra argumentet handlar om 'proletariatet'. Bland andra PCF hävdar att den kategorin är alltför snäv som bestämning för det breda sociala block av arbetare och tjänstemän som partiets strategi strävar efter att konstituera som bas för en ny, socialistisk stat.⁴ Det har mera specifikt hävdats, att

¹ V I Lenin, 'Staten och revolutionen', *Valda verk i urval*, II:1, Moskva 1956, s 230. Originalets kursivering.

² För en klar analys av Marx' statsteoris utveckling se E Balibar, 'La rectification du Manifeste Communiste', i hans *Cinq études du matérialisme historique*, Paris 1974.

³ Etienne Balibar har gett ett viktigt bidrag till diskussionen av denna fråga i *Sur la dictature du proletariat*, Paris 1976.

⁴ Båda argumenten framläggs i Georges Marchais' rapport till det franska kommunistpartiets 22:a kongress, som i sin helhet är publicerad i *Le socialisme pour la France*, Paris 1976. Ett utdrag av talet finns som bilaga i Balibar, a a, 1976. Liknande argument har framförts av medlemmar i det italienska kommunistpartiet. Se t ex L Gruppi, 'Sur le rapport démocratie socialisme', *Dialectiques*, nr 17 (Paris) 1977.

arbetarklassens ledande roll inom detta block inte bör tryggas genom det tvång som termen 'proletariatets diktatur' implicerar. Vad denna invändning väcker är frågan om klassallianser. Det är inget tvivel om att den uttryckligen kan ställas inom ramen för proletariatets diktatur, vilket bevisas av Lenins politik gentemot de sovjetryska bönderna. Å andra sidan understryker den socialistiska praktikens framgångar, misstag och misslyckanden från Sovjetunionen till Chile de breda och varaktiga sociala alliansernas och majoriteternas avgörande betydelse för den revolutionära politiken. Detta andra argument saknar följaktligen heller inte giltighet.⁵

Den historiska utvecklingen har nödvändiggjort en långt större precisering och konkretisering av begreppet proletariatets diktatur. Det är också möjligt att detta berättigar till ett programmatiskt övergivande av själva termen. Varken den historiska erfarenheten eller de aktuella officiella argumenten kan emellertid påverka de grundläggande frågor som står i centrum för begreppet. 'Frågan om proletariatets diktatur', skrev Lenin, 'är frågan om den proletära statens förhållande till den borgerliga demokratin.' Han fortsatte: 'Formeln "proletariatets diktatur" utgör bara en mera historiskt konkret och vetenskapligt noggrann utläggning av proletariatets uppgift att "krossa" det borgerliga statsmaskineriet.'⁶ I sitt förord till 1872 års upplaga av *Kommunistiska manifestet* hade Marx och Engels tillagt: 'Särskilt har Pariskommunen bevisat, att "arbetarklassen kan inte helt enkelt ta det färdiga statsmaskineriet i besittning och sätta det i rörelse för sina egna ändamål".'⁷

Begreppet proletariatets diktatur hänför sig alltså till två grundläggande teser. För det första föreställningen att *själva organisationsformen hos en stat är en materialisering av en särskild form av klasstyre*, och för det andra (och som konsekvens av det första), att *arbetarklassens socialistiska stat måste ha en specifik organisationsform*. Termen 'proletariatets diktatur' används av Marx, Engels och Lenin som synonym både till 'proletariatets välde' och den särskilda statsform varigenom detta välde kommer till uttryck.

Om det ovan sagda är riktigt följer att en strategi för socialism eller ett övergångsstadium av 'utvecklad demokrati' måste rasera den existerande borgerliga statens regerings-, administrativa, juridiska och repressiva apparater. Arbetarklassen behöver med andra ord inte bara ett ekonomiskt program med nationaliseringar och social service, utan även ett politiskt program för sådana förändringar av statsorganisationen som kan skapa en folklig demokrati.

Detta är naturligtvis inte platsen att bidra till ett sådant program, vilket måste utformas genom diskussion i varje lands revolutionära arbetarrörelse. Utarbetandet av ett strategiprogram måste dock grundas på vetenskapliga marxistiska analyser. De måste ge svar på frågor som: Vari består den borgerliga klasskaraktären, inte hos den rådande regeringspolitiken utan i det sätt på vilket de samtida kapitaliststaterna är organiserade? och Vilka former måste antas av en stat som reproducerar arbetarklassens och dess allierades makt?⁸

Marxister har sedan Lenins dagar ägnat märkvärdigt lite systematisk uppmärksamhet åt dessa problem. Låt oss påminna om några av de viktigaste teoretiska bidrag till statsanalysen som under senare tid gjorts i Västeuropa. Nicos Poulantzas har producerat ett antal komplicerade och på många sätt banbrytande studier om klasser och den kapitalistiska staten. Ingenstans undersöker han dock direkt statsorganisationens former. I *Politisk makt och sociala klasser* betonar han det relativa oberoendet av ekonomin som den kapitalistiska statens särmerke.⁹ Bara i yttersta korthet nämner han dess organisationssystem, en 'byråkratism ... vilken framför allt visar den borgerliga ideologins inverkan på staten'.¹⁰ Här liksom senare¹¹ koncentrerar sig

⁵ Gruppi, a a, s 47-48.

⁶ V I Lenin, 'Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky', a a, II:2, s 30 och 31.

⁷ A a, Göteborg 1969, s 1-2.

⁸ Dessa problem viftas av Balibar bort som oviktiga 'institutionella' aspekter. Se a a, s 108 f.

⁹ Detta utgör även grunden för Poulantzas' tämligen ytliga karaktärisering av den absolutistiska staten som kapitalistisk. Se *Politisk makt och sociala klasser*, Mölndal 1970, s 172-181.

¹⁰ Ibid, s 378.

Poulantzas mera på byråkratin som specifik samhällskategori än på byråkratin som borgerlig form av statsorganisation. I detta avseende visar han en grundläggande släktskap med sin i övrigt mycket annorlunda opponent, Ralph Miliband.

Milibands arbete *Statsmakten i det kapitalistiska samhället* (Stockholm 1971) är den mest ambitiösa empiriska undersökning av de moderna utvecklade kapitaliststaterna som hittills företagits av någon marxist, men även den förbigår nästan helt organisationsproblemet. I ett angreppssätt som liknar Poulantzas 'byråkratism' söker författaren fastställa statens klasskaraktär primärt genom att hänvisa till den borgerliga ideologiska inställningen hos dess anställda. I sitt senare arbete *Marxism and Politics* (Oxford 1977) ger Miliband i sin statsdiskussion en central plats åt frågan om den varierande graden av 'relativ självständighet'.

Teoretiska utläggningar om den 'statsmonopolitiska kapitalismen' som den omfångsrika avhandlingen av Paul Boccarda med flera¹² utesluter nästan helt frågor om statsapparaten från sin till överväldigande del ekonomiska analys. Sådana problem står däremot i centrum för den viktiga strategi- och programdiskussion som håller på att utvecklas inom de franska, italienska och spanska arbetarrörelserna. Dessa så kallade eurokommunistiska bidrag har emellertid i första hand sysselsatt sig med ideologins betydelse för staten samt med ett antal specifika men centrala frågor om regeringsapparater, parlament, regional decentralisering och folkliga basförsamlingar. De administrativa och repressiva apparaterna har i huvudsak angripits i samband med konkreta och begränsade reformförslag.¹³

I Santiago Carrillos bok *Eurokommunismen och staten* (Stockholm 1978), som är den sanna 'eurokommunistiska' motpolen till *Staten och revolutionen* skuffas en rad avgörande problem om statsapparaten klasskaraktär tämligen otåligt åt sidan. Det heter sålunda: 'Denna syn på staten och på uppgiften att demokratisera den förutsätter att vi överger idén om en *arbetar- och bondestat* i dess klassiska form, dvs. en stat som byggs om från grunden så att industriarbetarna i fabriker och lantarbetarna på fälten sätts på kontor och tjänstemännen där i stället skickas ut på fabriker och åkrar.' (s 91) Den spanske kommunistledaren gör naturligtvis rätt i att påvisa de fördunklande och utopiska dragen i denna 'klassiska föreställning'. Men vad är en socialistisk stat — en stat för övergång till ett klasslöst samhälle — om inte ett tråget försök att bryta ner barriärerna mellan arbetarna i deras fabriker och tjänstemännen på deras kontor? Skulle en demokratiskt styrd stat leda till ett klasslöst samhälle om den förvaltades på ett byråkratiskt eller teknokratiskt sätt? Carrillos försummelse att behandla detta problem understryks ytterligare av hans storsinta antagande att direktörerna i de existerande kapitalistiska företagen direkt kan infogas i det nya efterkapitalistiska samhället (s 104). För Carrillo är statsapparaten omvandling huvudsakligen en fråga om att vinna hegemoni inom de ideologiska apparaterna. Inte heller sysselsätter sig 'eurokommunismens' välvillige kritiker Fernando Claudín med dessa problem i boken *Eurokommunism och socialism* (Stockholm 1979), som utgavs samtidigt med Carrillos.

En socialdemokratisk intellektuell, Norberto Bobbio, gav 1976-77 i Italien upphov till en mycket värdefull diskussion när han ställde två provocativa frågor: Finns det något sådant som en marxistisk statsdoktrin?, och Vilka är alternativen till den representativa demokratin? Många av de bästa hjärnorna i PCI kom med svar. Även om Bobbio också hade åberopat Max Weber och byråkratifenomenet rörde sig debatten i huvudsak kring ämnet representativ

¹¹ Dens, *Den moderna kapitalismens klasstruktur*, Zenit/Rabén & Sjögren 1977. För en kortfattad behandling av statsapparaternas organisation se ibid, s 26 ff. Å andra sidan har Poulantzas i sina analyser av fascismen (*Fascism och diktatur*, Partisan 1973) och andra diktaturer (*Diktaturernas kris*, Zenit/Cavefors 1977) kastat mycket ljus över statsapparaterna.

¹² *Traité d'économie marxiste et d'économie politique. Le capitalisme d'état*, 1-2, Paris 1971.

¹³ Se *Programme commun du parti communiste et du parti socialiste*, Paris 1972, s 160-162; J Fabre/F Hincker/L Sève, *Les communistes et l'état*, Paris 1977, s 177 ff; och 'Per la riforma dell'amministrazione pubblica', för vilken jag anlitat den tyska översättningen i antologin *Sozialismus für Italien*, Hamburg och Västberlin 1977.

demokrati. Tunga artiklar om konstituerandet av en icke-auktoritär stat — som omväxlande kallades 'massdemokrati' (Ingrao) och 'blandad demokrati' (Ochetto) — sökte att förbinda parlamentsrepresentation med direkt demokrati vid basen. Men frågan om statens allmänna klasskaraktär ställdes knappast.¹⁴

Det franska kommunistpartiets tjugooandra kongress gjorde mycket för att stimulera debatten kring just det begrepp som den avskaffade, nämligen proletariats diktatur. Vid debatter anordnade av tidningar som *Dialectiques* (nr 17 och 18/19) och *La nouvelle critique* (nr 93, 96 och 101) berörde ett antal deltagare frågor och svårigheter av stor betydelse, även om de var oförmögna att fördjupa sig i dem i sina med nödvändighet korta bidrag. Samma sak kan sägas om Althussers broschyr *22ème congrès* (Paris 1977), vilken i högre grad än Balibars ovannämnda bok om proletariats diktatur försöker ta itu med de konkreta politiska problem som den revolutionära arbetarrörelsen i västvärlden nu står inför. Det av Nicos Poulantzas redigerade kollektiva arbetet *La crise de l'état* innehåller några belysande observationer om erfarenheter från den franska statsapparaten. PCF har nyligen utgett en bok av både analytiskt och programmatiskt värde som direkt behandlar politiska och administrativa frågor om staten, *Les communistes et l'état*. Den lider emellertid av en oklar gränsdragning mellan statsmakt och statsapparat, vilket leder författarna till att i sin analys och sitt program i stor utsträckning inordna den senare under den förra. 'Denna omvandling är till sitt väsen inte någon intern modifikation av staten, hur oundgänglig en sådan än kan vara, utan en omkastning av förhållandet mellan stat och arbetare.'¹⁵ Det som här är tvivelaktigt är ordet 'utan'. Ty om statens interna organisation har en klasskaraktär, är en omkastning av förhållandet mellan stat och arbetare direkt beroende bland annat av den förras 'interna modifiering'.

Även om det svenska kommunistpartiet har lång väg till den politiska makten, måste även en kort översikt av aktuella 'eurokommunistiska' texter om staten nämna den ledande svenske kommunisten Jörn Svenssons bok *Du skall ta ledningen och makten*.¹⁶ I programmatisk form framställer detta arbete på ett klargörande sätt den olika klasskaraktären hos socialistiska och kapitalistiska stater.

På akademisk nivå har det i Västtyskland uppstått en livlig marxistisk diskussion om staten. Men även om den ofta är av god intellektuell kaliber har den föga bidragit till klargörandet av statens klasskaraktär. I likhet med Poulantzas betraktar de flesta västtyska författare avskiljandet och den relativa självständigheten från ekonomin som den kapitalistiska statens väsentligaste karaktärsdrag. Också i de bästa arbetena klumpas frågor om statsmakt, statsapparat, strukturell dynamik och klasskamp ofta samman under begreppet 'strukturell selektivitet'.¹⁷ Det är särskilt tre traditioner som lägger sin döda tyngd på diskussionen. En är den inriktning

¹⁴ Inläggen finns publicerade i boken *Il Marxismo e lo stato*, Rom 1976. Det som närmast berör de icke förvaltningsmässiga statsapparaternas problem är Giorgio Ruffolo, 'Eguaglianza e democrazia nel progetto socialista'.

¹⁵ Fabre/Hincker/Sève, a a, s 150.

¹⁶ Stockholm 1975. Titeln citerar Brecht (dikten *Lob des Lernens*).

¹⁷ I sin kritik av inskränkt instrumentalistiska statsuppfattningar avfärdar västtyska akademiska marxister ofta utan vidare problemställningen i *Staten och revolutionen*. Se t ex C Offe/V Ronge, 'Thesen zur Begründung des Konzepts des "kapitalistischen Staates" und zur materialistische Politikforschung', i Altvater/Basso/Mattick/Offe m fl, *Rahmenbedingungen und Schranken staatlichen Handelns. Zehn Thesen*, Frankfurt 1976, s 54. I en intressant kritisk genomgång av ett antal olika analyser sammanfattar Offe bryskt, att det är möjligt att empiriskt demonstrera klassinnehållet i en stats politik först sedan den störtats av revolutionen. Se 'Klassherrschaft und politisches System. Zur Selektivität politischer Institutionen', i hans *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates*, Frankfurt 1972. Organisationsfrågan avfärdas inte helt i Joachim Hirschs viktiga arbete *Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals*, Frankfurt 1974, men han inordnar statsapparats problem under frågan om vilken funktion dess Besonderung (avskiljande från det civila samhället) har för kapitalets reproduktion, och ger den ingen egentlig analys i dess egenskap av klassmaktens utkristallisering. Se särskilt s 26 ff.

En allmän översikt av vilka resultat de västtyska marxisterna kommit till i sina statsstudier kan fås i V Brandes (red), *Handbuch 5. Staat*, Frankfurt 1977.

på politisk legitimering som ärvts från Weber och Frankfurtskolan¹⁸ och en annan en funktionalistisk ekonomisk inriktning, som koncentrerar analysen av staten till dess funktioner i kapitalreproduktionen.¹⁹ Även om dessa båda tendenser gör det möjligt att beakta viktiga och substantiella problem — om än till priset av att man försummar den egentliga politiska analysen — har tolkningen av Marx' tänkande i termer av 'kapitallogik' lett åskilliga författare till en intensiv upptagenhet med filosofiska problem som till stor del är av egen tillverkning, nämligen försöket att 'härläda' statens 'logiska' möjlighet och nödvändighet ur begreppen vara och kapital.²⁰

Åtminstone en marxistisk undersökning av den socialistiska staten sysslar direkt med frågan om klasskaraktären hos dess apparater, nämligen Charles Bettelheims *Les luttes de classes en URSS* (Paris 1974 och 1977 — den första delen på svenska), av vilken hittills endast de båda första delarna som behandlar perioden fram till 1930 har utkommit. Det är ett viktigt arbete som bör tas på allvar även av dem som är i grunden oeniga med författarens tankar om den 'kapitalistiska' karaktären hos våra dagars Sovjetunion. Emellertid startar Bettelheim i första delen med ett ödesdigert teoretiskt fel. I stället för att bygga sin analys på ett systematiskt, komparativt kapitalistiskt och socialistiskt statsbegrepp ställer han Sovjetunionens faktiska historia mot en idealtyp. Detta är helt acceptabelt som utgångspunkt för en kritisk historisk undersökning. Men för det första medger inte tillvägagångssättet att man drar några slutsatser om den faktiska, 'avvikande' sovjetstatens natur. Och medan de feodala och kapitalistiska staterna för det andra uppvisat en stor historisk spännvidd av variationer, avvikelser och orenheter, tenderar ovannämnda metod att godtyckligt förhandsdefiniera den socialistiska staten som en enda form. Kommande delar får visa hur Bettelheim behandlar dessa svårigheter. Den andra delen har långt mindre av maoistisk slagsida, men den koncentrerar sig i huvudsak på de ekonomiska och ideologiska sektorerna och relativt lite på staten.²¹ Vi kan säga att Bettelheim åtminstone hittills lämnat de grundläggande teoretiska problemen obesvarade.

Ett särklassigt undantag bland senare marxistiska arbeten om staten är Perry Andersons stora undersökning av den feodala staten. Till stöd för sin tes att den absolutistiska staten hade en feodal karaktär jämför Anderson den med senare, kapitalistiska stater när det gäller militär organisation, administration, diplomati och inkomstkällor.²² Detta görs på ett mycket övertygande sätt, med omfattande historisk beläsenhet och skarp analysförmåga. Implikationerna av Andersons arbete är av synnerligen stor nytta för min undersökning, även om han inte utvecklar eller ens särskilt tydligt fastslår den teoretiska grunden för sin analys.

¹⁸ För ett gott urval av dess senare övningar se R Ebbinghausen (red), *Bürgerlicher Staat und politische Legitimation*, Frankfurt 1976.

¹⁹ Ett exempel är det aktuella arbete kring den västtyska staten som utförs av Projekt Klassenanalyse, ett mycket produktivt och intellektuellt solitt kollektiv, *Der Staat der BRD*, Hamburg och Västberlin 1977. Det innehåller praktiskt taget ingen egentlig politisk analys av regeringen, de repressiva, juridiska och administrativa statsapparaterna eller deras övertvårande av och ingrepp i klasskampen.

²⁰ Den centrala texten i denna debatt är S V Flatow/F Huisken, 'Zum Problem der Ableitung des bürgerlichen Staates', *Probleme des Klassenkampfes*, nr 7 (1973). För en framställning av denna märkliga dialektiks senare öden, eller snarare missöden, se B Blanke/H Kastendiek/U Jürgens, 'Zur neueren marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staates', *Probleme des Klassenkampfes*, nr 14/15 (1974). Det bör tillfogas att denna statsfilosofi står i visst samband med det mer substantiella problemet om de oöverstiggliga restriktioner som kapitalismens ekonomiska lagar uppställer för den statsreformistiska interventionen. Ett nyare bidrag till denna diskussion är uppsatsen 'Staat, Akkumulation des Kapitals und soziale Bewegung' av Elmar Altvater m fl i Altvater/Basso m fl, a a.

²¹ Jean Elleinsteins *Histoire de l'URSS* (1-4, Paris 1973-1975) är framför allt berättande. Den är notabel som det första försöket från en politiskt framskjuten kommunistisk vetenskapsman att ta itu med ett allvarligt studium av Sovjetunionen.

²² P Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, London 1975, s 29 ff. [sv. övers. *Den absoluta statens utveckling*, Lund 1987]

Den aktuella diskussionen om proletariats diktatur har primärt uppstått i Västeuropa, och vår snabba översikt har inskränkt sig till bidrag av västeuropeiska marxister. Det bör åtminstone nämnas att det existerar andra marxistiska teoretiker vilkas arbete är lika om än inte mer betydelsefullt. Så vitt jag vet har emellertid inte heller de löst de inledande frågorna. Ett värdefullt bidrag — av vilket jag i tysk översättning bara kunnat ta del av de två första av fyra delar, är en kollektivt författad sovjetisk handbok med titeln *Allmän marxist-leninistisk stats- och rättsteori*.²³ Dess styrka ligger framför allt i avsnitten om rätten, och den sysselsätter sig mera med deskriptiva och kategoriseringsfrågor än med strikt vetenskaplig analys.

I sin *Leninismen och övergången från kapitalism till socialism* — en kursbok av visst politiskt intresse — motiverar Konstantin Zarodov sitt enkla konstaterande att upprättandet av proletariats diktatur är en av den socialistiska omvandlingens 'grundlagar', genom att hänvisa till nödvändigheten av 'en på styrka stödd makt' med vilken utsugarna kan besegras. Zarodov uttrycker mycket väl den uppfattning från vilken de flesta västeuropeiska kommunistpartierna nu är så angelägna om att distansera sig. Men bakom båda positionerna finns mycket viktiga problem som återstår att analysera.²⁴

Vad kineserna beträffar känner jag inte till någon större undersökning eller exakt formulering av den proletära statens organisatoriska kännetecken. Huvudvikten har legat på ideologiska faktorer, särskilt kampen inom partiet mellan 'två linjer', där den ena ger uttryck för proletariats diktatur och den andra för borgarklassen. Eftersom dessa linjer inte ges någon exakt definition eller empirisk förbindelse med klasskrafterna, har de framför allt gällt motsatsställningen: den rådande ledningen utövar proletariats diktatur, medan de tidigare ledarna (Liu Shaoqi, Lin Biao, Chen Boda eller de 'fyra gängen') efter sitt fall fördöms som borgarklassens och den fascistiska diktaturens agenter. Men kineserna har även både i teorin och praktiken slagit fast ett antal konkreta karaktäristika som utmärker den proletära staten och partifunktionärerna: egalitär lönesättning och dito konsumtionsvanor, deltagande i kroppsarbete, ideologisk skolning och beredskapen att utsättas för massornas kritik. Detta ligger helt i linje med Lenins Aprilteser och är av betydelse för avskaffandet av statsapparats avskildhet.²⁵

Från en strikt trotskistisk utgångspunkt borde det vara omöjligt att ställa frågan om statsorganisationens klasskaraktär, eftersom denna bortdefinieras med hjälp av vissa kriterier. Trots att Trotskij hela tiden karaktäriserade Sovjetunionen som en arbetarstat, var det enda argument han någonsin gav det faktum att landet hade sina rötter i och fortsatte att försvara en nationaliserad ekonomi. När väl statens natur definierats med hjälp av den ekonomiska basen och den statliga politikens innehåll, ersätts frågan om statens klasskaraktär med det tvetydiga begreppet byråkrati.²⁶ Det måste emellertid tilläggas att trotskisternas studier av sina stalinistiska och efterstalinistiska fienders 'byråkrati', och då framför allt Isaac Deutschers stora arbeten, har gett uttryck åt en anmärkningsvärd nykterhet i analysen, vilket står i stark kontrast till de svepande fördömandena i de maoistiska framställningarna av det 'kapitalistiska' Sovjetunionen.

Latinamerikas högt utvecklade marxism har frambringat ett antal fängslande arbeten om

²³ *Marxist-leninistische allgemeine Theorie des Staates und des Rechts*, 1-4, Berlin 1974-.

²⁴ K Zarodov, *O leninismo e a passagem do capitalismo ao socialismo*, 1-3 (häften), Lissabon 1976, del 2, s 41. Zarodovs text används för skolningen av kadrer i det portugisiska kommunistpartiet, ett parti som på sin extra kongress 1974 strök begreppet proletariats diktatur ur sitt program.

²⁵ Jag hade ursprungligen tänkt att här hänvisa till Zhang Chunqiaos 'All-round Dictatorship against the Bourgeoisie', *Peking Review*, nr 14/1975, även utgiven i broschyrform, som en aktuell, auktoritativ kinesisk ståndpunkt. Men sedan han nu fördömts som en av de 'fyra gängen', vilket försökte återinföra kapitalismen, bör den läggas till handlingarna och ersättas med Hua Guofengs broschyr *Continue the Revolution under the Dictatorship of the Proletariat to the End*, Beijing 1977. De grundläggande kinesiska arbetena är naturligtvis Mao Zedongs, till exempel hans uppsatser 'Om det korrekta sättet att lösa motsättningar bland folket' och 'Om de tio relationerna'. Hittills har fem mycket noggrant (och politiskt) redigerade delar av Maos skrifter utgivits.

²⁶ Beträffande Trotskij's åsikter om byråkratin och Sovjetunionen se *Den förrådade revolutionen*, Partisan 1973.

staten, men återigen har man ägnat föga analys åt statsapparaten. Inriktningen ligger på statsmaktens överordnade frågor, på förhållandet mellan klasser och politiska regimer i samband med imperialism och dominerad kapitalism.²⁷ Aspekter av statsapparatus organisation berörs, men får sällan den primära uppmärksamhet som en systematisk behandling skulle ge. Till undantagen hör de frågor som rests genom erfarenheterna av Unidad Popular i Chile, av de statskapitalistiska företagens utveckling i Brasilien efter 1964, där de ersatt en statlig ekonomisk byråkrati, samt av det anmärkningsvärt avancerade förloppet hos de bolivianska revolutionerna 1952 och 1970.²⁸

Den nordamerikanske marxisten Erik Olin Wright har företagit en omsorgsfull och systematisk jämförelse av Lenins byråkratiuppfattning med den store borgerlige sociologen Max Webers. Wright avslutar sin lysande uppsats med att uttryckligen ställa den fråga som behandlas av föreliggande undersökning: 'Det som behövs är ... en teoretisk inriktning ... som skänker en systematisk förståelse av samhällsstrukturens förhållande till statens interna organisationsprocesser.'²⁹

Vi får slutligen inte glömma ett framstående asiatiskt bidrag till debatten — ett praktiskt. Under minst ett årtionde stod den vietnamesiska kampen i centrum för den revolutionära världsrörelsen mot imperialismen. I dag håller det befriade Vietnam på att utvecklas enligt begreppet proletariats diktatur. Även om den europeiska arbetarrörelsens erfarenheter får oss att godta argumenten mot själva formuleringen, bör det vietnamesiska folkets heroiska kamp påminna oss om vikten av begreppets innehåll och av det trängande behovet att klargöra det.

En analysmodell

Vår kritiska blick på tidigare analyser är inte till för att visa att marxister i allmänhet försummat statens klasskaraktär. Vi kommer att bygga på många tidigare erfarenheter, iakttagelser och reflexioner.³⁰ Men fast det inte rått någon brist på indirekta utsagor, anmärkningar i förbigående, citat ur klassiska texter och ideologiska polemiker har nästan ingen systematisk teoretisk analys ägnats åt problemet. I vår nuvarande teoretiska och politiska konjunktur tror jag det kan vara lämpligt att vända på steken, att försöka utveckla en formell, komparativ analysmodell av statsapparatus klasskaraktär, vilken kan tjäna som verktyg för både en vetenskaplig undersökning av de historiska statstyperna och en programdebatt om varför och hur statsapparaterna i de utvecklade kapitalistisländerna bör 'krossas'.

Som jag ser det bör en sådan modell inte utgå från den funktionalistiska problemställningen med statens roll i kapitalets reproduktion, utan från relationerna mellan klasser, som genom produktivkrafterna och produktionsförhållandena står i antagonistiskt förhållande till varandra. Poulantzas har redan utvecklat föreställningen att staten varken bör ses som en institution för sig eller som ett verktyg, utan som en relation — en materialiserad koncentration av klassförhållandena i ett givet samhälle. Dessa påpekanden gäller även dess båda åtskilda aspekter, statsmakten och statsapparaten. Statsmakt är ett förhållande mellan sociala

²⁷ Den moderna latinamerikanska marxismens klassiska arbete är F H Cardoso/E Faletto, *Dépendence et développement en Amérique Latine* (Paris 1978, spansk originalupplaga 1969). Standardverket om staten är M Kaplan, *Formación del Estado Nacional en América Latina*, Buenos Aires 1976, första upplagan Santiago de Chile 1969. En utmärkt överblick av den aktuella debatten finns i två specialnummer av *Revista Mexicana de Sociología* nr 1 och 2 1977. Det finns även en rad större undersökningar av enskilda länder.

²⁸ Trots den omfattande litteraturen om Unidad Populares erfarenheter väntar den chilenska staten 1970-73 fortfarande på en ordentlig behandling. Ett intressant inifrånperspektiv ges av Allendes nära rådgivare J Garcés, *El estado y los problemas tácticos en el gobierno de Allende*, México 1973. C Estevam Martins, *Capitalismo de Estado e modelo político no Brasil*, Rio de Janeiro 1977; R Zavarela Mercado, *El poder dual*, México 1974.

²⁹ E Wright, 'Bureaucracy and the State', fjärde kapitlet i *Classes, Crisis and State*, NLB, London 1978.

³⁰ Det finns ett antal gedigna icke-marxistiska arbeten lämpliga att använda vid en undersökning av statsapparatus klasskaraktär. Jag kommer nedan att hänvisa till dem som jag direkt har använt mig av.

klasskrafter uttryckt i den statliga politikens innehåll. Klasskaraktären hos politiken kan avläsas i dess direkta verkningar på produktivkrafterna och produktionsförhållandena, på den ideologiska överbyggnaden och på statsapparaten. Dessa punkter kommer att utvecklas närmare i den andra uppsatsen.

Statlig makt utövas genom statsapparaten eller, för att vara mera exakt, genom ett system av statsapparater. Att staten existerar som separat enhet är en del av samhällets specifika arbetsdelning. Dess inre organisation återspeglar således på sitt särskilda sätt den sociala arbetsdelningen och de rådande förhållandena mellan samhällsklasserna, och bidrar till deras reproduktion i den fortlöpande samhällsprocessen. I klasskampens historiska förlopp har statsapparaterna kommit att kristallisera bestämda sociala relationer och därmed få en materiell existens, ändamålsenlighet och tröghet som är i viss grad oberoende av aktuella klassförhållanden och den statliga politiken. Härav följer att även om divergensen mellan statsmakten och statsapparaten begränsas av det faktum att de uttrycker samma samhälles klassförhållanden, så uppträder det vid varje särskild tidpunkt påtagliga förskjutningar mellan de båda. Möjligheterna till divergens ökas påtagligt av att det inom ett visst statssystem samexisterar flera olika apparater, i vilka olika uppsättningar av klassförhållanden kan ha utkristalliserats.

Dessa förskjutningar verkar i sista hand destabiliserande. Exempelvis är en borgerlig revolution, som inbegriper utdelning av jord åt enskilda bönder, till sin natur instabil om den genomförs av en övervägande proletär statsapparat av det slag som skapades i Ryssland efter oktoberrevolutionen. Omvänt är nationaliseringen av ekonomins *commanding heights* instabil som uttryck för arbetarklassens makt om den genomförs av en borgerlig statsapparat. Dessa båda sidor av staten är således analytiskt åtskilda, och förskjutningar dem emellan påverkar det sätt varpå klasskampen förs, och ställer den revolutionära klassen inför speciella uppgifter när det gäller organiserandet av staten.

Det som här ska presenteras är varken någon historisk studie eller uppsättning kategoriska definitioner, utan en teoretisk modell för konkret analys och programmatisk diskussion. Syftet är att visa att olika typer av klassförhållanden och klassmakt alstrar motsvarande former av statsorganisation, samt att klargöra det sätt varpå statsmaktens klasskaraktär bestäms och avslöjas. Modellen är alltså inte någon beskrivning av idealtyper utan *förklarande*, och den grundar sig på en *komparativ* studie av feodala, kapitalistiska och socialistiska stater.

I likhet med varje annan av marxismen inspirerad framställning sysslar denna med textkritik. Den är dock inte ute efter att upprepa och omformulera vad Marx, Engels och Lenin sagt utan att bygga på den grund som de utgör. Modellen bör i första rummet bedömas utifrån 'pragmatiska' grunder och inte med någon strikt överensstämmelse med marxist-leninistisk samhällsteori som kriterium. Möjliggör den att ny kunskap produceras? Kastar den nytt ljus över viktiga företeelser utan att fördunkla sådant som redan klargjorts? Detta är de viktigaste frågor som läsaren bör ställa sig.

Som analysmodell är den som vi ska försöka konstruera öppen för både logisk och empirisk vederläggning. Dess logiska sammanhang förutsätter existensen av ett faktiskt orsakssammanhang mellan statsorganisationens former och de speciella klassförhållanden som de förbinds med i modellen. Den kan av empiriska skäl ogiltigförklaras om de nämnda formerna för statsorganisation inte kan identifieras med klassen i modellen eller med någon annan, eller om variationerna i statsorganisation lättare kan förklaras med andra variabler än klasskamp och klassmakt. Medeltidens Frankrike och Tyskland, revolutionens Frankrike och det revolutionära Ryssland framstår som de viktigaste empiriska testfallen.

För att texten ska bli lättare att läsa presenteras teorin tämligen diskursivt. Empiriska hänvisningar görs huvudsakligen av bestyrkande och illustrativa skäl, och jag hävdar inte att de utgör någon genuin verifikation. Detta gäller i synnerhet diskussionen om institutioner och praktiker i nutida stater som anser sig vara socialistiska. Även om jag personligen tror att det

är korrekt att karaktärisera dem som i varierande grad socialistiska, utesluter hänvisningarna i min text alls inte en empirisk undersökning av deras karaktär. Hänvisningarna är till för att ge konkreta illustrationer och belysa kritiska aspekter, som måste göras till föremål för ytterligare granskning och eftertanke.

Slutligen bör uppsatsens preliminära och approximativa karaktär från början understrykas.

Innan vi slutar denna utdragna inledning behöver vi komplettera vårt allmänna statsbegrepp med två ytterligare preciseringar. Eftersom vi intresserar oss för staten som organisation måste vi ha en uppfattning om vad formell organisation innebär. Och för det andra kommer vi kort att granska de karaktäristiska dragen i de feodala, kapitalistiska och socialistiska klassförhållandena, eftersom vi hävdar att de alstrar de specifika formerna för statsorganisation.

En ny metod för organisationsstudier

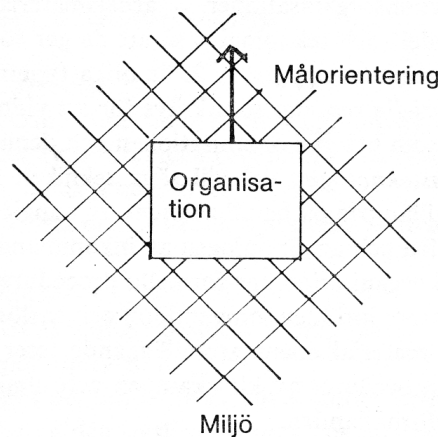
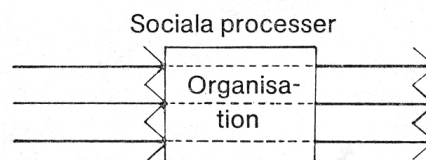
I egenskap av apparat eller system av apparater är staten en typ av formell organisation. Den utmärks av sina specifika funktioner: våldsförsvar, politisk ledning (genom den högsta rätten att skapa regler), administrativ förvaltning (genom regeltillämpning) och rättskipande reglering av en given samhällsformation. Det bör emellertid vara möjligt att analysera statsapparaten i väsentligen samma termer som andra organisationer och apparater.

Om organisationer och organisationsanalys existerar redan en överrik litteratur.³¹ Även om marxister inte helt får bortse från den, lider nästan alltsammans av en grundläggande brist: den betraktar inte organisationer som del av en fortlöpande historisk process av (enkel och utvidgad) samhällelig reproduktion och revolution. Från Webers föreställning om den rationella byråkratin till modern funktionalism, systemanalys och åtlydnadsformer har organisationsteorins begreppsbildning och analys i allmänhet legat inom en *subjektivistisk problematik*. De har fokuserats på organisationens subjekt — dennas mål, beslutsfattande eller 'adaptiva' beteende, sätt att skapa legitimation och genomdriva samtycke — det vill säga på organisationens skapare eller ledare och deras problem. Detta är naturligtvis inget oviktigt forskningsfält, och forskarna har inte varit omedvetna om det faktum att dessa variabler påverkas av det större sammanhang i vilket organisationen befinner sig. I viss grad har de även förstått på vad sätt detta inflytande utövas. Det finns emellertid i alla dessa angreppssätt en grundläggande boskillnad mellan organisationssubjektet och dess 'miljö' — en boskillnad som lägger hinder i vägen för en djupare reflexion över den sociala reproduktionens och förändringens processer. Detta är en mera grundläggande svaghet än den vanliga bristen på klassanalys av organisationsstrukturerna, därför att det är i och genom dessa processer som klasserna och klasskampen verkar.

För att kunna förstå statsapparaten klasskaraktär måste vi alltså börja utveckla en ny metod att studera organisationer. Vi bör betrakta dem inte som målorienterade subjekt i en miljö, utan som formellt avgränsade system av strukturerade processer inom ett globalt system av samhälleliga processer. Denna metodskillnad uttrycks, om än något överförenklat, i diagrammet nedan.

Metoden måste vara formell om den ska kunna tillämpas på olika organisationstyper. Samtidigt är den av föga värde om den endast frambringar ett system av tomt deskriptiva allmän-giltigheter eller en uppsättning definitioner som omformulerar befintlig kunskap. Schemat måste möjliggöra ett antal specifikationer och distinktioner och tjäna som vägledning för empirisk forskning. Det bör inte anta men göra det möjligt för oss att upptäcka klasskaraktären hos bestämda organisationer.

³¹ För en översikt av viktigare aktuella försök att närma sig problemet se J March (red), *Handbook of Organizations*, Chicago 1965; A Etzioni (red), *A Sociological Reader on Complex Organizations*, London 1970; och O Grusky/G Miller (red), *The Sociology of Organizations*, New York 1970.

Subjektivistisk metod**Socialprocessmetod**

Systemorienterade metoder för studiet av organisationer och politik brukar fungera som en version av den subjektivistiska frågeställningen. Den använder högst abstrakta begrepp och analyserar vanligen organisationen som ett självförsörjande system. Men ändå kan vissa tankar som utvecklats av systemteorin övertas och ges ny användning. Om vi sålunda uppfattar organisationer som processer vilka formellt är uppbyggda genom specifika mekanismer av inflöde, omvandling och utflöde, kan vi direkt relatera dem till den fortlöpande samhällsprocess av reproduktion och förändring, vilken tillhandahåller inflödena och tar emot utflödena. En organisations klasskaraktär kan sedan fastställas genom det sätt på vilket processer av inflöde, omvandling och utflöde genomströmmas och formas av klasskampen.

Vilket är då det formella innehållet i en organisations inflöden, omvandlingar och utflöden? Vi kan besvara frågan genom att generalisera och utsträcka de fyra faktorer som är involverade i produktionsorganisationer — arbetsmaterial, personal, energi (drivmedel) och teknologi — så att de ger följande schema: 1. organisationens *uppgifter*; 2. de olika typerna av *personal*; 3. de *materiella resurser* som krävs för att vidmakthålla de omvandlingar som utförs i organisationen och dennas personal; 4. *organisationsteknologin*, det vill säga tekniken att få saker gjorda, vilket tillämpas på handhavandet av uppgifter, formandet av personalen och användningen av inkommande materiella resurser. Varje organisation har formella procedurer som reglerar dessa faktorer inflöden, omvandling och utflöden, och om den historiska materialismens grundläggande teser gäller, produceras dessa procedurer av klasskampen och utgör kristalliseringar av klassförhållanden.

Vi kan nu skissera vad som händer när en viss teknik tillämpas i en organisation. Arbetsmaterial bearbetas (de inkommande uppgifterna handläggs, för att använda ett annat språkbruk), personerna formas till innehavare av positioner ordnade i en struktur, och drivmedlet (energin) används. I egenskap av utflöden antar faktorerna formen av organisationens yttre aktiviteter: utflöde av beslut och handlingslinjer, personalens uppträdande gentemot andra

individer, utflöde av materiella resurser. Utflödet av personalens beteende bör differentieras efter huruvida det relaterar sig till andra organisationer av samma slag eller ej. En stat förhåller sig exempelvis på ett annorlunda sätt till andra stater än vad den gör till det samhälle varav den är en del eller till olika organisationer i detta samhälle.

En ytterligare specificering bör göras. Problemet med statsapparaten klasskaraktär hänför sig inte till den statliga politikens effekter — vilket inbegriper den analytiskt åtskilda men empiriskt nära förbundna frågan om statsmakten — utan till dess form och innehåll.

Detta högst abstrakta schema kan nu konkretiseras något genom att vi fastställer inte mindre än nio (eller med differentieringen av utflödet elva) variabler.

Inflödesmekanismer:

1. Principer som reglerar vilken typ av uppgifter som staten handlägger.
2. Kriterier för rekrytering av personal till statsapparaterna.
3. Sätt att trygga statsinkomsterna.

Omvandlingsprocesser:

4. Sätt för beslutsfattande och handläggning av uppgifter.
5. Formandet av positioner i organisationen och av relationerna mellan deras innehavare.
6. Sätt att fördela och använda materiella resurser.

Utflödesmekanismer:

7. Formandet av statens beslut och praktiker
 - a. gentemot andra stater
 - b. gentemot det samhälle av vilket staten är del.
8. Formandet av den statliga personalens relationer
 - a. till personalen i andra stater
 - b. till andra medlemmar av det egna samhället.
9. Sätt för utflöde av materiella resurser från staten.

Som uttryck för klassförhållanden har dessa variabler en stark tendens att samvariera klungvis. Förteckningen ovan bör emellertid kompletteras med ett angivande av vilken variabel som är nyckelvariabel samt om möjligt mellan vilka kritiska gränser de kan variera. Detta är särskilt viktigt utifrån den dialektiska åtskillnaden mellan kvalitativ och kvantitativ förändring.

Teknologin skiljer sig från organisationssystemets övriga variabler genom att den inte är del av samma process av inflödeomvandling-utflöde. Trots att teknologin inträder i organisationen utifrån produktivkrafternas och produktionsförhållandenas rådande tillstånd, är dess funktion på sätt och vis helt intern i förhållande till organisationsprocessen. Inom denna process omvandlas inte ett teknologiskt inflöde utan tillämpas i omvandlingen av andra inflöden: i handläggningen av uppgifter, formandet av personalen och användningen av energi. Teknologin är heller egentligen inte något utflöde av producerande eller andra organisationer. Det slag av teknologi som används har viktiga *effekter* på organisationens miljö på grund av sina implikationer för omvandlingsprocessens karaktär och för utflödet av omvandlade inflöden.

Av dessa skäl bör teknologin behandlas separat som en särskild variabel. Av samma skäl bör den även ses som den strategiska variabeln i organisationssystemet, i detta fall statsapparaten. Av alla involverade faktorer är teknologin den som har störst räckvidd. Den tillämpas i omvandlingsprocessen och påverkar regleringen av alla andra in- och utflöden. Det är sålunda i ljuset av dessa andra faktorer reglering som organisationsteknologins högst abstrakta begrepp blir något konkretare. Det är dessutom i statsteknologins funktion, i dess skiftande förhållande till problemet att vidmakthålla en viss form för klassherravälde, som vi finner statsapparaten specifika dynamik. Se vidare nedan.

Det bör betonas att teknologi här syftar på organisationsteknologi, vilken direkt inbegriper institutionaliserade sociala relationer av härskande och åtlydnad, ledarskap och verkställighet. Organisationsteknologin kläds i materiella produktions- och kommunikationsformer, men den kan inte reduceras till dessa. Den är analog till produktivkrafterna — ett begrepp som i grunden hänför sig till 'die Art und Weise der Arbeit' (arbetsmetoderna), de olika sätt varpå produktionsförmågan säkras.³²

Analysen skulle bli ännu mera komplicerad om vi även tog hänsyn till det faktum att statsapparaten i verkligheten är en uppsättning apparater. I överensstämmelse med de fyra grundläggande statsfunktionerna kan man urskilja fyra slags statsapparater: regeringsapparaten (dvs den regeltillverkande lagstiftande församlingen och de regerande organen av både central och lokal karaktär), förvaltningen, rättsväsendet och förtrycksapparaten (polis, militär osv). I praktiken är dessa typer inte alltid klart differentierade, men i det fall de är det omfattar var och en vanligen ett antal apparater.³³

Även om staten i en fundamental bemärkelse alltid är en enda, kan integrationsnivån hos dess apparater variera avsevärt, och det ska inte tas för givet att de har en gemensam klasskaraktär. Staten är nämligen det koncentrerade uttrycket för en högst komplicerad uppsättning klassförhållanden, vilka bryts i varierande förskjutningar mellan de olika apparaterna. Inom de gränser som sättes av statens allmänna natur är det högst troligt att de olika apparaternas klasskaraktär kommer att variera med sambandet mellan apparaternas uppgifter och strävandena hos de klasser som utgår från detta produktionssätt.

Det kan sålunda förväntas att krigsmakten i kapitalistiska stater, kanske bortsett från en period av revolutionärt 'krossande', behåller feodala drag längre än exempelvis beskattningsapparaten, att jordbruksapparaterna har en mera uttalat småborgerlig och lågborgerlig karaktär, medan apparaten för social service, om än borgerlig, kommer att påverkas av sin nära relation till arbetarklassen. Försättningsvis kommer dock statsapparaten här vanligen att behandlas som ett helt. Variablerna är många nog ändå.

Produktionssätt och slag av klassförhållanden

Enligt den marxistiska metaforen med bas och överbyggnad beror statens karaktär på den speciella kombination av produktionsförhållanden och produktivkrafter som utgör samhällets ekonomiska bas. Som jag med viss utförlighet utvecklat i min *Science, Class and Society* inbegriper produktionsförhållandena, vilka bestämmer klassinnehållet i de sociala relationerna mellan människor, tre aspekter: fördelningen av produktionsmedel, produktionens syfte samt den struktur av sociala relationer som förbinder de omedelbara producenterna med varandra och med dem som tillägnar sig frukterna av deras merarbete. Innan vi går vidare måste vi klargöra vilka klassförhållanden som är karaktäristiska för de feodala, kapitalistiska och socialistiska produktionssätten.

Feodala klassförhållanden och feodalt klassvälde. De huvudsakliga produktionsmedlen är här fördelade på enskilda godsägare, som har sin egendom tack vare arv, sin ursprungliga militära särställning eller andra tjänster som de utfört åt en högre herreman. Trots att de omedelbara producenterna därigenom är kollektivt avsondrade från produktionsmedlen, är deras arbete inte omedelbart styrt och övervakat av godsägarna. Deras klassmässiga underkastelse inför

³² Jfr G Therborn, *Science, Class and Society*, London 1976, s 362 ff.

³³ Det som Althusser benämnt ideologiska statsapparater bör mera exakt analyseras som en del av den ideologiska överbyggnaden. Familjen kan exempelvis uppenbarligen inte betraktas som en del av staten, medan en ideologisk apparat som utbildningssystemet får sitt organisatoriska mönster av den administrativa statsapparaten. Det förefaller även vara mera fruktbart att behandla rättsväsen och polis/krigsmakt som åtskilda apparater. Milibands sammanslagning av dem (i *Statsmakten i det kapitalistiska samhället*) gör det svårare att analysera såväl det feodala rättsväsendets särskilda funktion som domstolarnas relativa självständighet i det kapitalistiska samhället.

produktionsmedlens ägare grundar sig, i likhet med relationerna mellan de feodala aristokraterna, snarare på icke-ekonomiska mekanismer; skillnader i militär förmåga, icke-ekonomiska seder och resurser samt släktskap. Den ojämna relationen handlar om grad och inte art; den högste länsherren är ingen gud och hans bönder inga dragdjur. I detta system är produktionen väsentligen inriktad på adelns konsumtion.

Utifrån dessa grundläggande drag i produktionsförhållandena tycks följa vissa politiska och ideologiska karaktäristika hos den härskande klassen. Expansion innebar normalt erövring av främmande jord och underkastelse av de med denna förbundna omedelbara producenterna. Kombinationen av individuell tillägnelse och ett rigoröst släktsystem gjorde äktenskapet till en viktig ekonomisk och politisk angelägenhet. Karaktären hos relationerna mellan producenterna och deras herrar samt produktionens inriktning skapade ett betydande utrymme för uppfostran, seder, kvalitativa personliga relationer, rituell och ceremoniell konsumtion som attribut åt den härskande klassen. Attributen blev än viktigare när repressionsmedlens utveckling gjorde riddarméns och adelns militära roll förlegade.

Kapitalistiska klassförhållanden och borgerligt välde. De omedelbara producenterna är här skilda från produktionsmedlen inte som kollektiv utan som individer utan kapital. Produktionsmedlen antar formen av varor, vilka tillägnas av varje individ som har bytesvärde nog att köpa dem. Relationer inom borgarklassen och mellan den och arbetarklassen är marknadsförhållanden av utbyte och konkurrens. Den grundläggande utsagningsrelationen mellan de båda klasserna kombinerar ett marknadsband — som förenar köpare och säljare av varan arbetskraft — med den process varigenom mervärde utpressas. Denna tillägnelse av arbetsprodukten utförs under förhållanden där kapitalisterna direkt kontrollerar användningen av arbetskraft, medan produktionens mål är att ackumulera kapital.

Dessa sociala relationer innehåller åtminstone två betydelsefulla generella drag hos det borgerliga klassväldet. Det ena är kombinationen av personlig frihet och jämlikhet (som de kommer till uttryck i bytet på marknaden) med den brist på frihet och jämlikhet som ligger inbyggd i kapitalets herravälde över arbetet. Det andra grunddraget är åtskillnaden av intellektuellt och manuellt arbete och det senares hierarkiska inordning under det förra.³⁴ Kapitalets direkta ledning och övervakning av produktionen görs nödvändig av kapitalackumulationens själva dynamik, och står i kontrast till det feodala och hantverkssystemets enhet i uppgifterna. Den inneboende vikten av specialiserad kvantifierbar kunskap ger i det kapitalistiska samhället upphov till en åtskillnad av intellektuellt och manuellt arbete — och mer allmänt mellan uttänkande och utförande. De förra uppgifterna reserveras åt kapitalets ägare och representanter.

Den kapitalistiska arbetsorganisationens principer formulerades med oöverträffad uppriktighet och tydlighet av Frederick Taylor, arkitekten bakom Taylorsystemets 'vetenskapliga arbetsledning': 'Företagsledningen axlar bördan att sammanföra alla de nedärvda kunskaper och färdigheter som hittills varit arbetarnas egendom och att klassificera dem och ställa upp dem i tabellform, för att sedan på basis av dessa kunskaper fastställa regler, lagar och formler för hur det dagliga arbetet skall utföras.'³⁵

Det bör noteras att denna underordning är helt skild från det förkapitalistiska, feodala eller

³⁴ Detta innebär inte att det är teoretiskt omöjligt att tänka sig något slags underordning av det manuella arbetet i förhållande till det intellektuella utanför kapitalismen. Daniel Bells och hans likars flödande arbeten om det 'efterkapitalistiska', 'efterindustriella' samhället ger dock inget övertygande bevis för att detta är något genomgående drag i vår nuvarande epok. Vetenskapen och universitetet kan trots allt knappast sägas ha ersatt kapitalackumulationen och den privata företagsamheten som viktigaste determinant bakom de sociala relationerna i de utvecklade västsamhällena.

³⁵ F Taylor, *The Principles of Scientific Management*, New York 1967, s 111; och 'Shop Management' i dens, *Scientific Management*, New York 1947, s 98 f. Båda citaten är hämtade ur Harry Bravermans lysande bok *Arbete och monopolkapital*, Stockholm 1977.

mandarina, föraktet för manuell arbete. Det som borgarklassen sätter i dess ställe är inte innehav av en allmän 'kultur', god uppfostran eller goda seder, utan specifika intellektuella aktiviteter — intellektuellt *arbete*.³⁶

Proletariatet som härskande klass. Proletariatets diktatur — det vill säga klassvälde — är till själva sin natur övergångsartad. Därmed menas inte att den obevekligen måste leda till ett klasslöst kommunistiskt samhälle; en viss proletär diktatur kan utvecklas till en ny form av klassvälde eller återfalla till en tidigare. Det som menas med övergångsnatur är i stället att det ligger en motsättning i begreppet. Proletariatet har ingen annan klass att exploatera. Men hur ska det då kunna definieras som härskande klass efter borgarklassens störtande?

Arbetarklassen blir härskande klass genom att tillintetgöra borgarklassens makt samt bygga upp och försvara ett socialistiskt produktionssätt. Den fortsätter emellertid att inta en bestämd position i produktionsprocessen. Skillnader mellan 'stad' och 'land' (dvs mellan industriproletariat och bönder) existerar ännu, liksom, vilket är synnerligen viktigt, uppdelningen mellan intellektuellt och manuellt arbete. Den enkla varuproduktionen lever vanligen kvar tillsammans med den socialistiska produktionen.

Basen för detta övergångspräglade produktionssätt, i vilket arbetarklassen förblir en särskild härskande klass, är följande. Även om produktionsmedlen befinner sig i händerna på det av de direkta producenterna ledda kollektivet, och även om de är inriktade på att skapa bruksvärden för samhället som helhet, förblir de direkta producenterna ändå skilda från ledningen i ett dubbelsidigt förhållande av *kollektiv* överhöghet och styrning kontra *enskild* underordning inför ledningsexpertisen. Detta innebär också, för den enskilde arbetaren, att vissa aspekter av löneformen, av varukarakteren hos hans arbetskraft, vidmakthålles och reproduceras. Proletariatets klassvälde störs sålunda av denna djupgående motsättning. Specialiseringens kvardröjande hierarki fortsätter att stå emot arbetarnas kollektiva överhöghet — ledningsförmågan, solidariteten, jämlikhetssträvan och organisationen hos en förut (och i icke-socialistiska länder fortfarande) utsugen och förtrampad klass. Efter kapitalismens störtande handlar klasskampen först och främst om proletariatets ansträngningar att avskaffa sig självt som särskild klass, och därigenom undvika att bli underkastat någon ny eller gammal form av klassexploatering.

Det följer av det efterkapitalistiska samhällets särskilda natur att de icke-proletära krafterna inte behöver vara borgerliga — det vill säga, de behöver inte vilja återställa det kapitalistiska produktionssättet. Den makthavande arbetarklassens fiender är alla krafter som går emot att den avskaffar sig själv som klass.

Dynamik, tidsramar och motsättningar

Dynamiken i vår analytiska modell av statsapparaten ombesörjes av den logik som ligger i klasskampens och de olika produktionssättens utveckling. Statsapparaten ger samhället genom återkoppling ett bidrag till reproduktionen av de klassförhållanden som format den. Den gör det genom att reproducera den relation mellan stat och samhälle, som är innesluten i statsapparaten karaktär och genom att forma det sätt varpå det som staten har att göra faktiskt utformas. I takt med att produktionssätten utvecklas och artikuleras inom samhällsformationen, förändras storleks- och styrkeförhållandena mellan olika klasser. Både statsapparaten och de klassförhållanden som format den reproduceras och omvandlas genom interventioner av staten — av den statsmakt som står i centrum för klasskampen och dess föränderliga styrkeförhållanden.

I den historiska utvecklingen av denna dynamik påverkas statens organisation av olika tidsramar. Dessa kommer att granskas närmare i en kommande analys. Av särskild betydelse

³⁶ För ett marxistiskt bidrag om det intellektuella, ledande arbete som utfördes av 'hårda män i höga hattar som organiserade och styrde över dessa väldiga — materiella och andliga — transformationer av det mänskliga landskapet', se E J Hobsbawm, *The Age of Capital 1848-75*, London 1975, s 56 f.

är faser och konjunkturer hos såväl produktionssättet som den konkreta samhällsformationen.

De viktiga konjunkturrella variationerna hos ett produktionssätt är uppenbarligen perioder av expansion respektive stagnation eller kris. Vad beträffar faser kan man göra en distinktion mellan konkurrens- och monopolkapitalism. På liknande sätt bör ett socialistiskt samhälle som står inför industrialiseringens uppgifter nog skiljas från en socialism som utvecklas från en befintlig industriell grund. Styrkan hos arbetarklassen och dess relation till andra klasser och skikt påverkas i avgörande grad av den ekonomiska utvecklingens nivå. När det gäller feodalismen ligger det måhända en annan avgörande skillnad mellan den klassiska, medeltida perioden och den epok då handelskapitalet växte fram. Handelskapitalet inte bara samexisterade med feodalismen inom samhällsformationen, utan inträdde även i reproduktionen av det feodala utsugningssystemet och band samman dettas ekonomiska enheter.

Givna samhällsformationer är delar av ett större internationellt system, och de modifieras om det sker djupgående förändringar på annat håll i systemet. Vi bör här nämna den inverkan på de feodala samhällena och staterna som den första borgerliga revolutionen och de avgörande nederlagen för 1848 års revolutioner fick, de kapitalistiska staternas reaktion på den första framgångsrika proletära revolutionen och de oberoende socialistiska revolutionernas verkningar på de redan existerande socialistiska staterna. De huvudsakliga konjunkturvariationer som berör samhällsformationen är krig och fred, seger och nederlag.

Relationen mellan stat och samhälle, statsapparatusens konkreta klasskaraktär och de enskilda apparaternas särskilda styrka och svagheter, allt detta påverkas märkbart av deras plats i den historiskt-sociala tiden. Det inbördes sambandet mellan olika tidsramar reser särskilda problem. Många kontroverser om begreppet statsmonopolistisk kapitalism skulle till exempel vara mer fruktbara och klargörande om de direkt tog itu med detta inbördes samband. Både anhängare och opponenter till teorin om den statsmonopolistiska kapitalismen diskuterar den som om den vore resultatet av en trend, som representerar en ny fas i kapitalismens utveckling. Men de drag som understryks av anhängarna — inklusive statens och monopolkapitalets 'sammansmältning' till en 'enda mekanism' — tycks ha spritts kraftigast i de utvecklade kapitalistiska länderna under de båda krigen, det vill säga som ett konjunkturfenomen. Det blir uppenbarligen nödvändigt att beakta kontinuiteten och diskontinuiteten mellan krigs- och efterkrigsperioder. Det faktum att vi på det hela taget bortser från dessa tidsramars betydelse i den följande framställningen understryker den mycket allmänna och preliminära karaktären hos detta bidrag till analysen av statsapparatusens klasskaraktär. Vi befinner oss ännu bara i början av ett marxistiskt studium av staten.

Statsapparaten utgör del av en sammansatt social helhet i ständig process. Ojämn utveckling och inre motsättningar mellan dess delar utgör grunden till förändringar inom denna helhet, bestämmer det sociala slagfältets plats och topografi. Statsapparatusens struktur och modifieringar är överbestämda av produktionsförhållandena och produktivkrafterna, av deras inbördes motsättning eller förstärkning. De senare påverkar statens hela organisation genom att direkt forma existensen av och de inbördes relationerna mellan klasser, liksom förhållandet mellan stat och ekonomi. Dessutom är den statliga personalen genomsyrad av det sociala fenomen som den ideologiska kvalifikationen-underkastelsen utgör. Men statsapparaten ger också uttryck för en specifikt politisk dialektik, vilken i likhet med den ekonomiska är överbestämd av den ekonomiska basens.

En statsapparat verkar samtidigt som uttryck för klassherravälde (det vill säga en speciell form för samhällets klassmässiga arbetsdelning) och som *utövandet* av ett samhälles högsta regel-tillverkande, regeltillämpande, regelskipande, regelgenomtvingande och regelförsvarende uppgifter. De båda aspekterna utgör en inre enhet: ett verkställande av dessa uppgifter är klassherravälde, och klassmässigt politiskt herravälde innebär verkställandet av dessa uppgifter. Men verkställandekrafterna, dvs statens organisationsteknologi, kan även komma i

motsättning till statsapparaten dominansförhållanden. Sålunda gjorde både den militära och den administrativa utvecklingen det feodala kavalleriet och länsväsendet otillräckliga, och den senfeodala staten blev tvungen att enrollera icke-adliga legoarméer och funktionärer för att utföra det feodala herraväldets repressiva och administrativa uppgifter. Tillväxten av den borgerliga statens nya apparater — som sysslar med social service och statlig planering — har nödvändiggjort organisationsformer som står i strid med den klassiska byråkratin. Den socialistiska staten har för sin del att ta itu med motsättningen mellan kollektivt klassvälde och icke-proletär, expertbetonad verkställighet.

Det finns alltså en för statsapparaten specifik dynamik. De nya uppgifter och problem som möter staten härstammar i grunden från den föränderliga sociala helhet i vilken den opererar. Men en framgångsrik organisering av klassväldet inom själva statsapparaten skapar i sig nya problem för regering, administration, rättsväsen och repression — problem som ifrågasätter herraväldets existerande organisationsformer. Denna motsättning mellan dominans och verkställighet, vilken kan ta sig många och olika former, måste på ett eller annat sätt lösas, och den blir därför till en inre kraft för förändring av statsapparaten. Denna motsättning är i sin tur endast en aspekt av dominansens och verkställandets allmänna politiska dialektik, vilken har sin bas i det faktum att staten är en förening av ett i grunden delat klassamhälle. Den har iklätts uppgiften att på en och samma gång utöva den härskande klassens herravälde och utföra de gemensamma samhällsuppgifterna. Uppsatsen om statsmakten kommer att diskutera dessa frågor ytterligare.

Efter dessa utdragna inledande anmärkningar måste vi nu se på klasskaraktären hos olika slags stater och föreslå provisoriska lösningar på några av de frågor som väckts. Eftersom denna text är ett bidrag till en diskussion som i stor utsträckning varit inskränkt till Europa, kommer svaren att i huvudsak beröra denna kontinents historia och nuläge. Ytterligare och liknande konkretiseringar behövs om man på ett adekvat sätt vill behandla Afrikas, Asiens och Latinamerikas stater.

2. (Provisoriska) svar

Statens inflöden

Organisationsteknologier

Den feodala staten var i huvudsak en militär organisation, utrustad för krig och väpnad fred. Till en början tog sig dess mest utmärkande härskarteknologi den materiella formen av dyrbara, rustningsklädda riddare. Från och med trettonhundratalet började emellertid engelska bågskytter och schweiziska pikenerare att göra riddarkavalleriet föråldrat.³⁷ Vilken var då i fortsättningen den feodala statens grundläggande teknologi — den feodala härskartekniken?

De feodala klassförhållandena kännetecknades som vi noterat av en allomfattande hierarki av rättigheter och privilegier, vilkas innehavare förbands med varandra genom personliga lojalitetsband. I ett samhälle där befolkningens stora flertal hölls i okunnighet om nästan allting utanför det dagliga arbetets sfär (förutom himmelens och helvetets annorlunda världar), gav ställningarna inom aristokratin ett relativt vitt perspektiv och, efterhand som generationerna gick, en fyllig uppfostran och ett uppförande som kunde garantera lydnad och respekt.

Denna *allmänna adelsauktoritet*, sammanhållen av den personliga lojalitetens hierarkiska band och med sitt klassiska uttryck i en tro- och huldhetsed, utgjorde det feodala väldets grundläggande teknologi. Den kunde fungera med hygglig effektivitet i en samhällsformation

³⁷ S. Finer, 'State and Nation-Building in Europe: The Role of the Military', i C. Tilly (red), *The Formation of National States in Europe*, Princeton 1975, s. 103 ff. Jfr O. Hintze, 'Wesen und Verbreitung des Feudalismus', *Gesammelte Abhandlungen*, 1: *Staat und Verfassung*, Leipzig 1941, s. 84 f.

som till största delen styrdes genom sedvanerätt och kännetecknades av outvecklade kommunikationsmedel och tröga förändringar av produktions- och förstörelsemedel. På grundval av en amatörartad allmän auktoritet och utan någon särskild kompetens eller utbildning, kunde den feodale adelsmannen avkunna domar i enlighet med existerande lagar och seder, tillämpa kungliga dekret, vidmakthålla sina bönders och vasallers lydnad samt leda arméer och diplomatiska beskickningar. Effektiviteten hos detta slags statsorganisation illustreras av fredsdomaren, som med sin rekrytering från den lokala lågadeln fortsatte att dominera den brittiska landsbygdens förvaltning och rättsskipning så länge som till artonhundratalets senare hälft.³⁸

Av den feodala statens alla komplicerade omvandlingar ska här endast nämnas två mycket viktiga utvecklingar. För det första visade kungen en påtaglig tendens att omvandla aristokratiens oberoende auktoritet till en delegerad kunglig och att härska med hjälp av icke-adliga eller uppkomlingsvasaller. Dessa ansträngningar rönt växlande framgång, men ingen feodal stat reducerades någonsin till ett enkelt kungligt följ. En sådan utveckling skulle ju ha betytt framväxten av en icke-feodal stat.

För det andra innebar handelskapitalets framväxt under renässansen och de absolutistiska monarkierna att den feodala styrelseformen genomsyrades av varurelationer. Krigstjänsten från adelsmän som tilldelats skattebefriad jord gav plats för legoanställda kondottiärer — företagare-befälhavare som satte upp arméer mot ersättning i form av krigsbyte. Med sin nyförvärvade rikedom som grund tillvällade sig både skatteförpaktaren och kondottiären kommandoställningar som kännetecknades av en allmän amatörauktoritet och ett kontraktsmässigt förhållande till statsöverhuvudet liknande den medeltida adelsmannens.³⁹ Det mönster som utvecklades i de senfeodala Europas ledande absolutistiska stat, Frankrike, undergrävde till slut den härskande aristokratiens ställning, som de Tocqueville noterade i sina skrifter om revolutionen, inte så mycket genom inflödet av ofrälse i staten, utan därför att aristokraterna alltmer isolerades från sin lokala maktbas och utvecklades till en parasitär hovadel.⁴⁰

I de flesta länder levde feodala styrelseformer kvar i ett antal statsapparater — särskilt den lokala landsbygdsadministrationen, diplomatiens högsta befattningar och armén — under avsevärd tid efter den borgerliga revolutionen. De konfronterades emellertid med den borgerliga revolutionens nyupprättade nationalstater, skapandet av en fri arbetsmarknad, varurelationernas allmänna utbredning till alla produktionsmedel och industrikapitalismens exempellösa ekonomiska tillväxt. Alla dessa processer bröt ned de feodala statsmakterna eller besegrade dem på Jenas och Austerlitz' slagfält. Inte ens hämnden vid Leipzig och Waterloo kunde hålla utvecklingen tillbaka under någon längre tid. (Den revolutionära franska borgarstatens farligaste fiende, England, var ju en annan borgerlig stat.)

Den nya politiska teknologi som uppstod innehöll åtminstone två viktiga nya element: 1) *byråkratin* — det vederbörliga föremålet för den berömdaste analysen av den störste borgerlige samhällsvetaren efter de klassiska ekonomerna, Max Weber, och 2) *parlamentspolitiken* — den kraft som formade den nya representativa statens lagstiftande och högsta verkställande apparater.

Max Webers framställning av den moderna byråkratin betonade dess fundament av *specialiserad kunskap* (Fachwissen). För att kunna förstå klasskaraktären hos den weberska byråkratin måste vi först klargöra det slag av specialisering och kunskap som är förknippade med denna företeelse.

³⁸ De feodala fredsdomarnas administrativa plikter överfördes först 1888 till de valda grevskapsråd som då inrättades. (D Thomson, *England in the Nineteenth Century*, London 1950, s 179). Max Weber fäste viss uppmärksamhet vid denna feodala institutions utomordentliga seghet och livskraft, *Economy and Society*, 3, New York 1968, s 1059 ff.

³⁹ Jfr Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, a a.

⁴⁰ A de Tocqueville, *The Ancient Regime and the French Revolution*, 2, London 1971, kap 1.

Den byråkratiska idealtypen är egentligen en sammansmältning av flera skilda organisationsformer, skötta av ämbetsmän med hjälp av en mycket specifik teknologi. Först och främst är byråkratens kunskap av ett särskilt intellektuellt slag. Den hänför sig till regler, särskilt rättsliga. Med Webers klara formulering rör sig byråkratins effektivitet om behandlingen av frågor enligt kalkylerbara regler och 'utan hänsyn till individer'. Dessa *kalkylerbara regler* 'bestämmer egentligen' (*die eigentlich beherrschende Bedeutung*) byråkratins specifika natur.⁴¹

I den rationella byråkratins idealtyp förbinds detta slags kunskap med en oproblematisk kombination av specialisering, hierarki och kunskap. Den hastighet och förutsägbarhet varmed de givna reglerna tillämpas befrämjas av specialiseringen, medan enhetligheten ökas om de komplicerade fallen hänskjuts uppåt i den hierarkiska ordningen. Den kapitalistiska byråkratins opersonliga *formella rationalitet* tar både innehållet i och genomdrivandet av reglerna för givna.

Webers *Herrschafts*-sociologi är, som jag i annat sammanhang noterat,⁴² väsentligen en sociologi ovanifrån, som nästan uteslutande koncentrerar sig på hur herraväldet berättigas och administreras. Det finns emellertid en verklighetsbas för antagandena om den kapitalistiska statens operationsregler. Marknaden bestämmer det borgerliga samhällets regler och står till tjänst med det ekonomiska tvånget för deras genomdrivande, även om själva den ideologiska socialisationen och i sista hand våldet alltid också är nödvändiga. Den sociala dynamiken är förlagd till det privata företaget och kapitalackumulationen, och det är dessas gemensamma offentliga behov som säkras av statens 'kalkylerbara regler'.

Skillnaden mellan den kapitalistiska staten och det byråkratiska företaget får dock inte försummas. Företagaren konfronteras med riskerna och osäkerheterna på en fluktuerande konkurrensmarknad och kan inte enbart arbeta i enlighet med fixa, kalkylerbara regler. Byråkratin är framför allt en organisation för rättslig reglering av marknaden och de problem den för med sig, men den är inte lämpad för aktivt ingripande på marknaden. Webers analys fokuserades naturligt nog på Preussen-Tysklands Rechtsstaat efter Jena eller den juridiska byråkratin, under vilken den specialiserade kunskapen och den stränga hierarkin stämde överens med varandra. Under 1900-talets monopolkapitalism har det uppstått en ny teknologi för borgerlig statsorganisation.

Innan vi övergår till den senare företeelsen måste vi kort betrakta konkurrenskapitalismens andra politiska teknik, nämligen parlamentspolitiken. Den borgerliga revolutionen klöv den feodala enheten av regering, lagstiftning, administration och rättsskipning, reglerad av en och samma teknologi. Regeringen och lagstiftningen måste nu representera nationen och inte väldets hierarkiska ordning. Kungen, hans vasaller, aristokraterna och de övriga ståndens företrädare undanträngdes nu av politiker som hade sin personliga förmåga att tacka för sin ställning (även om det var underförstått att individerna för att alls kunna ha någon politisk förmåga måste tillhöra den härskande klassen, dess allierade eller klienter). Parlamentspolitikern styrde framför allt genom skicklig medling parlamentskamraterna från hans egen klass, som var och en hade sina personliga särdrag och sin direkta ekonomiska och sociala sysselsättning. Han spelade ut dem mot varandra, skapade tillfälliga och skiftande koalitioner samt övertalade och smickrade genom ett särskilt slags abstrakt talekonst. Berömda exempel är Guizot och Thiers, Disraeli och Giolitti samt en vid första påseende äldre typ av statsman, Bismarck.

Kapitalismens fortsatta utveckling har fört två nya borgerliga styrelsetekniker i förgrunden. I takt med att folkets breda massor inte längre kunde utestängas från 'rättsstatens' politik eller hållas isolerade och inkapslade av lokala bossar och notabiliteter, upphörde den klassiska

⁴¹ Weber, a a, 3, s 974 och 975; H Gerth/C Wright Mills (red), *From Max Weber*, New York 1958, s 215 och 216.

⁴² Therborn, *Science, Class and Society*, s 297 ff.

parlamentspolitiken att vara ett adekvat instrument. Den måste kompletteras eller ersättas med en ny politik förmögen att få grepp om dessa nya, delvis frigjorda massor och hålla dem nere i underordning. Detta nya slags borgerliga ledarskap skulle kunna kallas plebiscitär, röstfångande politik. Genom vädjanden till massorna överbringas politikerns budskap och framförallt hans image och tilldragande personliga egenskaper till folket via affischer, massspridda tidningar, högtalare och TV-skärmar. Detta slags politik, för vilken Louis Bonaparte var pionjär på artonhundratalet, har tagits upp och fått en storartad utveckling under vårt sekel. Förutom under fascistregimerna har den dock snarare kompletterat än ersatt parlamentspolitiken. Den franska fjärde republiken, de italienska kristdemokraternas parlamentariska fraktionsväsen, USA-kongressens sätt att fungera och det dominerande japanska liberaldemokratiska partiets parlamentariska stil bär alla ett värtaligt vittnesbörd om den fortsatta betydelsen av de traditionella färdigheterna: manipulering av dagordningar och procedurfrågor, kohandel, bildandet av instabila koalitioner på klickbasis och hot om misstroendevotum.

Den klassiska parlamentspolitiken utvecklades ur salongernas och klubbarnas borgerliga 'offentlighet', och med sina interna ritualer och särskilda retorik tjänade den till att isolera den lagstiftande apparaten från såväl hovets och adelsförsamlingens stela ceremonier som från de arbetande klassernas livsstil och erfarenhet. Det är av det skälet som den utgör en varaktig och central beståndsdel i den borgerliga politiska teknologin.

Under nittonhundratalet och i synnerhet de senaste årtiondena har det jämsides med rättsbyråkratin utvecklats ett nytt sätt att organisera den borgerliga staten. Liksom det förra karaktäriseras det av specialisering, opersonlighet och fackmäns skiktade monopolisering av intellektuell kunskap. Den vilar dock inte i samma utsträckning på kalkylerbara regler och fixa hierarkier. Vi kan benämna denna form *direktörsteknokrati*. Dess rationalitet är snarare innehållslig än formell, och i stället för juridiskt vetande befrämjar den teknisk och vetenskaplig expertis, som tillämpas med urskiljning och beaktande av faktiska effekter snarare än med kalkylerbar rättslig precision. Den stabila hierarkin bryts upp i tillfälliga kommittéer, arbetsgrupper och specialutredningar. Webers förutsättning om ett nära samband mellan kompetens och ställning på den administrativa stegen stämmer inte längre, när det som står på spel inte så mycket är regleringens enhetlighet som statsingripandets effektivitet. I de interna kontrollsystemen har cost-benefit-analys och budgetpolitik kommit att överglänsa den juridiska revisionen i betydelse.

Den nya teknologin har framför allt uppstått i samband med produktivkrafternas alltmer samhälleliga karaktär och det växande hotet från arbetarklassen. Dessa båda processer förefaller också att vara de mest grundläggande determinanterna för den växande statsinterventionen på marknaden genom konjunktur-motverkande politik, statliga företag och 'planering' för ekonomisk tillväxt, teknologisk utveckling och miljöeffekter.

Som vi kommer att se nedan är åtskillnaden mellan privat och offentligt ett centralt drag i den borgerliga staten. Den blir emellertid allt suddigare. Medan den rättsliga statsbyråkratin och de privata företagen på konkurrenskapitalismens tid innehade klart åtskilda funktioner, går dagens stat långt utöver den rent reglerande verksamheten och ingriper i stor skala på marknaden, påverkande tillgången och efterfrågan på varor och pengar. I detta avseende liknar den statliga direktörsteknokratin mycket det moderna kapitalistiska jätteföretaget. I motsats till privatföretagaren behöver det senare inte inskränka sig till att skickligt anpassa sig till marknadens nycker, utan kan påverka dess parametrar och engagera sig i planering och förutsägelser. Interna budgetsystem och operationsanalyser rör sig nu, i likhet med ledningspersonalen, fram och åter mellan stat och företag.

Det viktigaste exemplet på en sådan direktörsteknokratisk administration är det system som sedan New Deal utvecklats i Förenta staterna, ett land som aldrig ägt någon stark byråkrati av

klassiskt slag. I Frankrike har den fått betydelse först under efterkrigstidens planering — vilket av den välinformerade liberale författaren Andrew Shonfield beskrivits som 'en akt av frivillig fusion mellan högre tjänstemän i stat och storföretag'.⁴³ Ett avancerat fall som är föga bekant ute i världen är efterkrigstidens Norge. Det landet har i stor utsträckning administrerats med hjälp av ett sofistikerat nationalbudgetsystem, utvecklat av ekonomer som verkat i Ragnar Frischs ekonometriska tradition.⁴⁴

Vi har hittills endast behandlat den administrativa teknologin. Men en liknande utveckling kan troligen återfinnas även inom den militära sfären, där de nya krafterna för repression och förstörelse alstrat nya former av militär ledning. Armébyråkraten, sysselsatt med att inom en strängt hierarkisk befälsordning tillämpa strategiska regler, har kompletterats med staber av vapenspecialister, krigsekonomiplanerare, underrättelseofficerare och ledare för subversiv verksamhet.

Direktörsteknologin kompletterar och i vissa fall överskuggar den rättsliga byråkratin men ersätter den inte. De båda samexisterar inom den moderna borgerliga staten, ofta under spända relationer präglade av konkurrerande kompetens, företräde och status.⁴⁵ Italien erbjuder en särskilt slående kontrast mellan en synnerligen gammalmodig byråkrati och en dynamisk teknokrati med rötter i statens ekonomiska sektor och representerad av direktörer som Mattei och Cefis.⁴⁶ Kombinationen av de båda teknikerna har inte övervunnit den borgerliga statens inneboende uppspaltning eller dess oförmåga att åstadkomma en sammanhängande planering.⁴⁷ Den nya styrelseteknologin har dessutom skapat sina egna problem. När det högre utbildningssystemet inte längre är fullständigt pålitligt (som fallet varit sedan sextitalets oroligheter) upphör vissa statliga teknokrater att automatiskt betrakta tillämpningen av sin kunskap och fullgörandet av sina uppgifter som liktydiga med ett vidmakthållande av det kapitalistiska herraväldet. I sin teknokratiska närsynhet kan statsdirektörerna emellertid missbedöma den politiska effekten av sina åtgärder. Sålunda uppväckte den franska Barreplanen i maj 1977 en generalstrejk som stöddes av krafter från det högeligen respektabla CGC till det kommuniststyrda CGT.

Max Weber var från sin klasståndpunkt övertygad om att byråkratin var den effektivaste organisationsformen, överträffad endast av den kapitalistiske företagarens inom den specifika marknadssfären.⁴⁸ Lenin tycktes i *Staten och revolutionen* anse att det i den socialistiska staten inte behövdes någon särskild politisk teknologi. Skötseln av staten hade förenklats till den grad att den kunde inordnas under funktionen av enkla 'observations- och antecknings-operationer' utförda av 'beväpnade arbetare, hela det beväpnade folket'. Sovjetunionens och andra socialistiska länders senare utveckling har pekat i en rätt annorlunda riktning och har ofta beskrivits i termer av byråkratins tillväxt. Hade Weber och alla hans borgerliga efterföljare rätt när allt kom omkring?

Hur man nu än vill se den stalinistiska formen av auktoritär organisation, var den administratörstyp som den gav upphov till inte den specialiserade byråkraten, tryggt sittande på en pinne i den hierarkiska stegen och opersonligt tillämpande kalkylerbara regler. Den säregna

⁴³ A Shonfield, *Modern Capitalism*, London 1965, s 128

⁴⁴ J Higley/K E Brofoss/K Groholt, 'Top Civil Servants and the National Budget in Norway', i M Dogan (red), *The Mandarins of Western Europe*, New York 1975, s 252-274.

⁴⁵ Den västtyske juristen Ernst Forsthoff, som skriver utifrån en konservativ uppfattning av den borgerliga administrativa rätten, har lagt fram några dystra funderingar kring frågan om den klassiska byråkratins förenlighet med direktionsteknokratin: *Rechtsstaat im Wandel*, Stuttgart 1964, och *Der Staat der Industriegesellschaft*, München 1971.

⁴⁶ S Passigli, 'The Ordinary and Special Bureaucracies in Italy', i Dogan, a a, s 226-237. En fascinerande inblick i den italienska statsföretagsamheten ges i E Scalfari/G Turanis uppsökande reportagebok *Razza padrona*, Milano 1974.

⁴⁷ Jfr Hirsch, a a, s 231 ff.

⁴⁸ Weber, a a, s 225.

stalinistiska härskarteknologin kan inte granskas här, men vi vill hävda att en av dess centrala beståndsdelar var en auktoritär och brutal version av en organisationsteknik av sant arbetarklassursprung, en som är långt äldre än Stalin och som utgör den specifika teknologin för proletariatet som härskande klass, det vill säga för den socialistiska staten.

Detta organisationssätt är lika gammalt som själva arbetarrörelsen, men det var Lenin som kom med det viktigaste enskilda bidraget till den nya teknologin genom sin teori och praktik om uppbyggandet av proletära yrkesrevolutionärer.⁴⁹ Han hjälpte därmed till att demonstrera det obestridligt inkorrekta i Webers synsätt.

I sina fackföreningar och partier har arbetarklassen utvecklat en helt ny politisk form — den kollektiva massorganisationen. Den skiljer sig från både det feodala godset och det kapitalistiska företaget, från de olika statsmaskinerierna och kyrkorna samt från de konspiratoriska grupperna och den borgerliga politiska klubben. Centralfiguren är varken prästen som leder sin hjord mot frälsning, den feodale godsherren, den kapitalistiske direktörsteknokraten eller den regeltillämpande byråkraten utan organisatören. Hans viktigaste färdighet är ideologisk och praktisk mobilisering för gemensamma ändamål. Han har också en särskild sorts kunskap med klassorganisationen och klasskampen som föremål, eller mera generellt, den sociala organisation och kamp av vilken han själv är del. Denna vetenskapliga kunskap om klasskampen möjliggjordes naturligtvis av den historiska föreningen mellan marxismen och arbetarrörelsen.

Två ting bör understrykas från början. För det första är arbetarrörelsen organiserad på ett i grunden annat sätt än en statlig byråkrati eller ett kapitalistiskt företag. För det andra finns det emellertid olika arbetarrörelser och olika slags arbetarorganisatörer. Denna mångfald har gett upphov till och utgör en objektiv grund för kritik av arbetarorganisatörer för konservatism, auktoritärt synsätt, sekterism, äventyrspolitik, inkompetens, privilegierad ställning med mera. De får dock trots allt inte förblandas med den borgerliga statens tjänstemän eller ett företags direktörer. Den så kallade fackföreningsbyråkraten har föga vägledning av exakta regler när han utför sitt arbete: rekryterar medlemmar, sköter sin fackförening eller förhandlar med arbetsgivarna. Även om det sker indirekt måste han på något sätt vinna ett kollektivt acceptande av sina beslut och av förhandlingsresultaten. Han kan inte bara, med förutsägbar precision, utfärda order.⁵⁰

I den kommunistiska rörelsen kallas denna arbetarklassorganisatör för *kader*. Den för den socialistiska staten utmärkande politiska teknologin kan i enlighet därmed kallas *kaderförvaltning* eller *kaderledning*. Det ligger dock i socialismens motsägelsefulla karaktär att denna proletära organisationsform fredligt samexisterar med både byråkrati och teknokrati.

Att organisera en proletär revolution och socialistisk samhällsomvandling är inte den sortens uppgifter som i första hand kan skötas genom snabb och exakt tillämpning av kalkylerbara regler. Det övergripande målet delges den individuella kadern i form av partilinjens, men klasskampen kan inte utarbetas med samma exakthet som marknadstransaktioner. Partilinjens ändras ofta, huvudsakligen genom en ny betoning av existerande regler och direktiv, och dessa måste hela tiden tillämpas på den konkreta och föränderliga situation i vilken kadern arbetar. Som organisatör av människor kan han inte utföra sina instruktioner 'utan hänsyn till individ'. Tvärtom beror hans förmåga att få saker och ting gjorda till stor del på hans förmåga att ta hänsyn till de individer som han måste arbeta tillsammans med och upprätta ett personligt förhållande till dem. Sättet att genomdriva regler kan än mindre än reglernas innehåll bestämmas i förväg. Det är i stor utsträckning en fråga om inspiration, övertygelse, hotelser,

⁴⁹ Lenins partiteori och -praktik fördunklas ofta av myter som kokats ihop på ytliga och ihärdigt fientliga läsningar av Vad bör göras? För vissa referenser om arbetarklasskaraktären hos Lenins uppfattningar se *Science, Class and Society*, a a, s 327 n.

⁵⁰ Sune Sunesson, som forskat kring fackföreningar, har redan presenterat liknande funderingar.

förebildlighet och ledarskap.

Kadern är också specialist på att mobilisera massorna. Ett vackert erkännande av kaderadministrationens och kaderledningens effektivitet har getts inte bara av de icke-proletära nationella befrielseörelser som försökt att använda sig av dem, utan även av de imperialistiska specialisterna på upprorsbekämpning som upprepade gånger, om än med föga framgång, sökt att efterbilda dem.

Den viktiga skillnaden mellan den kapitalistiske byråkraten och den östeuropeiske kadern har klart uttryckts och kritiskt granskats i Bálint Bailas förnämliga arbete. Med ett weberskt språk och från vänsterhegeliansk utgångspunkt säger han: 'Medan byråkratin karaktäriseras av tillförlitlighet, kontinuitet, saklighet, noggrann tillämpning av gällande föreskrifter respektive pedanteri, formalism, hemligstämpel och Veblens "trained incapacity", utmärks kaderförvaltningen å sin sida av flexibel, direkt, "linjeorienterad" dynamik, av förmåga att sätta sig över formaliteter och pragmatisk kapacitet att anpassa sig till växlande situationer, men även av vag opålitlighet och diletterism, amorf rädsla för ansvar, rigid auktoritetsinställning och rentav regelvidrig inkompetens och känslomässig paternalism'(!).⁵¹

En amerikansk Kinaforskare, Franz Schurmann, har försökt skilja kadern från direktören och byråkraten i termer av den ledarstil som utmärker dem. I detta syfte använder han sig av två dimensioner: inriktning på stabilitet respektive förändring och organisatoriskt integrationssätt, mänskligt eller tekniskt. I likhet med direktören och i motsats till byråkraten är kadern 'förändringsorienterad', men endast han leder med hjälp av mänsklig organisering — genom att svetsa samman människor för solidariskt uppfyllande av givna mål.⁵² Schurmanns kategorier verkar vara alltför generella och specificerar heller inte vad slags förändring och *mänsklig* organisering det rör sig om. Men han har otvivelaktigt fångat en viktig sida av det som utmärker kadern. Schurmanns distinktion mellan å ena sidan kadern och å den andra direktören och byråkraten är särskilt värdefull, därför att den stalinistiska kritiken av byråkratin, som i första hand vände sig mot dess rutinmässighet, formalism och långsamhet, och inte så mycket mot dess avskilda hierarki, kan tillfredsställas även av företagsledande teknokrater.

Det som skiljer kadern från direktören tycks i synnerhet vara två ting. För det första grundar sig kaderledningen inte i första hand på allomfattande intellektuell kunskap — om tillverkning, försäljning, administration osv — utan på *engagemang* för organisationens mål och 'linje' och på erfarenhet av dess kamp. (Feodalismen vilade i sin tur på *personlig* lojalitet till en överordnad.) För det andra har kadern normalt inte till sitt förfogande det slag av kommandoordning som är ett väsentligt element hos både byråkratin, den kapitalistiska företagsledningen och den feodala hierarkin. Kadern måste normalt *leda*, inte befalla, detta därför att han inte (enbart) står över kollektivet utan (i första hand) är en del av det. Det karaktäristiska problem som arbetarorganisationen står inför är att ena ett kollektiv och hålla det enat i solidaritet och engagemang.

I de socialistiska länderna återfinns detta slags kaderledning tydligast i relationen mellan partisekreteraren och partikommittén till å ena sidan den producerande, administrativa eller militära enhet i vilken de verkar och å den andra de vanliga partimedlemmarna och folkliga massorna som de vänder sig till i ekonomiska, politiska eller ideologiska masskampanjer. Det kan förekomma manipulering, smicker och hot lika väl som övertygelse och inspiration, men i ingetdera fallet går aktiveringssättet ut på att ge order. Den demokratiska centralismens princip tillhandahåller visserligen en kommandostruktur, men på de båda nivåer som vi talar om kan inte ens en stalinistisk partifunktionär utföra sina uppgifter bara genom att utfärda order enligt den 'demokratiska centralismens' regler.

⁵¹ B Balla, *Kaderverwaltung*, Stuttgart 1972, s 203 f.

⁵² F Schurmann, *Ideology and Organization in Communist China*, Berkeley 1970, s 162 ff och 235 f.

Det som gör kadern till del av kollektivet är framför allt en ideologisk länk av solidaritet, som upprätthålls genom band av vanlig organisationspraktik. I motsats till direktören eller byråkraten organiserar arbetarorganisationen inte arbeten som människor behöver för sin utkomst. Denna demarkationslinje korsas endast när det finns ett ekonomiskt föreningsband mellan en grupp människor och deras representant. Många amerikanska fackföreningsledare bör sålunda ses som försäljare (ett slags direktörer) mer än som fackliga kadrer.

Inte heller en parlamentarisk politiker eller en plebiscitär ledare arbetar med någon kommandoordning. Det gör dem dock inte till kollektiva organisationer. Den förre är väsentligen en mellanhand mellan individer och grupper, medan den senare inspirerar en personlig anhängarskara som normalt är mycket lösare än en kollektiv organisation, och som med sin endast rudimentära kollektiva inre struktur har begränsad kapacitet för tålmod och utdragen gemensam ansträngning. Dessutom har den borgerlige politikern av endera typen vanligen sin ledande ställning från allmänna personliga egenskaper mer än från engagemang för en bestämd politisk linje.

Borgerligt katolska och fascistiska partier och fackföreningar har liksom moderna borgerliga masspartier i allmänhet försökt att härma efter arbetarorganisationens former i sin kamp mot arbetarklassen. Men i sina statsapparater har borgarklassen vanligen härskat genom byråkrater, direktörer, parlamentariska eller plebiscitära politiker. 1793-94 års jakobinska regering i revolutionens Frankrike tycks uppvisa vissa likheter med en auktoritär kaderstat. Men att som den italienske historikern Giuliano Procacci gör i sin inträngande studie av det sovjetiska partiet uppmåla tjugo- och trettitalens SUKP som ett exempel på den 'jakobinska modellen' är som jag ser det fullständigt vilseledande.⁵³

Procacci riktar in sig på partiets militärisering under inbördeskriget och på kombinationen av centraliserad ledning och massentusiasm. Men analogin med jakobinismen ger oss föga insikt i de härskande kommunistpartiernas varaktiga, genomträngande och väluppbyggda närvaro på statens och samhällets alla nivåer — under inte blott krisperioder utan även decennier av fred. Analogihänvisningar till annorlunda historiska och sociala sammanhang är nu en gång alltid rätt tvivelaktiga.

Låt oss dra oss till minnes några allmänna drag i den jakobinska historien. Rörelsen uppstod som en parlamentarisk klubb — *Club Breton* — vid nationalförsamlingen i Versailles 1789. När den senare flyttade till Paris inhystes klubben i ett jakobinkloster tillhörande dominkanerorden (vilket gav den dess namn) och fungerade som parlamentariskt parti och påtryckningsgrupp. Den fick snart anslutning från ett stort antal klubbar i hela Frankrike, vilka tidigare existerat som intellektuella sällskap för den lokala småbourgeoisin eller som frimurarloger. Även om detta system av klubbar knöts samman av en växande revolutionär glöd och en omfattande brevväxling, utgjorde det aldrig något enat parti i ordets moderna mening. (Den berömda, eller beryktade, jakobinska centraliseringen gällde primärt statsapparaten och var i vilket fall som helst i stor utsträckning ett konjunkturfenomen, eftersom maktindelning var en oupplöslig del av jakobinernas politiska föreställningar.) Från Girondens fall i juni 1793 till thermidor (juli) följande år utgjorde detta nät regeringens politiska ryggrad. Men under denna korta period rasade yttre krig mot en väldig koalition av den europeiska reaktionens alla krafter. Revolutionsregeringen leddes inte av den jakobinska klubben i Paris utan av två parlamentsutskott som av konventet under rådande nödläge utrustats med extraordinära befogenheter, säkerhetsutskottet och välfärdsutskottet. Den direkta orsaken till Robespierres och de radikala jakobinernas fall var en konflikt mellan de båda utskotten i kombination med en parlamentskonspiration i konventet. Ja, så sent som kvällen före den 9 thermidor hade Robespierre entusiastiskt applåderats av jakobinklubben.⁵⁴

⁵³ G Procacci, *Il partito nell'Unione Sovietica*, Bari 1974, s 124 ff.

⁵⁴ Standardverket om jakobinerna tycks fortfarande vara Crane Brintons magnifika sociologiska historia *The*

Vi har hävdat att kaderorganisationen är en organisationsform med genuin arbetarprägel. Detta är liktydigt med att säga att den tillhör klassamhället. I ett klasslöst kommunistiskt samhälle ersätts Stalins paroll från 1935, 'Kadrerna avgör allt',⁵⁵ med 'Massorna avgör allt'. En framryckning mot detta mål kräver både en kamp mot byråkratin och teknokratin och en process där kadrerna upphäver sig själva.

Organisationsteknologi kan sammanfattas som en kombination av två variabler. Den innebär för det första en *ledningsdynamik*: ett sätt att ange riktningen och en grund för ledarskapet, och för det andra *ett sätt att aktivera* organisationens medlemmar, varigenom deras bidrag till inriktningen säkras. Båda härleds från de sociala relationerna i den dominerande samhällstypen, från klassförhållandena. Ett sätt att uttrycka detta finns i diagrammet på nästa sida.

Diagrammet ska inte ses som något mera ambitiöst än ett slags summering av argumenteringen hittills. Av försiktighets skäl ska två påpekanden göras. Olika produktionssätts historiska samexistens och inbördes påverkan innebär att olika organisationsteknologier, under den enas dominans, genomsyrar varandra inom ramen för en enskild stat. För det andra visar tabellens tomma fält på ett stort antal möjliga 'avsteg' och 'avvikelser' från grundtyperna. Detta understryks ytterligare av det faktum att det inte finns någon övergripande logisk ordning bakom systemet av kombinationer. Det kan finnas andra ledningsdynamiker och aktiveringssätt än de förtecknade. Vårt syfte har inte varit att presentera en teori om organisationer, utan att teckna konturerna till den moderna historiens viktigaste typer av statsorganisation: de feodala, kapitalistiska och socialistiska. De tomma fälten avslöjar även samexistensen av olika teknologier. Sålunda innehöll de senfeodala staterna inslag av byråkrati och ibland även parlamentspolitik (vilket illustreras av den svenska frihetstiden). Byråkrati och parlamentspolitik är normala sidor hos monopolkapitalistiska stater, socialistiska stater är också byråkratiska och teknokratiska, och om 'euro-kommunismen' leder till socialism kommer den även att omfatta aspekter av parlamentspolitiken. För jämförelses skull har vi tillagt den kommunistiska formen av samhällsorganisation, även om den inte inbegriper existensen av någon särskild stat.

När vi nu fullbordat den första allmänna översikten ska vi försöka att specificera de grundläggande mekanismerna för in- och utflöde samt omvandlingsprocesserna med avseende på uppgifter, personal och materiella resurser i de tre huvudtyperna av stater. För överskådlighe-
skull presenterar vi en sammanfattning av våra resultat i ett avslutande diagram.

Uppgifter

På en mycket allmän och abstrakt nivå kan statens uppgifter definieras som samhällsformationens inre och yttre försvar samt den överordnade regelskapande, regeltillämpande och rättsskipande instansen. Det konkreta innehållet i dessa funktioner är så varierat att en uttömmande beskrivning knappast skulle få någon ände. Vårt syfte här är emellertid inte att komma med sådana deskriptiva detaljer, ej heller att diskutera statens funktioner i allmänhet, utan att förstå de specifika mekanismer som filtrerar inflödet av uppgifter och sålunda bestämmer vilka frågor som är relevanta för respektive statstyp. Grunden för denna strukturerande mekanism är den *specifika relationen mellan stat och samhälle*. Uppenbarligen varierar denna med produktionssättet; den kapitalistiska staten förhåller sig inte till sitt samhälle på samma sätt som den feodala eller socialistiska.

Karaktären hos denna relation mellan stat och samhälle kommer sålunda primärt till uttryck i de regulativa principer som avgör *formen hos de för staten viktiga frågorna, men även i den*

Jacobins, New York 1930. Vad gäller Välfärdsutskottet finns framför allt R Palmer, *Twelve Who Ruled*, Princeton 1941. För en allmän, berättande översikt se A Soboul, *The French Revolution 1788-1799*, 2, London 1974, kap. 3 och 4.

⁵⁵ J Stalin, *Leninismens problem*, Stockholm 1941, s 685. Tillfället var ett tal till de nyutexaminerade vid en mycket speciell statsapparat: Röda arméns akademi.

relativa vikt som olika allmänna statsfunktioner får. I en tredje dimension bestäms statens kvantitativa roll genom omfånget av den sociala praktik som omslutes av dess uppgifter.

Statsorganisationens utmärkande teknologier

Mest omedelbart bestämmande klassförhållanden	Aktiveringssätt					
	Kommando			Ledarskap		
	Lednings- dynamik	Personligt	Opersonligt	Förmedlande	Karismatiskt	Enande
<i>Feodalt:</i> Hierarki av rättigheter och privilegier	Social över- lägsenhet och/eller personligt förtroende/ lojalitet	Aristokra- tiskt (obe- roende, delegerat eller köpt)				
<i>Kapitalistisk:</i> Marknadskon- kurrens och 'fabriksdespoti'	Skiktad monopolise- ring av intellektuell kunskap: for- mellt/juridisk Personliga egenskaper av nationell rep- resentativitet och mass- attraktion		Byråkrati	Parlaments- politik		
Social karaktär hos produktiv- krafterna, monopol- marknad och 'fabriksdespoti'	Skiktad mono- polisering av intellektuell kunskap: ämnesmässig/ teknisk Personliga egenskaper av nationell rep- resentativitet och mass- attraktion		Teknokrati		Plebiscitär politik (ledarcent- rerad mass- politik)	
<i>Socialistisk:</i> Kollektiv till- ägnelse och individuell un- derordning (inför före- tagsledare och byråkrater)	Ojämnt utbrett politiskt enga- gemang och erfarenhet					Kader
<i>(Kommunistisk)</i> (Kollektiv tillägnelse och ledning)	(Daglig kollektiv erfarenhet)					(Kollektivt)

En undersökning av uppgiftsinflödenas kvalitativa form under kapitalismen blir lämplig utgångspunkt för vår analys. De frågor som den borgerliga staten sysselsätter sig med definieras ju genom den karaktäristiska *avgränsningen mellan privat och offentligt*. Staten befattar sig enbart med det senare. I sin *Vad är det tredje ståndet?* pekade redan abbé Sieyès på det väsentliga: 'Vad behöver en nation för att överleva och blomstra? Den behöver *privata* verksamheter och *offentliga* tjänster.'⁵⁶ Under intryck av franska revolutionen skulle Hegel senare utveckla denna skillnad till en mellan stat och civilt samhälle.⁵⁷

Denna motsatsställning mellan privat och offentligt har sina rötter i det kapitalistiska samhällets klassförhållanden. Den reproduceras oavbrutet genom individernas konkurrens på marknaden och privatkapitalets härskarmakt över arbetet. Den formella jämlikheten mellan köpare och säljare framträder på politikens 'offentliga' fält som ett gemensamt 'intresse' hos oberoende och jämlika individer. Statsmakten har en nödvändig men avskild roll, och det är denna avskildhet som klart kommer till uttryck i distinktionen mellan privat och offentligt.

Den framväxande borgarklassens kamp kretsade kring frågor som gällde både samhället och staten. Man krävde att staten skulle skiljas från den aristokratiska arvsrättens privata domän och få sin fasta grund i den 'allmänna opinionen'. Den skulle endast syssla med ting som kunde infogas under allmänna principer och inte med de materiella eller rättsliga intressena hos enskilda individer eller individgrupper. Distinktionen var ouplösligt förknippad med begreppet byråkrati — *byrån* som ett offentligt kontor skilt från kungens och aristokraternas hushåll. Vad beträffar samhället riktades det privatas begrepp mot ständer, skrån, bygemen-skaper, kungliga privilegier och alla andra halvoffentliga korporationer som inskränkte individens verksamhet.

Läget för och tydligheten hos denna demarkationslinje mellan privat och offentligt har varierat starkt i takt med klasskampens konjunkturen. Allmänt sett har den privata sfären sträckt sig till valet av sysselsättning och arbetsplats, valet av äktenskapspartner, ideologiska övertygelser, konsumtionsvaror och livsstil. Den har med andra ord kommit att omfatta arbetsmarknaden, kapitalackumulationen, den borgerliga kärnfamiljen och den borgerliga 'individualismens' hela fält. Sexualmoralen, religionen och den politiska ideologins offentliga uttryck har ibland varit föremål för statlig repression, även om de i princip utgör del av den borgerliga demokratins privata sfär. (Så snart som den ideologiska nonkonformismen nått den kollektiva organiseringens nivå har den emellertid alltid blivit en angelägenhet för den borgerliga statens säkerhets- och förtryckskrafter.)

Det är tre huvudtrender i den kapitalistiska utvecklingen som haft avsevärt inflytande på distinktionen mellan privat och offentligt. Två av dessa har avgjort utvidgat statsuppgifternas offentliga sfär, medan på en annan nivå den tredje avgränsat den privata sfären ännu skarpare. För det första har produktivkrafternas alltmer samhälleliga karaktär upprättat ett nytt slags samband mellan å ena sidan staten och å andra sidan produktionens och utsugningens processer. Statsingripandena har vuxit för att kunna möta behovet av storskaliga och långsiktiga investeringar som är för riskabla för privatkapitalet, och av den nödvändiga ekonomiska samordning som inte kan åstadkommas av marknaden. Monopolkapitalismens beroende av några jättelika bolag har dessutom uppmuntrat en statlig ad hoc-verksamhet för att bistå behövande företag. En andra utvecklingslinje — som till stor del är en följd av produktivkrafternas alltmer samhälleliga karaktär — är själva arbetarklassens tillväxt och ökande styrka. Direkt eller indirekt har detta fokuserat det offentliga intresset på nya frågor: innehållet i och effekterna av centraliserade löneuppgörelser, trygghet i arbetet, arbetsdagens längd, bestämmanderätten över arbetsplatsen, inkomstfördelningen och den sociala tryggheten.

Å andra sidan har det uppstått en stark tendens till privatisering av livet i samband med

⁵⁶ Här citerad efter M Williams (red), *1775-1830 Revolutions*, Harmondsworth 1971, s 93.

⁵⁷ Jag har analyserat framväxten av denna distinktion i *Science, Class and Society*, a a, s 155 f.

företeelser som en ökad horisontell rörlighet, växande förorter, en stegrad arbetstakt och utvecklandet av nya konsumtionsvaror, i synnerhet bil och TV. Privatsfären har blivit mer isolerad från den offentliga och kärnfamiljen mera avskild från samhället som helhet.

Feodala och socialistiska stater organiseras kring definitioner av uppgifter som är radikalt annorlunda än principen om privat kontra offentligt, även om de inbördes står som varandras motsatser. Under feodalismen 'privatiseras' staten medan under socialismen privatlivet 'görs offentligt'. En sådan karaktärisering stannar emellertid inom kapitalismens begreppsramar och klargör inte ens de generella drag som utmärker de båda systemen.

Den feodala staten och det feodala samhället var inte kungens privata egendom. Statsmakten baserades inte på folket — härskarens och den militära befälhavarens väpnade anhängare — vilket var den förhärskande formen bland de germanska 'barbar'-stammarna. Den gav i stället uttryck för en sammansmältning av denna institution med de enskilda godsägarnas tillägnelse av produktionsmedlen (jorden). En av dessa växte till ställning som kung.⁵⁸ De feodala samhällsrelationerna karaktäriserades av en hierarki av personliga tjänster och förpliktelser som reglerade statens uppgifter. Denna princip kan tydligast iakttas i systemet med adelsförsamlingar, ständer och parlament, och i deras förhållande till kungen.⁵⁹

Den feodale monarken och den representativa församlingen sysslade normalt med vädjanden om beskydd och hjälp. Församlingen kunde begära att kungen åtgärdade specifika klagomål, avgjorde tvister, besvarade krav på frihet från bördor osv, samtidigt som han kunde begära finansiell hjälp och väpnade uppbåd för sitt hushåll, sin förvaltning och sina militära företag. Han kunde också be sina 'undersåtar' att kontrasignera eller enbart registrera sitt samtycke till nya plikter och föreskrifter. Detta system med personligt-officiella avtal levde vidare *sub rosa* även under den feodala absolutismens epok och de representativa församlingarnas nedgångsperiod. Just inför franska revolutionen måste kungen inkalla generalstånderna för att be dem att gå i god för den bankrutta kungliga förvaltningen.

Om vi betraktar inte bara toppen utan den feodala statsmakten i dess helhet blir det klart att det här tecknade systemet ledde till en fackindelning av de frågor som staten handlade. Relevansen hos en bestämd fråga avgjordes inte av huruvida den hade en allmänt offentlig karaktär utan av om den passade in i den hierarkiska relation inom vilken den väcktes. De mest detaljerade frågor om arbete, egendom eller giftermål kunde tas upp för övervägande, och fältet för godtycke var så stort att det ofta inte var möjligt att i förväg beräkna om en fråga skulle behandlas. Kungen hade rätt fria händer att bestämma huruvida det var hans uppgift att behandla en hänvändelse till sig.

Vi övergår nu till en granskning av den socialistiska statens karaktäristiska uppgifter. De bestäms allmänt sett av det faktum att de kollektiva arbetarna (eller det av proletariatet ledda klassblocket) ersatt den enskilde agenten på marknaden och förhållandet godsägare—arrendator. Det är först i ett verkligt avskaffande av den privata företagsamheten som den borgerliga åtskillnaden mellan 'privat' och 'offentligt' kan överskridas. Det proletära våldets kollektiva karaktär nödvändiggör en ständig kamp mot varje form av individuell underordning hos denna förut utsugna och förtrampade klass, i synnerhet mot den form som reproduceras

⁵⁸ Joseph Strayer har beskrivit dessa som 'feodalismens två nivåer'. Se *Medieval Statecraft and the Perspectives of History*, Princeton 1971, kap. 6. Jfr O Hintze, 'Wesen und Verbreitung des Feudalismus', a. a.

⁵⁹ Se t ex F Carsten, *Princes and Parliaments in Germany*, Oxford 1959; R Holtzmann, *Französische Verfassungsgeschichte*, München och Berlin 1910, 2, kap. 2-3 och 3, kap. 1-4. En ytterligt värdefull översikt av det feodala systemet för skydd och hjälp finns i O Brunner, *Land und Herrschaft*, Brunn, München och Wien 1943. Det engelska parlamentet uppvisade snart en markant skillnad från de andra feodala staternas församlingar, fastän det hade ett liknande ursprung: 'Det ursprungliga skälet till parlamentets inkallande var ... att kungen behövde bistånd i regeringsuppgifterna. Det var han som lade fram sessionens syften: att granska nationens affärer ... ge sitt samtycke till avgifter och hjälper, se till att rättvisa skipades.' G R Elton, *Studies in Tudor and Stuart Politics and Government*, Cambridge 1974, II, s 30 f.

inom det personliga valets sfär, där den formella jämlikheten döljer individernas faktiska ojämlikhet. Uppdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete, mellan stad och land och mellan arbetare av de båda könen kan också den övervinnas enbart genom en medveten, kollektiv kamp mot deras reproduktion. Förfäktande en grundprincip i den sovjetiska lagen skrev Lenin under NEP-perioden i ett brev till folkkommissarien för rättsfrågor: 'Vi erkänner inte något "privat", och betraktar allt som ligger inom den ekonomiska sfären som fallande under *offentlig* och inte *privat* rätt. Därför är det vår uppgift att utsträcka statsinterventionen till "privaträttsliga" förhållanden, att utvidga statens rätt att upphäva "privata kontrakt".'⁶⁰

Proletariatets klassvälde överskrider inte blott den individuella agenten på marknaden utan även själva den anonyma marknad som bestämmer över mäns och kvinnors framgång eller misslyckande. Dessutom är begreppet arbetarstyre av staten inte liktydigt med att privatsfären sugs upp av en offentlig byråkrati. I ett socialistiskt samhälle görs privatlivet offentligt genom en rad proletära och folkliga massorganisationer som är skilda från själva statsapparaten. På detta sätt undergrävs den skarpa bestämningen av staten som en apparat med speciella uppgifter och speciell personal — vilket i grunden är det som ligger i begreppet om statens bortvittrande.

De existerande socialistiska staterna tycks blomstra snarare än förvittra, men likväl innehåller de mekanismer och institutioner som i starkt varierande grad uppvisar den socialistiska statens karaktäristiska organisation och förhållande till samhället.

Administrativt sett förbinds individen med själva statsapparaten genom ett helt nät av icke-professionella, valda organ — på bostads-, gatu-, grannskaps- eller bynivå. I Europa är denna struktur troligen bäst utvecklad i DDR. Vid sidan av statens repressiva styrkor opererar på arbetsplatsen frivilliga miliser och organ för den offentliga ordningens upprätthållande, och i exempelvis Sovjetunionen finns det ett system av icke statliga 'kamratdomstolar' som tar itu med mindre förseelser.

Statens kompetensområde kan även formellt delas med andra organisationer. I exempelvis Östeuropa tillhör arbetarskyddet och arbetshygienen fackföreningarnas ansvarsområde, men genomdrivandet av de fackliga aktionerna är en statlig uppgift. Den sovjetiska ungdomsorganisationen Komsomol spelar en direkt roll i skötseln av de statliga skolorna, och i Östtyskland förenar arbetar- och bondeinspektionerna statens, partiets och massornas former av kontroll över den statliga förvaltningen.⁶¹

I kontrast till det kapitalistiska samhällets atomisering och privatisering är mönstret av personliga relationer en angelägenhet för partiet och massorganisationerna — fackföreningar, ungdomsorganisationer osv. Men hur detta i praktiken fungerar kräver noggrann undersökning. I vilken grad är det primärt en auktoritär upptagenhet med yttre ideologisk konformitet och i vilken grad tjänar det till att uppamma solidaritet, jämlikhet och folkets demokratiska aktivitet?

Ett annat problem rör massorganisationernas oberoende av den statliga administrationens och repressionens organ. Den för ras grad av egen dynamik i de efterstalinistiska socialiststaterna är av enorm betydelse för proletariatets ställning som härskande klass. Statsapparaten i sig är nämligen aldrig, i sträng mening, någon arbetarstat — utom under dess kortvariga och delvisa sammansmältning med de väpnade revolutionära arbetarnas råd. Det är en arbetarstat så långt att dess specialiserade apparater utifrån kontrolleras av och underordnas arbetarkollektivet. Men för att detta ska kunna ske måste detta ha en självständigt organiserad existens.

Partiets ledande roll är likaledes beroende av dess avskildhet från statsapparaten. I varierande

⁶⁰ V I Lenin, 'Letter to Kursky', *Collected Works*, 36, s 562.

⁶¹ Se t ex P Gélard, *Les organisations de masse en Union Soviétique*, Paris 1965; och G Brunner, *Kontrolle in Deutschland*, Köln 1972, s 413 ff.

grad upprätthåller alla socialistiska länder faktiskt en avgränsning mellan parti och stat — både på lokal nivå, i åtskillnaden mellan förvaltningschefens och partisekreterarens poster, och på central nivå, i de högsta parti- och statsorganens olika sammansättning. Sålunda utgör ledarna för de ekonomiska, administrativa och repressiva statsapparaterna endast ett mindretal, om än så stort som 45 %, av SUKPs centralkommitté.⁶² Sedan Stalins tid har politbyrån och ministerrådet varit klarare avgränsade från varandra. Medan år 1951 tio av elva medlemmar i den förra också var med i den senare, var det 1971 endast tre av femton politbyråmedlemmar som tjänstgjorde i ministerrådet.⁶³ En konsekvens av den institutionaliserade auktoritansens kvardröjande system är emellertid sammanblandningen mellan partiets ledande roll och de repressiva och andra statsapparaternas tvångsmakt.

Statens uppgifter formas inte endast genom de förhärskande samhällsförhållandena utan även av produktionssättets specifika dynamik. Under feodalismen när jordegendom (inklusive ett antal livegna bönder) var det huvudsakliga produktionsmedlet och konsumtionen var inriktad på adlig sådan, var den utmärkande sociala dynamiken strävan att förvärva och lägga under sig mera jord och att pressa ut ett större överskott från den som man redan hade.⁶⁴ Eftersom jord normalt inte kunde köpas och säljas på marknaden var väpnad erövring det huvudsakliga medlet att utvidga adelns egendom och konsumtionskällor. Militär skicklighet var den härskande klassens enda specifika färdighet, och krigsförberedelser och krigföring var en huvuduppgift för staten, både i dess medeltida och absolutistiska former.

Höjandet av produktionsnivån på befintlig jord var naturligtvis alltid ett viktigt alternativt eller kompletterande sätt att höja konsumtionen. Emellertid utvecklades produktivkrafterna mycket långsamt inom det hierarkiska systemet och drevs inte direkt fram av de feodala produktionsförhållandena, eftersom godsägarna stod utanför den egentliga produktionsprocessen. En substantiell ökning kunde uppnås bara genom nydefinition av de utsugna klassernas tjänster och förpliktelser. Ännu en viktig uppgift för den feodala statsmakten var följaktligen att avdöma krav gällande de traditionella regler som styrde relationerna mellan adeln och bönderna.

I motsats därtill har det kapitalistiska produktionssättets accelererande tempo ständigt krävt ny och klart definierad lagstiftning som de enskilda aktörerna kan förlita sig till under de växlande marknadsbetingelserna.

Kapitalet är till sitt väsen rörligt och grundar sig på en form av utsugning som liknar ett icke-nollsummespel. Både löner och profiter kan höjas om produktivkrafterna expanderar och det relativa mervärdet växer. Statens försvar av kapitalackumulationen kan inte reduceras till dess uppgifter av våldsam förtryck och ideologisk indoktrinering. Den har även ett antal andra viktiga funktioner: ekonomisk penetrering av andra länder och begränsning av tillträdet till det egna nationella territoriet, stimulans av den ekonomiska utvecklingen och skötsel av konjunkturcyklerna. Även om deras väpnade makt vuxit enormt är dagens kapitalistiska stater mindre upptagna med militära angelägenheter, och två världskrig har visat att produktionskapaciteten nu är av stor strategisk betydelse vid varje konflikt mellan dem. Vad den inre strukturen beträffar är statliga ingrepp på den 'sociala välfärdens' område inte nödvändigtvis något hinder för kapitalackumulationen. Som redan Bismarck förstod kan det rentav stärka det kapitalistiska styret mot hot och revolt. I det tidiga borgerliga samhället täckte termen 'polis' nästan varje slag av inrikes icke-rättslig och icke-fiskal administration. I dag är det trots framväxten av en formidabel förtrycksapparat stimulerandet av den ekonomiska tillväxten och

⁶² Siffran är beräknad från B Meissner, 'Parteiführung, Parteorganisation und soziale Struktur der KPdSU', *Osteuropa*, nr 8-9/ 1976, s 607 f. Den hänför sig till den centralkommitté som valdes på den 25:e kongressen 1976. Sammansättningen hos den år 1971 valda CK beskrivs av P Gélard i *Les systemes politiques des états socialistes*, 1-2, Paris 1975, 1, s 124 ff.

⁶³ T Rigby, 'The Soviet Politburo: A Comparative Profile 1951 —1971', *Soviet Studies*, Arg. 24, nr 1 (juli 1972).

⁶⁴ Jfr Anderson, a, s 31 f.

ombesörjandet av den sociala tryggheten som utgör den utvecklade kapitaliststatens mest karaktäristiska politiska uppgifter.

Försvaret av socialismen och arbetarstaten utrustar staten med nya politiskt-ideologiska uppgifter, och gör vissa av organiserandets och den ideologiska inriktningens funktioner långt mer centrala än i tidigare statstyper. Staten har sålunda inte bara att förvalta produktionen av bruksvärden, utan måste för ekonomin dra upp en politisk plan, varigenom arbetarrelationerna utvecklas i riktning mot ett klasslöst samhälle. Försvar av det socialistiska produktionssättet innebär framför allt att upprätthålla arbetarklassens kollektiva överhöghet och eliminera (re-)produktionen av den individuella underordningen.

Vi kan bäst uttrycka detta genom följande distinktion: *den proletära staten är till själva sitt väsen 'politiserad' och 'ideologiserad', medan den borgerliga staten är 'ekonomiserad' och den feodala 'militariserad'*. Där kollektivt ägande och planering ersatt privategendomen, marknaden och det hierarkiska feodala kontraktet, tenderar funktionerna regeltillverkning och regeltillämpning att smälta samman, och den senare minskar i betydelse. Det är emellertid sant att den ökade uppmärksamhet som getts rättsväsendet efter SUKPs tjugonde kongress har rest det allvarliga problemet med den 'socialistiska rättssäkerheten' efter Stalintidens erfarenheter.⁶⁵

Karaktären hos relationen mellan stat och samhälle och hos statsorganisationens former är så olika att det inte skulle tjäna mycket till med en kvantitativ jämförelse mellan de allmänna klasstatstypernas uppgifter. Inom varje typ måste man emellertid göra viktiga åtskillnader efter i vilken grad statsapparaten koncentrerar klassväldet, eller med andra ord efter hur utbrett detta välde är i samhället som helhet.

Det finns i detta avseende viktiga skillnader mellan den medeltida och den absolutistiska feodalismen, mellan parlamentariska och diktatoriska former av kapitalistiskt styre och mellan det tidigare sovjetsystemet och de senare stats- och partisocialismerna. Dessa kategorier är naturligtvis i sig mycket breda och innehåller alla viktiga variationer. Och en icke-utopisk syn på socialismen får förresten heller inte a priori anta att den socialistiska staten uppvisar färre möjliga former än borgarväldet.

Personal

Börd och släkt spelade en avgörande roll vid rekryteringen av den feodala statens personal. Inte desto mindre skulle det vara vilseledande att använda den konventionella sociologiska jargongen om 'askription' eller 'egenskaper' kontra 'prestation' för att fastställa skillnaden mellan feodala och borgerliga rekryteringskriterier. Ty från en viktig utgångspunkt är det den feodala personalen som rekryteras efter prestation och den borgerliga efter tillskrivna egenskaper.

Om någon enstaka formel kan uttrycka den feodala hierarkins karaktär så skulle det vara *personlig tjänst (utförd eller utlovad) åt en överordnad*. Denna princip genomsyrade hela det feodala systemet och karaktäriserade inom statsmakten både relationerna överherre—vasall och överherre—väpnare. Den styrde också kontraktsförhållandet mellan kungen och hans undersåtar, även om under absolutismens epok 'konungen av Guds nåde' endast ansågs vara ansvarig inför sitt eget samvete och Gud. Faktorn kungligt eller adligt 'blod' fungerade närmast som mellankommande variabel. Personliga tjänster omvandlades till tjänster gjorda av tidigare generationer och till kollektiv tjänst åt adeln som helhet. I de absolutistiska monarkierna motverkades denna tendens till avgränsning utåt genom att de ofrälse administrativa kronotjänarna, som efterhand kunde belönas med adelskap, tillväxte i antal och betydelse. Det blev också möjligt att komma in i statsapparaten genom den helt speciella tjänsten att köpa sig

⁶⁵ Kineserna har behållit ett mera informellt politiskt rättsväsen. Se J A Cohen, 'The Criminal Process in China', i D Treadgold (red), *Soviet and Chinese Communism*, Seattle 1967.

ett ämbete. I exempelvis 1600-talets Frankrike uppmuntrades detta förfarande i stor skala för att hjälpa upp den kungliga förvaltningens finanser.

Dessa rekryteringskriterier var en av det feodala klassväldets utmärkande aspekter. De skapade ett band mellan kungen och aristokratin och mellan den icke-adliga statliga personalen och monarken — den förste bland adelsmän. De var därför i grunden oförenliga med ett borgerligt välde. Den feodala principen om personlig tjänst åt en överordnad ersattes av den kapitalistiska staten med två inbördes besläktade kriterier: *personlig intellektuell förmåga och personlig egenskap att representera landets 'allmänhet'*. Det senare gällde personalen inom den lagstiftande församlingen och regeringen, den förra de övriga statsfunktionerna.

Den franska deklarationen om de mänskliga och medborgerliga rättigheterna (1789) proklamerade att 'alla utmärkelser, ämbeten och tjänster skall stå öppna för alla i enlighet med de ras olika förmåga och utan andra skillnader än de som skapas av deras dygd och fallenhet'. Språket är otvetydigt: här nämns inget om prestation, det enda man nämner är individernas egenskaper. Även om 'dygden' betraktas som en förvärvad egenskap är den inte desto mindre sekundär i förhållande till förmåga och fallenhet. Konkurrenten mellan begåvade individer ersätter sålunda den personliga tjänsteförsäkran som mekanism för inträde i statsapparaten.

De egenskaper som krävs av personalen i en kapitalistisk stat har alltid varit av speciellt slag, vilket framgår av uppfostrans, prövningens och utbildningens sällningsprocesser. Särskilt två aspekter framträder tydligt. För det första har erfarenhet av manuellt arbete aldrig spelat någon roll vid rekryteringen, utan endast vissa intellektuella talanger av öppet elitpräglad karaktär har räknats vid uttagningsproceduren. Det var till exempel för att fördjupa denna exklusivitetsbas som undervisningen i latin och grekiska återinfördes eller gavs förnyad vikt i 1800-talets läroverk. Sådana överväganden ligger även bakom Tysklands Juristenmonopol (kravet på omfattande juridisk utbildning), den mera litterärt präglade Oxbridgeutbildningen till 'gentlemän' och Frankrikes mera rättframta borgerliga *grandes écoles*. Detta utbildningssystem inflytande på yrkesbanornas utformning bestyrks av de informella kriterierna för inträde i statsapparaten, genom invecklade *old boys' networks*, inklusive den mycket speciella *esprit de corps* som utmärker de kårer som de högre franska statstjänstemännen är indelade i, och genom den mycket viktiga principen att vägen till ett högt ämbete normalt öppnas genom dessa utbildningskanaler och inte genom utnämning från lägre nivåer i karriärstegen. En annan urvalsmekanism som varit särskilt väl utvecklad i Tyskland är ytterst låga löner i början av en högre administrativ karriär.

För det andra har utbildningen av statspersonal fokuserats på att inympa en speciell ledaregenskap. Det är inte förmågan att svetsa samman ett kollektivt organisationslag utan den att utöva auktoritet över och garantera respekten från underordnade tjänstemän. Internatskolor och elituniversitetens kamratföreningar är till för att utveckla självdisciplin och självförtroende hos sådana ledande funktionärer.⁶⁶

Den formella jämlikhet som proklamerades av den franska rättighetsdeklarationen har sålunda kombinerats med ett faktiskt borgerligt monopol och med den intellektuella ledningens kommandorätt över det manuella arbetet. Denna rekryteringspolitik har för borgarklassen varit anmärkningsvärt framgångsrik i termer av statsapparatsens effektivitet, lojalitet och klassrepresentativitet. Vad det sociala ursprunget beträffar har ett eller två århundradens 'jämlikhet' resulterat i att den högre statsförvaltningen till mellan 80 och 95 procent rekryterats utanför arbetarklassen:

⁶⁶ En amerikansk vetenskapsman, John Armstrong, har skrivit en fascinerande historisk redogörelse för de processer genom vilka de högre statsfunktionärerna utvalts och initierats i Ryssland, Preussen/Västtyskland, England och Frankrike. Se *The European Administrative Elite*, Princeton 1973.

Procentandel högre statstjänstemän som har fäder i arbetarklassen, respektive är kvinnor. Omkring år 1970

	<i>Fäder i arbetarklassen</i>	<i>Kvinnor</i>
England	18	2
Italien	9	0
Sverige	15	3
USA	18	2
Västtyskland	8	1

Källa: R Putnam, 'The political attitudes of senior civil servants in Britain, Germany and Italy', i M Dogan (red), *The mandarins of Western Europe*, New York 1975, s 96 1. Siffrorna hänför sig till jämförbara representativa urval av högre statstjänstemän.

Italien, Västtyskland och troligen även Frankrike⁶⁷ bildar en särskild variant av det allmänna mönstret. En annan utgörs av det aristokratiska England, Sverige — efter fyrtio år av socialdemokratisk regering — och USA, ett land utan vare sig feodalt förflutet eller någon viktigare politisk arbetarrörelse och med förment stor rörlighet bland arbetskraften. Den ringa variation som finns i könsdominansens bistra enhetlighet pekar i samma riktning som klassiffrorna.

Medlemskapet i en kapitalistisk stats regeringsapparat regleras genom kriteriet nationell representativitet. Detta var den nya legitimitetsprincip som proklamerades av de borgerliga revolutionerna i kampen mot 'konungens av Guds nåde' dynastiska auktoritet, han som snarare beskyddade än representerade sitt folk. Representationsmekanismerna har emellertid varierat avsevärt, från det mystiska bandet 'ein Volk, ein Reich, ein Führer' (ett folk, ett land, en ledare) till den parlamentariska förtroendeomröstningen eller stödet till en genom val utsedd president. På samma sätt har den 'nationella allmänheten' definierats på skilda sätt, från en liten minoritet av stora egendomsägare till hela den vuxna befolkningen.

Ett intressant och viktigt drag är gemensamt för både elektorala och icke-elektorala styrelsesätt. I ingetdera fallet institutionaliseras den borgerliga nationella representativiteten genom att man binder politikerna till ett specifikt mandat från deras uppdragsgivare. Detta görs helt klart såväl inom den klassiskt parlamentariska teorin och proceduren som i diktaturenas. Politikernas representativitet ligger snarare i hans personliga förmåga, hans individuella samvete och förutsatta engagemang för det 'allmänna bästa'.

Borgerlig demokrati — att en liten minoritet härskar genom institutioner av allmän rösträtt och fria val — är en högst betydelsefull och intressant aspekt hos de utvecklade kapitalistiska staterna. Som jag i annat sammanhang empiriskt visat⁶⁸ är den emellertid ett sent fenomen, som tillkommit efter långa och bittra arbetarstrider mot bourgeoisin. Den senares motstånd har varit så hårt att arbetarrörelsen aldrig lyckats utan hjälp av förbundna, utländska arméer (direkt i Tyskland, Italien och Japan, indirekt i Sverige 1918), småbourgeoisin (Australien, Danmark och andra länder) eller delar av en splittrad men mäktig borgarklass (Storbritannien, Frankrike, Förenta staterna). Faktiskt har den viktigaste enskilda faktorn bakom den borgerliga demokratins framväxt varit krig med andra stater.

Även om den allmänna rösträtten ursprungligen formulerades utanför borgarklassens trånga krets, vore det ändå ett misstag att betrakta den som endast i rent yttre och ovidkommande mening relaterad till den klassens diktatur. Som Bismarck helt självmedvetet förstod⁶⁹ flyttar

⁶⁷ Utifrån Ezra Suleimans fina undersökning *Politics, Power and Bureaucracy in France*, Princeton 1974, s 88, kan det beräknas att personer med sin klassbakgrund bland kroppsarbetare mellan 1953 och 1968 endast utgjorde sex procent bland de sammanlagt 1 017 som från Ecole Nationale d'Administration inträdde i *Grands Corps och Corps d'Administrateurs Civils*.

⁶⁸ G Therborn, 'The Rule of Capital and the Rise of Democracy', a a.

⁶⁹ Utifrån sina erfarenheter av 1848 års efterdyningar kom Bismarck snart till slutsatsen: 'Jag vill inte att det skall väljas advokater utan lojala bönder', och att det för att dränka den liberala intelligentsian var 'absolut nödvändigt

folkets rätt att rösta fram ett av den borgerliga revolutionens centrala mål, nämligen infogandet av alla samhällsskikt i den nationella (men inte nödvändigtvis liberala) statens politiska och ideologiska ram. I synnerhet har under det monopolkapitalistiska skedet inskränkningar i rösträtten fått vika för nya och subtilare sätt att utesluta arbetarklassen från avgörande kontroll över de politiska angelägenheterna. Om dessa mekanismer i sista hand visar sig vara otillräckliga, så står alltid fascismens, militärdiktaturens eller den utländska interventionens mera drastiska lösningar till buds och utnyttjas undantagslöst. Men utom i situationer av akut fara, i synnerhet hot om social revolution eller inre upplösning till följd av en ofullbordad borgerlig revolution, uppstår en eller annan form av vald regering i enlighet med de kapitalistiska produktionsförhållandenas inbyggda konkurrenskaraktär.

Den borgerliga kontrollen över formandet av landets 'allmänna opinion' har i förening med den parlamentariska aktivitetens exklusiva ritual dragit upp stränga gränser för vad som krävs av ett valt ombud. Till följd därav har arbetarrepresentationen i de borgerligt demokratiska parlamenten framgångsrikt hållits på en minimal nivå. I de utvecklade kapitalistiska länderna har den varierat mellan 0 och 10 procent. Dessutom har denna handfull av arbetare efter sitt val i allmänhet blivit heltidspolitiker. Den könsförtryckande tendensen är lika påtaglig som den arbetarfientliga.

De förändringar som inträffat i den moderna kapitalismen bör ses inom denna allmänna ram av könsförtryckande och arbetarfientlig rekrytering. Bland statstjänstemännen har procentandelen personer med teknisk utbildning, såväl ekonomisk som naturvetenskaplig, stigit på bekostnad av dem med juridisk eller humanistisk bakgrund. Bland politikerna har utom i USA aktiva företagare och räntenärer ersatts av yrkesmässiga supportrar till borgarklassen. Röstvärningspolitiken har också medfört rekrytering av 'mediapersonligheter' vars främsta förmåga varit att göra ett bra framträdande i massmedia.

Procentandel arbetare och kvinnor i den lagstiftande församlingen

	<i>Arbetare</i>	<i>Kvinnor</i>
Belgien 1961	9	-
Canada 1963		1
Finland	8	17
Frankrike 1968	3	2
Italien 1968	10	3
Norge 1969	9	9
Sverige 1961	3	12
Schweiz 1971	0,5	6
Storbritannien 1970	8	4
USA 1968	1	3
Västtyskland 1961	6	—

Källa: För Sverige L Sköld/A Halvarsson, 'Riksdagens sociala sammansättning', i *Samhälle och riksdag*, Stockholm 1966, del 1, s 441 och 445, och *Förteckning över första kammarens ledamöter 1961* respektive *Förteckning över andra kammarens ledamöter 1961*. För Schweiz J Ziegler, *Une Suisse au-dessus de tout soupçon*, Paris 1976, s 130 f. För övriga länder J Blondel, *Comparative legislatures*, Englewood Cliffs 1973, s 160.

Anmärkning: Andelen kvinnor i den svenska riksdagen som nått sin dittills högsta nivå steg ytterligare till 21 procent år 1975, medan andelen arbetare sjunkit från 1933 års toppnotering 10 procent. Jag har

att vidga kretsen av väljare så att man fick en lagstiftande församling som var mer nationell, mindre dogmatisk och mindre fientligt inställd till kungamaktens legitima överhöghet'. Han hade vid denna tid goda skäl: 'Om vi till exempel här i Preussen kunde sända 100 arbetare från mitt gods till valurnan, så skulle de fullständigt överrösta varje annan opinion i byn.' Bismarcks strävan efter en nationell monarki innebar ett tvåfrontskrig mot såväl aristokratins reaktionära, legitimistiska flygel som den liberala små- och mellanbourgeoisin. Se T Hamerow, *The Social Foundations of German Unification 1858-71*, Princeton 1972, s 186 f.

inte tagit med Blondels extremt höga siffra med 22 procent arbetare i Österrike 1970, därför att den vid närmare undersökning visat sig inbegripa funktionärer inom arbetarrörelsen. Se K Steiner, *Politics in Austria*, Boston 1972, s 231 f. Eftersom den nationella statistikens strikthet kan variera i andra avseenden, är den viktigaste slutsatsen att dra från tabellen inte några internationella olikheter utan den enhetlighet med vilken arbetarna är frånvarande från de borgerliga lagstiftande församlingarna.

Det grundläggande sociala kännetecknet för proletärt klassvälde – kollektiv överhöghet i förening med individuell underkastelse – kommer till uttryck i rekryteringen av statspersonal. Den förhärskande principen är *klassrepresentativitet, kompletterad med kravet på expert-kunnande*. Detta är inte två skilda principer som hänför sig till olika statsapparater (som fallet är med nationsrepresentanterna och experterna under kapitalismen), utan ett enda, kombinerat krav. Till exempel beslöt SUKPs åttonde kongress 1919 att Röda armén skulle ha en 'bestämd klassprägel' och att den skulle innefatta 'militära specialister', vilka med tanke på tsaristarméns natur i allmänhet hade icke-proletärt ursprung.⁷⁰ Tillämpningen av denna princip och kombinationen av dess båda delar har förverkligats på vitt skiftande sätt alltefter land och period.

Man kan urskilja två grundtyper av verkställighetsmekanismer. En var det ursprungliga sovjetssystemet, i vilket arbetar- och bonderåd och deras olika utskott förenade regeringsfunktioner med administrativa. 1918 års sovjetkonstitution förvägrade uttryckligen borgarklassen och den kommersiella småbourgeoisin tillträde till dessa organ, och berövade dem till och med rätten att rösta. Fram till den åttonde partikongressens beslut leddes de repressiva styrkorna av soldatråd under valda befälhavare. Partiet verkade som ledande kraft inom klassväldets allmänna struktur.

Längre fram blev partiet avgörande myndighet i frågor om personalrekrytering. 'Nomenklaturen' gav berörda partiorgan makt att planera och övervaka rekryteringen till statsapparaten, och detta ersatte snabbt den kapitalistiska principen med individuell konkurrens om posterna. Vilken mekanism som än har använts och oberoende av hur den fungerat, så har den antikapitalistiska revolutionen orsakat en drastisk förändring av statsfunktionärernas klassammansättning. Ett tecken på detta är officersskårens sociala ursprung.

Procentandel officerare med arbetarursprung

Sovjetunionen 1923	14 ^a
Sovjetunionen 1927	22 ^a
Tjeckoslovakien 1952	53
Polen 1963	49
DDR 1960-talet	över 80
Västtyskland 1960	0
USA 1959	14 ^b
Sverige 1962	13

a. Bönderna stod för 53 % 1923 och 56 % 1927. 1926-27 utgjorde arbetarklassen (exklusive tjänstemän) cirka 17 % av den sovjetiska befolkningen. Beräkningar utifrån E H Carr, *Foundations of a planned economy*, II, Harmondsworth 1976, s 520 f, med antagandet att 'tjänstemännen' till lika delar bestod av arbetare och underordnade tjänstemän.

b. Från kommandörkapten respektive överste och uppåt.

Källor: R Garhoff, 'The military in Russia 1861-1965', i J Van Doorn (red), *Armed forces and society*, Haag 1968, s 247 (för Sovjetunionen); J Wiatr, 'Military professionalism in Poland', i *ibid*, s 235 (för Polen); W L Warner m fl, *The American federal executive*, New Haven 1963, s 30 (rörande USA); B Abrahamsson, *Military professionalism and political power*, Stockholm 1971, s 46 ff (rörande alla övriga länder).

Föga är känt om hur partiet tillämpar 'nomenklaturen', men bortsett från kravet om teknisk kompetens tycks det viktigaste kriteriet ha varit av högst diffust politiskt och inte så mycket

⁷⁰ R Kolkowicz, *The Soviet Military and the Communist Party*, Princeton 1967, s 41.

formellt klassmässigt slag.⁷¹ Detta reser genast den högst kontroversiella frågan om de härskande kommunistpartiernas egen klassrepresentativitet. Vi kan inte ge oss in i denna besvärliga och starkt minerade terräng, och tänker enbart göra några observationer som går utöver den aktuella fraktionspolemiken för att beröra några kärnfrågor som behöver diskuteras.

En för partiets klassrepresentativitet avgörande aspekt är naturligtvis den ideologiskt-politiska skolningen av nya medlemmar. Det skulle uppenbarligen vara en stor fara om förvaltningsmässigt kompetenta individer upptogs i partiet huvudsakligen utifrån sina expertmeriter och sålunda inte utbildades i historien, kampen och ideologin hos det parti som lett den proletära revolutionen. En sådan tendens kan otvivelaktigt urskiljas i Sovjetunionen och Östeuropa, men till besvikelse för de antikommunistiska forskarna tycks de tendenser i denna riktning som framträdde under Chrusjtjovperioden ha gått tillbaka. Faktum är att andelen 'koopterade specialister' på regional partiledningsnivå var lägre 1967 än före den tjugonde partikongressen.⁷²

I formandet av ledare som är representativa för sin klass kan emellertid ideologisk skolning och organisationsarbete bland massorna knappast tjäna som ersättning för det proletära livets vardagserfarenhet. Det är helt naturligt att kompetenta partimedlemmar stiger från arbetarklassens led till heltidsbefattningar som ansvariga för den socialistiska statens och samhällets uppbyggnad och skötsel. De kan emellertid efter viss tid komma att avlägsna sig från arbetarklassen, medan utvecklingen mot kommunism förutsätter en ökning av direkt proletär överhöghet.

Officiella rapporter om den sociala sammansättningen hos de regerande kommunistpartierna hänför sig vanligen till yrket vid medlemsantagningen och överdriver därför den proletära karaktären. Ändå avslöjar de publicerade siffrorna intressanta mönster och tendenser: den unikt stora andelen bönder i det kinesiska kommunistpartiet (KKP), även om den tillgängliga statistiken är rätt ålderstigen, SUKPs och de östeuropeiska partiernas starka avproletarisering efter revolutionen samt SUKPs och det östtyska SEDs reproletarisering från och med 1960-talet.

Procentuell social sammansättning hos kommunistpartier

	Arbetare			Bönder		
	1947-8	1956-8	1966-9	1947-8	1956-8	1966-9
Bulgarien		36,1	-		34,2	
Kina	-	13,5	-	-	66,5	-
Tjeckoslovakien	57,0	-	33,4	31,0	-	2,6
DDR	48,1	33,8	45,6	9,4	5,0	6,4
Ungern	56,0	-	34,6	37,3	-	8,7
Polen	62,2 ^a	-	39,7	28,2	-	11,5
Sovjetunionen	41,0 ^b	32,0	38,0	28,0b	17,0	16,0
Jugoslavien			31,2	49,4	-	7,4

a. 1945.

b. 1921.

Källor: K v Beyme, *Ökonomie und Politik im Sozialismus*, München 1975, s 143, M Lesage, *Les regimes politiques de l'URSS et de l'Europe de l'Est*, Paris 1971, s 289; E Förtsch, *Die SED*, Stuttgart 1969, s 104; T Rigby, *Communist party membership in the USSR 1917-1967*, Princeton 1968, s 414.

En bättre indikator är emellertid sammansättningen av de ledande partiorganen. (Informa-

⁷¹ J Hough, *The Soviet Prefects: The Local Party Organs in Industrial Decision-Making*, Cambridge, Mass. 1969, kap. VIII.

⁷² R Blackwell, 'The Soviet Political Elite: Alternative Recruitment Policies at the Obkom Level', *Comparative Politics*, oktober 1973, s 99 ff.

tionen som följer har sammanställts från tillgängligt biografiskt material.) År 1967 kunde endast en tredjedel av medlemmarna och suppleanterna i SEDs centralkommitté räkna en yrkesbakgrund i arbetarklassen. De flesta övriga hade genomgått något slags intellektuell utbildning, och endast 4 av 181 upprätthöll ett proletärt arbete.⁷³ En granskning av sex sovjetrepublikers centralkommittéer som genomfördes 1966 rapporterar, att endast 71 av 778 medlemmar var arbetare eller bönder på kollektiv- eller statsjordbruk. Men även denna ringa andel innebär en märkbar ökning i förhållande till 1956 års nivå med 24 av 644.⁷⁴ SUKPs nuvarande sammansättning kan summeras i följande tabell:

SUKPs procentuella sammansättning 1975

	<i>Arbetare och bönder</i>
Partiet	56
Kongressombud	32
Centralkommittémedlemmar	4

Källa: Beräkning utifrån B Meissner, 'Parteiführung, Parteiorganisation und soziale Struktur der KPdSU', *Osteuropa* nr 8-9/1976, s 607 f, 643 och 646.

Det bör kanske tillfogas att det vid sidan av de tio vanliga arbetarna och bönderna i centralkommittén bara fanns fyra chefer för statliga företag och två kolchosordförande.

Omvälvningarna i den kinesiska kulturrevolutionen ledde inte till någon betydande proletarisering av partiledningen, även om några toppbefattningar fylldes med lokala kadrer ur arbetarklass- eller bondemiljö – personer som Wang Hongwen (nu utesluten som medlem av 'de fyras gäng') och Chen Yonggui (ledare för Dazhaikommunen). Den proletära kontingenten i den centralkommitté som valdes på KKP:s tionde kongress 1973 är ungefär samma som i SUKP. Av de 195 medlemmarna är enligt vad som är bekant endast 7 (det vill säga 3,5 %) bönder eller arbetare. Efter att ha gjort ospecificerade antaganden om dem med okänt yrke har sammanställaren av deras biografier, Wolfgang Bartke, höjt siffran till 12 (eller 6 %), sex arbetare och sex bönder.⁷⁵ För att ta ett land som upplevt en lång period av socialdemokratisk regering har det i den svenska socialdemokratiska partistyrelsen om 35 personer inte suttit någon arbetare på flera decennier.

Det växande behovet av tekniskt kvalificerad personal har numera gjort *skolväsendet* till en viktigare faktor för klassrepresentationens sätt att fungera än tidigare. Viktigt är här både urvalskriterierna och sambandet mellan skola och arbetserfarenhet. Utbildningen är i de socialistiska länderna kostnadsfri, och tillträdet till högre utbildning förutsätter vanligen en rekommendation från partiet, ungdomsförbundet eller företaget. Uttryckliga klasskriterier avskaffades i Sovjetunionen 1935, men de fortsätter att verka på olika formalitetsnivåer. I DDR stipulerar författningens paragraf 146 att klassammansättningen i läroverk och universitet ska

⁷³ P V Ludz, *Parteielite im Wandel*, Köln och Opladen 1968, s 338 ff. Av de 189 ordinarie medlemmar och suppleanter som valdes till centralkommittén av SEDs åttonde kongress 1971, var bara tre för tillfället arbetare. T Baylis, *The Technical Intelligentsia and the East German Elite*, Berkeley 1974, s 282.

⁷⁴ Hough, a a, s 322. En liknande förändring är påtaglig på lägre nivåer inom SUKP, se ibid, s 20 f. 1966 kategoriserades 4 av de 195 medlemmarna i SUKPs centralkommitté som arbetare eller kollektivbönder. Se M Lesage, *Les régimes politiques de l'URSS et de l'Europe de l'Est*, Paris 1971, s 196.

⁷⁵ Beräknat efter W Bartke, 'The 195 members of the Tenth Central Committee of the CCP', *Chinese Studies in History*, årg. IX, nr 1 (1975). Jag har som arbetare räknat alla som av Bartke säkert eller troligt nämns som arbetare, uteslutit dem som anförs som funktionärer i fackföreningar, parti eller stat men medräknat medlemmar i revolutionskommittéer och brigadordförande. Ytterligare 32 (eller 16 %) kunde ha tillfogats om man som arbetare ville räkna dem som upphöjts till befattningar i fackföreningar eller på subnationell partinivå efter den tionde kongressen 1969. Könnsförtrycket har inte övervunnits i de socialistiska staterna. Sålunda utgjorde kvinnorna endast 10 % (20 personer) av den centralkommitté som valdes av KKP:s tionde kongress. 1971 års sovjetiska CK hade endast 6 kvinnor bland de 241 medlemmarna (dvs 2.5 %). Se Gélard, a a, 1975, s 131.

överensstämma med andelen arbetare i området.⁷⁶

Från och med 1930 eller däromkring hade den sovjetiska utbildningens organisation och innehåll en starkt elitistisk och intellektuellt exklusiv prägel. 1958 gjordes emellertid viktiga förändringar som förde skolan mycket närmare produktionen. Det blev en allmän princip att läroverksutbildningen skulle innehålla ett inslag av kroppsarbete, att skolan skulle knytas till en produktionsenhet och att tillträdet till universitet normalt skulle kräva två års erfarenhet av produktivt arbete.⁷⁷

Verkan av Chrusjtjovs reformer kan mätas genom nedanstående undersökning av M N Rutkevitzj.

Heltidsstuderande vid gruvinstitutet i Sverdlovsk

	Socialt ursprung, %			Ställning vid inträdet, %			
	Arbetare	Tjänstemän	Bönder	Arbetare	Tjänstemän	Bönder	Studenter
1940	33,4	30,2	36,4	4,6	5,9	-	85,5
1955	27,7	57,3	15,0	5,1	9,6	-	84,3
1961	59,8	25,0	15,2	62,8	20,2	3,0	14,0

Källa: D Lane, *Politics and society in the USSR*, London 1970, s. 413.

Det nya utbildningsväsendet skapade ett antal problem både i skolan och produktionen, och efter Chrusjtjovs fall gjordes nya förändringar. Dessa ledde till ett omedelbart och kraftigt stärkande av de elitistiska tendenserna.

Nyborjare vid Urals polytekniska institut

	Socialt ursprung, %			Ställning vid inträdet, %			
	Arbetare	Tjänstemän	Bönder	Arbetare	Tjänstemän	Bönder	Studenter
1962/3	46,8	38,4	14,8	40,0	32,6	0,3	19,1
1967/8	42,1 ^a	56,3	1,6 ^a	19,1	12,9	0,2	67,8

a. I mellanperioden hade flertalet kollektivjordbruk omvandlats till statsjordbruk och bönderna omklassificerats till jordbruksarbetare.

Källa: D Lane, a a, s 508.

Som svar på denna utveckling uppträdde en antielitistisk tendens, men dess betydelse och verkningar är fortfarande oklara.⁷⁸

Rekrytering som bygger på fri konkurrens mellan intellektuella talanger har en starkt anti-proletär prägel. I det fall att den reproduceras i socialistiska länder måste den outtröttligt bekämpas för att en adekvat arbetarrepresentation ska kunna garanteras. I detta avseende är den kinesiska kulturrevolutionen utan konkurrens det mest radikala försök som hittills gjorts. De övriga socialistiska staterna försöker att ta itu med problemet med hjälp av särskilda institutionella strukturer av skiftande effektivitet. Exempelvis var enligt en norsk studie från början av 1970-talet nästan varje skolklass i DDR knuten till en arbetsbrigad i ett närbeläget företag, och åtskilliga månaders produktivt arbete utgör en normal del av universitetsstudenternas utbildning.⁷⁹

Drivmedel (energi)

De kapitalistiska staternas primära energikälla är skatter, tullar och acciser. De medel som

⁷⁶ R Enerstvedt, *To samfunn – to skoler*, Oslo 1973, s 210 ff. År 1967 kom 38 % av universitetsstudenterna i DDR från arbetarklassen och ytterligare 8 % från kollektivbönderna.

⁷⁷ O Anweiler/K Meyer, *Die sowjetische Bildungspolitik seit 1917*, Heidelberg 1961; och M Mathews, *Class and Society in Soviet Russia*, London 1972, s 288 ff.

⁷⁸ Mathews, a a, s 300 ff.

⁷⁹ Enerstvedt, a a, s 222 och 237 ff.

erfordras för allmänna ändamål skaffas genom regelbundna och obligatoriska avgifter på enskilda individer och affärsföretag.⁸⁰ Feodala och socialistiska stater får vanligen inte sina materiella resurser på detta sätt, och de ställs därför inför sina speciella energiproblem och kriser.

I alla socialistiska länder är skatterna på enskilda låga och av mindre betydelse för staten. Intäkterna hämtas i huvudsak från offentliga företag och beaktas direkt i den allmänna planeringsprocessen och i prissättningen av varorna.

Budgetens båda huvudsakliga inkomstposter är avdrag från företagens överskott – en faktor av växande betydelse, och som vanligen fastän missvisande kallas 'omsättningsskatt', som motsvarar skillnaden grosshandels- och konsumentpriser, med avdrag för handelns marginal. Huvudproblemet är inte att balansera budgetintäkterna och de individuella incitamenten, utan att organisera prissystemet på ett sådant sätt att det återspeglar verkliga kostnader och överensstämmer med planens prioriteringar. Här berörs även motsatsställningen mellan central planering och autonomi åt företagen.

Särskilda problem uppstod i de existerande socialistiska länderna därför att en stor industri-sektor först måste skapas. I Sovjetunionen bekostades den socialistiska industrialiseringen i början till stor del genom acciser, framför allt på vodka.⁸¹ Efter kollektiviseringen ersattes vodkan med ett prissystem som var kopplat till indragning av jordbruksöverskott, varigenom för att ta ett exempel kolchosen sålde spannmål åt staten till ett pris som var 14 % av det grosshandelspris som staten tog av kvarnarna.⁸²

Under feodalismen var statsbudgeten framför allt avhängig av den kungliga domänens storlek och av den utsugningsgrad som de till den knutna bönderna underkastades. Ännu en inkomstkälla var de avgifter som uppbars inom ramen för kontraktsmässiga förhållanden, som befrielsen från kunglig jurisdiktion eller vid myntpräglingen. Den feodala statsmaktens solvens garanterades inte kollektivt utan var kungens eget problem. Ställd inför en fiskal kris kunde han endast vädja till sina undersåtar om hjälp, samt engagera sig i utdragna strider och förhandlingar med andra stormän om sitt mer eller mindre permanenta behov av extraordinära pålagor.⁸³

Klassiska ekonomiska författare som Smith och Ricardo har alla, i likhet med de kapitalistiska staternas senare teoretiker och politiker, sysselsatt sig med beskattningens *effekter* på exploatering och kapitalackumulation. Det feodala skattesystemet utgjorde däremot en direkt del av ett exploateringssätt som byggde på utsugning av arrende från bönderna och utövandet av länsherrens auktoritet över städer och handel. I det feodala Sverige var för att ta ett exempel bönderna delade i tre grupper. Den första betalade arrende till den kunglige godsägaren och den andra till adeln, medan den tredje delen, 'skattebönderna' som ägde sin jord, fick betala skatt till kronan.

Omvandlingsprocesser

Handläggningen av uppgifter

Det sätt på vilket inkommande uppgifter handläggs av staten formas generellt sett av ifrågasvarande produktionssätts dynamik, och mera specifikt av organisationsteknologins karaktär.

Under feodalismen var det framför allt en *tolkning* av existerande lagar och sedvänjor som bestämde statens uppgifter. Ständerna var inga lagstiftande organ och gjorde heller inga allvarliga försök att etablera sig som sådana. Endast det engelska parlamentet började mycket

⁸⁰ R Braun, 'Taxation, Socio-political Structure and State-Building: Great Britain and Brandenburg Prussia', i C Tilly, a a, s 244.

⁸¹ E H Carr/R K Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I, Harmondsworth 1974, s 818 och 1031 ff.

⁸² Nove, *The Soviet Economy*, New York 1961, s 99.

⁸³ Om den tidiga feodala beskattningen se bl a O Brunner, a a, s 312 ff. För den fortsatta utvecklingen se Braun, a a.

tidigt utvecklas i denna riktning. Deras huvudsakliga funktion var att bevilja pengar och tillhandahålla en kanal genom vilken speciella klagomål kunde resas. Frankrikes *parlements* hade myndigheten att hålla ett offentligt register över kungliga edikt och att se till att dessa stod i överensstämmelse med den traditionella lagen.⁸⁴ Eftersom den gick hand i hand med ett stärkande av aristokratin gentemot den övriga befolkningen, ändrade den kungliga abso-lutismens utveckling i Europa inte påtagligt på sättet att handlägga statsärenden. De var även i fortsättningen bundna av sederna i ett feodalt produktionssätt, vars långsamma rörelse endast tillfälligtvis gjorde nya regler nödvändiga.

Kungens och herrarnas 'tolkning' gav dock tydligen stort utrymme för godtyckliga bedömningar, som gradvis kunde utvecklas och kristalliseras till en ny 'sedvänja'.

En annan för den feodala statsmakten karaktäristisk norm var att uppgifter *handlades olika alltefter den eller de inblandade personernas sociala ställning*. Adelsmän kunde endast dömas av adelsmän, och lösningen av juridiska och skatteärenden berodde normalt på vilken klass som berördes av dem. De statliga åtgärderna genomsyrades av krigets fordringar, regelbedömning samt kungarnas och herrarnas konsumtion.

Handläggandet av frågor inom den kapitalistiska staten har med djup insikt beskrivits av Max Weber. Med undantag för sårfalet England var det grundläggande operationella kriteriet en formell författning, enligt vilken nya regler i föreskriven form fastställdes genom *lagstiftning*. Den fortsatta tolkningen av dessa lagar spelar en roll som är helt underordnad deras *opersonliga* och förutsägbara *tillämpning*. Det materiella innehållet i denna formella rättsliga och administrativa rationalitet utgjordes av marknadens och kapitalackumulationens ekonomiska krav.

I diktatoriska borgarregimer är formerna för regelskapande vanligen långt mera skiftande och improviserade, även om exemplet med Salazars diktatur visar att det inte nödvändigtvis behöver vara fallet. Å andra sidan bibehålles normalt den byråkratiska formen av regeltillämpning i alla sina väsentligheter. Strikt fascistiska regimer som Mussolinis Italien och Hitlers Tyskland uppvisar en avsevärt mer komplicerad bild. Eftersom ett av deras utmärkande drag var existensen av en efter arbetarrörelsen modellerad massrörelse, fanns det alltid spänningar mellan den fascistiska apparaten och den civila och militära statsbyråkratin. Det borgerliga statsmaskineriet och monopolkapitalet kunde gäcka de småborgerliga förhoppningarna om en storslagen reorganisering av samhället och en 'revolution från höger'. Även om fascismen behöll sin egen dynamik och aldrig på något enkelt sätt kunde reduceras till monopolkapitalets våldsdiktatur, var det ändå bara i krigets och massmordets byråkratiska organisation som den tilläts att utveckla sina destruktiva tendenser. Det metodiska utrotandet av judarna med hjälp av specialiserade statsapparater representerade den slutgiltiga föreningen mellan den fascistiska rörelsen och det borgerliga statsmaskineriet.⁸⁵

Det är emellertid många av den moderna, interventionistiska statens uppgifter, oavsett om den är demokratisk eller diktatorisk, som inte kan handläggas med hjälp av allmän, reglerande lagstiftning och burdus, mekanisk tillämpning Intervention i konjunkturcykeln, tillväxtstimulering och andra sådana åtgärder fordrar användandet av teknokratiska direktionsmetoder snarare än rättsligt byråkratiska. Den formella lagstiftningen har förlorat mark till vida bemyndiganden, med vilkas hjälp regeringen och den högsta förvaltningen kan förfoga över offentliga medel i enlighet med sina ekonomiska strategier och sin statistiska information. Administratörerna av statens ekonomiska politik är inte begränsade till att tillämpa rättsregler. Framför allt leder de statliga pengar till gynnade mottagare allt efter uppgörelser med privata företag och andra mäktiga grupper, och organiserar tekniskt statliga enheter med uppgift att effektivt verkställa de beslutade åtgärderna. I monopolkapitalismens stat kompletteras generellt

⁸⁴ R Holzmann, a a, s 218 ff; Carsten, a a; Elton, a a.

⁸⁵ Se M Broszats fina arbete *Der Staat Hitlers*, München 1969, s 433 ff och passim.

regulativ lagstiftning och opersonlig regeltillämpning i växande grad med *selektiv budgetpolitik, administrativa dekret, överenskommelser på toppnivå samt främjande av produktiv och destruktiv teknologi*. Den abstrakta allmängiltighet som karaktäriserade den konkurrerande marknadens stat har kompletterats och passerats av den monopolistiska konkurrensens godtyckligt utväljande handläggning.

Även socialistiska stater uppvisar formellt lagstiftande och lagtillämpande praktiker. Ja, deras betydelse har i dag ökat i Sovjetunionen och Östeuropa på grund av de skräckinjagande erfarenheterna av det godtyckliga Stalinväldet. Det är å andra sidan omöjligt att transformera en process av allomfattande samhällsomvandling till rent formella termer. Den inneboende spänningen mellan kollektiv proletär dominans och individuell underordning kan inte avskaffas genom lagstiftning, utan övervinns endast genom en ständig kamp som hela tiden skiftar utseende. En socialistisk stat måste framför allt genomsyras av inställningen att försvara och utveckla arbetarklassens makt.

För att kunna ta itu med detta grundproblem har de socialistiska staterna utarbetat nya metoder att handlägga uppgifter. Dessa koncentreras i *partiprincipen (partinost')* eller i *formeln politiken främst*. I praktiken innebär detta väsentligen att lagar och regler uppfylls enligt *kampanjdirektiv* som ger kriterier för tolkning, betoning och prioritet. Icke-statliga beslut som fattas av partiorgan blir sålunda kriterier för beslutsfattande inom staten, och uppgifterna handläggs genom massornas medverkan under kadrernas ledning.

Poängen är här inte att kadersystemet är något ideal ur effektivitets- eller ens demokratisynpunkt, utan att det utgör en ny organisationsform. Detta kan illustreras av det sätt på vilket det skiljer sig från ledning på företagsnivå. En svensk journalist, Rolf Berner, har utgett en väl-informerad ögonvittnesskildring som grundar sig på en månads vistelse år 1973 vid Tjerepovets stålverk i oblastet Vologda i norra Ryssland.⁸⁶

Av de 35 000 anställda är 4 980 medlemmar i SUKP. De är organiserade i 116 grundorganisationer och, på lägre nivå, 345 partigrupper. Det finns tjugo heltidsanställda partikadrer. Arbetarna utgör två tredjedelar av de fullvärdiga medlemmarna, och fyra femtedelar av dem som går igenom en ettårsperiod av kandidatmedlemskap är arbetare. En dryg fjärdedel utgörs av kvinnor, men ingen kvinna sitter i den 13 personer starka partistyrelsen för fabriken. Fastän partiet befinner sig utanför den administrativa orderkedjan, måste alla företagsledningens utnämningar godkännas av partiet — när det gäller förmännen av styrelsen för ifrågavarande basorganisation. Närvaron av

kadrer garanterar att företagets administration och uppfyllandet av planmålen står under ständig övervakning av en massorganisation utrustad med politiskt program och högst ospecifiserade befogenheter. (Dessa befogenheter omfattar på fabriksnivå inte rätt att ge order eller avskeda anställda, men är inte desto mindre reella.) Dessutom står vid de kollektiva mötena för partimedlemmar — vilkas stora flertal inte tillhör företagsledningen — alla sidor av fabriksorganisationen i centrum för diskussionen och utgör föremål för resolutioner och rekommendationer liksom för oavbruten ideologisk skolning och propaganda. Anläggningens uppgifter — i detta fall stålproduktion — handläggs i en kontinuerlig process av kollektivt politiskt engagemang, men leds uppifrån.

Formandet av personal

Formandet av personalen beror både på statsapparaternas och ämbetenas form och systemet av sociala relationer mellan ämbetsinnehavarna. Man bör emellertid komma ihåg att den feodala staten inte primärt var någon struktur av apparater och ämbeten, utan ett mönster av personer utrustade med diffusa herrarättigheter: kungen, aristokraterna och deras olika tjänare och vasaller. Även om förhållandet mellan dem väsentligen var hierarkiskt, var det heller

⁸⁶ R Berner, *Rysk arbetare*, Stockholm 1976.

inget förhållande av ovillkorlig personlig lydnad eller rang fastställd enligt stadgarna i en gemensam organisation. Det var i stället en *kontraktsartad hierarki* som förband delvis oberoende personer och grupper på basis av försäkringar om 'beskydd' och 'hjälp'. Relationerna mellan kung och aristokrati och mellan kung och råd eller ständer styrdes alla av detta slags kontrakt. Det antog en ny form under den senfeodala epoken, när handelskapitalismens och varuproduktionens tillväxt befrämjade köpet och försäljningen av ämbeten och tjänster.

Traditionell lag och sedvänja var ett så tungt vägande kriterium för beslutsfattandet att det högst sällan utbildades något specialiserat lagstiftande organ för regeltillämpande förvaltning. Under lång tid var de enda centrala statsapparaterna av vikt de som uppstod ur skattemässiga, juridiska och militära funktioner.⁸⁷

Den kontraktsartade hierarkin och den roll som sedvanerätten spelade var även orsaken till den feodala statsapparatsens utpräglad *oregelbundna* karaktär. Allt eftersom de existerande lagarna tolkades och omtolkades under seklen växte det fram en stor samling nya organ, som var endast löst integrerade med de gamla och inbördes. Till slut uppvisade den absolutistiska staten en veritabel mosaik av överlappande, motstridiga och disproportionerliga institutioner och jurisdiktioner, som av borgarklassen skulle sopas undan i det revolutionära nationella enandets process.

Den feodala staten gav uttryck för klassrelationer *på ett direkt och oförmedlat sätt*. Detta är den viktigaste sociala aspekten av bristen på en klar, 'byråkratisk' demarkationslinje mellan å ena sidan kungens eller den lokale herremannens hushåll, jord och vidhängande bönder och å andra sidan den statliga administrationens sfär. De två var tämligen oskiljaktiga i det kungliga hovet eller adelsgodset.

Detta oförmedlade uttryck för klassförhållandena i staten är en del av en mer generell sammansmältning av stat och ekonomi, som är karaktäristisk för feodalismen och som återspeglas i fusionen av ekonomi och ideologi i den jordägande kyrkan. Nära förbundet härmed är det faktum, att medan aristokratin visserligen individuellt tillägnade sig produktionsmedlen och bestämde deras inriktning på adlig konsumtion, så stod produktionsprocessen ändå inte under direkt ledning och övervakning av godsägarna. I detta utsugningssätt var den ekonomiska enheten samtidigt militärt—juridisk, och omvänt var den politiska enheten också ekonomisk. Staten är Godset med stor bokstav, eller mera exakt en kedja av inbördes förbundna gods.

Den borgerliga staten är däremot inte formad efter det kapitalistiska företaget och kan heller inte i någon mening beskrivas som en anhopning av företag. De ekonomiska enheterna relateras till varandra via marknaden, och statens funktion är inte att upprätta förbindelser mellan dem utan att förvalta och försvara marknaden, att representera kapitalistklassen som helhet.

Formandet av den statliga personalen ger därför endast på förmedlat vis uttryck åt samhällets klassförhållanden. Enhetligheten hos dess personal definieras inte genom dennas besittning av rikedom i form av pengar, utan av strukturen hos apparaterna och relationerna mellan ämbetsinnehavarna — en struktur som reproducerar åtskillnaden mellan själva det privata företagandet och det offentliga tjänandet av det. Detta mönster har alltså två aspekter: en som är *offentlig* och väsentligen består av hela borgarklassens representation (eller en hel fraktion av denna klass), medan den andra innebär offentliga *tjänster* åt det privata företagandet, det vill säga bistånd åt och förvaltning av privatkapitalets dynamik.

En av de borgerliga revolutionernas viktigaste konsekvenser var framväxten av ett enat, centraliserat och avprivatiserat byråkratiskt maskineri — en ämbetshierarki. I centrum för denna nya statsapparat placerades ett lagstiftande organ som representerade allmänheten och uttryckte dess krav i nya generella regler.

⁸⁷ O Hintze, 'Die Entstehung der modernen Staatsministerien', i a a, s 265 ff.

Allmänhetens kontroll över staten garanterades genom ett system av 'spärrar och motvikter' och genom en 'maktindelning' till lagstiftande, dömande och verkställande organ. De olika verkställande organen delades ytterligare upp inbördes, och varje central apparat fick ett avgränsat kompetens- och jurisdiktionsfält. Borgarklassen gjorde faktiskt den gamla maximen om att splittra och härska till sin tjänare, även om i kristider den överordnade prioriteten har gått ut på att sammanföra alla statens krafter till en enad slagstyrka att användas mot en klassmässig eller nationell fiende.

Statsapparatus avsevärda tillväxt under monopolkapitalismen, framför allt när det gäller sjukvårds-, social- och utbildningssektorerna, har medfört en inströmning av ett stort antal tjänstemän som inte formats på samma sätt som den traditionella administrationens tjänstemän. De betraktas i praktiken som ett underordnat kollektiv och inte som individer på olika nivåer i en hierarkisk karriärstege. Positionen för ett växande antal statstjänstemän liknar således den som arbetarna har i ett kapitalistiskt företag. Det mentala och manuella arbetet hålls åtskilda i exempelvis den strikta hierarkin av läkare, sköterskor och biträden. Den intellektuella arbetskraften lyder under den administrativa makten, och varje medlem av en skolas, ett sjukhus eller en socialförvaltnings personal är underordnad myndigheten hos institutionens administratörer. Tekniker för att övervaka arbetet och driva upp arbetstakten införs från den privata sektorn, och slutligen har det inom själva statsapparaten börjat uppträda fackföreningar och konflikter mellan anställda och ledning. De statliga företagen, vilka här behandlas som liggande utanför den egentliga kapitalistiska statsapparaten, drivs efter riktlinjer som är mer eller mindre identiska med de privata konkurrenternas.

Fascismen avslöjade med särskild klarhet och i sina egna bjärta och grymma färger ett annat generellt drag hos den moderna borgerliga statsorganisationen. De fascistiska regimerna utövade monopolkapitalets välde, även om de i egenskap av politiska rörelser inte helt kan reduceras därtill. Vi har påpekat skillnaden mellan den byråkratiska organisationen och den som både privatföretagaren och bolagsledningen har. Sedan de småborgerliga tendenserna inom fasciströrelsen lidit nederlag, kom de antibyråkratiska organisationsföreställningarna som var gemensamma för den fascistiska politiken och monopolkapitalet till uttryck i upprustning och krigsekonomi. Den västtyske historikern Martin Broszat har formulerat detta mycket väl: 'I organiserandet av Tredje rikets krigsekonomi förstärktes det dominerande krav som kriget ställde på högsta möjliga ekonomiska effektivitet (vars organisatoriska mönster ... var mest utvecklad i den privata storföretagsamheten) med den nationalsocialistiska Führerprincipens i grunden antibyråkratiska effekt. Eftersom partiet inte hade något bidrag att ge på ekonomins område ... var det storindustrins privata företagsform som stämde bäst överens med de nazistiska ledarskapsprinciperna. En ovillkorlig prioritet åt fullbordandet av pågående projekt, största möjliga organisatoriska flexibilitet, stor personlig handlingsfrihet för ledande verkställare utrustade med styrelsens (resp Ledningens) förtroende, ett agerande som reglerades av fullmaktsbefogenheter snarare än strängt definierade officiella plikter — alla dessa principer var gemensamma för den privata företagsamheten och partiet.'⁸⁸

I den monopolkapitalistiska staten har den byråkratiska hierarkin undergrävt både uppifrån och underifrån. Uppifrån genom utvecklingen av en svärm kommittéer och makthavare av tillfällig karaktär — om än inte i samma extrema omfattning som under ett totalt krig, och underifrån genom framväxten av en stor armé av statliga arbetare. Skillnaden mellan apparaterna överskuggas av den verkställande regeringsmaktens dominans.

Medan feodalstaten integrerade de enskilda herredömena på politisk nivå och den kapitalistiska staten representerar totaliteten av privata företagare, måste den socialistiska staten först *konstituera* proletariats inneboende kollektiva makt som det sociala kollektivets sammanfattning eller utfällning. Det är först efter erövringen av statsmakten och statsapparaten som

⁸⁸ Broszat, a a, s 377.

samhällets tillägnelse av produktionsmedlen kan börja.

Å andra sidan reproducerar existensen av en centraliserad statsapparat arbetarnas individuella underkastelse och står därmed i vägen för utvecklingen mot ett klasslöst kommunistiskt samhälle. Även om statens erövring konstituerar proletariatet som härskande klass, hämtar det inte sin makt från staten och heller inte från sitt sätt att tillägna sig produktionsmedlen, utan från *arbetarrörelsen*.

Den socialistiska staten blir därför på en gång av central vikt för och i grunden antagonistisk till arbetarklassens välde, och i båda dessa avseenden skiljer den sig från de feodala och kapitalistiska regimerna. Under feodalismen smälter staten samman med ekonomin och reproducerar direkt de utmärkande klassrelationerna. Även om den förblir ett nödvändigt maktinstrument står den borgerliga staten i en mening utanför kapitalets välde. Den återskapar inte klassförhållandena direkt utan försvarar betingelserna för deras reproduktion.

Å andra sidan är staten den primära mekanism varigenom borgarklassen och den feodala aristokratin politiskt organiseras som härskande klass. Deras övriga kollektiva institutioner, som adelsförsamlingen och arbetsgivarföreningen, är endast av sekundär betydelse. Frånvaron av en feodal och kapitalistisk 'rörelse' jämförbar med arbetarklassens framgång tydligt om man jämför de borgerliga revolutionerna i deras väldiga organisatoriska komplexitet och variation med de proletära.

Under socialismen, när det grundläggande problemet är arbetarrörelsens överhöghet i förhållande till statsapparaten, är den borgerliga principen om maktdelning värdelös som garanti för folkets suveränitet. Två försök har hittills gjorts att komma med en lösning. Marx och Lenin föreställde sig och den unga sovjetrepubliken förverkligade en sammansmältning av statsapparat och arbetarrörelse under den senares ledning. Arbetar-, bonde- och soldatråd tog befäl över statsapparaten, valde tjänstemän och chefer som omedelbart kunde återkallas och organiserade administrationen av samhället.

Under existerande förhållanden var sovjetsystemet emellertid oförmöget att garantera vare sig arbetarklassens enhet eller någon tillräcklig nivå på den administrativa och tekniska kompetensen, och det ersattes senare med en dubbel hierarki av parti- och statsinstitutioner under partiets överordnade kontroll. Denna lösning innebär även en högst annorlunda struktur av kompetens hos och relationer inom den statliga personalen jämfört med vad som råder i det kapitalistiska samhället. Dess tydligaste drag är de icke-statliga posternas överordning i förhållande till statsfunktionerna. Från den lokala enheten upp till centralregeringen är den administrativa ledaren underordnad partisekreteraren och partikommittén. Denna relation är inte legalt-administrativ och tycks fungera på ett högst komplicerat och subilt sätt. Inte desto mindre kan kaderns överhöghet inför byråkraten och teknokraten klart urskiljas genom hela systemet.⁸⁹

För det andra kontrolleras den statliga hierarkin inte bara utifrån utan granskas även internt. I exempelvis de repressiva styrkorna kompletteras kommandokedjan genom ett nät av politiska kommissarier, avdelningar och officerare, vilkas primära uppgift det är att vara partiets organ.⁹⁰ Particeller existerar i statsapparaten alla enheter, och de högre tjänstemännen är vanligen medlemmar i dem. De intar emellertid inte några ledande befattningar i sin partienhet och utsätts för granskning och kritik av kamrater som administrativt är deras underordnade.⁹¹ Dessutom har partikadrerna rätt att vädja till högre organ mot sin chef.

⁸⁹ För en avslöjande analys av relationerna mellan parti och stat på regional och lokal nivå i Sovjet se Hough, a a, kap. IV, V och passim.

⁹⁰ Det fanns militärkommissarier även i den franska revolutionen. De var dock kommissarier för den civila parlamentära statsapparaten – konventet och senare direktoratet. Se Jacques Godechots väldiga monografi *Les commissaires aux armées sous le Directoire*, 1-2, Paris 1937.

⁹¹ Vi kan inte här på något adekvat sätt besvara den avgörande frågan om hur pass utbredd och viktig kritiken

För det tredje är den viktigaste mekanismen för fördelning av statlig personal inte den kapitalistiska med konkurrerande sökande och utnämning efter duglighet eller senioritet, utan partiets kaderpolitik.

Omvandlingen av energi

Vi ska endast helt kort nämna de specifika problem som de olika typerna av statlig personal står inför vid omvandlingen av materiella inflöden. Den feodala staten hade att kämpa med dåliga kommunikationsmedel och med svårigheter att omforma kvalitativt skiftande inflöden till brukbar energi. En typisk lösning på problemen var att decentralisera omvandlingsprocessen till enskilda ämbetsinnehavare, antingen i form av län eller genom skatteförpaktning och utnämning av fogdar. Under medeltiden och renässansen var också både kungen och godsägaren tvungna att engagera sig i handelsaktiviteter för att kunna göra pengar av de från bönderna utsugna produkterna.

I kontrast till de problem som den feodala statsmakten stod inför har både de kapitalistiska och socialistiska staterna till sitt förfogande särskilda mekanismer att omdirigera inkommande materiella resurser. Under kapitalismen är detta väsentligen en fråga om att fördela medel till de administrativa och repressiva statsapparaterna. Med 'fiskala kriser' avses här huvudsakligen problemet att få fram tillräckligt med pengar för betalning av den statliga personalen och för inkomstöverföringar. I den moderna monopolkapitalismen omvandlas de inkommande resurserna så att de anpassas till styrandet av marknaden (genom att statsbudgeten anpassas till konjunkturcyklerna) och till den privata kapitalackumulationens löpande problem.

Vad de socialistiska staterna beträffar innebär omallokeringsprocessen främst ett fastställande av planprioriteringar. Detta belyses klart genom sammansättningen hos den sovjetiska regeringen, där i slutet av sextitalet 51 av sammanlagt 59 ministrar sysslade med ekonomisk och teknisk planering.⁹² Det som svarar mot den borgerliga statens intäktsproblem är fördelningen av samhällliga resurser mellan investeringar och konsumtion och mellan producent- och konsumentvarusektorerna på ett sådant sätt, att man balanserar långsiktiga mål mot omedelbara behov. En rubbning av denna ömtåliga jämvikt har i Sovjetunionen och Östeuropa lett till ett antal ekonomisk-politiska kriser, av vilka de mest dramatiska kanske är de som på senare tid inträffat i Polen.

Utflöden

Uppgifter I: utrikespolitik

Utrikespolitiken kan definieras som det utåtriktade fullföljandet av en viss härskarklass strävanden. Den kan i en mening betraktas som en fortsättning på inrikespolitiken, men skiljs från denna genom att den framför allt sysslar med relationerna mellan härskande klasser i olika stater. Som man kunde vänta uppvisar feodala, kapitalistiska och socialistiska stater alla karaktäristiska former av utrikespolitik och mellanstatliga relationer, vilka i sin tur härrör från de relationer som råder inom den härskande klassen.

Nu kompliceras saken ytterligare av att stater vanligen samexisterar inom ett givet internationellt system. För närvarande har exempelvis socialistiska stater relationer inte bara inbördes utan även till kapitalistiska. Till följd därav uppstår det ett särskilt slag av internationell

och självkritiken är inom de socialistiska samhällenas partier. Tillgänglig information visar emellertid att de spelar en verklig roll. Kolkowicz nämner (a a, s 379 ff) exempelvis en instruktiv händelse som inträffade inom sovjetarmén. I december 1960 återgav det centrala organet för arméns politiska administration hur en general av en underordnad officer kritiserats för sitt otillbörligt privilegierade och omoraliska privata uppförande. Generalen försökte ge igen genom att åberopa sin högre rang, men ställdes inför ett partiutskott som tvingade honom till en långtgående självkritik. Härigenom lyckades han undgå uteslutning ur partiet, även om han degraderades till kandidatmedlem.

⁹² Beräknat utifrån Lane, a a, s 556.

klasskamp och klassolidaritet.

I den feodala statsmakten skedde inflödet av uppgifter i huvudsak som begäran om militärt och rättsligt skydd, medan relationerna inom den dominerande klassen bestämdes av hur mycket produktiv jord man ägde och ett komplicerat nät av rättigheter och skyldigheter, som i växande grad överfördes genom släktarv. Utrikespolitikens och de mellanstatliga relationernas historia är fyllda med konflikter i frågor om jurisdiktion och suveränitet och om legitim härkomst. Det materiella innehållet bakom detta var naturligtvis kampen om kontrollen av jord och det överskott som utsögs från bönderna. Särskilt värda att beakta är de dispyter som uppstod mellan påven och olika kungar och kejsare samt mellan kejsaren och furstarna. I de nordiska länderna utbröt analoga konflikter om unionsmonarkin, och den dynastiska legitimitetens problem stod även i centrum för det engelsk-franska hundraårskriget på 1300-talet och kampen om den spanska och österrikiska tronföljden på 1700-talet.

Ideologiska frågor — framför allt rörande religionen — inträdde på den internationella arenan i typiskt feodal stöpning. Kontrollen över kyrkan blev central i domsrättskonflikterna mellan påven och ett antal kungar och furstar. I vissa tillspetsade fall, från korstågen till den spanska armadan och trettiåriga kriget, tog sig de religiösa meningsskiljaktigheterna en direkt militär form.

Konkurrensens och monopolets krafter formar relationerna mellan kapitalistiska stater, liksom de gör med relationerna inom varje borgarklass. Den internationella kapitalexpansionen drivs inte fram av vare sig jurisdiktionsanspråk eller jakten på ny jord för att skaffa fler konsumtionsmedel. Den innebär i stället erövring och monopolisering av råvarukällor och marknader för exportvaror och kapital. Detta är de mellanimperialistiska relationernas fasta centrum, från första och andra världskrigens explosioner till fredliga cykler av frihandel och protektionism, kampen om det ekonomiska inflytandet över svagare länder, från Marshallplanen till OECD- och EG-samarbetet, från engelsmännens och holländarnas framgångsrika undanträngande av de spanska och portugisiska feodalimperierna till dagens relationer mellan Förenta staterna och Latinamerika eller mellan Japan och det kapitalistiska Sydostasien.

Emellertid modelleras den kapitalistiska utrikespolitiken inte enbart efter borgarklassens inrikes relationer. Som vi redan sett är den kapitalistiska staten representant för nationens allmänhet, och rent nationalistiska faktorer spelar en roll för utrikespolitikens utformning i förening med den dominerande motsättningen mellan olika nationella kapital. Detta har haft särskilt betydelse för utrikesrelationerna när rivaliserande territoriella anspråk fört stater i konflikt med varandra, som dispyterna mellan Frankrike och Tyskland om Alsace-Lorraine och dem mellan många av de nya europeiska nationerna under mellankrigstiden.

Detta är det lämpliga tillfället att nämna frågan om *nationell frigörelse*. I kampen mot feodala och andra förkapitalistiska statsmakter var en av borgarklassens stora bedrifter att man enade och befriade nationen. Av särskild betydelse var brytandet av de feodala länderna Spaniens och Portugals välde över Latinamerika, Habsburg- och Romanovväldenas sammanbrott i Öst- och Centraleuropa samt Balkan- och arabländernas oberoende av det ottomanska väldet. Den specifikt borgerliga formen av imperialism bygger inte i första hand på nationell underkastelse utan på kombinationen av å ena sidan kapitalistisk utsugning och kapitalistiskt förtryck och å den andra förkapitalistiska produktionssätt. Den har varken varit oförenlig med eller ens oförsonligt fientlig till att dess kolonier blir oberoende stater.

Det finns tre huvudskäl till att de nationella befrielsekamperna spelat så stor roll under senare decennier. För det första finns det en rad undantag i det allmänna koloniala mönstret — ett allmänt mönster som illustreras av Indien och de flesta afrikanska länder, enligt vilket de nya asiatiska och afrikanska borgarklasserna vunnit oberoende på ett förhållandevis lätt och fredligt sätt, sedan de nått en viss grad av utveckling och inre enhet. Undantagen har uppstått när en imperialistisk stat som på grund av ekonomisk svaghet drivits att upprätthålla traditionella

former av kolonialism utmanats av nationella befrielsekrafter. Detta var fallet med Frankrike i Indokina och på Madagaskar, med Holland i Indonesien efter andra världskriget, och tydligast med Portugal i dess afrikanska kolonier.

För det andra har de nya borgarklasserna i vissa områden mött en rivaliserande borgerlig nationalism från nybyggargrupper (Palestina, Algeriet, Rhodesia, Sydafrika). För det tredje har existensen av mäktiga socialistiska länder skapat möjlighet för det nationella enandet och den nationella befrielsen att slå in en icke-kapitalistisk väg (Vietnam, Korea, Angola). I de båda senare fallen har imperialismen gjort våldsamt motstånd mot processen.

I dag berör de kapitalistiska staternas utrikespolitik inte endast relationer *mellan kapital och mellan nationer* utan även organiserandet av en internationell klassolidaritet, det vill säga ett försvar av andra borgarklasser inför hotet om socialism. Det finns inget nytt i detta, utan det praktiserades redan i koalitionen av feodala stater mot den franska revolutionen och i Tsarrysslands roll som gendarm i 1800-talets Öst- och Centraleuropa. Det besjälar också den politik av 'proletär internationalism' som förs av socialistiska stater. Den kapitalistiska staten förfogar exempelvis över kraftfulla ekonomiska mekanismer: bojkott, blockad, politiska kreditrestriktioner; bruket av ekonomiska sanktioner mot den unga Sovjetrepubliken, blockaden mot Cuba, utpressningen mot Portugal efter 1975 och de ännu senare ekonomiska hotelserna mot Italien, för att nu nämna bara några exempel.

Vi har redan lagt avsevärd vikt vid det faktum att arbetarnas klassmakt och därmed den socialistiska staten i första hand baseras på arbetarrörelsens klassorganisation. Motsvarigheten till relationer mellan nationella kapital är *partirelationer*. Hittills har emellertid de socialistiska staterna haft att verka i en värld dominerad av kapitalismen, och deras utrikesrelationer har normalt varit av mellanstatlig karaktär. I Sovjetunionens tidigare historia slog denna politik in på de mest avvikande vägar för att temporärt söndra och avvärja de fientliga kapitalistiska makterna. De mest extrema fallen var Stalin-Hitlerpakten och de hemliga klausulerna i 1922 års Rapallofördrag, enligt vilka Sovjetunionen förpliktigade sig att erbjuda möjligheter för tysk militär utbildning som var förbjuden enligt Versaillesfreden.

Inte desto mindre innehåller socialistisk politik gentemot kapitalistiska stater alltid ett viktigt och säregt moment av relationer mellan politiska partier och rörelser. Den offensiva kampen mot kapitalet förs av kommunistiska broderpartier som ofta getts tungt ansvar vid försvaret av socialistiska stater. Förutom diplomatins och de militära förberedelsernas traditionella vapen har uppammandet av massrörelser i andra länder varit en integrerad del av försvarspolitik. 'Bort med händerna från Ryssland'-kampanjen efter oktoberrevolutionen, femtitalets freds-rörelse och sextitalets Vietnamrörelse bär alla vittnesbörd om detta.

Relationer mellan socialistiska stater är minst av allt någon modell för jämlikhet, broderskap och fritt samtyckt enighet. Men mönstret för tvister mellan dem är mycket olik det som finns mellan kapitalistiska stater. Konflikterna mellan Sovjetunionen och Jugoslavien, Ungern, Albanien, Kina och Tjeckoslovakien har alla varit av politiskt-ideologisk natur och inte handlat om ryska ekonomiska fördelar eller rivaliserande territoriella anspråk (även om de senare faktiskt spelat en viss roll under den sino-sovjetiska dispyten). Chrusjtjovs drastiska tillbakadragande av sovjetiska tekniker och sovjetisk hjälp från Kina var förvisso en åtgärd av ekonomiskt tvång, men grälet har huvudsakligen bestått i ömsesidiga ideologiska smädelser.

Faktum är att den sino-sovjetiska splittringen, fram till dess att Kina började uppvakta varje tänkbar sovjetfientlig stat och politisk tendens, var slående lik splittringar av vänsterpartier och -grupper inom ett land. Den kretsade kring politiska och ideologiska frågor som antikapitalistisk strategi och modeller för socialism. Kapitalismens kontrast till sådana bittra kontroverser är frånvaron av ideologisk kamp, exemplifierad av den borgerligt-demokratiska eftergiftspolitik mot de fascistiska staterna, som slutade med krig först på grund av ekonomisk och territoriell rivalitet.

I ljuset av det faktum att åsiktsskillnader om socialismens karaktär inte sällan fört icke-härskande grupper och fraktioner till den fysiska konfrontationens gräns, är det lätt att förstå att den kan anta militär form när det gäller relationerna mellan stater. Invasionen av Tjeckoslovakien utlöstes inte för att försvara ryska ekonomiska positioner och ledde heller inte till någon intensifiering av den ryska 'utsugningen'. Inte heller reste Pragvåren något hot mot Sovjets 'nationella säkerhet', ty det fanns ingen överhängande fara för något antikommunistiskt eller sovjetfientligt maktövertagande. Ockupationen härrörde snarare från en auktoritär och sekteristisk politisk praktik som är främmande för den kapitalistiska imperialismens rationalitet.

Om det vore sant att Sovjetunionen fungerar som ett profit-jagande, 'statskapitalistiskt' bolag borde det finnas klara bevis för detta i dess ekonomiska relationer till Östeuropa. Men det faktum att ingen seriös analys företagits av dessa band säger en hel del om den 'vetenskapliga' karaktären hos sådana argument. I stället är det så att tillgängliga data visar att den sovjetiska politiken mot Östeuropa inte är av det slag som praktiseras mellan nationella kapital. Man kan kanske hävda att detta motsägs av de gemensamma företag som efter kriget upprättades i Rumänien, Ungern och Bulgarien som en del av Sovjetunionens återuppbyggnadspolitik. De upplöstes emellertid mellan 1954 och 1956, och Sovjets andelar såldes till respektive lands regering.⁹³ Dessutom har avvikelserna i Komekons priser i förhållande till den kapitalistiska världsmarknaden inte generellt gynnat Sovjetunionen på bekostnad av de mindre medlemsstaterna, utan fungerat till fördel för alla länder. När beräkningsgrunderna för Komekons priser reviderades 1966 tycks resultatet ha varit till nackdel för Sovjetunionen.⁹⁴

Den enda allvarliga ekonomiska dispyt som uppstått inom Komekon uppvisar också avgörande särdrag. Jag tänker naturligtvis på de övriga östeuropeiska staternas och till en början särskilt Tjeckoslovakiens motstånd mot prioriterandet av den tunga industrins utveckling i Rumänien. Oppositionen mot Bukarests politik kom huvudsakligen från ekonomer, ekonomiska geografer och funktionärer inom utrikeshandeln i Tjeckoslovakien, Östtyskland och Sovjetunionen. Men när rumänerna inledde sitt motangrepp kritiserades och desavouerades de flesta av de förra av mera auktoritativa sovjetiska och östtyska talesmän. Handelsintressets krav kunde utvecklas inom dessa socialistiska staters ekonomiska och ideologiska apparater, men de tilläts aldrig att dominera. Men även om den fredliga karaktären hos denna konflikt står i stark konflikt till den brutala reaktionen på 1968 års händelser i Tjeckoslovakien, så erbjuder den dock inte någon modell av en av ekonomiska fördelar och kostnader obefläckad proletär internationalism. Sovjetunionen tog aldrig tillbaka sin vägran att tillhandahålla billiga krediter åt det rumänska stålverket i Galati.⁹⁵

Uppgifter II: inrikespolitik

Det bör påminnas om att vi här endast sysselsätter oss med de karaktäristiska formerna för den statliga politikens utflöden. Frågan om dess klassinnehåll har jag försökt analysera i annat sammanhang. Men det är ändå så att inrikespolitikens form varierar med formen av klassvälde, och att den måste passa med både den härskande klassens inre relationer och dess relationer till andra klasser. Vi kan sålunda identifiera ett särskilt sätt för statsintervention, trots det faktum att vi sysslar med politiken hos stater som har många administrativa och repressiva grundfunktioner gemensamt.

Den feodala staten tycks i huvudsak fungera med hjälp av *juridisk reglering och rättsligt skydd* av särskilda individer och kollektiv, allt efter tolkningen av traditionell lag och sed-

⁹³ G Amundsen, *Le conseil d'entraide économique*, Strasbourg 1971, s 34 ff. Dessa gemensamma företag hade störst betydelse i Rumänien. Se J Montias, *Economic Development in Communist Romania*, Cambridge, Mass., 1967, s 19 ff och 50 ff.

⁹⁴ Amundsen, a a, s 450 ff.

⁹⁵ Montias (a a, kap. 4) ägnar ett långt avsnitt åt dispyten inom Komekon i en gedigen och väldokumenterad undersökning av den rumänska ekonomin.

vänja. Mera specifikt används statsmaskineriet till följande ändamål: utrusta vasallkedjorna eller stånden med vissa ojämlika rättigheter och privilegier, tilldela medlemskap i den härskande klassen medelst adlande, juridiskt erkännande och reglerande av vissa utsagningsrättigheter för de adliga godsägarna, utdela stadsprivilegier till borgarna på vissa orter och handelsprivilegier till individer och grupper, samt att rättsligt erkänna och skydda hantverkets arbete och organisation.

Under kapitalismen ersätts många av de feodala juridiska regleringarna med ekonomiska marknadsmekanismer. Den klassiska kapitaliststatens offentliga uppgifter gällde framför allt tillhandahållandet av *en enhetlig och universell rättslig ram* för den fria företagsamheten och *befrämjandet av produktivkrafternas utveckling*, särskilt transport- och kommunikationsmedel samt institutioner för forskning och utbildning. Som tillägg till dessa interventionssätt har den moderna borgerliga staten utvecklat *administrativ reglering och operationer på marknaden* med hjälp av offentliga utgifter och varierande skattesatser. Den är inte längre ute efter att frigöra utan att reglera konkurrensen. Marknaden eldas på eller bromsas genom de offentliga utgifternas direkta och indirekta effekter, genom kontracykliska och investeringsåtgärder samt genom det som västtyskarna kallar 'socialstatens' socialförsäkringsutbetalningar.

Också den socialistiska staten har ett särskilt sätt att intervensera. Även om inrikespolitikens utflöden uppenbarligen bibehåller rättsliga, administrativa och juridiska former, ger den ändå en nyckelroll åt *mobiliseringen* av massorna. Statens ekonomiska åtgärder går sålunda längre än till att med juridiska och administrativa medel upprätta planmål, och inbegriper kampanjer för ekonomisk mobilisering och organiserandet av 'socialistisk tävlan'. På samma sätt fullgör staten sina uppgifter i den politiska och ideologiska omvandlingen både genom att utfärda lagar och dekret och stimulera rörelser bland massorna.

Den utsträckning i vilket detta fungerar genom icke-militär massmobilisering är en känslig om än alls inte tillräcklig mätare på statens proletära och folkliga klasskaraktär. Basen för arbetarklassens makt är klassorganisationen, och om den inte är eller kan bli aktiverad måste något allvarligt fel ha uppstått. Denna skillnad mellan socialistiska och kapitalistiska stater framgår tydligast genom en jämförande analys av utvecklingsstrategin i relativt underutvecklade länder: Kina och Indien, Nord- och Sydkorea, Nord- och Sydvietnam (före 1975), Cuba och Venezuela eller Peru, eller Bulgarien och Grekland.

De socialistiska staternas lagar och dekret är inte alltid allmängiltiga till sin form. De innehåller ibland klasshänvisningar som uttryckligt skiljer mellan fraktioner inom bondeklassen eller rentav inom borgarklassen (nationell och comprador-), liksom mellan intelligentian och arbetarklassen.

Personal I: statlig personal i mellanstatliga relationer

Den utåtriktade politik som den feodala statens personal förde formades inte av nationen, vilken väsentligen är en efterfeodal företeelse, utan av relationer mellan olika kungliga och högadliga familjer och deras vasaller. Dynastiska giftermål utgjorde mellanstatliga angelägenheter av största betydelse eftersom de vanligen medförde politiska hemgifter, överföringar av länder, smidandet av militärallianser, löfte om subsidier med mera — *felix Austria*. De europeiska staternas härskande klasser talade ofta samma språk, vilket skilde sig från undersåttarnas, latin på medeltiden och franska under absolutismens tidsålder. Dessutom flyttade de aristokratiska familjerna lätt från ett land till ett annat. Ett extremt exempel var den nya aristokrati som slog sig ned i Böhmen efter Habsburgs seger över den upproriska böhmiska adeln på 1620-talet. Den kom från hela Europa — Italien, Tyskland, Österrike, Slovenien, Vallo-nien, Lothringen och Irland.⁹⁶

Den borgerliga staten organiseras kring den helt annorlunda enhet som utgörs av en nation av

⁹⁶ Anderson, a a, s 307 f.

fria individer, vilken integreras av marknaden och gemensamma allmänna intressen. Själva kapitalet är förvisso internationellt, och de borgerliga utåtriktade relationerna har pendlat mellan nationalistisk rivalitet och merkantil kosmopolitanism. Kapitalistiska ämbetsmän är emellertid i första hand representanter för nationen och inte för en viss herre eller ett visst kapital. Detta gäller även när den härskande klassen i ett land egentligen är borgarklassen i ett annat och den nationella formen därmed är helt ihålig. Så är fallet med många latinamerikanska stater vilkas personal var grundligt angliserad på 1800-talet och nu på 1900-talet är amerikaniserad.

Under perioder av intensiv imperialistisk rivalitet, som de båda världskrigen, kan den statliga nationalismen och den kapitalistiska övernationella expansionsdriften flyta samman till en enda rörelse. Massmobiliseringens omfång och själva krigets utsträckning kan sålunda inte jämföras med de begränsade handelskrig som på 1600- och 1700-talen utkämpades mellan de holländska, franska och engelska staterna.

Tiden sedan andra världskriget har bevitnat uppkomsten av ett antal internationella organ som Världsbanken, Internationella valutafonden, Europeiska gemenskapen, Nato och Förenta nationerna. Även om dessa är organisationer av suveräna stater måste deras personal även representera själva organisationen. Världsbanken och Valutafonden är båda viktiga instrument för den kapitalistiska utpressning som kan riktas mot socialistiska eller överdrivet reformistiska regeringar.

Själva formuleringen 'proletär internationalism' uttrycker klart den sammansatta karaktären hos de socialistiska staternas utåtriktade relationer. De är på en gång nationalstater och integrerade delar av en internationell klassorganisation. Personalen har sålunda relationer inte endast till tjänstemännen i andra nationalstater utan även till representanter för broderpartier och -rörelser. Detta skulle kunna belysas genom en undersökning av mönstret för den internationella hjälpen och de officiella inbjudningarna och av den egna statsapparatusens tillgänglighet för olika kategorier av utlänningar.

Även om militärallianser varit ett vanligt inslag i den europeiska politiken från 1600- och 1700-talens breda koalitioner till Nato- och Warszawapakterna, finns det andra slag av mellanstatliga band och organisationer som är specifika för varje särskild typ av klasstat. Mellan feodala stater — exempelvis deltagarna vid Wienkongressen — är de utmärkande banden äktenskap och släktskap eller andra 'blods'-relationer som är centrala för dynastier med 'legitim härkomst'. De kapitalistiska staterna har utvecklat sina egna utmärkande former i Nationernas förbund och Förenta nationerna, OECD och olika internationella handelsgemenskaper. Samtidigt som de deltar i vissa mellanstatliga organ bedriver de socialistiska regimerna också en oberoende allianspolitik genom klassorganisationer som Kominform och internationella kommunistiska konferenser.

Personal II: statlig kontra icke-statlig personal

Som vi ovan konstaterat tvinnade den feodala staten samman de ekonomiska utsugningsenheterna. Varken i teorin eller praktiken vilade den på någon åtskillnad mellan stat och civilt samhälle. Eftersom de ledande statsfunktionärerna nästan uteslutande var stora jordägare, var det verkligen svårt att göra någon klar begreppsuppdelning mellan de båda funktionerna. I vissa fall var denna överensstämmelse mellan politisk och social hierarki strängt formaliserad: i Tsarryssland var från 1831 till 1917 en adelsmans statsämbete juridiskt definierat i termer av hans ärvda rang.⁹⁷

Under kapitalismen är det statens offentliga auktoritet som formar relationerna mellan dess personal och de vanliga medborgarna. Att vara administrativ tjänsteman, domare, arméofficer eller polis är att inta en specialiserad heltidsbefattning. Även om parlamentsmedlemmar

⁹⁷ Ibid, s 346.

vanligen tillåts fortsätta ett privat yrke, krävs eller förväntas det klart av regeringens ministrar att de avträder yrkesmässiga befattningar och aktiviteter så länge de har sin post.

Det patronatssystem som är så framträdande i Italien och många utomeuropeiska länder är ett symptom på den borgerliga statens underutveckling och de förkapitalistiska krafternas styrka. I sina mer utvecklade former passar staten in sin personal i den rådande klasstrukturen på mera typiska sätt. Tjänstemän binds inte samman med delar av massorna genom klientkedjor, utan *avskärs* i stället från dem genom olika mekanismer.

Denna isolering från samhället är mest påtaglig när det gäller de repressiva styrkorna som helst hyses i kaserner och organiseras på särskilt sätt. Ofta utmärks den statliga personalen genom sin besittning av särskilda rättigheter — till exempel anställningstrygghet och föreskriven respekt från vanliga medborgare — och genom restriktioner när det gäller vissa andra som friheten att engagera sig i facklig och icke-administrativ politisk aktivitet.

Representativa politiker måste upprätta något förhållande till befolkningen i stort, men när de väl är valda är de inte ansvariga inför sina valmän. Partiledare och premiärministrar tillsätts och avsätts vanligen av parlamentsgrupper och inte av sitt partis utomparlamentariska organ. Inte i någon borgerlig demokrati betraktas det som någon allvarlig anomali att majoriteter i parlamentet kan bygga på stödet från en minoritet av väljarna.

De klassiska borgerliga partierna fungerade primärt som valorganisationer för parlamentsdeleger och lokala notabiliteter. Det var först framväxten av masspartier bland arbetarna som påtagligt förändrade karaktären hos den politiska arenan, och deras inneboende hot mot dess avstängdhet från massorna har allt sedan dess varit ett ständigt problem för borgarklassen. Hur som helst har försöken att infoga de socialdemokratiska partierna i den politiska ordningen vanligen mötts med stor framgång. Deras maktcentrum har varit stadigt beläget inom deras parlamentssektioner, och socialdemokratiska regeringar och premiärministrar har accepterat att de först och främst är ansvariga inför parlamentet och blott i andra hand till sina egna partimedlemmar.⁹⁸ Med undantag av de nordiska länderna, där den borgerliga politiska kulturen är relativt svag, har denna starkt stiliserade form av parlamentarisk aktivitet lett till ett 'naturligt urval' av advokater och akademiker som deputerade även för reformistiska arbetarpartier. Inströmningen av socialdemokratiska medlemmar har alltså föga ändrat dessa församlingars speciella stil och konventioner, som till sin anda ligger närmare en borgerlig klubb än ett fackföreningsmöte.

I en process som varit parallell med avskärandet av bandet till arbetarklassen har inkomst och status för toppfigurerna inom den statliga personalen placerat dem i höjd med borgarklassen. De högre statstjänstemännens löner är korrelerade till dem i förvaltningarnas mellersta och högre skikt. En ironisk effekt av det folkliga trycket har därför blivit att den borgerliga politikern, som en gång förväntades ha 'oberoende medel' (dvs privatförmögenhet), nu avlönas för sina 'tjänster' som en relativt välbetald företagsledare. Å andra sidan kommer den icke-statliga sfärens och den privata företagsamhetens överhöghet fortfarande till uttryck i de långt större möjligheter som står öppna för en duktig profitör.

Vi har redan sett att den kapitalistiska statsbyråkratin tvärtemot Max Webers påstående handlägger sina uppgifter enligt kriterier för beslutsfattandet som skiljer sig från företagarens eller den högre affärstjänstemannens. Det ligger därför inget förvånande i att den privata företagsamheten och den statliga byråkratin inte utvecklats sida vid sida alldeles jämnt och harmoniskt. Exempelvis var i Frankrike och Preussen byråkratismens snabba och energiska tillväxt inte kopplade till någon lika kraftfull kapitalistisk industri, även om den var ett tydligt resultat

⁹⁸ När den första socialdemokratiska regeringen skulle bildas i Stockholm 1920, var ett av kungens krav att den skulle handla helt oberoende av inflytandet från 'utanförstående'. E Palmstierna, *Dagjämning*, Stockholm 1954, s 58.

av en borgerlig, anti-feodal revolution. I England och Förenta staterna gällde motsatsen, nämligen att byråkratins utveckling släpade efter kapitalets ekonomiska frammarsch.

Under kapitalismens monopolistiska skede, när gränsen mellan offentligt och privat blivit mindre skarp, tenderar den statliga administrationens högre nivåer alltmer att gå samman med privatbolagens ledningar. Den mekanism som smälter samman monopolkapitalet och staten nådde sin högsta perfektionsnivå under de båda världskrigen. Den innebar ett nära samarbete mellan ledande militära och civila tjänstemän samt representanter för privatkapitalet när det gällde uppgifter som organiserandet av militära leveranser, samordning av investeringar (eller 'indikativ planering'), administrativ reglering av priser och inkomster, upprätthållandet av tillgången på arbetskraft till industrin, gynnandet av export samt bekostandet av forskningsprojekt. Detta band mellan den statliga personalen och den kapitalistiska företagsamheten institutionaliseras ofta i gemensamma organ, där det även kan sitta fackliga representanter. Detta innebär naturligtvis inte att staten härigenom skulle omfatta arbetarklassen och arbetarklassens specifika strävanden. Arbetarna själva är utestängda från sådana kommittéer, vilka endast innehåller högre fackfunktionärer (eller ofta experter anställda av fackorganisationen), och vilka har som mål att administrera monopolkapitalismen. Det enda syftet med att inkorporera arbetar- och bondeorganisationer är att skära av bandet med deras folkliga bas och omvandla dem till verktyg för statlig kontroll av sina medlemmar. Vid statens bas dras nu emellertid ofta vanliga, icke-ledande och icke-byråkratiska anställda in i arbetarklassens krets.

Under socialismen måste staten sträva i en riktning som är motsatt den kapitalistiska statens: bryta ned barriärer som skiljer och isolerar dess personal från arbetarklassen, så långt det är möjligt underordna sig klassens organisationer. Det är endast på detta sätt som statens 'bortvittrande' kan bli verklighet. Dessa teman besjälade Marx' och Lenins skrifter om stat av ny typ — proletariats diktatur — och förvandlades till verklighet av oktoberrevolutionen och de kortlivade sovjetrepublikerna i Ungern och delar av Tyskland. Under de kinesiska och vietnamesiska revolutionerna har en liknande väldig förändring försiggått i de befriade byarna.⁹⁹

I Ryssland presenterades upprorsakten av bolsjevikerna inte för ett ritualiserat parlament, fullt av dignitärer och intellektuella som avancerat i den borgerliga juridikens och journalistikens skolor, utan för ett tumultartat möte med arbetar-, bonde- och soldatdeputerade i Petrograd. De lokala resningarna över hela det väldiga ryska territoriet var inte partikupper, utan makten greps av breda massor som fortsatte med att ersätta de gamla upphöjda stadsdumorna och byråden med nya, folkbaserade sovjetorgan. Samhällets förvaltning övertogs av dessa organ, domstolar och befälhavare valda av i stor utsträckning analfabetiska bönder och arbetare, de gamla repressiva styrkorna upplöstes och avdelningar med beväpnade arbetare skapades i deras ställe.¹⁰⁰ På central regeringsnivå var Folkkommisariernas råd emellertid från början mer ansvarigt inför bolsjevikpartiets centralkommitté än för det allryska Högsta sovjet.

Av en rad skäl blev det ursprungliga revolutionära sovjetsystemet tämligen kortlivat. Det är ändå dessa dramatiska historiska erfarenheter som tydligast demonstrerar den socialistiska revolutionens grundläggande tendenser och möjligheter. Inte desto mindre uppvisar de existerande socialistiska staterna ett förhållande mellan statlig personal och medborgare som radikalt skiljer sig från de borgerliga staternas. Detta kommer tydligast till uttryck i omfånget hos begreppet kader, vilket i både de asiatiska och östeuropeiska socialistiska staterna täcker såväl statlig som icke-statlig personal, både professionell och icke-professionell. Ett östtyskt arbete om kaderpolitik definierar begreppet sålunda: 'Kadrer är/ i första hand ledande krafter eller funktionärer på samhällslivets olika områden — i partiet, i staten (inklusive polis och

⁹⁹ Se den fascinerande berättelsen om den kinesiska revolutionen av en deltagande observatör – W Hinton, *Fanshen*, New York 1966.

¹⁰⁰ Se Oskar Anweilers rika undersökning av de ryska sovjeterna, av vilken det finns en nyare fransk upplaga, *Les Soviets en Russie*, Paris 1974.

krigsmakt), i ekonomin, i massorganisationerna, i de vetenskapliga och kulturella institutionerna osv — med andra ord, kadrer är en kategori människor som med hjälp av sin kunskap och kompetens anförtros ansvaret att leda andra människor vid uppfyllandet av deras tilldelade uppgifter, eller som arbetar i ett ledarkollektiv. De kan omfatta högre ämbetsinnehavare eller förtroendevalda.¹⁰¹ Denna definition klumpar samman byråkrater, företagsledare, högre intellektuella och politiska organisatörer — från vilken senare kategori begreppet har utvidgats och till vilken det begränsas i denna uppsats. Resultatet bidrar till att fördunkla de motsatta organisationssätten under socialismen. Det är emellertid betecknande att man inordnar statstjänstemannen under den politiske organisatörens begrepp, eftersom 'det är den socialistiska kaderpolitikens främsta lag att främja arbetarklassens och dess partis ledande roll'.¹⁰²

Privatlivets öppnande mot offentligheten och den massiva politiska mobiliseringen av folket minskar också skillnaderna mellan den till gemensamma uppgifter sammanförda statliga och icke-statliga personalen. Denna karaktäristiska form kan noteras i ett antal mekanismer och institutioner som starkt varierar i betydelse och praktisk överensstämmelse med teoretiska normer.

Även om det strikta enpartistyret berövat sovjeterna mycket av deras makt, är de deputerade inte heltidspolitiker, och deras funktion som representanter för vanligt folk och kanaler för klagomål kan inte avfärdas.¹⁰³ De måste regelbundet rapportera tillbaka till sin valkrets, och de kan nomineras och återkallas underifrån. De nominerande organisationerna kan vid alla tillfällen kräva fyllnadsväl. Fyrtiotvå procent av delegaterna till Högsta sovjet 1972-73 var kroppsarbetare eller kolchosbönder.¹⁰⁴ År 1968 uppgick arbetarstyrkan i Östtysklands Volkshammer till 44 % av delegaterna.¹⁰⁵

Regeln om partikontroll garanterar att en icke-statlig organisation får faktisk överhöghet i förhållande till den statliga personalen, från premiärminister till lägsta byråkrat. Emellertid minskas betydelsen av denna princip för närhet mellan arbetarklassens och statsapparatus medlemmar av det faktum att partiet styrs av heltidsanställda funktionärer.

Ett radikalt medel att garantera folkets ledarställning är att utsätta statstjänstemännen för offentlig kritik på massmöten. Denna 'masslinje' har framför allt utvecklats i Kina, där den redan i mitten av fyrtitalet tillämpades i stor skala på jordreformskadrer i de befriade områdena.¹⁰⁶ Under kulturrevolutionen utsträcktes den till statspersonal på praktiskt taget alla nivåer.

Statens förhållande till samhället påverkas av ett särskilt officiellt organ för allmän kontroll och övervakning. 1 DDR bär detta det namn som först användes i Lenins Ryssland, Arbetar- och bondeinspektionen. I Sovjetunionen kallas det nu Kommittén för folkkontroll. Vanligen är detta för staten och partiet gemensamma organ med övervakningsbefogenheter som grovt sett liknar dem som riksdagens ombudsmän, JO och MO, har i Sverige. Det finns emellertid två viktiga skillnader. I Sovjet och Östeuropa sysslar de i första hand med fullgörandet av centrala planer och direktiv (vilket endast är en underordnad aspekt på JO:s och MO:s roll),

¹⁰¹ R Herber/H Jung, *Wissenschaftliche Leitung und Entwicklung der Kader*, Berlin 1964, s 10. Här citerad från E Förtsch, a a, s 76.

¹⁰² Heinrich Rau (en annan SED-författare om kaderpolitik) i *Neuer Weg*, nr 18/1959, citerad från Förtsch, a a, s 79.

¹⁰³ Lane, a a, s 157 och 167 ff; Lesage, a a, s 316.

¹⁰⁴ J Hough, 'Political Participation in the Soviet Union', *Soviet Studies*, januari 1976, s 11. Motsvarande siffror för 1954-55 och 1963-64 är 14 resp 32. Bland medlemmarna i stadssovjeterna steg arbetarandelen från 28 till 47 (dvs till 59,5 %) 1972-73. Det mäktigare Högsta sovjets presidium innehåller enstaka kroppsarbetare, förmän och kolchosordförande. Se *The Soviet Form of Popular Government*, Moskva 1972, s 125. Detta arbete använder en vidare definition på arbetare och bönder än Hough, vilket ger (s 97) sammanlagt 50 % av delegaterna i 1970 års Högsta sovjet. (Vi har noterat liknande definitionsproblem i Blondels tabell om parlamentens sociala sammansättning.) Sammanlagt 30,5 % var kvinnor (a a, s 97).

¹⁰⁵ Blondel, a a, s 160.

¹⁰⁶ Hinton, a a, del IV.

och för det andra är de massinstitutioner som i DDR omfattar över 100 000 personer och i Sovjet mer än 3 miljoner.¹⁰⁷

Som vi redan framhållit har de socialistiska staternas repressiva styrkor blivit grundligt politiserade och omvandlade när det gäller social sammansättning. Det är bara gerillaarméerna i Kina, Vietnam och på Cuba som tycks ha varit närmare förbundna med de vanliga medborgarnas liv och arbete. En annan åtgärd som något har närmat avståndet mellan den repressiva apparaten och massorna är införandet av icke-statliga organ som Sovjetunionens kamratdomstolar och frivilliga milisenheter som ska ta itu med mindre förseelser.

Den administrativa personalen intar också en ny ställning i samhället. I det revolutionära Ryssland bröts det förkapitalistiska tsarmaskineriet ned till stor del om än inte fullständigt, medan i Östeuropa de speciella privilegier och skyldigheter som lagfästas av de borgerliga regimerna avskaffades efter 1945.¹⁰⁸ I samtliga fall omformades förvaltningsapparaten efter kaderadministrationens principer. Det är sålunda knappast någon tillfällighet att kaderbegreppet kan tillämpas på både statlig och icke-statlig personal, på både heltidsfunktionärer och arbetarmilitanter.

Den administrativa personalens lönenivå är en annan sida av dess förhållande till den övriga befolkningen. Lenin krävde i sina Aprilteser att 'alla tjänstemän ... skall erhålla en avlöning som inte överstiger en kvalificerad arbetares genomsnittslön'.¹⁰⁹ Emellertid gjorde det tvingande behovet att rekrytera militära och civila specialister det snabbt nödvändigt för den nya sovjetstaten att avvika från detta jämlikhetsprogram, och sedan dess har föga uppmärksamhet ägnats problemet utom i Kina och Vietnam.

I själva Sovjetunionen togs de kriterier som användes vid avlöningen av yrkesrevolutionärer upp och utvecklades i starkt utvidgad, statlig form. I princip överlämnar kadern alla sina personliga inkomster till partiet, vilket sedan tar ansvar för dennes materiella försörjning. Det som i praktiken inträffade var att det upprättades ett särskilt system för tillförseln av konsumentvaror åt parti- och statskadrer. Så länge det finns fungerande mekanismer som garanterar ett oavbrutet politiskt engagemang behöver detta inte leda till uppkomsten av någon privilegierad elit. Det kan dock inte undvika att avskilja toppfunktionärerna från massorna. Det mått som denna distans kan växa till framkommer bra i en episod i romanen *Nyutnämningen* av den sovjetiske författaren Alexander Bek. Mot slutet av Stalinperioden finner sig en minister övergiven av sin chaufför på Moskvaskator. Han går till en tunnelbanestation men måste fråga om priset på biljetten och upptäcker i vilket fall som helst att han inte har några kontanter.

För att motverka det avskiljande från arbetarklassen som ligger inbyggt i statstjänstemännens arbete har vissa socialistiska regimer institutionaliserat ett system där funktionärerna periodiskt dras in i kroppsarbete. Detta har till exempel införts i DDR¹¹⁰, på Cuba (i organisationen av sockerskörden, *la zafra*), i Vietnam och framför allt Kina, där artikel 11 i den nya författningen från 1975 uttryckligen säger: 'Kadrer på alla nivåer måste delta i kollektivt produktivt arbete'.

Relationerna mellan den statliga personalen och hela befolkningen påverkas även av relikter från kapitalistiska eller förkapitalistiska apparater som existerat före den proletära revolutionen. Den viktigaste effekten hos dessa rester, som *reproduceras* i de nya strukturerna, är naturligtvis en intensifiering av statens främmande och distansskapande drag. En sida av detta problem är den noggrant bevakade *sekretessmur* som byggs upp kring den centrala apparatens diskussioner och operationer. Bristen på tradition av borgerlig allmän opinion har lett till och

¹⁰⁷ Ludz, a a, s 128 ff.

¹⁰⁸ Balla, a a, s 164 ff.

¹⁰⁹ V I Lenin, 'Proletariatets uppgifter i den nuvarande revolutionen', *Valda verk* II:1, s 10.

¹¹⁰ Balla, a a, s 233 n. Detta gjordes på femti- och i början av sextitalet, och den faktiska betydelsen tycks inte vara känd. (Jfr Förtsch, a a, s 81.)

kombinerats med att hinder rests för utvecklandet av en proletär allmän opinion i känsliga frågor. I Kina tillkännagavs inte förrän efteråt att den nionde folkkongressen hade hållits, och när kulturrevolutionen stod på sin höjdpunkt rådde fortfarande märkliga uppföranderegler, enligt vilka framstående figurer endast efter signal uppifrån kunde kritiseras med namns nämnande. Även fredliga förändringar i ledningen, som avlägsnandet av Chrusjtjov 1964, verkställs fortfarande på ett hemligt och konspiratoriskt sätt. I vissa fall har själva repressionsmetoderna övertagits från den tidigare regimen. Sålunda är det flitiga sovjetiska bruket av deportationer format efter den tsaristiska praktiken. Under Stalintiden och senare i Polen har de repressiva styrkornas hemlighet och isolering till och med lett till att en antisemitism återuppstått inom dem.

Ett säreget drag i Stalins blodiga repression var det faktum att den drabbade ledande stats- och partipersonal likaväl som den vanliga befolkningen. Inför utrensningssmaskineriet var medborgare av alla ranger och positioner lika — lika försvarslösa. Det system av misstro som institutionaliserades under Stalin och ännu i stor utsträckning existerar har på många betydelsefulla sätt avskurit de högsta ledarna i både stat och parti från de vanliga medborgarnas liv. De socialistiska staternas ledande politiker kan inte förväntas bli påträffade under en inköpsrunda på ett varuhus, med sina barn på väg till daghemmet eller på ett tunnelbanetåg till sitt kontor. De får sina förnödenheter genom särskilda kanaler och körs i tjänstebilar med vakter och privatchaufförer. Detta alstrar i bästa fall en överpolitiserad okänslighet för vardagslivets angelägenheter, och i värsta fall en cynism som föds ur privilegier och djup politisk och ideologisk ihållighet. (Vi får inte glömma att det också finns verkliga skäl till försiktighet och misstanke, vilket klart avslöjas av CIAs många planer och försök att mörda Fidel Castro. Men inte heller att Fidel överlevt dessa komplotter fast han rört sig mycket mer bland folket än många andra socialistiska ledare.)

Vi kan nu summera de olika slagen av förbindelser mellan statlig och icke-statlig personal. Under feodalismen utgör *herre* och *undersåte* de båda polerna i en relation som genomsyrar hela samhällshierarkin. I den borgerliga staten ersätts den med skillnaden mellan *offentlig förvaltning* och *enskild medborgare*, och vi får det typiska problemet med att samtidigt upprätthålla regeringens ansvar för den borgerliga allmänna opinionen och hålla statsprocesserna fria från de 'farliga' arbetande klasserna. Under det monopolistiska skedet har de relationer mellan regering och allmän opinion som uttrycks genom parlament, tidningar, klubbar och salonger i ökad utsträckning gett plats åt för staten och kapitalet gemensamma initiativ, ett nät av organ som förenar topparna i olika organisationer samt massmediapolitikens '*stjärnor*' och '*supporters*'.

För det tredje uppvisar de socialistiska staterna, i den mån som de är organiserade enligt kaderadministrationens princip, ett särskilt politiskt-ideologiskt förhållande mellan organisationer och organiserad, mellan *förtruppen* och de tidigare förtrampade och exploaterade *massorna*. I detta svåra och komplicerade förhållande tycks de viktigaste variablerna utgöras av förtruppens relativa storlek och de tidigare erfarenheterna av borgerlig demokrati, omfattningen av de befolkningsskikt som den representerar samt de traditioner av självorganisation som redan ackumulerats av massorna.

Utflödet av energi

Även om dess utgifter uppenbarligen hade en viss effekt på ekonomin konsumerade den feodala staten direkt större delen av sina materiella resurser. Denna praktik styrktes genom den hushållssyn på den politiska ekonomin som genomsyrade periodens kamerala och merkantila doktriner. Den svenska statens utgifter 1573 kan anföras som illustration på denna struktur:

Poster i de svenska statsutgifterna 1573. I procent

'Avkortningar' av räntan, dvs olika län	15
Hovet	12
Löner, förtäring och utfodring åt den lokala civilförvaltningen	13
Löner, förtäring, foder och andra militära utgifter	ca 50
Byggnadsverksamhet, bergverksdrift och diverse civilt	6
Älvsborgs lösen	4

Källa: B Odén, *Rikets uppbörd och utgift*, Lund 1955, kap. IX, s 375 ff och 409. Siffrorna är ungefärliga beräkningar. 1573 var i Sverige ett fredsår.

Den kapitalistiska statens utgifter går däremot huvudsakligen till att betjäna den privata sfären och åstadkomma vissa effekter på marknaden och befolkningen. Följande komparativa sammanställning av Sveriges statsbudget för 1873 och 1973 belyser klart denna trend:

Poster i de svenska statsutgifterna, procent av 1873 och 1973 års budgetar

	1873	1973
Hovet	2	0,002
Förvaltning, inkl domstolar och polis	14	12
Försvar	31	11
Infrastrukturell service: kommunikationer, stimulans åt ekonomin, arbetsmarknadspolitik	21	12
Sociala tjänster och bidrag	9	51
därav: sjukvård, utbildning, social service	9	21
inkomstöverföringar	—	30
Kapitalinvesteringar	10	11
Räntor	11	1

Källor: Beräknat efter de för 1873 och 1973 års riksdagar framlagda regeringsbudgetarna. Siffrorna är bara närmevärden, eftersom gränserna för olika rubriker ofta är svåra att bestämma i den officiella rapporten.

Anmärkning: De relativt höga siffrorna för kapitalinvesteringar och räntor 1873 förklaras av det faktum att 1870-talet i Sverige var en period av intensivt järnvägsbygge.

Energiutflödets karaktäristiska mönster kan kort sammanfattas enligt följande: medan den feodala staten till sin natur är konsumtiv (dvs utflödet är huvudsakligen indirekt) och den kapitalistiska omfördelning är den socialistiska staten produktiv. Det som här uttrycks är feodalstatens förening med utsugningen, den kapitalistiska statsmaktens reglerande isolering från marknaden och den kollektiva tillägnelsen av produktionsmedlen under socialismen. Den kapitalistiska apparaten omfördelar inte i första hand förmögenhet mellan klasserna utan mellan ekonomins olika sektorer (med hjälp av tullar, acciser och skatter) genom sin förvaltning av den kapitalistiska ekonomin som helhet. Den omfördelar dessutom resurser mellan det individuella livets olika områden, mellan generationerna (genom pensionspolitiken), mellan perioder av sjukdom och hälsa, mellan barnafödandets och barnuppfostrans skeden och andra perioder.

Den socialistiska statens produktiva karaktär innebär att en huvuddel av de produktiva investeringarna utportioneras via statsbudgeten. Denna mekanism utgör en viktig aspekt av hela den samhälleliga tillägnelsen av produktionsmedlen. Delar av det som hos den kapitalistiska staten är social service ombesörjs här via prisstrukturen (till exempel billiga bostäder).

Utflödets karaktäristiska mönster i socialistiska och andra stater framgår klart av följande tabell:

Statsutgifternas mönster (avrundade procenttal)

	<i>Det feodala Sverige 1573</i>	<i>Det kapitalistiska Sverige 1873 1973</i>	<i>Sovjet- unionen 1966</i>
Administration totalt, inkl. hov, domstolar och polis	40	16 12	6 ^a
Försvar	50	30 11	13
Icke-produktiv konsumtion	90	46 23	19
Sociala tjänster och bidrag	—	9 51	39
Infrastrukturell service	6	25 12	ca 15
Produktiv omfördelning	6	34 63	54
Produktiva investeringar	—	10 11	ca 28
Skuldräntor	5	11 1	—

a. Inkluderar 'övriga utgifter' (dvs polis, medel till ministerrådets förfogande osv).

Källor: För Sverige se de båda föregående tabellerna. För Sovjetunionen se A Nove, *Det ekonomiska systemet i Sovjetunionen*, Stockholm 1969, s 112 ff.

Teknologins effekter

Utflödet av statlig teknologi kan definieras som den effekt den åstadkommer på de organiserade, eller med andra ord vilka lojaliteter den förmår att bygga upp. Exempelvis inspirerar feodala strukturer vanligen till en relation av underkastelse, vilken grundar sig på ett erkännande av arvshärskarnas personliga företräde och särprägel. Denna attityd kommer normalt till uttryck i högt ritualiserade former för underkastelse, från en hovceremoni till bönder som står barhuvade och bugar i diket när godsägaren passerar.

Den kapitalistiska byråkratiska och förvaltningsauktoriteten vilar däremot på en uppodlad *disciplin*. Om organisationsteknologin fungerar perfekt blir legitimerade order verkställda genast och utan frågor. Alla statens administrativa och repressiva apparater alstrar liksom det kapitalistiska företaget självt en anda av disciplin och en kommandostruktur som är funktionell i förhållande till marknadsackumulationens formella rationalitet och till produktivkrafternas tempo, medan direktörsteknokratin åt den moderna kapitalistiska staten garanterar en viss teknisk flexibilitet vid dess intervention på marknaden.

Nu har naturligtvis inom arbetarrörelsen disciplin länge stått för något positivt, ett förnekande av det personliga intresset och en böjelse för det kollektiva. Men i motsats till feodala och kapitalistiska härskare organiserar proletariatet inte en annan klass utan sig självt. Arbetarkadern tillhör redan det kollektiv inom vilket han arbetar, och han kan därför i princip inte genomdriva anspråk på underkastelse eller disciplin med hjälp av några speciella tvångsmedel. En framgångsrik organisering av arbetarklassen förutsätter starkt *engagemang* och *solidaritet* – individens hängivenhet för en gemensam sak – och inte formella order och hierarkier. I socialistiska stater brukar denna engagemangsdisciplin produceras och vidmakthållas genom den politiskt-ideologiska skolningens mekanism, inom statsförvaltningen, i de väpnade styrkorna och hos polisen liksom i själva produktionen och på samhällslivets alla områden.

Om kadern emellertid inte delar materiell existens och referensram med det kollektiv som han organiserar, utan intar en högdragen och dominerande attityd mot det, kommer hans politiskt-ideologiska budskap att bli ihåligt och icke övertygande. Han kommer att kunna uppväcka endast fruktan och förställd lojalitet. I den mån han förlorar sin politisk-ideologiska roll kommer han att likna bossen i de amerikanska politiska apparaterna och fackföreningarna, som företräder en uppsplittrad och oengagerad arbetarmassa och själv blir underordnad byråkrater och direktörer.

Endast i sådana exceptionella fall som krig sysselsätter sig den borgerliga staten på allvar med

ideologisk mobilisering — och denna tar sig då en starkt nationalistisk form. Vi bör emellertid nämna en effekt av den borgerliga tekniken att utöva ledarskap genom masskommunikationerna. Relationen mellan idolbeundraren och 'stjärnan' är antagligen den bästa analogin till den växande kulten av politiska personligheter, tömda på allt konkret politiskt innehåll. I den borgerliga världen är det denna supporteranda och disciplin som är motsvarigheten till engagemang, solidaritet och kollektiv mobilisering.¹¹¹

En anmärkning om småbourgeoisins effekter på staten

Även om småbourgeoisin aldrig varit förmögen att skapa någon egen suverän stat, har den ofta utgjort en viktig social kraft, och har ibland även lyckats sätta en tydlig prägel på statsapparaten. Den särskilda samhällsposition som intas av dessa skikt har skapat två särskilda slags effekter. Å ena sidan har den enkla varuproduktionens relationer när de nått en hög grad av styrka och oberoende fått ett direkt uttryck. Å andra sidan har staten utvecklat särskilda metoder att skydda småbourgeoisins intressen när dennas position inom det kapitalistiska samhället blivit allvarligt hotad. Vi kan placera båda dessa effekter under rubriken statens 'populistiska' aspekter.

Småborgerliga samhällsrelationer går väsentligen ut på utbyte och konkurrens mellan självanställda, oberoende och jämlika individer eller mera exakt kärnfamiljer. I praktiken kan den egentliga småbourgeoisin inte alltid klart avgränsas från traditionella patriarkaliska familjer som är till övervägande del självhushållande och inbördes förenade endast genom rumslig samexistens av varierande täthet. Vanligen omfattar emellertid det så kallade patriarkaliska produktionssättet ett bykollektiv som viktigt inslag i sina produktionsförhållanden. Det är driften till individuell och familjekonsumtion som besjälar den enkla varuproduktionens tämligen långsamma dynamik. Om ett samhälle helt och hållet bestod av oberoende producenter skulle det inte innehålla några klasser och enligt den marxistiska teorin inte heller kräva någon särskild statsapparat. Historiskt sett har småbourgeoisins tyngd använts just till att begränsa statsapparats avskildhet. Detta kan klart iakttas i ett antal amerikanska och schweiziska institutioner och praktiker. Till exempel massivt utbyte av anställda tjänstemän beroende på valutgång, det så kallade 'spoils system', väljarnas möjlighet att återkalla valda politiker på delstatlig eller lägre nivå, i valkaraktären hos många lägre befattningar och det motsvarande låga antalet byråkratiska karriärposter i Förenta staterna, i båda ländernas rätt för medborgarna att bära vapen, i avgörandet av viktig lagstiftning genom folkomröstning och i juryns centrala roll inom rättsväsendet. Alla dessa småborgerliga institutioner har naturligtvis alltmer verkat inom en allomfattande borgerlig ram, och kan mycket väl fungera som instrument för repression av arbetarklassen. Till exempel har USAs sheriffer och nationalgarden och tidigare den schweiziska milisen ofta använts mot arbetarorganisatorer och arbetarkampen. De har inte desto mindre tjänat till att mildra skillnaderna mellan stat och samhälle och mellan offentlig och privat sfär, och de har satt gränser för de specialiserade lagstiftande, administrativa, juridiska och repressiva statsapparaternas växande självständighet.

En annan sida av dessa begränsningar är att staten iklätt sig småbourgeoisins moraliska och ideologiska strävanden. Detta illustreras genom vänsterjakobinernas skapande av den nya statliga kulten av Förnuftet och det Högsta Varat under franska revolutionen och av den officiella upptagenheten med vuxnas heterosexuella angelägenheter i ett antal amerikanska delstater.

¹¹¹ Den stalinistiska regimen kan uppenbarligen inte förstås vetenskapligt och politiskt i den tjugonde kongressens officiella terminologi, 'personkult'. Inte desto mindre inbegrep Stalinfenomenet förvisso en personkult, även om den radikalt skilde sig från idoliseringen av amerikanska politiska 'stjärnpolitiker' som Kennedy, Nixon och Carter. Det återstår att analysera klasskaraktären och den politiska funktionen hos kulterna av Stalin, Mao Zedong och Kim Il-Sung, men till skillnad från de borgerliga formerna är de avsedda som hävstänger i ett slags politiskt ideologisk mobilisering och inte ett medel att åt en politiker som praktiskt taget saknar program skapa en disparat anhängarskara.

Sammanställning av statsapparaternas strukturella karaktäristika

Karaktäristisk organisationsform under:

Strukturelement	Feodalismen	Kapitalismen	Monopolkapitalismen (tilläggsformer)	Socialismen
<i>Inflöde:</i> Uppgifter	Hierarkisk privatisering. Militarisering	Åtskillnad mellan offentlig och pri- vat sfär. Ekono- misering	Offentlig expansion och privat atomi- sering	Politisering av alla sfärer, inkl 'privat- livet'
<i>Inflöde:</i> Rekrytering av personal	Personlig tjänst åt en överordnad	Intellektuell ta- lang och person- lig nationell representativitet	Teknisk och plebiscitär accentuering	Klassrepresenta- tivet och expertis
<i>Inflöde:</i> Drivmedel (materiella resurser)	Intäkter fr. kung- liga jordar och förmånsrätter, av- tal med ständerna	Regelfäst beskattning	Omfattande ökning	Intäkter från offentliga företag, strukturerade av prissystemet
<i>Omvandling:</i> Handläggning av uppgifter	Tolkning av givna lagar och seder, åtskillnad med av- seende på sam- hällsställning	Lagstiftning, opersonlig regeltillämpning	Selektiv budget- politik, administra- tiva dekret, avtal på högsta nivå	Massengagemang utifrån politisk linje
<i>Omvandling:</i> Formande av personal	Kontraktsmässig personlig hierarki, överlappande och motstridiga kom- petensområden	Ämbetshierarki, åtskilda apparater	Tillfälliga organ i toppen, arbetar- kollektivitet i botten, överlägsna verkställande organ	Samlad apparat underordnad arbetarklassens organisationer och partikadrerna
<i>Omvandling:</i> Drivmedel	Delegering till enskilda ämbets- innehavare	Budgetallokering	Budgetanpassning till marknadsför- valtning	Planprioritering
<i>Utflöde:</i> Uppgifter I, utrikespolitik	Jurisdiktion kontroll av jord	Politik mellan olika nationer och kapital karaktäri- serad av kon- kurrens, monopol och rivalitet	Imperialistisk expansion på jakt efter marknader och råvaror	Partirelationer baserade på politisk linje och ideologi
<i>Utflöde:</i> Uppgifter II, inrikespolitik	Rättslig reglering och skydd	Enande juridisk ram, gynnande av produktivkrafter	Administrativ reg- lering, marknads- operationer	Massmobilisering
<i>Utflöde:</i> Personal I mellanstatliga	Familjerelationer, direkta eller dele- gerade	Nationell representation	Infogning i internationella organ	Nationell representation och partirelationer
<i>Utflöde:</i> Personal II, inrikes	Förening av privat och offentligt	Offentliga tjänstemän skiljs från folket	Sammanflätning av topptjänstemän och privata direktörer, många i botten in- fogas i arbetar- klassen	Nedbrytande av barriärer mellan statstjänstemän och icke-statliga organisatörer
<i>Utflöde:</i> Energi	Statlig konsum- tion (endast indi- rekt utflöde)	Omfördelning	Massiv ökning	Produktiva investeringar
<i>Teknologi- effekter</i>	Underkastelse	Disciplin	Teknisk flexibilitet, supporteranda	Engagemang, soli- daritet, mobilise- ring

I takt med att kapitalackumulationen utvecklas i omfång och intensitet ställer både monopolkapitalet och arbetarklassen småbourgeoisin inför ett dödligt hot. Graden av detta är avhängigt

av mellanskiktens överordnade betydelse inom samhället, tillgängligheten av ekonomiska reserver och den politiskt-ekonomiska konjunkturens karaktär. Småbourgeoisin vänder sig till folkfronter och folkdemokratier bara om den står inför en stark arbetarrörelse som är känslig för dess behov av skydd, och om dess egen erfarenhet av politik och allianser får den att se monopolen och godsägarna som sina huvudfiender. När dessa betingelser inte är för handen kommer den att koncentrera sig på typiska krav som billig kredit, antimonopolistisk lagstiftning samt subsidier till jordbruket och andra näringsgrenar, och i lägen av akut kris kommer den att gravitera mot mer eller mindre auktoritära former av populism som bygger på ledarkult.

I denna andra version innebär den småborgerliga effekten också en inskränkning i statens avskildhet och specificitet. Men behovet av skydd blir då till ett rop på en individuell *beskyddare* som ska utgöra och kontrollera en antibyråkratisk del av statsmaskineriet. Småbourgeoisin hoppas kunna anförtro sina intressen åt en sådan populistisk ledare, till vilken den har direkt tillträde och den kan vädja över huvudet på de kapitalistiska ämbetsmännen. Både Europas fascism och Latinamerikas presidentpopulism har liknande inslag och demonstrerar att sådana rörelser — allt efter arbetarklassens styrka — primärt kan riktas antingen mot den gamla halvfeodala eller urkapitalistiska oligarkin eller mot arbetarklassens hotande organisation. Den populistiska statens ödesdigra motsättning är att dess sociala bas inte kan upprätthålla ett icke-kapitalistiskt produktionssätt, samtidigt som dess småborgerliga aspekter stör det offentliga betjänandet av kapitalackumulationen. I de fascistiska staterna löstes problemet genom att småbourgeoisins strävanden raskt underordnades monopolkapitalets behov, och i Latinamerika sker det genom att de populistiska regimerna störtas av imperialismens och den inhemska borgarklassens styrkor.

Hade Lenin rätt? En första slutsats

Det som ovan presenterats är endast en grundläggande ram för analysen av statsapparaters klasskaraktär: Substantiella resultat kan fås bara genom att modellen verifieras och tillämpas. Om vi emellertid antar att den innehåller ett mått av sanning, kan sextio års erfarenheter tillåta oss att på ett något konkretare sätt besvara Lenins gamla fråga: Vilken karaktär har relationen mellan den socialistiskt proletära och den borgerliga staten, mellan den proletära demokratin och den borgerliga?

Det tycks finnas tillräckligt starka skäl att hävda, att staten i sin oreducerbara specificitet ger uttryck för en viss uppsättning samhälleliga relationer — dem som marxister betraktar som klassförhållanden. Att så sker framgår inte bara av innehållet i dess politik och av den sociala ordning som dess repressiva apparater är beredda att försvara, utan även av formen för dess administrativa organisation och regeringsrepresentation. Statsapparatus själva organisationsform manifesterar sociala relationer och bidrar till deras reproduktion. Den är sålunda en del av den härskande klassens välde.

Marx och Lenin hävdade att den existerande statsapparaten måste 'krossas' i varje socialistisk omvandling av samhället. Det som ska krossas är varken statens olika organ (även om vissa av dem säkert kommer att avskaffas) eller den personal som arbetar i dem (även om vissa måste förflyttas). Att krossa statsapparaten innebär att krossa klasskaraktären hos dess *teknologi eller organisation*, liksom den senares uttryck i sättet att reglera uppgifter, personal och materiella resurser. I en socialistisk revolution innebär detta ett nedbrytande av byråkratin, teknokratin och den parlamentariska och plebiscitära politikens exklusiva och rituella former.

Det förefaller nu möjligt att reda ut de starka och svaga sidorna i Lenins *Staten och revolutionen*. Om ovanstående analys inte är totalt missvisande hade Lenin rätt när han ställde frågan om statsapparatus klasskaraktär, när han hävdade att den existerande staten i varje

socialistisk revolution måste krossas och i sin anvisning av den väg som denna förändring behövde gå.

I förhållande till andra internationalens marxism och till det högsta borgerliga tänkandet om staten (Max Weber) var Lenins prestation av yttersta både vetenskapliga och politiska betydelse. Han hade inte desto mindre fel när han blandade samman ett socialistiskt samhälle och dess stat med ett klasslöst kommunistiskt samhälle. Denna defekt ger hans arbete en utopisk klang och har lett till att ett antal av det socialistiska uppbyggets substantiella problem inte utsatts för teoretisk reflexion. Lenin begränsar väsentligen frågan om socialismens övergående och motsägande karaktär till att gälla aspekten med dess yttre våldsskydd mot den borgerliga fienden inom och utom landet — därav dess betonande av det *väpnade* proletariet. Men inom arbetarklassens beväpnade fästning tenderar han att förutsätta en stat utrustad med ett mått av jämlikhet, effektivitet och lättfattlighet som blir möjligt först i ett kommande kommunistiskt samhälle — därav försäkran om att de väpnade arbetarna kan kontrollera och övervaka allt.

Denna uppsats har i stället hävdats att det socialistiska samhället bygger på en grundläggande motsättning mellan å ena sidan den kollektiva överhögheten för en tidigare förtrampad och utsugen klass — en överhöghet som ligger i dess allmänna ledning av staten och inriktandet av de samhälleligt tillägnade produktionsmedlen på kollektivt bruk — och å andra sidan underordningen hos de individer som utgör denna klass inför en byråkratisk och teknokratisk expertis som fortfarande förblir nödvändig. Det viktigaste instrumentet för denna kollektiva överordning är arbetarklassens politiska organisation. Men i likhet med alla andra klasser är proletariet inte något homogent kollektiv bestående av lika engagerade och kapabla individer — vilket Lenin vid andra tillfällen var högst medveten om. Också det behöver särskilda former av organisation och ledning. I sin kamphistoria har arbetarrörelsen utvecklat en särskild organisationsteknik med den kollektive organisatören och ledaren, kadern, som centralfigur. Kaderorganisation av staten och ekonomin blir då instrumentet för arbetarklassens kollektiva överhöghet.

Varje typ av statsapparat uppvisar en specifik dialektik — specifika motsättningar ifråga om klassförtrycket och dess verkställande. I feodalstaten gällde det relationen mellan å ena sidan direkt herremakt med dess risker för statens upplösning och å andra sidan en kunglig centralisering som genomfördes med hjälp av icke-aristokratiska funktionärer. Under inverkan av handelskapitalets framväxt omstöptes längre fram de feodala relationerna av förtroende, lojalitet och länsplikt i korruptionens och varurelationernas form, vilket undergrävde den jordägande aristokratis makt samtidigt som vägen för bourgeoisins fulla frigörelse som klass stängdes. Den klassiska borgarstatens legalistiska byråkrati och parlamentspolitiker var dåligt utrustade när det gällde att hantera den monopoliserade marknaden, produktivkrafternas alltmer samhälleliga karaktär och den framväxande arbetarklassen. I dag hotas borgarklassens enhet genom sammansmältningen mellan statliga teknokrater och sektorer av storkapitalet. Statens väldiga expansion driver mängder av statsanställda närmare och i armarna på klassfienden, proletariet, medan teknokraten och den röstfiskande demagogen, om än båda lika nödvändiga, styr på motstridiga sätt.

Den socialistiska staten är inte immun mot dialektiken. I kampen för sitt försvar och utvecklingen av en produktionsbas för avskaffandet av skillnaderna mellan intellektuellt och manuellt arbete, stad och land, måste staten använda byråkratiska och teknokratiska tekniker som samtidigt reproducerar just dessa skillnader. För att kunna styra och kontrollera byråkratin och teknokratin måste den kräva politisk kaderledning. Men detta innebär i sin tur en reproduktion av skillnaden mellan kader och arbetare respektive förtrupp och massor, vilket stänger vägen mot kommunismens kollektiva självorganisering.

Men dialektiken lär oss också att motsättningar inte förblir inneslutna i en obrytbar

pattställning. Deras dynamik handlar om förändring och utveckling. Sålunda är också kaderns ställning motsägelsefull. Han har sin representerande förbindelse med massorna att tacka för sitt förhållande till ledare och byråkrater. I takt med att de förra växer och utvecklas måste kadern därför antingen låta sig ingå i kollektivet eller kastas på 'historiens sophög' när hans tid och verk är fullbordade.

Ovanstående är endast en allmän argumentering, vilken naturligtvis inte säger oss något om de socialistiska stater som kanske existerar. Vi måste till slut, om än i korthet, direkt behandla denna högst kontroversiella fråga. Som vi från början påpekade är detta framför allt en teoretisk och metodologisk studie, och som sådan ett verktyg men ingen ersättning för en empirisk undersökning av huruvida till exempel Sovjetunionen och Kina är enligt marxistiska kriterier socialistiska länder. Vad en uppsats av detta slag kan åstadkomma är en omformulering och specificering av de frågor som bör ställas. Under loppet av den här företagna undersökningen och framställningen har det emellertid även framlagts bevis, som enligt min mening utmönstrar vissa av de svar som är i svang angående dessa staters karaktär.

Det historiska problemet med socialistisk övergång till ett klasslöst socialistiskt samhälle har omformulerats i icke-utopiska termer till att gälla framväxten av en med inbyggda motsättningar utrustad samhällsform, där arbetarklassen är kollektivt överordnad och individuellt underordnad. Vi har identifierat en specifik och egen teknologi för arbetarorganisering, inte som ideal utan som historisk realitet, nämligen den stabila och strukturerade massrörelsen och dess organisatör eller kader. Med detta perspektiv finns det två avgörande punkter att se på när man vill undersöka den eventuellt socialistiska karaktären hos en viss stat, nämligen 1) partikadrernas (och massorganisationskadrernas) förhållande till företagsledare, företagare och byråkrater av skilda slag, och 2) arbetarnas och kollektivböndernas förhållande till kaderna. Båda bör innehålla att de förra i högsta instans har något slags kontroll över de senare.

De länder som gör anspråk på att vara socialistiska eller 'bygga' socialismen i marxistisk bemärkelse har huvudsakligen tre vetenskapligt giltiga grunder för sina anspråk. För det första deras ursprung i revolutioner som gjorts av arbetare och bönder uppräckta ur sitt gamla sammanhang, vilka skapat och besatt nya maktorgan som drivs enligt deras nya organisations-teknologi. För det andra har det vuxit fram nya produktionsförhållanden med kollektiv tillägnelse av de viktigaste produktionsmedlen, en planerad produktion av bruksvärden och det revolutionära partiets kontroll av produktionens ledning. För det tredje reproduceras de nya produktionsförhållandena och den nya staten.

'Kapitalistiska' och 'byråkratiska' är svar som bör utmönstras när det gäller dessa länder. Omvandlingarna framstår som *irreversibla*. De har som *former* överlevt de mest traumatiska erfarenheter, som det stalinistiska skräckväldet. De har hävdats i mycket kritiska situationer. Den förste som fördrevs av Stalins efterföljare var Berija, chefen för säkerhetspolisen, och när den kinesiska kulturrevolutionens oroligheter hade lagt sig var den förste ledaren som föll Lin Biao, krigsmaktens befälhavare. (Jag vill inte antyda någon annan likhet mellan de båda än deras roll som ledare för de viktigaste repressiva organen.) De omfattande oppositionsutbrotten i Östeuropa har uttryckligen accepterat den socialistiska ramen, samtidigt som de angripit repressiva drag och speciella åtgärder hos regimerna. Denna påtagliga oåterkallelighet är nog för att understryka dessa revolutioners epokgörande roll i människosläktets historia.

Men även om kapitalismen försvunnit eller förvisats till en utkantsroll i en tredjedel av världen, och det troligen för evigt, är det samtidigt klart att den stabiliserade efterrevolutionära prägeln hos dessa länder för närvarande ger högst ringa innehåll åt arbetarklassens kollektiva överhöghet i varje konkret betydelse. De härskande partiernas klassbas har praktiskt taget ingen verksam kontroll över partiledningarna, vilka i stället fattar sina beslut i hemliga former

och sänder dem vidare nedåt, samt stöttar dem med repressiva åtgärder om så bedöms nödvändigt. Den revolutionära kraften har stelnat i dessa länder. Detta är en giltig grund för att hävda att dessa länder är icke-socialistiska.

Sålunda kan två motsatta anspråk mönstra argument som knappast kan tillbakavisas. Det har dessutom hittills visat sig omöjligt att i dessa samhällens historia påvisa någon klar och definitiv brytning, som hade kunnat försona de båda ståndpunkterna genom att låta dem gälla varsin period i en bruten utveckling.

Den enda vägen ut ur detta synbara dödläge är kanske att formulera om frågan. I stället för att fråga efter dessa samhällens väsen, om vad de 'verkligen är', bör vi kanske fråga: *Vilken dynamik är det som styr dem?* Här framträder två möjligheter. Även om kapitalackumulationen uppenbarligen inte kan förklara vad som händer, kan det tänkas utvecklas någon ny sorts exploatering, och då troligen genom förvaltningens monopolisering av intellektuell kunskap samt med en social logik som det fortfarande återstår att upptäcka. Eller så befinner sig dessa samhällen ännu inom en socialistisk dynamik med motsättningar mellan kader och företagsledare/byråkrat respektive kader och arbetare.

För mig tycks det senare vara mest troligt. Det kan förklara överlevandet och reproduktionen av revolutionära former för organisation och ideologi, hur förvrängda eller tömda på innehåll de än är, former som i huvudsak måste vara hindrande och besvärande för ett teknokratvälde. Endast den senare tolkningen tycks kunna förklara den förnyade tendensen till ökat arbetardeltagande på lägre och mellannivå i Sovjetunionen under de båda sista decennierna.

Samhällenas historiska parametrar kan även till stor del förklara de auktoritära tendenserna i den socialistiska dynamikens utveckling. Produktionen av bruksvärden i samhällen, som är fattigare än de viktigaste fientliga kapitalist-makterna, och upprätthållandet av en militär balans med dessa, nödvändiggör en prioritering av långsiktiga mål, och får benägenhet att föra till auktoritära medel vid försakandet av den omedelbara tillfredsställelsen.

Om detta är riktigt representerar de existerande 'socialistiska länderna' vare sig någon fullbordad socialism eller något klassamhälle i ny form, utan överåriga efterrevolutionära samhällen med en stelnad socialistisk dynamik, vilken måste lösas upp eller explodera.

Statsmakten — om klassväldets dialektik

1. Klass, stat och makt

En gränsdragning

Vad slags karaktär har förhållandet mellan å ena sidan samhällsklasser — i grunden definierade genom sin ställning i ekonomin — och å andra sidan den politiska maktutövningen genom staten? Finns det en härskande klass i det ena eller andra landet? I så fall, vilken klass? Hur utövar den sin makt? Hur kan den förlora sin makt? Även om den sista frågan reser komplicerade frågor om förutsägelse och strategi, förefaller de övriga vara mycket enkla och raka. Den verkliga svårigheten uppstår när vi försöker besvara dem. Om vi bortser från fördomar av ideologisk art blir den fråga det här gäller den berömda om vetenskaplig metod. Denna uppsats är just tänkt som ett metodologiskt bidrag till analysen av vissa centrala vetenskapliga och politiska problem angående klass, stat och makt.

Diskussionen av dessa frågor har väckt en såväl intensiv som utbredd polemik. Kan vi dock vara säkra på att de svar som ges verkligen är repliker till varandra? Gör inte det vi vet om 'paradigm' och 'problematik' det naivt att anta att de författare det gäller, med sina ytterst skiljaktiga vetenskapliga och politiska formeringar, skulle referera till samma problem — även om de använder samma eller liknande ord?

Detta visar sig också vid närmare betraktelse vara ett grundat antagande. Vårt syfte är emellertid inte att framlägga en kritisk översikt av den överflödande litteraturen, utan att skissera en uppsättning frågor och föreslå metoder för hur de ska besvaras. Vi kommer inte att gå in för något nytt och alldeles eget sätt att angripa problemet utan i stället att följa väletablerade sådana, fast förhoppningsvis mera rigoröst än vad som tidigare skett. Men innan vi kan börja är det av största vikt att dra en skarp gräns mellan denna och andra slags frågor.

Om vi lämnar finare poänger och distinktioner åsido kan vi fastlägga tre grundmetoder att studera politisk makt. Den allra vanligaste av dessa koncentrerar sig på frågan: *Vem har makt?* Den frågar till exempel: Vem styr det här landet? Är det överhuvudtaget någon som styr det här samhället?¹ Vi kan kalla denna metod för den *subjektivistiska*, i den meningen att den försöker att lokalisera maktens subjekt. Den inbegriper uppenbarligen följdfrågan: Hur många har makt? Ett litet eller stort antal? En enad grupp av familjer, en institutionell elit av ledande beslutsfattare eller konkurrerande grupper? Egentligen alla eller ingen? Inom denna gemensamma probleminriktning har det föreslagits många olika analyser och lösningar, och särskilt i Förenta staterna har det uppstått en livlig debatt kring både metoder och undersökningsresultat. Det tycks faktiskt inte bli något slut på polemiken bland teoretikerna om 'pluralism', 'maktelit' och 'härskande klass'.²

¹ Se t ex Robert Dahl, *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, New Haven 1961; W Domhoff, *Vem styr Amerika?*, Staffanstorps 1970; N Polsby, 'How to Study Community Power: The Pluralist Alternative', i *Journal of Politics*, årgång 22 (1960).

² Den metodologiska debatten har framför allt förts i *American Political Science Review* (APSR). En översikt kan skaffas genom den antologi som redigerats av R Bell, D Edwards och H Wagner, *Political Power*, New York 1969. En tidigare, europeisk översikt, gjord ur liberal-pluralistisk synvinkel, är R Aron 'Classe sociale, classe politique, classe dirigeante', i *Archives européennes de sociologie*, nr 2 1960, s 260-82. 1971 publicerade APSR en ny rond, denna gång mellan F Frey och R Wolfinger (årgång 65, s 1081-1104). Vad beträffar de radikala, eller s k 'eliteteoretikerna' (de kallas så inte därför att de är elitister utan för att de finner att elitvälde är förhärskande) inbegriper de viktigaste skrifterna T Bachrach/M Baratz, *Power and Poverty*, New York 1970; och S Lukes, *Power: A Radical View*, London 1974. Domhoffskolans metodlära har utvecklats i ett specialnummer av USA-tidskriften *The Insurgent Sociologist*, 'New Directions in Power Structure Research', (redigerat av W Domhoff) 1976. Till de viktigaste bidragen i den omfattande polemiken hör a) från den eliteteoretiska

Denna debatt, som stannat kvar inom den liberala politiska ideologins eller möjligen politiska teorins ramar,³ har som utgångspunkt accepterat liberala demokratiuppfattningar och sedan undersökt om demokratins samtida manifestationer i Förenta staterna svarar mot dessa ideálnormer eller ej.

Den andra metoden åtnjuter långt mindre popularitet utanför några långt specialiserade akademiska institutioner. Den koncentrerar sig på den affärsmässiga frågan: *Hur mycket* — det vill säga, hur mycket makt? Den betonar 'makt att göra' mer än 'makt över' och hur makten byts och ackumuleras snarare än hur den fördelas. Eftersom analysen av den politiska makten i detta fall är formad efter en eller annan form av liberal ekonomisk teori — marginalistisk mikroekonomi av handbokskaraktär (Buchanan-Tullock, Downs), ekonomisk utvecklingsteori (Huntington) eller mera sofistikerad samtida liberal ekonomisk analys (Coleman, Hernes) — kan vi kalla denna metod för den *ekonomiska*.⁴ I sina mikroekonomiska varianter har den en ram som i mycket är densamma som de rigorösare subjektivisternas: makten studeras i termer av preferenser, alternativ, val osv. Några av de 'ekonomiska' teoretikerna är faktiskt även intresserade av frågor om 'makten över'.

Det marxistiska, *historiematerialistiska* angreppssättet är i grunden annorlunda. I motsats till de båda andra utgår det inte från 'aktörens synvinkel' utan från den pågående processen av samhällelig reproduktion och transformation. Om den för jämförelsen med de andra skulle kondenseras till en enda fråga, skulle denna kunna formuleras: *Vad har makten för karaktär och hur utövas den?* Den historiematerialistiska undersökningsmetoden söker alltså framför allt att fastställa maktens natur, inte dess subjekt eller kvantitet. Detta kommer till uttryck i marxism-leninismens förargelseväckande fråga: Demokrati för vilken klass? Diktatur för vilken klass? Själva *Kapitalet* skrevs i första hand inte för att avslöja 'vem som var rik och vem som var fattig' eller fastslå den existerande rikedomens storlek. Marx' centrala syfte var i stället att blottlägga 'det moderna samhällets ekonomiska rörelselag', att visa hur rikedomen och fattigdomen, herraväldet och underkastelsen (re)produceras och förändras. I centrum för analysen stod sålunda varken egendomen eller egendomsägarna, utan *kapitalet* — det vill säga specifika produktionsförhållanden som på ett bestämt sätt var förbundna med produktivkrafterna, staten och den sociala föreställningssfären.

Detta perspektiv har viktiga implikationer som från början måste klargöras. Marxister är av ett mycket speciellt skäl intresserade av klassernas förhållande till statsmakten. De betraktar staten som en separat materiell institution, vilken fungerar som maktrelationernas samhälleliga nav. Staten som sådan har ingen makt, utan är en institution till vilken den samhälleliga makten är koncentrerad och genom vilken den utövas.⁵ Enligt den historiska materialismens grundsatser betingar klasserna och staten varandra: där det inte finns några klasser finns det ingen stat. I klassamhällena är sociala relationer dessutom i första hand klassförhållanden. Varje stat har således rent definitionsmässigt en klasskaraktär, och varje klassamhälle har en

sidan F Hunter, *Community Power Structure*, Chapel Hill 1953; C W Mills, *Makteliten*, Stockholm 1972; W Domhoff a a, 1970 och många andra, mer specialiserade arbeten som M Creson, *The Un-Politics of Air Pollution*, Baltimore 1971; och R Miliband, *Statsmakten i det kapitalistiska samhället*, Stockholm 1970 — en bok som även om den kommer från en marxistisk forskningstradition väsentligen faller inom denna kategori; och b) från pluralistlägret D Riesman m fl, *The Lonely Crowd*, New York 1953; R Dahl a a samt *Pluralist Democracy in the United States: Conflict and Consent*, Chicago 1967; och en bok som lutar åt detta håll, A Giddens, *The Class Structure of the Advanced Societies*, London 1973.

³ Medan exempelvis C Wright Mills otvivelaktigt var en radikal liberal, utgår författare som Lukes och Miliband från den liberala politiska teorins premisser utan att politiskt ansluta sig till liberalismen.

⁴ T Parsons, 'On the Concept of Political Power', i dens, *Sociological Theory and Modern Society*, New York 1967; S Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven 1968; A Downs, *An Economic Theory of Democracy*, New York 1957; J Buchanan/ G Tullock, *The Calculus of Consent*, Michigan 1962; J Coleman, *The Mathematics of Collective Action*, London 1973; och G Hernes, *Makt og avmakt*, Oslo 1975.

⁵ Detta har betonats och utvecklats av Nicos Poulantzas i hans mycket viktiga arbeten *Politisk makt och sociala klasser*, Mölndal 1970, och *Den moderna kapitalismens klasstruktur*, Stockholm 1977.

härskande klass (eller ett block av härskande klasser). Den marxistiska vetenskapliga diskussionen faller med andra ord inte alls under den subjektivistiska debatten om huruvida det existerar någon härskande klass. Om den söker identifiera den härskande klassen och statsmaktens klasskaraktär, sker det för att upptäcka de karaktäristiska samhälleliga strukturer och förhållanden som framför alla andra gynnas och skyddas av statens materiella kraft, samt för att fastställa de betingelser under vilka dessa kan ändras eller avskaffas. Klasskaraktären hos en given statsmakt handlar inte med nödvändighet om hur någon bakom scenen drar i trådarna. Den betecknar det samhälleliga innehållet i statens handlingar och påvisar därigenom detta samhälles härskande klass. Därmed uppstår åter frågan om hur detta klassvälde grundas och vidmakthålles, och hur det kan störtas.⁶

... och dess motivering

I en vetenskaplig framställning bör gränsdragningar motiveras genom hänvisning till vetenskapliga metodregler. Även om det historiematerialistiska sättet att behandla den politiska makten utgör en specifik probleminriktning, kan det ändå jämföras med de båda andra med avseende på analytiskt värde. Vi kan fördensskull diskutera alla tre i lösa och allmänna termer av 'makt att göra' och 'makt över'. Individuella bidrag till analysen kan naturligtvis bygga på uppenbara ideologiska förvrängningar, men den grundläggande otillräckligheten hos de båda icke-marxistiska angreppssätten kan sägas ligga i deras oförmåga att inse sina egna begränsningar. Deras egna insatser handlar dessutom om specificeringar och särfall av den historiska materialismens allmänna problematik, och är därför möjliga att infoga i den senare.

Problemet 'makt att göra' reser frågan: makt att göra vad? Det är naturligtvis inte oviktigt att fastställa och kvantifiera de politiskt inflytelserika subjektens omfång eller att konstatera maktresurserna hos en viss stat. (För att ta ett enda om än extremt exempel som ibland försumrats av inte så få marxister: en demokrati med valkonkurrens måste uppenbarligen skiljas från en fascistisk diktatur eller en murken oligarki, även om alla tre kan vara manifestationer av en borgerlig klassmakt.) Men så snart vi lokaliserat de mest inflytelserika maktsubjekten står vi inför ett nytt problem: Vad gör maktsubjektet med sin makt? Vad gör härskarna när de härskar? Vart leder ledarna de ledda? I den icke-marxistiska diskussionen blir hela detta område ignorerat eller behandlat på ett påtagligt otillräckligt sätt. Det skulle endast innebära en lätt karikatyr att säga, att pluralist-elitist-debatten slutar i motsatsställningen: Titta, många har makt, det är bra! Nej se här, få har makt, det är illa!

Det vanliga svar som ges frågan om 'makt till vad' är 'makt att förverkliga sina intressen', eller med Talcott Parsons' Panglossliknande världsuppfattning 'intresset av hela den kollektiva operationens effektivitet'.⁷ I betraktande av maktens enorma mångfald av historiska former och system, kan detta knappast anses vara något tillfredsställande svar. Det är endast inom en given social form och ett givet tidsperspektiv som det tycks vara möjligt att förbinda en exakt empirisk betydelse med det utilitaristiska begreppet 'intresse'. Vilket är exempelvis intresset hos en fascistisk eller militär diktator eller hos en demokratisk premiärminister? I ett kortare perspektiv är det, kan det hävdas, att förbli vid makten. Men blir frågan verkligen klarare med detta? Och medan de marginalistiska mikroekonomiska modellerna på samma sätt kan ge en bild av marknadstransaktionerna så bidrar de föga till vår förståelse av kapitalismens uppkomst och dynamik eller av den kapitalistiska ackumulationens mekanismer och kriser.⁸

Genom att ignorera eller undvika problemet 'makt att göra' blir de icke-marxistiska angrepps-

⁶ Jfr författarnas förord till J Fabre/F Hincker/L Sève, *Les communistes et l'état*, Paris 1977 — en bok av stor teoretisk och politisk betydelse; och Francois Hinckers inlägg i debatten om 'Crise du capitalisme, crise de la société, crise de l'état', *La nouvelle critique*, februari 1977.

⁷ Parsons, a a, s 308.

⁸ Jfr min uppsats 'Ekonomiska system: vetenskap och ideologi', i *Klasser och ekonomiska system*, Staffanstorp 1971.

sätten oförmögna att redogöra för historisk samhällsförändring. Karaktäristiskt nog hävdar alla de klassiska elitteoretikerna, som verkligen tänkt igenom alla konsekvenser av sin analys, att samhället i grunden inte alls förändras. Detta gäller dem alla: Gumpowicz, Mosca, Pareto, Michels. De tecknar i stället ett evigt kretslopp av elitors uppgång, herravälde, nedgång och fall, och återför i sista hand människorna och samhället till biologin.⁹ Även om nu människor förvisso är biologiska organismer är det dock ett uppenbart faktum, att det mänskliga samhället genom tiderna förändrats och antagit en rad olika former. Det måste vara samhällsvetenskapens uppgift att analysera dessa historiska former och deras omvandlingsprocesser, en uppgift som inte kan fullföljas om man som utgångspunkt tar maktsubjektens psyke, vilja och intressen. Dessa subjekt måste sättas i ett systematiskt samband med det historiskt sociala sammanhang som de härskar över. Det är med detta som marxismen sysselsätter sig, inte med skumma konspirationer.

Ur historiematerialistisk synvinkel är klasserna bärare av bestämda produktionsförhållanden. Att identifiera bourgeoisin som härskande klass innebär sålunda att fastställa statsmaktens plats inom den matris som kapitalismens dynamik och motsättningar skapar, så som den framstår med sina särskilda tendenser, möjligheter och problem, på ett visst stadium och i en viss konjunktur. På samma sätt är varje regering relaterad till en särskild härskande klass inom en specifik historisk social matris, som anger ramen för vad som görs av staten och bestämmer möjligheterna till förändring.

Från en utgångspunkt kan således de icke-marxistiska analyserna implicit sägas behandla ett antal väsentliga specificeringar av klassherravälde, medan de från en annan de facto tycks vara upptagna med ett specialfall. Distinktionen blir klar om vi undersöker en aspekt av 'makt över'. Är de olika momenten i maktsubjektens herravälde relaterade till varandra? Bör vi dra slutsatsen att den sociala makten är slumpartad och utan urskiljbart mönster i de fall då den inte emanerar från ett enhetligt maktsubjekt, som en autokratisk grupp eller individ eller ett socialt kollektiv med enhetliga åsikter? Om maktutövningen inte då heller är slumpartad och utan inre sammanhang, hur ska man kunna undersöka och förstå relationen ifråga?

Dagens debatt i västvärlden mellan pluralism- och elitism-teoretiker har koncentrerat sig på det sekundära problemet huruvida det existerar en *interpersonell* relation mellan maktutövningens olika moment i ett samhälle. Förenas de genom en sammanhållen elit som på viktigare områden fattar alla tyngre beslut? Eller är den beslutsfattande makten uppstyckad på grupper som har föga eller ingen förbindelse med varandra? En sådan formulering av ämnet bortser effektivt från det faktum att en interpersonell uppstyckning av beslutsfattandet inte nödvändigtvis implicerar någon slumpartad och strukturlös mängd av händelser. Tvärtom gör samhällsvetenskapen det grundläggande och uppenbarligen legitima antagandet, att allt som inträffar i ett samhälle sker efter något slags mönster, och därför kan göras till föremål för en vetenskapligt analytisk förståelse. De pluralistiska och elitistiska bidragen har sålunda koncentrerat sig på endast en möjlig form av maktmönster — och dessutom en som knappast är den viktigaste formen i de komplicerade moderna samhällena.

Föga är att vinna genom observationen att det vid sidan av medlemskapet i sammanflätade och sammanhängande maktgrupper existerar ett annat slag av interpersonell identitet, nämligen gemensamma idéer, en värdegemenskap.¹⁰ I dagens samhällen är nämligen denna värdegemenskap ytterligt allmän och abstrakt, och det återstår att förklara på vad sätt den mer exakt

⁹ För demonstration och hänvisningar se min *Science, Class and Society*, NLB 1976, kap. 4:3.

¹⁰ Robert Dahl har skrivit: 'Demokratisk politik är bara agnar, en ytföreteelse som representerar ytliga konflikter. Före politiken, under den, omkring den, som begränsning och betingelse finns det underliggande samförståndet mellan den övervägande delen av de politiskt aktiva medlemmarna.' *A Preface to Democratic Theory*, Chicago 1956, s 132. Men om nu 'samförståndet' är en manifestation på ytan av något annat, som 'omger', 'begränsar' och 'betingar' både samförståndet och den elektorala politiken?

uppstår, fungerar och hålls vid liv.¹¹ Man måste dessutom visa hur olika former av 'konsensusmakt' formar människornas liv och åstadkommer vissa objektiva sociala strukturer och relationer.

Bachrach/Baratz¹² och på senare tid Lukes¹³ har utvecklat viktig metodkritik av pluralismen samt infört begreppen institutionell 'mobilisering av snedvridning (bias)', 'icke-beslutsfattande'¹⁴ och, hos Lukes, latent konflikter och effekter av icke-handlande.¹⁵ De sysselsätter sig dock inte med vårt problem 'makt över'. Dessa författares subjektivistiska inställning tycks även utesluta möjligheten av en lösning på grundval av deras elitteori. Trots att de med sina förfinade metoder förmår att sondera elitstyrets djupare manifestationer, kan de knappast väntas finna andra sociala mönster i maktutövningen än ett enhetligt maktsubjekt. När det gäller Bachrach/Baratz betingas denna begränsning starkt av deras syn på makt som en interpersonell relation mellan A och B, liksom på därmed förbundna begrepp.¹⁶ Vad Lukes beträffar förleds han av sin moralistiska upptagenhet vid 'ansvar' att bortse från opersonliga dominans-former och att koncentrera sig på sådana fall, där det tryggt kan antas att maktsubjektet kunde ha handlat på ett annorlunda sätt än det som valdes. Här lägger han faktiskt in en åtskillnad mellan makt och öde!¹⁷ Även för Lukes bör makten således primärt analyseras genom att söka efter dess subjekt — identifierbara, fria och ansvariga upphovsmän till handlingar (och ickehandlingar). Han tycks ha fastnat i motsatsparet pluralism-elitism: antingen en enda elit eller olika eliter och ledargrupper. (Det förblir dessutom oklart hur det inbördes sambandet mellan dessa grupper fungerar som relation av makt över andra — om inte de själva är medvetna om förbindelsen.)

Marx öppnade en väg ut ur den återvändsgränd som alternativställningen pluralism-elitism innebär. Detta har dock nästan helt förbigått sociologerna och statsvetarna, inberäknat dem som på ett mer eller mindre kritiskt sätt uttryckligen refererat till Marx. Det radikalt nya i det marxiska sättet att närma sig problemet tycks helt dränkas i subjektiv behandling och omtolkning. Marx hävdade att studiet av ett givet samhälle inte bara kan fokuseras på dess medlemmar eller struktur, utan att det samtidigt måste utforska dess *reproduktionsprocess*.

¹¹ Detta är en svag punkt i Ralph Milibands för övrigt solida kritik av den pluralistiska tesen (*Statsmakten i det kapitalistiska samhället*). Miliband ryggar till slut tillbaka från analysen av de former där varken regeringspersonalen eller den högre förvaltningsapparaten till någon väsentlig del rekryteras ur den ekonomiska eliten. I sådana fall hänvisar han endast till de politiska ledarnas ideologi som del av det borgerliga samförståndet (se kapitel 4:4). Även om han kommer med visst empiriskt material och förslag till lösningar på problemet, stannar det väsentligen utanför hans analytiska kontroll. För en analys av utvecklade borgerliga demokratier liksom av reformism, fascism och militärregimer tycks det vara oundgängligt att utarbeta en modell som är mera sammanfattande än Milibands. På samma sätt skulle William Domhoff's värdefulla arbete om de amerikanska politikernas och administratörernas högborgerliga bakgrund och dito förbindelser tjäna starkt på att placeras inom en långt bättre utvecklad begreppsbildning och analys av det amerikanska samhällets maktstruktur och motsägelsefulla utveckling.

¹² Bachrach/Baratz, a a. Se även deras artiklar 'The Two Faces of Power' och 'Decisions and Non-Decisions: An Analytical Framework', APSR, årgång 56 och 57 (1962 respektive 1963).

¹³ Lukes, a a.

¹⁴ Ett icke-beslut betecknar 'ett beslut som resulterar i undertryckandet eller förkvävandet av ett latent eller uppenbart hot mot beslutsfattarens värderingar eller intressen'. Bachrach/Baratz, a a 1970, s 44.

¹⁵ Lukes, a a, kap 4 och 7. Författaren bygger på Cresons anförda arbete.

¹⁶ Bachrach/Baratz, a a 1970, kap 2.

¹⁷ Lukes, a a, s 55-56. Jfr Marx: 'Kapitalistens och jordägarens gestalter tecknar jag ingalunda i något rosen-skimmer. Men det handlar härvidlag inte om personerna, annat än i den mån de är personifikationer av ekonomiska kategorier, bärare av bestämda klassförhållanden och intressen. Mindre än någon annan kan min ståndpunkt, vilken uppfattar de ekonomiska samhällsformernas utveckling som en naturhistorisk process, göra den enskilda ansvarig för tillstånd, av vilka han själv är en social produkt, hur mycket han än strävar att höja sig över dem.' *Kapitalet*, del 1, Staffanstorp 1969, s 5. Marx' synsätt innebär naturligtvis inte att kapitalistens makt är ett öde som måste godtas, utan att den kan besegras och upphävas. Hans argumentering går däremot ut på att det är rätt poänglöst att anklaga kapitalisterna för att de inte uppför sig som något annat än kapitalister. För Marx ersätts kritikens vapen av vapnets kritik, det vill säga av klasskampen i alla dess former.

Det är betecknande nog i samband med denna process som Marx analyserar exploateringen och herraväldets klassförhållanden.

Den kapitalistiska produktionen skapar i sin egenskap av kontinuerligt sammanhängande process inte enbart varor och mervärde. Den skapar och återskapar även själva kapitalförhållandet: 'å ena sidan kapitalisten, å andra sidan lönearbetaren'.¹⁸ I ett tillbakavisande av de subjektivistiska uppfattningar om marknaden som var förhärskande i 1700- och 1800-talets ekonomiska vetenskap, kom Marx även med en kritik i förväg av 1900-talets sociologer: 'Visserligen ter sig saken helt annorlunda, om vi studerar den kapitalistiska produktionen under dess oavbrutna förnyelse och fäster uppmärksamheten inte på den enskilde kapitalisten och den enskilde arbetaren utan på kapitalistklassen och arbetarklassen i dess helhet. Men då måste vi också anlägga en måttstock, som är helt främmande för varuproduktionen.'¹⁹

Sett ur reproduktionens perspektiv ersätts den dominerande frågan för alla subjektivistiska maktstudier — Vem är det som styr: en enhetlig elit eller konkurrerande ledargrupper? Är den ekonomiska eliten identisk med eller i kontroll av den politiska? — av problemställningen: Vad för slags samhälle och vilka grundläggande produktionsförhållanden är det som reproduceras? Genom vilka mekanismer? Vilken roll spelar statens (eller de lokala myndigheternas) struktur och handlingar eller ickehandlingar i denna reproduktionsprocess? Befrämjar de den, låter de den bara finnas eller motarbetar de den aktivt?

En analys av reproduktionen gör det möjligt för oss att förklara hur i ett samhälle maktutövningens olika moment är relaterade till varandra, även i frånvaro av en medveten interpersonell förbindelse. Det är genom sina reproduktiva verkningar som de hänger samman. Sålunda kan de givna produktionsförhållandena reproduceras — och främjas eller tillåtas genom statsintervention — även när den utsugande (härskande) klassen, sådan den definieras utifrån dessa förhållanden, inte 'kontrollerar' regeringsmakten i någon av detta ords konventionella bemärkelser. Också det faktum att en specifik form av utsugning och dominans reproduceras utgör också det ett exempel på klassherravälde. Av detta framgår tydligt reproduktionens betydelse för maktutövningen i ett samhälle.

Exkurs för sociologer

För att klargöra det specifika i Marx' analyssätt och för att möjliggöra en jämförelse i ett sociologiskt sammanhang, kan det vara nyttigt att här kasta en ny blick på den klassiska och fortfarande mycket viktiga källan till sociologisk antimarxism när det gäller klasser, makt och stratifiering, nämligen Max Webers behandling av dessa ämnen i *Wirtschaft und Gesellschaft*. Vi tänker inte göra någon omfattande analys utan bara nämna förhållandet mellan den marxiska problematiken och föremålet för Webers intresse i dessa texter.²⁰ Vi säger 'texter' i pluralis därför att *Wirtschaft und Gesellschaft* behandlar klass, status och makt två gånger, såväl i första delen, vilken presenterar Webers begreppssystem, som i den andra, vilken fastän skriven tidigare innehåller en utveckling av systemet.²¹ Webers begrepp införs ett i taget: partierna i det tredje kapitlet om *Herrschaft*, stånd (*Stände*) eller 'statusgrupper' och klasser i ett fjärde, eget kapitel. Längre fram behandlas de emellertid tillsammans i ett ensamt avsnitt av kapitlet om politiska gemenskaper.

I en av de bästa introduktionerna till Weber skriver Gerth och Mills om hans klassbegrepp: 'När Weber lokaliserar klassproblemet till marknaden och flödet av inkomst och förmögenhet,

¹⁸ Marx, a a, s 508.

¹⁹ Ibid, s 515.

²⁰ Jag har i min *Science, Class and Society* sökt lokalisera den teoretiska kärnan i och det historiska sammanhanget för Webers sociologi.

²¹ Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, New York 1968, s 481-88, 500-17 och 926-38.

visar han hän mot produktionen och dess moderna enhet, det kapitalistiska företaget.' Författarna implicerar att Weber här sammanfaller med Marx, och de fortsätter med att peka på vad de betraktar som Webers nya bidrag: 'Genom att göra denna skarpa åtskillnad mellan *klass* och *status* och sära på klasstyper och statusgruppstyper, kan Weber förfina stratifieringsproblemen i en grad som senare inte överträffats.²² I allt väsentligt samma syn på Marx och Weber presenteras av Giddens, även om han har sin egen kritik av Weber och hans klass-teorier. Giddens menar också att de båda teoretikerna hade samma marknadsbegrepp: 'För att klargöra vissa av dessa frågor kan vi utgå från den premiss som är grundläggande för både Marx och Weber, nämligen att under kapitalismen marknaden till sitt väsen är en maktstruktur i vilken besittandet av vissa attribut ger vissa grupper av individer fördelar i förhållande till andra.'²³ Enligt Giddens: 'Det finns två principiella avseenden där analysen (Webers) skiljer sig från Marx' "abstrakta" klassmodell. Det ena är ... åtskillnaden mellan "klass" och "status" respektive "parti". Det andra ... lika viktiga ... är att Weber, även om han för vissa syften använder en dikotomimodell som i vissa allmänna avseenden liknar Marx', i sitt perspektiv starkt betonar ett pluralistiskt klassbegrepp.'²⁴

Men för att kunna förstå Webers syn på stratifiering och makt och jämföra den med Marx', är det väsentligt att inse att hans kapitalismbegrepp härrörde från högst skiftande källor: österrikisk marginalistisk ekonomi, tysk historicism och vissa element från den marxistiska analysen — i synnerhet den uppmärksamhet som denna fäster vid ett historiskt givet ekonomiskt system benämnt kapitalism.²⁵ En effekt av denna intressanta kombination av influenser är tendensen hos dagens läsare att betrakta weberska begrepp som låter marxistiska, typ klass och kapitalism, som om de stod för marxska begrepp.

Som Gerth/Mills och Giddens helt riktigt påpekar definierar Weber klass i termer av ställning på marknaden. Weber underströk: 'Men detta är alltid klassbegreppets inneboende konnotation, nämligen att typen av utsikt på *marknaden* är det avgörande moment som sätter den gängse betingelsen för individens öde. I denna mening är klassposition i sista hand läge på marknaden.'²⁶ Förutsatt att man genom en svår samhällelig process fått sin synförmåga utvecklad är det dock tillräckligt att läsa de första kapitlen i *Kapitalet* för att se att Marx' analys följde en helt annan väg. Mot slutet av kapitel 4 skriver Marx: 'Förbrukningen av arbetskraften äger rum utanför varumarknaden eller cirkulationen på samma sätt som förbrukningen av alla andra varor. Vi lämnar därför denna ytliga och larmande miljö, som var och en kan överblicka, och som står öppen för alla, och följer i stället penningägaren och arbetskraftens ägare till produktionens hemliga verkstad, över vars port står skrivet: No admittance except on business. Här skall det visa sig, inte bara hur kapitalet producerar, utan också hur det själv produceras.'²⁷

I fokus för Marx' analys står inte marknaden och cirkulationsförhållandena utan produktionsförhållandena. Han bygger inte sitt klassbegrepp på individernas chanser på marknaden, utan efter deras funktion som agenter för eller 'bärare' av produktionsförhållandena inom den samhälleliga reproduktions- och förändringsprocessen. För att kunna förstå det kapitalistiska samhällets båda huvudklasser är det enligt Marx' mening nödvändigt att fatta kapitalets och lönearbetets 'rörelselag'.²⁸ Inte förrän efter femtiofem kapitel tog Marx itu med en framställning av klassbegreppet, och som vi vet blev det inte mer än ett ofullbordat utkast.

²² H Gerth/C W Mills (red), *From Max Weber*, New York 1958, s 69.

²³ Giddens, a a, s 101 f. Jfr Frank Parkins liknande syn i hans *Class, Inequality and the Political Order*, London 1971, s 31.

²⁴ Giddens, a a, s 42. Min kursiv.

²⁵ Therborn, a a 1976, s 270 ff.

²⁶ Weber, a a, II, s 928.

²⁷ Marx, a a, s 151 f.

²⁸ 'Dessa klasser förblir ... en tom fras om jag inte är bekant med de beståndsdelar på vilka de bygger. T ex lönarbete, kapital osv.' Karl Marx, *Grundrisse*, Penguin/NIR 1973, s 100.

För Weber däremot är klasserna inte bärare av specifika socioekonomiska mekanismer utan subjekt på marknaden (om än endast delvis medvetna om sin gemensamma identitet), vilkas affärsmöjligheter bestäms av deras skiftande tilldelning av vissa egenskaper och talanger. Vilken klass som A tillhör bestäms därför av frågan: *Hur mycket har han?* (dvs hur stora är hans resurser på marknaden), medan den för Marx avgörande faktorn är: *Vad gör han?* Vilken är hans ställning i produktionsprocessen? Webers fråga avser att besvara hans primära klassproblem: *Hur mycket är det troligt att han får?* (dvs hur stor är sannolikheten att han 'förvärvar varor', 'vinner en ställning i livet' och 'uppnår inre tillfredsställelse'?²⁹) Marx ställer emellertid frågan på ett annat sätt: *Vad är det troligt att han gör?* Kommer han i sista hand att vidmakthålla eller förändra det befintliga samhället?³⁰

Det är i ljuset av hans stränga marknadsdefinition av klasser som Webers begrepp 'stånd', på engelska vanligtvis återgett med *status group* eller 'status' ska förstås. Weber ser faktiskt inte klass och stånd som två åtskilda dimensioner av samhällsskiktningen, avseende ekonomisk ställning respektive social status, utan som motsatser. Stånd härstammar från icke-kapitalistiska samhällen, och står i motsättning till marknadsrationalitet. Genom sin överlevnad in i den moderna världen inkräktar de på kapitalismens fria utveckling. 'De människor vars öde inte bestäms av möjligheterna att för egen räkning använda varor eller tjänster på marknaden, dvs slavar, utgör emellertid inte någon klass i termens tekniska mening. De är i stället ett stånd.'³¹ 'Förvärvsklasser gynnas av ett ekonomiskt system inriktat på marknadsläge, medan stånd lättare utvecklas och överlever när den ekonomiska organisationen är av monopolistisk och liturgisk karaktär och när korporativa gruppers behov tillfredsställs på feodal eller patriarmonisk bas.' En viss grupp kan samtidigt vara klass och stånd, och Weber anmärker att 'egendomsklasser ofta utgör kärnan i ett stånd'. Sedan kommer han emellertid till sitt huvudargument: 'Varje ståndssamhälle lever av konventioner som reglerar livsstilen och därmed skapar ekonomiskt irrationella konsumtionsmönster och fjättrar den fria marknaden genom monopolistisk tillägnelse och genom att tygla individens förtjänstkraft.'³² I avdelningen om klass, stånd och parti i andra delen av *Wirtschaft und Gesellschaft*, meddelar oss Weber: 'Stånd förhindrar ett strikt genomförande av den rena marknadsprincipen. I det aktuella sammanhanget är det bara från den utgångspunkten som de är av intresse för oss.'³³

Med marxistiska termer är fördelningen av ståndsära en aspekt av ideologins funktion i samhället. Det har visats — exempelvis av Frank Parkin — att denna fördelning inte bygger på 'moraliska värderingar hos befolkningen som helhet ... utan på värderingar hos den härskande klassens medlemmar.'³⁴ Det är en korrekt iakttagelse. Den viktiga poängen är emellertid denna: den weberska tudelningen mellan klass och ståndsära, vilken härstammar från dikotomin mellan feodalismen och kapitalismen som neoklassiska idealtyper, lägger hinder i vägen för en analys av ideologins funktion i kapitalistiska klass samhällen. Å ena sidan har ideologin en inbyggd och central roll i det kapitalistiska samhällets reproduktion och klasskamp, i motsats till den yttre och dysfunktionella som Webers marginalistinspirerade uppfattning av den kapitalistiska rationaliteten tyder på. Det tycks å andra sidan finnas föga grund att a priori anta att ideologins egentliga roll kan reduceras till skiktning efter prestige, eller att den senare skulle ha större betydelse än exempelvis en strukturering av prestationers och belöningars synlighet,

²⁹ Weber, a a, I, s 302.

³⁰ Från och med *Den tyska ideologin* och *Kommunistiska manifestet* utvecklades Marx' uppfattning om klasser och klasskamp ur en konfrontation med den tyska idealismen och den utopiska socialismen. Centralt för detta nya synsätt var upptäckten av samhällsförändringens krafter och mekanismer över och bortom välmenande intellektuella, hemliga konspiratörer, uppfostran och statskupper, nämligen de förtryckta klasserna själva och deras kamp mot sina exploatörer.

³¹ Weber, a a, II, s 928.

³² Weber, a a, I, s 307.

³³ Weber, a a, II, s 930.

³⁴ Parkin, a a, s 42.

formandet av individers och kollektivs självmedvetande och ambitioner eller kanaliseringen av missnöje. Man kan från marxistisk utgångspunkt därför hävda, att *Webers distinktion mellan klass och stånd tillskriver de sociala värderingarna inte för stor utan för liten roll i klassanalysen*.

'"Klasser", "stånd" och "partier" är nu utslag av maktfördelningen i ett samhälle.'³⁵ Webers berömda avsnitt om klass, stånd och parti har som sin kärna en typlära om maktsubjekt. Det är därför inte förvånande att han illustrerar den fatala bristen i det subjektivistiska synsätt som vi ovan definierat. Vid första påseende kan Weber tyckas framlägga en tilldragande, försiktig 'sunt förnuft'-syn på partiernas plats i 'maktsfären': 'I varje enskilt fall kan partier representera intressen som bestämts av klass- eller ståndsläge, och de kan rekrytera sina anhängare från den ena respektive den andra. De behöver dock varken vara rena klass- eller rena ståndspartier, nej, det är troligare att de är blandade och ibland är de ingetdera.'³⁶ I det att han uppfattar politiken som ett 'spel mellan intressen' noterar Weber att 'i detta sammanhang är "intressen" långt ifrån någon med nödvändighet ekonomisk kategori. Det är i första hand fråga om politiska intressen som vilar antingen på en politisk grund eller på ett intresse för makten i sig.'³⁷

Resultatet av denna syn på partier och makt illustreras bäst genom Webers granskning av olika slags partier (betraktade som maktsökande och maktinnehavande subjekt). 'Det klassiska exemplet på partier i den moderna staten som primärt organiseras efter patronage [maktens personliga Fördelar och Förmåner] är den senaste generationens båda stora amerikanska partier. Partier som primärt är orienterade efter särskilda frågor och ideologi har varit de äldre typerna av konservatism och liberalism, borgerliga demokrater, och längre fram socialdemokrater och [det tyska katolska] centerpartiet. Inom alla utom det sista har det funnits mycket starka inslag av klassintresse. Sedan centern uppnått huvudpunkterna i sitt ursprungliga program har det i stort sett blivit ett rent patronageparti.'³⁸

Denna syn på politiska partier följer mer eller mindre direkt av Webers uppfattning av sociologin som ett försök att förstå den subjektiva mening som individer lägger vid sina handlingar.³⁹ Det leder oss förvisso inte särskilt långt mot en förståelse av makten i samhället. Att veta att de amerikanska partierna är rena patronageorganisationer eller att politiker förs till regeringen genom partier som 'enbart är upptagna med att vinna makten åt sina ledare och trygga positioner i förvaltningsapparaten åt sina medlemmar. (I så fall är de "patronagepartier").'⁴⁰ — detta säger oss inget om det slags samhälle som de bidrar till att vidmakthålla och utveckla. Den weberska metoden undviker helt och hållet att analysera vad partierna gör med de personliga förmåner de delar ut, och kastar därmed föga ljus över maktfördelningens problem, vare sig i Förenta staterna efter inbördeskriget ('roffarbaronernas' tid) eller i Weimarrepubliken (där centern skulle komma att spela en speciell roll inom partiernas koalitioner).

2. Finna den härskande klassen: om att fastställa statsmaktens klasskaraktär

Vi har nu frilagt två viktiga ledtrådar för en historiematerialistisk analys av klass, stat och makt. Först måste den centrala frågan gälla statens klasskaraktär, eftersom den härskande klassen definieras som sådan genom sitt utövande av denna makt. Sedan måste staten och den

³⁵ Weber, a a, II, s 927.

³⁶ Ibid, s 938.

³⁷ Weber, a a, I, s 285.

³⁸ Ibid, s 287.

³⁹ Ibid, s 4 och 7.

⁴⁰ Ibid, s 285.

politiska makten analyseras i relation till den samhälleliga reproduktionens och transformationens löpande processer. I centrum för blickfältet står sålunda varken de interpersonella relationerna mellan olika 'eliter' (familjebakgrund, socialt vardagsumgänge osv) eller beslutsprocessen i sig (fattade och uteblivna beslut samt de frågor som berörs därav). Det avgörande är i stället statens *effekter* på produktionen och reproduktionen av vissa produktionssätt, faktiska eller hypotetiska.

Hur påverkar och inträder då staten i den samhälleliga reproduktionens och förändringens processer? Detta bestäms av vad som görs (och i vissa viktiga fall, *inte* görs) genom staten, och av hur det görs genom staten. Den andra aspekten som behandlas i föregående uppsats handlar om statsapparatusens struktur — om klasskaraktären hos statens organisatoriska form. Den förra handlar om statsmakten. När vi säger att en klass innehar statsmakten menar vi att det som görs genom staten positivt inverkar på (re)produktionen av det produktionssätt, av vilket ifrågavarande klass är den ledande bäraren. De klassiska uttrycken 'erövra' och 'vara i besittning av' statsmakten får inte tolkas så att statsmakten är ett föremål som man kan ta på. Den är snarare en i ett givet samhälle pågående process av ingrepp utförda av en särskild institution, som i sig koncentrerar detta samhälles högsta regelskapande, regelutlämpande, rättsskipande, regelgenomtvingande och regelförsvarande funktioner. Att erövra och vara i besittning av statsmakten innebär att åstadkomma ett visst sätt att intervensera från det särskilda organ som utrustats med dessa funktioner.

Ett analyschema

För att kunna studera statens position inom de samhälleliga reproduktionsprocesserna måste vi först och främst fråga: vad är det som ska reproduceras? I svaret kan vi identifiera tre grundläggande objekt: produktionsförhållandena och produktivkrafterna, statsapparatusens karaktär samt den särskilda ideologiska överbyggnaden med dess specialiserade apparater för kvalifikation och underkuvande. Inom alla tre sfärerna — den ekonomiska, den administrativt-repressiva och den ideologiska — reproduceras positioner och processer samtidigt som lämpliga individer i tillräckligt antal reproduceras (eller nyrekryteras) för att besätta positionerna. Det står väl klart att staten måste reproducera sig själv. Men man kan även fråga sig varför vi här enbart refererar till statsapparaten och inte också till statsmakten? Detta är väsentligen en fråga om den analytiska framställningens nivå. I detta avsnitt sysslar vi med att definiera statsmakten i termer av statsinterventionens reproduktiva verkningar. Det vore inte särskilt meningsfullt att bestämma karaktären hos något till dess effekter på sin självreproduktion. Vi ska nedan vända på steken: efter att ha fastställt statsmaktens klass- karaktär och den härskande klassens kommer vi att skärskåda deras bestämmande faktorer och det sätt varpå en given statsmakt vidmakthålles.

Eftersom statens klasskaraktär står för klasskaraktären hos det som (re)produceras genom statens interventioner, behöver vi göra ytterligare några definitioner. Klasskaraktären hos produktionsförhållandena vållar inget problem, eftersom det var i termer av dem som vi från början definierade klasser. Frågan om överbyggnadens klasskaraktär har emellertid knappast blivit systematiskt angripen av marxister. I föregående uppsats sökte vi bearbeta statsapparatusens karaktär. För närvarande arbetar jag med en klassanalys av ideologin. För stunden måste vi emellertid lämna den senare som en tom ruta i analyschemat och ödmjukt be läsaren provisoriskt anta att ideologiers och ideologiska apparaters klasskaraktär strikt kan bestämmas. Några grova antydningar om detta är redan rätt allmänt omfattade.

Slutligen måste vi på något sätt indela statsingripandenas effekter. Åtminstone vid en första approximation kan vi urskilja fyra typer. Tre av dessa är rätt uppenbara logiska möjligheter. En intervention kan *befrämja* (öka), *tillåta* (vidmakthålla) *eller* bryta existerande produktionsförhållanden. Statsmakten utövas dock inte enligt någon på förhand rådande funktionalistisk harmoni utan i och genom antagonistiska klassers kamp. I denna process kan det bli nödvän-

digt att förlita sig till eftergifter och kompromisser, varigenom staten *går emot* exempelvis kapitalackumulationens logik, fast utan att bryta den.

Märk att den här presenterade analysen inte använder begreppet *klassintresse*. Klasskaraktär definieras med hänvisning till iakttagbara relationer och strukturer, vilkas klassnatur härleds ur den historiska materialismens grundläggande definitioner, axiom och utsagor. Marxister som använt begreppet klassintresse har stött på stora svårigheter när det gällt att ge det en exakt empirisk innebörd⁴¹; och oavsett om man håller med om eller ej att begreppets tillämpning utanför ett ytterst begränsat område till sin natur är tvivelaktig, så står det klart att det kan avvaras i de flesta vetenskapliga sammanhang. I en teori om rationellt handlande kan 'intresse' ges en exakt innebörd som del av ett givet spel, tillämpligt på ett antal klart avgränsade sociala situationer, på marknaden eller någon annanstans. Men när det i mer komplicerade sammanhang används för att beteckna 'långsiktiga', 'objektiva' eller 'sanna' intressen – det vill säga något annat än faktiska preferenser – tjänar begreppet oftast till att ge en falsk objektivitet åt i grunden ideologiska värderingar. Hur det än må vara med detta bör min användning av begreppen klass och produktionsförhållanden vara helt godtagbar för marxister och, åtminstone på diskussionsplanet, även för icke-marxister.

Utifrån dessa anmärkningar kan vi nu framlägga följande analyschema för lokalisering av den härskande klassen och fastställande av klasskaraktären hos en given statsmakt.

Statsmaktens klasskaraktär (= statsingripandenas effekter)

Effekt på statsapparaten klasskaraktär	Effekt på produktionsförhållandena			
	Befrämja	Vidmakthålla	Motarbeta	Bryta
Befrämja	1	2	3	(4)
Vidmakthålla	5	6	7	8
Motarbeta	9	10	11	12
Bryta	(13)	14	15	16

De logiska möjligheterna 4 och 13 förefaller vara empiriskt omöjliga. Noga sett skulle vi även ha förtecknat effekterna på den ideologiska överbyggnadens klasskaraktär. Detta skulle emellertid ha gett 4³ (dvs 64) enheter, och det finns om inte annat typografiska begränsningar t o m för mitt klassifikationsnit. Schemat är faktiskt heller inte avsett att vara ett antal fack utan en vägledning och ett memento för den konkreta analysen. Det är tänkt som ett verktyg vid besvarande av frågor sådana som ställdes av Maurice Dobb i hans debatt med Paul Sweezy om övergången från feodalism till kapitalism: Vilken klass härskade i England före 1600-talets inbördeskrig?⁴² Det är även relevant för den aktuella franska debatten om huruvida den nutida statsmakten i det landet är monopolkapitalistisk eller borgerlig till sin karaktär⁴³, liksom för vänsterns synbarligen ändlösa debatt om Sovjetunionens natur.

Emellertid måste ytterligare ett antal punkter klargöras och specificeras innan schemat blir brukbart. De enda effekter som vi i detta sammanhang kan beakta är de direkta och omedelbara. Går vi utöver dem skulle vi i statsmaktens definition infoga de samhälleliga motsättningsarnas dialektik, vilket stundom skulle ge de mest absurda resultat. Exempelvis fortsatte *l'ancien régime* att på randen till den stora franska revolutionen upprätthålla ett skattesystem som byggde på adelsprivilegier. Detta visade sig mycket snabbt bli en huvudorsak till revolutionens utbrott. Indirekt fick därför denna manifestation av statsmakten till effekt att

⁴¹ Detta är mitt intryck även av Poulantzas' behandling av ämnet i *Politisk makt och sociala klasser* och *Fascism och diktatur* (Möln dal 1973). Samma ståndpunkt hävdas på ett övertygande sätt i Claus Offes inträngande uppsats 'Klassherrschaft und politisches System. Zur Selektivität politischer Institutionen', i hans bok *Strukturprobleme des spät kapitalistischen Staates*, Frankfurt am Main 1972.

⁴² M Dobb, 'A Reply', i R Hilton (red), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, NLB 1976, s 62.

⁴³ Se t ex debatten i *La nouvelle critique*, februari 1977.

bryta ner adelns feodala privilegier och upprätta en borgerlig stat. Det vore emellertid löjligt att beteckna *l'ancien regimes* skattepolitik som uttryck för en borgerlig stats makt. Inför så extrema möjligheter kan en strikt analys inte tillåta sig att mixtra med tidsskalan, även om följderna inte alltid är lika ödesdigra.

Det är samtidigt klart att det i ett visst läge finns ett antal olika sätt varpå klasstaten eller de existerande produktionsförhållandena kan vidmakthållas eller befrämjas. En viss intervention kan sålunda mycket väl gå emot rådande opinion inom den härskande klassen, samtidigt som den objektivt befrämjar eller vidmakthåller dess system för utsugning och dominans. Ett välkänt fall är Roosevelts New Deal: 'De rika må ha trott att Roosevelt förrådde sin klass; men Roosevelt menade förvisso /när han våren 1935 kommenterade den växande oppositionen inom affärskretsar/ att hans klass förrådde honom.'⁴⁴

Detta vanliga fenomen, som är av stor betydelse när man vill förstå en social dynamik, grumlans genom den koncentration till 'frågor' (issues) och 'beslut' som är karaktäristisk för de pluralistiska subjektivisternas metodlära.

Statsmakt och statsapparat

I såväl den vetenskapliga som den politiska praktiken antar frågorna om statsmakten och den härskande klassen stor komplexitet. Normalt samexisterar inom ett enda samhälle flera olika produktionssätt liksom tre eller fler klasser, alla kapabla till olika typer av allianser. Ofta är dessa klasser även indelade i fraktioner, vilkas exakta inbördes makt det kan vara svårt att fastställa. För att ta ett annat exempel: schemat erbjuder självt ett antal tvivelaktiga kombinationer som att vissa produktionsförhållanden vidmakthålles samtidigt som motsvarande statsapparat bryts ner och vice versa. Alla dessa problem är föremål för intensiv debatt inom arbetarrörelsen och måste tacklas resolut.

Statsmakt och statsapparat är analytiskt skilda begrepp — så långt är det klart. Men hur stor är deras variationsbredd i förhållande till varandra? Är det adekvat att benämna klass A härskande klass även när statsapparaten fortfarande upprätthålles och genomsyras av klass B, med motivet att det utsugningssätt som representeras av klass A är det av staten mest gynnade? Detta är ingen övning i abstrakt tänkande. Övergången från feodalism till kapitalism ställer just denna fråga i ett antal fall.⁴⁵ Inför det engelska inbördeskriget återstod föga av feodala produktionsförhållanden, men den absolutistiska stuartska statsapparaten var ännu i grunden feodal i den mening som utvecklas i föregående uppsats. Inte heller innebar livegenskapens upphävande i Ryssland någon förändring av den tsaristiska staten. Faktum är att sådana förskjutningar i de flesta andra länder än Frankrike tycks ha varit regel snarare än undantag. Liknande kan även finnas i övergången från kapitalism till socialism, med den viktiga inskränkningen att en avgörande förändring i statsapparaten här föregår omvandlingen av produktionsförhållandena. NEP-perioden i Sovjetunionen, där vidmakthållandet av en socialistisk stat förenades med gynnandet av både kapitalistisk och enkel varuproduktion, är det kanske tydligaste exemplet på en sådan företeelse.

Dessa välkända exempel på förskjutning mellan stat och ekonomi ger antydning om en rad komplicerade förhållanden. Det är inte bara så att flera olika klasser och produktionssätt samexisterar, utan de tränger även på många sätt in i varandra och ger upphov åt hybridformer och korsbefruktningar. Varken produktionsförhållanden eller former av stat och ideologi är några odelbara enheter som antingen existerar eller inte existerar. Exempelvis innebar varken i Preussen eller Ryssland livegenskapens upphävande och utvecklandet av spannmålsodling

⁴⁴ A Schlesinger jr, *The Age of Roosevelt*, del III, London 1960, s 273.

⁴⁵ För en översikt se Hilton, a a; det som L'abolition de la 'féodalité' dans le monde occidental, I-II, Paris 1971, publicerade internationella historikermötet; och det storslagna panorama som Perry Anderson på ett briljant sätt drar upp i sin *Lineages of the Absolutist State*, London 1975.

för exportmarknaden något försvinnande av arbetsrättan och den beroende arbetskraften på adelsgodsen.⁴⁶ Den engelska aristokratin fortsätter än i dag att dominera landsbygden, och till de feodala former som lever kvar i den engelska statsapparaten hör ett överhus, vilket så sent som vid tiden för labourregeringen 1945-51 hade mer än rent symbolisk och ceremoniell betydelse.⁴⁷

Ovanstående schema är avsett som ett instrument att reda ut dessa komplexiteter och säregenheter, inte som ett en gång för alla givet mönster med vars hjälp man kan dölja eller ignorera dem. Mekaniskt använt är det till föga nytta. Strävan att fastställa statsmaktens klasskaraktär och den härskande klassen inbegriper vågsam bedömning och kvalitativ analys. Men om den grundas på begreppslik klarhet och utveckling av kriterierna behöver företaget vara varken godtyckligt eller omöjligt. De just nämnda problemen kräver en ytterligare specificering i åtminstone tre viktiga avseenden, nämligen vilken vikt som bör tilläggas statsapparaten, innebörden av klassallianser och vad som ryms i att ha hegemoni inom en allians av hela klasser eller klassfraktioner.

Marxister har på det hela taget tenderat att tilldela en avgörande betydelse åt karaktären hos statsapparaten — från regeringen till den repressiva apparaten. De har sålunda inte hävdad att bourgeoisin var härskande klass i Tsarrysland mellan 1861 och 1917, eller att den tillsammans med småbourgeoisin utgjorde Sovjetunionens härskande klass från proklamerandet av NEP till kollektiviserings- och industrialiseringskampanjerna. På samma sätt har analysen av den borgerliga revolutionen i England kretsat kring perioden mellan 1640 och 1689 och inte kring det tidigare nedbrytandet av aristokratin räkter och rättigheter. Men även om detta angreppssätt varit riktigt och även om distinktionen mellan statsmakt och statsapparat gäller, måste man ändå genom teoretisk förklaring grunda det förhållande att man tillägger den senares karaktär en sådan vikt! Vid första påseende kan detta även synas motsäga en av den historiska materialismens grundsatser, nämligen den som handlar om den ekonomiska basens avgörande roll.

Den nyckelroll som ges karaktären hos statsapparaten härrör ur definitionen av den senare som en materiell utkristallisering av de i samhället dominerande relationerna och arbetsdelningen. Dess sega materialitet skapar därför en objektiv plats där en tidsdimension kan inskjutas i analysen av statsmakten. För att förebygga varje godtyckligt jonglerande med tidskalan och med långa och motsägande kedjor av indirekt orsakssammanhang, måste vi begränsa analysen av statsmakten till statsinterventionernas direkta och omedelbara effekter. Det finns dock uppenbarligen en strategisk tidsdimension för konsolideringen och vidmakthållandet av statsmakten och den härskande klassens ställning, situerade som dessa processer är inom konfrontationen mellan motsatta klasser. Statsapparaten karaktär är avgörande för statsinterventionens indirekta och kvardröjande effekter på ekonomin och den ideologiska överbyggnaden. Man kan dock ta hänsyn till dessa utan att tillgripa någon elastisk tidsskala så länge som man i studiet av statsapparaten karaktär ger primär vikt åt den statliga politikens direkta och omedelbara effekter.

Det är av två skäl som statsapparaten intar denna speciella plats i förhållande till den härskande klassens positioner. För det första är det så att allt som görs av staten görs genom statsapparaten. Denna är således ett filter som bestämmer formen för statens ekonomiska och

⁴⁶ Anderson, a a, s 273 f och 348 ff. De klassiska arbetena är Lenin, *The Development of Capitalism in Russia*, i *Collected Works*, 3, Moskva 1964, och de sammanfattningar av Max Webers forskning i ämnet som finns i uppsatserna 'Entwicklungstendenzen in der Lage der ostelbischen Landarbeiter' och 'Agrarstatistische und sozialpolitische Betrachtungen zum Fideikommissum in Preussen', i hans *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Tübingen 1924, respektive *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*, Tübingen 1924.

⁴⁷ Överhuset fördröjde ikraftträdandet av regeringens lag om stålnationalisering till efter de nya valen 1950. Se D Howell, *British Social Democracy*, London 1976, s 155.

ideologiska interventioner. Dessutom är det sätt varpå statens mot ett givet mål och innehåll syftande politik faktiskt genomförs av grundläggande betydelse för dess effekter, i synnerhet de indirekta och förmedlade.

För det andra utgör statsapparaten i egenskap av materiell kondensering av klassförhållandena en strategisk bas för allmän förändring av den statliga politiken. När den väl förskansat sig i statsapparaten åtnjuter den härskande klassen eller den i en allians hegemoniska klassen en privilegierad styrkeposition, utifrån vilken den kan gå vidare och ta tillbaka eftergifter och sluta eller skifta allianser.

Den kanske tydligaste illustrationen till det sätt på vilket statsapparaten karaktär påverkar resultatet av olika politiska lösningar är de verkningar som förment antifeodala jordreformer haft på relationerna mellan godsägare och arrendebönder. Reformernas slagkraft har ju varierat starkt från franska revolutionen över 1800-talets Preussen och Ryssland till dagens tredje värld. I Frankrike genomförde den revolutionära borgerliga staten ett så radikalt avskaffande av feodalismen att inte ens restaurationen efter 1815 kunde vända processen, medan den kontroll som de preussiska junkrarna och Rysslands dvarjantsvo för lång tid behöll över staten gjorde det möjligt för dem att vidmakthålla sitt välde över landsbygden med en och annan mindre förändring. Nationaliseringar av kapitalistiska företag erbjuder ett annat exempel. Även om efterkrigstidens västeuropeiska nationaliseringar, från Finland till Frankrike och från England till Österrike, tyder på en reell temporär svaghet hos borgarklassen, reser de dock inget hot mot dess makt. Statsapparaten kapitalistiska karaktär garanterar nämligen att de nationaliserade företagen från början förvaltas efter kapitalistiska linjer, och därmed åter lätt kan integreras i den borgerliga ordningen.

Det andra skälet till statsapparaten särskilda betydelse illustreras bäst av den tidigare historien hos de socialistiska revolutionerna, från Rysslands Oktober till det som hände på Cuba. Om vi bortser från den ryska krigskommunismens kortlivade och olyckliga period, gynnade alla dessa revolutioner till en början enkel agrar varuproduktion och till och med kapitalistiska företag, samtidigt som de innebar ett mer eller mindre fullständigt krossande och en omvandling av den borgerliga statsapparaten. Det växte sålunda fram en klassallians som omfattade proletariatet, småbourgeoisin och den 'nationella bourgeoisin'. Inom denna allians spelade som ofta påpekats arbetarklassen den ledande, hegemoniska rollen, därför att statsapparaten proletära karaktär åt den säkrade en avgörande styrkeposition, utifrån vilken den kunde upphäva alliansen och ta itu med det socialistiska uppbygget.

I fallet Ryssland gjorde den föregående revolutionära omvandlingen av statsapparaten det möjligt att fullborda denna historiska kursändring med en i grunden kontinuerlig politik, även om denna inte uteslöt våld och utrensningar i toppen. När en viss klass däremot fullständigt sin ekonomiska utveckling genom att sedan skaffa sig ledningen i statsapparaten, tenderar uppbyggnaden av den tidigare klassalliansen att anta formen av en mer eller mindre våldsam revolutionär brytning. Även om ämnet inte kan utredas här, kan de flesta borgerliga revolutioners spännande komplexitet förmodligen tillskrivas det faktum, att den feodala aristokratin inte härskat ensam före revolutionen. I de flesta länder tycks den ha bildat och lett en allians med borgarklassen (eller en fraktion av denna) — med en feodal statsapparat jämte alltmer kapitalistiska produktionsförhållanden. Revolutionen utbröt så genom att aristokratin hegemoni hotades av den uppstigande borgarklassen (eller fraktioner av denna, kanske tidigare inte allierade inbördes eller som nyligen förenats med underordnade fraktioner av aristokratin). På något sådant sätt kan man kanske vinna en teoretisk förståelse av karaktären hos det stuartska Storbritannien och av de motstridiga krafterna i inbördeskriget — ett krig som av sin främste historiker empiriskt betecknats som gällande 'landet mot hovet'.⁴⁸ Nytt ljus kan även kastas över de icke-borgerliga folkkrafternas stora roll i de borgerliga revolutionerna,

⁴⁸ C Hill, *The Century of Revolution, 1603-1714*, Edinburgh 1961, s 102.

och många andra företeelser.

Statsapparaten präglas nu av bestämda klassförhållanden. Om en klass ekonomiska bas förvittrar och faller samman, och den inte får en ny, solid grund, måste dess inverkan på statsapparaten utvecklas på motsvarande sätt, fast med viss fördröjning. Denna process är mer än väl känd från historien om övergången från feodalism till kapitalism. Förskjutningen mellan statsapparaten och de dominerande produktionsförhållandena är dock fråga om mer än en eftersläpning. De bådas samexistens inbegriper olika former av ömsesidig penetration och permutation av klasser och produktionssätt. Det finns dock i ett givet samhälle bara en enda stat. Det är visserligen sant att denna är sammansatt av ett antal skilda apparater, vilka hänger samman på ett sätt som tenderar att överensstämma med samhällsformationens trasslighet. Men utom i tider av tillspetsad politisk kris bildar dessa apparater ett system som är enhetligare än det som alstras av de cirkulationsprocesser vilka knyter ihop olika produktions-sätt. Samtidigt som de i grunden bestäms av samhällets klassförhållanden tenderar statsapparaterna — i egenskap av dessa förhållandens materialiserade utfällning — att manifesteras extra fast.

Diskontinuiteten mellan statsapparatus specifika, enhetliga materialitet och det sammansatta mönstret av klasser och produktionssätt som flyter in i varandra utgör ett annat grundläggande skäl till att statsmakt inte är något överflödigt begrepp. Det är mycken viktig kunskap som aldrig skulle produceras om vi nöjde oss med att säga, att den klass vars dominanssätt manifesteras i statsapparatus organisation är den som innehar statsmakten och utgör härskande klass. Den situation, där en stat befrämjar ett produktionssätt samtidigt som den behåller en statsapparat genomsyrad av ett annat produktionssätts härskande klass, förser oss alltså med värdefulla insikter i relationerna mellan klass, stat och makt, samt med en viktig nyckel till samhällets och dess klassförhållandens fortsatta utveckling.

Definitioner och procedurer

Med dessa överväganden i minne kan vi nu lägga fram följande definitioner och grundläggande analysprocedurer. Vår avsikt är inte att här bestämma klasskaraktären hos den eller den regimen utan mer att peka på de avgörande frågor som berörs. Statsinterventionens effekter måste undersökas vad gäller två åtskilda, relevanta typer av produktionsförhållande, statsapparat och ideologisk struktur. En enda klass kan vara härskande klass i fallen 1-11 (schemat/tabellen "Statsmaktens klasskaraktär" ovan), men den härskar inte nödvändigtvis ensam, inte ens i fall 1. Ett exempel på fall 11 är kanske den första peronistregimen i Argentina. I sin organisering och mobilisering av arbetarklassen och drastiska omfördelningspolitik, kan den i stort sett sägas ha agerat mot både den kapitalistiska staten och de kapitalistiska produktionsförhållandena, men samtidigt bröt den inte med någondera och erbjöd inget socialistiskt alternativ.⁴⁹ Detta visade sig naturligtvis mycket snabbt vara en ohållbar position, och när den härskande klassen åter hävdade sig gick Perón i landsflykt. Om man tar ett annat exempel är det uppenbart att Meijitidens Japan befordrade såväl en kapitalistisk stat som kapitalistiska produktionsförhållanden. Den bibehöll emellertid även viktiga drag från en feodal kejsarstat, adelsgoods och ett feodalt klientsystem inom både industriella och agrara produktionsförhållanden. Denna kombination tyder på att en klassallians innehade makten.⁵⁰

⁴⁹ De okvalificerade arbetarnas reallön steg mellan 1946 och 1948 med fyrtio procent, en siffra som inte beaktar de många sociala förmånerna. Se P Waldmann, *Der Peronismus 1943-1955*, Hamburg 1974, s 202. I och med 1950 års ekonomiska kris gick Perón åt höger.

⁵⁰ Under imperialistiskt hot utifrån kom en fraktion av feodal-klassen att utveckla en inhemsk industriell borgarklass och en ny stat. För den politiska historien om denna fascinerande revolution se bl a W Beasley, *The Meiji Restoration*, Stanford 1972. Den missvisande termen 'restauration' kommer av att man återgav den sittande kejsaren (Meiji) den kejserliga makt som urholkats av de hög-aristokratiska shogunerna.

För att man ska kunna fastslå statsmaktens karaktär och finna den härskande klassen är det nödvändigt att studera effekterna på *flera* klassers ekonomiska, politiska och ideologiska ställning och inte bara på en endas. För att det ovan presenterade schemat ska kunna göra reda för samhällsformationers sammansatthet bör det normalt appliceras åtminstone *två* gånger. Detta väcker den intrikata frågan om vilken vikt man bör tillmäta effekterna på olika klasser och en viss regims olika politiska lösningar. Perón gick exempelvis inte bara mot borgarklassens positioner, utan han befrämjade dem samtidigt — tydligen mest det medelstora, för hemmamarknaden producerande inhemska kapitalets. Inga allmänna procedurregler kan här tjäna som ersättning för historikerns instrument och färdigheter eller den politiska kaderns intuitiva praktik. Vi kommer nedan att beröra vissa strategiska aspekter som måste ägnas särskild uppmärksamhet.

Det bör även noteras att frågan om statsmakten och den härskande klassen måste fokuseras på den statliga politikens innehåll och verkningar. Det vore inte korrekt att enbart jämföra positionerna för olika klasser före och efter en given tidsperiod, till exempel en viss politisk regims fall. Dessa positioner kan nämligen ha förändrats som följd av omvandlingar i statsmaktens parametrar, produktivkrafternas sammansättning, det internationella sammanhangets karaktär osv.

Analysen måste å andra sidan ta med i beräkningen två eller flera klassers eller produktions-sätts föregående relativa positioner, och undersöka statsinterventionens effekter på deras under- och överordningsrelationer. Befrämjandet av ett visst produktionssätt — till exempel den enkla varuproduktionen i ett kapitalistiskt samhälle — behöver i praktiken inte förändra dess underordnade ställning inom samhällsformationen. Omvänt behöver en politik som går emot den högre aristokratin eller monopolkapitalet inte direkt undergräva deras överordnade ställning på kortare eller ens medellång tid.

I den analytiska ordningens intresse ska vi nu försöka föra in statsinterventionernas mångfald av tänkbara kombinationer inom vissa avgränsande ramar eller definitionströsklar. Enbart av definitionsskäl kommer verkningarna på ideologin att behandlas som möjliga att sammanföra med effekterna på ekonomin och statsapparaten, även om detta tillvägagångssätt naturligtvis inte får överföras till en analys av ett visst klassväldes faktiska dynamik. Eftersom vi i detta avsnitt enbart är sysselsatta med att fastställa statsmaktens klasskaraktär och lokalisera den härskande klassen, inte att bestämma hur denna härskar, kommer vi att använda termen klasser enbart i fråga om de härskande klasserna inom olika produktionssätt — de utsugande klasserna i produktionssätt som bygger på utsugning.

En enda, härskande klass (eller klassfraktion) står för system av statsintervention, från sådana där staten befrämjar eller vidmakthåller positionerna för en enda klass, över dem där en viss klass har dominerande ställning åtminstone inom statsapparaten och till dem, där staten går emot en dominerande klass positioner utan att befrämja någon annans och utan att upprätthålla positionerna för en annan ekonomiskt dominerande klass (om någon sådan existerar). Skalan sträcker sig från att en härskande klass befinner sig på maktens högsta tinnar till det stadium där den ännu har monopol på makten men tvingas till reträtter och eftergifter.

Klassalliansernas räckvidd sträcker sig från det okomplicerade fallet där två eller flera klassers positioner befrämjas av staten till det fall, där staten inom högst en sfär agerar mot positionerna för en klass som är dominerande inom åtminstone en annan — på samma gång som den *både* upprätthåller åtminstone en av ifrågavarande klass dominerande positioner och befrämjar positionerna för en eller flera klasser. Det blotta upprätthållandet av en klass icke-dominerande positioner — som fallet med småbourgeoisin i de kapitalistiska samhällena — bör alltså inte tolkas som bevis på att den ingår i en härskande allians.

En klassallians bör alltså skiljas dels från relationer av politiskt och ideologiskt stöd mellan två eller flera klasser (det vill säga det läge där en eller flera klasser bara stöder eller fogar sig

i en annans dominans) och från eftergifter inom en given ekonomisk och politisk struktur (till exempel en minskning av arbetsdagen och ett införande av sociala förmåner under kapitalismen). Klassallians föreligger endast när verkningarna berör *typen* av produktionsförhållanden, statsapparat och ideologiskt system. 'Allians' används här som ett analytiskt begrepp, vilket inte får personaliseras genom att likställas med uttryckliga avtal. Det står dock ändå för ett verkligt band mellan klasser och inte blott en relation av samexistens. Bandet kommer till uttryck i det faktum att två eller flera klassers positioner på en och samma gång aktivt gynnas och skyddas av staten.

Poulantzas' begrepp 'maktblock' — vilket hänför sig till en företeelse som skiljer sig från härskande klassallians — tycks vara till föga hjälp. Poulantzas härleder begreppet från Marx' analys i *18 brumaire* av den maktkonstellation som framgick ur den franska februarirevolutionen. Men vad Marx diskuterade var det gemensamma styret av olika fraktioner ur en enda klass, nämligen borgarklassen.⁵¹ I synnerhet när 'maktblocket' enbart omfattar två eller fler fraktioner av samma klass tycks begreppet vara obehövligt, och i värsta fall kan det förvirra och krångla till. Det pekar emellertid på ett viktigt drag som de härskande klasserna har gemensamt med de behärskade, nämligen det faktum att de inte är några homogena monoliter.

Med termen *klassfraktioner* betecknar vi enbart sådana uppdelningar av en klass som har sitt upphov i de åtskilda positioner som vissa delar intar i produktionsförhållandena. Exempel på sådana skikt utgör högaristokratin och lågadeln inom den feodala hierarkin, sektioner av kapitalet som åtskiljs med avseende på koncentrationsnivå (stor- eller monopolkapital kontra små- eller konkurrenskapital), skikt som utvisar olika grad av beroende gentemot imperialistiskt monopolkapital (comprador- respektive nationell bourgeoisie), olika positioner i kapitalets kretslopp (handels-, industri-, finans-). En viss klassfraktions välde kan fastställas genom att man specificerar dess position gentemot produktionsförhållandena och statsapparaten. Exempelvis tenderar monopolkapitalets statsapparat att ha en direktörsteknokratisk karaktär, som står i påtaglig kontrast till konkurrenskapitalets parlamentariskt byråkratiska.

Klassallianser och den härskande klassens klyvning reser frågan om hegemoni eller ledning. Hegemoni utvecklades som marxistiskt begrepp inom det senare 1800-talets ryska arbetarrörelse, där det hänförde sig till den strategiska rollen för arbetarklassens ledning bland de klasser som förenades i den borgerliga revolutionen mot den feodala tsaristiska staten. I västvärlden har begreppet sedan fått spridning genom Antonio Gramscis viktiga och inträngande arbete. Gramsci har såväl utvecklat som radikalt utvidgat begreppet, och använt det till att beteckna inte blott ledningen inom en allians utan även en klass 'ledning' över en annan i ett antagonistiskt förhållande, till exempel den borgerliga hegemonin över proletariatet efter feodalismens upphörande.⁵²

Eftersom dessa båda typer av icke tvångsmässig ledning är vitt skilda bör de inte betecknas med samma begrepp. I en allians gäller det ledningen i ett lag som förenas av en gemensam uppgift, medan det i ett antagonistiskt förhållande innebär en utsugares herravälde över en annan klass. Vi kommer därför enbart att använda termen hegemoni för att beteckna *ledning av en klassallians*.⁵³

Gramsci har utförligt om än fragmentariskt utvecklat den hegemoniska ledningens högst komplicerade modaliteter. Endast en sak behöver här betonas. Varken i den ryska traditionen eller i Gramscis skrifter innebär hegemoni i första hand ideologisk överhöghet. Det är framför allt ett politiskt begrepp, som i det förra fallet hänför sig till den antitsaristiska revolutionens

⁵¹ På grund av de kapitalistiska relationernas utveckling inom jordbruksproduktionen, betraktades godsägarna av Marx uttryckligen som en fraktion av borgarklassen. Se *Louis Bonapartes 18 Brumaire*, Stockholm 1946, s 146.

⁵² Se P. Anderson, 'The Antinomies of Antonio Gramsci', *New Left Review* nr 100, (nov 1976-jan 1977), s 15 ff.

⁵³ Poulantzas gör också denna inskränkning i sin tillämpning av hegemonibegreppet på de interna förhållandena inom 'maktblocket'. Se *Politisk makt och sociala klasser*.

och den eftertsaristiska statens politiska form, och i det senare fallet till den västkapitalistiska staten — till den typ av ledning som borgarklassen utövar för upprättandet och vidmakthållandet av sitt välde, och den som proletariatet använder i sin strategi för att störta kapitalistklassen.⁵⁴ Allians implicerar med nödvändighet en relation av ideologisk ledning och konsensus snarare än av tvång. En ideologisk ledning av en heterogen allians inbegriper dessutom att man i ett allomfattande perspektiv uppmärksammar kraven och behoven för alla som ingår i den. De andra alliansparternas behov får inte reduceras till utan måste relateras till den ledande fraktionens, om än som underordnad del. Plechanov, Axelrod och Lenin betonade alla liksom Gramsci denna uppgift för ett hegemoniskt proletariat. Men samtidigt som hegemoni inte bör användas för att beteckna en strukturell aspekt av staten — vilket inbegriper andra relationer än klassledningens — måste hegemonins utövning manifesteras i statens form. En viss klass eller fraktions hegemoni innebär nämligen att den kommer att få eller redan har dominans i statsapparaten som del av en klassallians, att den antingen sitter vid makten eller kämpar om den.

I detta sammanhang bör vi nämna ett specifikt problem som rests av de aktuella tankarna om den statsmonopolistiska kapitalismen och den debatt som de stimulerat. Härskar monopolkapitalet ensamt i de utvecklade kapitalistiska länderna, eller är det i stället dominerande fraktion inom hela borgarklassens makt? Även här tänker vi enbart försöka utveckla de exaktare frågeställningar som måste besvaras vid varje vetenskaplig lösning av problemet. På den kapitalistiska produktionens nuvarande stadium intar det stora monopolkapitalet en naturligt dominerande ställning genom att kapitalkoncentrationen nått så långt. Det ligger i själva begreppet att en stat som i dag befrämjar eller vidmakthåller kapitalistiska produktionsförhållanden väsentligen befrämjar eller vidmakthåller monopolkapitalets dominans.

Emellertid är fraktioner av en enda klass naturligt nog närmare sammanknutna med varandra än klasser som tillhör olika produktionssätt. Det förefaller därför rimligt att hävda, att en av dessa fraktioner ensam kan utöva makten enbart om två ytterligare betingelser är uppfyllda, nämligen att klassfraktionerna står i ett konfliktartat förhållande till varandra och att staten systematiskt ingriper till den enas förmån. Det är en empirisk fråga som inte här kan besvaras i vilken utsträckning som den rådande relationen mellan monopol- och konkurrenskapital kännetecknas av konflikter. Man bör inte desto mindre noga skilja mellan två möjligheter, nämligen att det existerar en allvarlig konflikt mellan dem i den meningen att fördelar för den ena innebär nackdelar för den andra, eller en relation i vilken deras positioner visserligen inte direkt kolliderar men ändå är så oberoende av varandra, att en strategi som riktas mot monopolkapitalet kan innefatta upprätthållandet av konkurrenskapitalets positioner. Den senare varianten tycks vara sannolikare än den förra, även om det i vilket fall som helst är tydligt att det även råder ett antagonistiskt förhållande mellan konkurrensbourgeoisin och arbetarklassen.

Nu kan konflikter inom borgarklassen ha antingen ekonomiska eller politiska rötter, bygga på mönster i kapitalets cirkulation eller statliga interventioner. (I det senare fallet omvandlar staten icke konfliktartade ekonomiska skillnader till konflikter om diskriminerande behandling.) Vilken grunden för denna antagonism än är, så innebär ett exklusivt utövande av statsmakten från monopolkapitalets sida att staten systematiskt går emot det icke-monopolistiska kapitalets positioner. Detta skulle kunna innebära diskriminering gentemot det senare ifråga om kreditmöjligheter, beskattning, subsidier, statlig upphandling med mera, restriktioner i fråga om dess tillträde till och inflytande över statsapparaten, upprättandet av en teknokratisk förvaltning med dominerande anknytning till det stora monopolkapitalet, eller att man stänger eller kniper åt de kanaler som småkapitalet använder för att påverka parlamentet och förvaltningen.

⁵⁴ Jfr C Buci-Glucksmann, *Gramsci et l'état*, Paris 1976.

Vi bör emellertid minnas den distinktion vi tidigare gjorde mellan allians och stöd och notera, att ett exklusivt styre från monopolkapitalets sida varken omöjliggör monopolkapitalets vädjan till eller försäkran om stöd från resten av borgarklassen.

Innan vi kan lämna de torra definitionernas och specifikationernas väg för de substantiella problemens mera lockande fält, måste vi även säga ett ord om innebörden av 'befrämja', 'vidmakthålla' och andra begrepp som tillämpats på olika produktionssätt. Vad produktions-sätten beträffar hänvisas läsaren till det textkritiska klargörande som finns i min *Science, Class and Society*, medan man för en utveckling av begreppen feodal, kapitalistisk och socialistisk statsapparat får gå till denna boks föregående uppsats. Utifrån detta kan vi göra några inledande observationer.

Att *befrämja* vissa produktionsförhållanden innebär generellt sett att utsträcka dem — exempelvis att underkasta en fri bondebefolkning feodala plikter, öppna nya fält och arbets-kraftsresurser för kapitalistisk utsugning eller utvidga ekonomins socialistiska sektor. I relation till staten och det ideologiska systemet innefattar detta att man låter de tillämpliga klassspecifika apparaterna expandera. Det bör emellertid även inbegripa en inom en given ram företagen *intensifiering* av en härskande klass exploatering eller dominans av givna produk-tionsförhållanden — till exempel hårdare livegenskap, höjda arrenden och kraftigare dynastiskt-aristokratiskt grepp över statsapparaten, eller ett aktivt gynnande av kapitalacku-mulationen och den kapitalistiska 'fabriksdespotin' samt ökning av det mervärde som utsugs från arbetarna, eller ett stärkande av statens nationalbyråkratiska eller nationalteknokratiska karaktär, eller en höjning av den kollektiva överhögheten och en minskning av arbetarnas individuella underordning inför företagsledare, byråkrater och intellektuella. (Dessa båda aspekter, utsträckning och intensifiering, behöver inte stå i harmoni till varandra utan kan ge uttryck åt motsatta tendenser som omsorgsfullt måste vägas mot varandra. Den stalinska industrialiseringen — med en utvidgning av den kollektiviserade sektorn och en försvagning av arbetarnas ställning — ger ett uppenbart exempel på en sådan disharmoni.)

Att *vidmakthålla* betyder mer än att bara passivt godta det som existerar och försvara det mot hot från de utsugna klasserna. Normalt innebär det framför allt att man sköter systemet, tillhandahåller resurser och klarar kriser — vare sig det rör sig om svält, konjunkturer eller flaskhalsar i planeringen, dynastisk tronföljd, parlamentariska kriser eller arbetarklassens alienation och demobilisering — löser konflikter mellan olika befolkningssektorer och samhällsapparater, samt handhar utrikes relationer.

Att *gå emot* är väsentligen motsatsen till att befrämja. Det innefattar att man lägger restriktioner på ett visst produktionssätt och lättar på utsugningen eller herraväldet från dess dominerande klass. Som sammanhängande politik är det ett uttryck för makt hos en motsatt klass. En härskande klass kan dock även gå emot vissa av sina egna medlemmars positioner för att gynna hela klassens aktuella eller långsiktiga position. Fördenskull kan man exempelvis öppna en sluten adelsklass för nykomlingar, begränsa exploateringen av naturresurser, anställa icke-proletära experter eller hålla lönerna nere för att kunna ackumulera kollektiva produktionsartiklar.

Använder man statsmakten mot den härskande klassens positioner, även om nu denna på lång sikt kan dra nytta av interventionerna, tyder det på att klassen ifråga lider av något slags svag-het. Det är därför nödvändigt att skilja sådana åtgärder inte bara från revolutionära brytningar utan även från politiska åtgärder som direkt gynnar eller vidmakthåller existerande klass-positioner.

Att *bryta* en klass positioner definieras inte i termer av plötslighet och våld utan av det kvalitativa innehållet. I fråga om feodalismen ligger innehållet i att man eliminerar de arrenden och plikter som herrarna kunde utkräva, skapar en fri marknad för jord och arbets-kraft samt raserar den dynastiskt-aristokratiska staten. Kapitalismens kuvande gör slut på den

situation där produktionen bestäms av lönsamheten hos konkurrerande, individuella kapital, av arbetets varukaraktär och den byråkratiskt-teknokratiska statens intervention. I fallet socialismen skulle en kvalitativ förändring innebära en privatisering av produktionsmedlen och ett upphävande av den planerade produktionen för social nytta, samt av arbetarklassens kollektiva underordning. Att bryta en klass positioner innebär direkt eller indirekt att man skapar utrymme för andra klassers framväxt.

Dessa definitioner kan ytterligare specificeras dithän att de även gäller för klassfraktioner.

Vad gör då den härskande klassen när den härskar? Jo, i grund och botten (re)producerar den sitt herraväldes ekonomiska, politiska och ideologiska relationer. Detta välde utövas genom statsmakten, det vill säga genom statens ingripanden och lösningar och deras effekter på den härskande klassens ställning inom produktionens, statsapparaten och det ideologiska systemets relationer. Statens klasskaraktär definieras sålunda genom de effekter som de statliga åtgärderna får på klasspositionerna inom dessa tre områden. Ett klassvälde möjligheter och utvägar bestäms av tendenserna och motsättningarna hos de produktionssätt inom och i relation till vilka det utövas. Nästa avsnitt kommer att behandla denna bestämning. En klass välde utövas dessutom i strid med andra klasser i vissa grundläggande former som vi därefter kommer att granska.

3. Statsmaktens determinanter: staten och samhällets reproduktion

I mycket allmänna termer definieras statsmaktens karaktär av de båda grundläggande processer genom vilka basen bestämmer överbyggnaden — processer som i realiteten är två sidor av samma bestämning.⁵⁵ En av dessa är de samhälleliga produktionssättens systembundna logik, det vill säga de tendenser och motsättningar som varje produktionssätts specifika dynamik ger upphov till. De andra är kampen mellan klasser, definierade utifrån deras ställning i produktionssättet. Dessa båda former av bestämning genom basen förbinds logiskt med varandra i den historiska materialismens grundläggande teori, och om de ideologiskt åtskiljs uppkommer allvarliga avvikelser av 'ekonomistiskt' eller 'politicistiskt' slag. Den förra bestämningen avgör statens och samhällets strukturella sammanhang, och den andra det sätt varpå det aktivt upplevs och kämpas om av de härskande och behärskade klasserna. Detta och följande avsnitt kommer att i tur och ordning behandla de båda bestämningarna.

Strukturellt sett finns det *fyra bestämningsaxlar* för statsmaktens karaktär i ett visst land: 1) ifrågavarande produktions-sätts utvecklingsnivå, 2) det nationella produktionssättets plats inom samma produktionssätts internationella utveckling, 3) den konjunkturella sammanfogningen av alla de produktionssätt som existerar i en given samhällsformation, och 4) samhällsformationens infogning vid en given tidpunkt i ett internationellt system av samhällsformationer. Inom andra internationalen tenderade dessa axlar att återföras på den första, en reduktionistisk återvändsgränd som öppnades först och främst genom Lenins teori och praktik. Lenins bedrift var att han utvecklade det revolutionärt strategiska tänkandet hos den historiska materialismens grundläggare, sedan detta övergetts av den ekonomiska och parlamentariska evolutionismen.⁵⁶

Förmågan hos en viss borgarklass (eller klassfraktion) att inneha statsmakten är sålunda strukturellt bestämd av 1) den nivå som kapitalismen nått i det land där den verkar; 2) den

⁵⁵ Se min *Science, Class and Society*, s 398 ff.

⁵⁶ Lenin kunde emellertid starta från den punkt dit Marx hade nått. Det bästa exemplet på Marx' sammansatta strategiska tänkande är troligen hans brev i egenskap av ledare i första internationalen till Meyer och Vogt om det inbördes sambandet mellan de engelska och irländska revolutionerna. Se Marx/Engels, *Brev i urval*, Stockholm 1972, s 90-93.

centrala eller perifera positionen och det utvecklade eller efterblivna läget hos det kapital den företräder, och den internationella kapitalismens expansion, kris eller kontraktion; 3) det sätt varpå dess relationer till feodalismen och den enkla varuproduktionen samt dess egna, inre klyvningar historiskt sett har utvecklats och för närvarande kommer till uttryck i en viss styrkekonstellation; samt 4) den internationella konjunktur som samhällsformationen står inför — dess speciella styrka och svaghet inom det internationella fältet av harmoniserande eller motstridiga krafter.

Samhällets reproduktion och omvandling utvecklas inom den ram som avgränsas av dessa fyra bestämningsaxlar. En samhällsformations reproduktion följer vanligen den väg som Marx i sina ekonomiska analyser benämnde utvidgad (i motsats till enkel) reproduktion. Samhället vidmakthålles med andra ord vanligen inte exakt som det varit under en föregående period. Det är i stället dess grundläggande struktur och dynamik som bevaras medan de olika positionernas och rollernas antal, storlek och konkreta former varierar, liksom de individer som besätter dem. Strukturens fasta grund definieras teoretiskt genom begreppen produktionsförhållanden, statens och det ideologiska systemets klasskaraktär.

I en grundläggande bemärkelse *betecknar ett samhälles reproduktion dess sätt att fungera som kontinuerlig social process*, i vilken varor produceras, distribueras och konsumeras, lagar och order utfärdas och tillämpas, våld hotas med och ut- övas, föreställningar inpräglas och efterlevs. Reproduktionen har (liksom transformationen) två objekt, nämligen positionerna i en viss samhällsstruktur och de personer som behövs för att fylla dem.⁵⁷ I den kontinuerliga samhällsprocessen hänger de båda aspekterna samman genom ömsesidig reproduktiv betingning. Människor som formats till sociala individer genom (bland andra ideologiska apparater) en viss sorts familj, tenderar att själva bilda samma eller liknande familj och foga in sina barn i den. En given uppsättning produktionsförhållanden bildar en del av det universum i vilket den nya generationen — som inträder genom klassspecifika portar och rör sig utmed klassspecifika banor — måste finna sina materiella utkomstmöjligheter och därigenom reproducera dessa ursprungsförhållanden. På så sätt måste de utsugna leverera merarbete åt sina utsugare, vilka därigenom får resurser att vidmakthålla och fortsätta sin utsugning. Varje statsstruktur tillhandahåller sina särskilda institutionaliserade kanaler, vilka med repressionens verktyg i ryggen begränsar den möjliga politikens fält genom att bestämma vilka frågor, krav och uttrycksformer som är politiskt relevanta. Också de radikala protesterna tvingas lätt att använda kanalerna ifråga, vilket bidrar till reproduktionen av dem.

Det är viktigt att understryka att social reproduktion inte står för någon speciell process av kulturell överföring eller fysiskt våld, utan för själva det sätt varpå samhället som helhet fungerar i en ständigt pågående process. Det bör emellertid också betonas att reproduktionen av ett visst produktionssätt alltid sker inom en konkret samhällsformation, det vill säga i ett historiskt specifikt sammanhang med andra produktionssätt inom ett internationellt system. Normalt inbegriper reproduktionen av ett visst ekonomiskt produktionssätt ett utbyte — tvunget eller fritt, jämlikt eller ojämnt — med *andra* produktionssätt. (Ibland kan regelrätt plundring tjäna som ersättning för handel.) Integrerad med feodalismens reproduktionsprocess var exempelvis godsägarnas förbindelse med marknadshandeln. Vidmakthållandet av den feodala hierarkin av klassförhållanden byggde till avsevärd grad på aristokratins ostentativa konsumtion, ett fenomen som möjliggjordes genom utbytet.

Staten och ekonomin

Ett centrum för samhällsreproduktionen är sambandet mellan staten och ekonomin. Den intensiva och kontroversfyllda debatten om den statsmonopolistiska kapitalismen har kretsat

⁵⁷ Jfr D Bertaux, *Destins personnels et structures de classe*, Paris 1977.

kring detta problem sådant det framstår i det utvecklade kapitalistiska samhället⁵⁸, medan en annan viktig marxistisk diskussion nyligen rört sig kring nationalstatens förhållande till den internationella kapitalismen och de så kallade multinationella företagen.⁵⁹ Inte heller här är det vårt syfte att ge oss direkt in i de komplicerade sakfrågorna, utan att om än högst summariskt bidra till klargörandet av de grundläggande frågeställningarna.

Det är för det första nödvändigt att förstå att staten, även före socialismen och den statsmonopolistiska kapitalismen, alltid varit en väsentlig del av, och inte enbart yttre vakthållare kring, ekonomins reproduktion.

Staten inträder alltid i reproduktionen av produktionsförhållandena genom att förse dessa med en genom våld uppbackad, stabiliserande, rättslig ram. Fördelningen av produktionsmedel regleras genom arvslagar, förläningar och fideikommiss, rättsliga definitioner av vad som utgör giltiga marknadskontrakt samt förordningar om nationalisering och offentligt ägande. Sociala produktionsförhållanden inramas av rättsregler som definierar relationerna mellan godsägare och arrendator, herre och slav, arbetsgivare och anställd, företagsledare och arbetare. Produktionens mål får sitt mönster inte blott genom socialismens plandirektiv utan även genom feodala regleringar av arrendet och kommersiella marknaders legitimitet, samt under kapitalismen genom (exempelvis) tillhandahållandet av bolags- och handelslagar som fastställer företagsledningarnas skyldigheter inför ägare, kunder, kreditgivare och arbetsstyrka. Ett produktionssätts utvidgade reproduktion har också överallt stått i beroende till andra slag av statlig praktik: erövring av ny jord och betvingande av fria bönder, förvärv av nya marknader och råvarukällor samt utsträckning av den socialistiska sfären.

Emellertid varierar statsinterventionens utsträckning och karaktär inom ekonomin allt efter produktionssättets karaktär och utvecklingsnivå. Under feudalismen var kronan vanligen den störste jordägaren och tog sålunda aktiv del i systemets reproduktion som feodaltherrarnas förste bland jämlingar. Staten hade dessutom den viktiga skyldigheten att förse stadsbefolkningen med livsmedel.⁶⁰ (Detta systems sammanbrott i Petrograd krigsvintern 1916-17 var den närmaste orsaken till februarirevolutionen.)

Den kapitalistiska staten lämnade detta senare problem åt marknadskrafter som var föremål för en varierande grad av rättslig reglering. Den skaffade sig i stället ett viktigt ansvar för utvecklingen av produktivkrafterna, särskilt en infrastruktur av transporter och kommunikationer, samt teknisk utbildning och vetenskaplig forskning. I takt med att den gamla, klimatbestämda skördecykeln undanträngdes av konjunkturcykeln, drogs staten in i ett nytt slags krisförvaltning, nämligen interventionen genom penning-, tull- och skattepolitik.

De senaste årtiondena har bevitnat en väldig expansion av statens roll i den utvecklade kapitalismens reproduktion, något som gått så långt att i USA cirka 40 procent och i flera väst-europeiska länder mer än hälften av nationalprodukten passerar genom staten. Det skiljer sig starkt från seklets början, när i USA mindre än en tiondel av nationens rikedomar passerade genom den offentliga sektorn. Det faktum att kapitalismen fortsätter att reproduceras visar dock att *det inom ekonomin inte finns några bestämda 'commanding heights'* (kommandoposter). Trots den borgerliga ängslan för att regeringens beskattning av kapitalackumulationen

⁵⁸ Se t ex de kollektiva arbetena *Der Imperialismus der BRD*, Berlin 1967, och *Le capitalisme monopoliste d'état*, 1-2, Paris 1977; R Gundel m fl, *Zur Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus*, Berlin 1967; Ph Herzog, *Politique économique et planification*, Paris 1971; S L Wygodski, *Der gegenwärtige Kapitalismus*, Köln 1972; M Wirth, *Kapitalismustheorie in der DDR*, Frankfurt am Main 1972; R Ebbinghausen (red), *Monopol und Staat*, Frankfurt am Main 1974; Projekt Klassenanalyse, *Stamokap in der Krise*, Västberlin 1975; och N Poulantzas, *Den moderna kapitalismens klasstruktur*, Stockholm 1977.

⁵⁹ R Murray, 'Internationalization of Capital and the Nation-State', *New Left Review* nr 67 (1971); och B Warren, 'The Internationalization of Capital and the Nation-State: A Comment', *New Left Review* nr 68, samt många andra arbeten.

⁶⁰ Se t ex S Kaplan, Bread, *Politics and Political Economy in the Reign of Louis XV*, Haag 1976.

skulle göra reproduktionen omöjlig, och trots radikala socialdemokratiska förhoppningar (t ex i England) om strategiska nationaliseringar av tungindustri och banker, har kapitalets utvidgade reproduktion de facto inte fått stanna. Reproduktionen är en ständigt pågående process vilken likt en mäktig flod väljer en ny kurs när hinder reses i dess lopp. Erfarenheterna från de omfattande nationaliseringar som sedan kriget skett i Österrike, England, Finland, Frankrike och Italien demonstrerar detta helt klart. Med denna karaktär hos reproduktionen måste en social omvandling för att lyckas också den vara en kontinuerlig process.

Statsinkomsternas väldiga expansion har inte hotat kapitalismens reproduktion därför att det mesta kanaliserats tillbaka till kapitalcirkulationen — inte enbart eller ens huvudsakligen genom statliga inköp och subsidier utan även och framför allt genom överföring till hushållen. Inskränkta som dessa är i de kapitalistiska produktionsförhållandena måste de förbruka sina ökade inkomster på konsumtionsvaror som produceras av kapitalistiska företag.

Bakom statens nuvarande roll för den utvecklade kapitalismens reproduktion ligger ett omfattande komplex av ekonomiska och socio-politiska tendenser. Dessa måste dissekteras med stor omsorg, men låt oss här endast nämna tre av de mest uppenbara. I takt med att såväl produktivkrafternas samhällseliga karaktär som ekonomins inbördes beroende och omfattning antagit växande proportioner, har även staten tagit på sig ett ökat antal funktioner. Den uppträder inte bara som en 'Gesamtkapitalist', *totalcapitalist*, som rättsligt reglerar systemet i dess helhet, handhar inre konflikter och står till tjänst med en gemensam infrastruktur. Den deltar nu även aktivt på arbets-, varu- och kapitalmarknaderna som *superkapitalist*, vilken bidrar till tillgång och efterfrågan på investeringskapital, på av kapitalistiska företag producerade varor och tjänster och på arbetskraft (genom sin sysselsättningspolitik). I alltmer betydande grad ersätter staten det konkurrerande privatkapitalet i produktivkrafternas dynamiska utveckling genom direkt och indirekt finansiering samt organisering av forskning och utveckling. I vissa fall som sexti- och sjuttitalens England har staten övertagit huvudansvaret för skapandet och underhållet av en industriell reservarmé, som del av en hittills tämligen misslyckad ansträngning att pressa ner lönerna och höja industrins internationella konkurrensförmåga. Staten som superkapitalist — som huvudaktör på den kapitalistiska marknaden — är emellertid inte något helt nytt fenomen. Den japanska staten intog i stort sett denna roll i den nationella kapitalismens utveckling under det senare 1800-talets och det tidigare 1900-talets världskonjunktur.⁶¹

I egenskap av översubjekt uppträder staten som den ende kapitalisten med tillräckliga resurser att ta itu med många av de problem som i väldig skala ställs av den avancerade teknologins industrier. Men dess betydelse slutar inte därmed. Från det kapitalistiska bolagets utgångspunkt omvandlas nationalstaten och dess lokala enheter i växande grad till ett objekt för marknadsberäkningar, och är inte längre enbart ett territorium som ska tryggas som lönsam bas eller penetrationsområde. De system för företagsledning och kommunikation som utvecklats inom storföretagen gör det möjligt för dessa att behandla politiskt-territoriella enheter som kalkylerbara alternativ när det gäller olika slag av företagsintegrerad produktion och administration. Det nya och viktiga hos de 'mågnationella' företagen tycks därför ligga i deras förmåga att binda samman produktionsenheter som ligger kringströdda i ett antal länder till en enda produktionsprocess, och därigenom dra nytta av en kalkylerad geografisk rörlighet. Blotta tillvaron av en spritt lokaliserad och mågnationell sfär för företagsaktivitet är däremot en gammal företeelse i den imperialistiska expansionen. Den privata företagsledningen har även visat en avsevärd förmåga att anpassa sig till produktivkrafternas förändrade karaktär.

För det tredje bör formen för statsutgifternas expansion varna oss för lättvindiga funktionalistiska tolkningar av relationen mellan stat och monopolkapital, och därmed för ett försummande av klasskampens dialektik. Ty även om sådana utgifter ingriper i kapitalets reproduktion, har storkapitalet för att uttrycka det milt aldrig varit några entusiastiska

⁶¹ A Maddison, *Economic Growth in Japan and the USSR*, London 1969, kap 2.

förespråkare av social välfärd. Inte desto mindre är det detta slags utgifter som ökat snabbast, under senare år även i Förenta staterna.⁶²

USAs offentliga utgifter (federala, delstatliga och lokala) i procent av bruttonationalprodukten

År	Totalt	<i>Sociala utgifter och försäkringar, sjukvård (exklusive krigsveteraners förmåner)</i>	<i>Utbildning</i>	<i>Militär och polis</i>
1902	7	0,4	1,1	0,9
1922	13	0,8	2,3	1,4
1932	21	2,0	4,0	1,8
1940	20 ^a	3,0	2,8	1,9
1950	25	4,4	3,4	4,6
1957	28	4,3	3,4	9,2
1974	38	12,0	8,2	5,8 ^b

Källa: Beräkningar utifrån *The Statistical History of the United States* (Stanford, Conn. 1965), Series F1-5, Y412-445 (L902-957), och *United Nations Statistical Yearbook 1975* (New York 1976), tabellerna 195 och 201 (1974).

a. Det faktum att de offentliga utgifterna föll under New Deal förklaras av deras relativa orörlighet under den djupaste depressionen, när den sammanlagda produktionen sjönk. 1940 års siffra på 20 % bör jämföras med 1927 års på 12 %.

b. Exklusive delstatliga och lokala utgifter.

Karaktären av de offentliga utgifternas tillväxt liksom anammandet av en keynesiansk sysselsättningspolitik måste förstås som effekter av arbetarklassens och arbetarrörelsens styrka. Denna tredje sida av statens utvidgade roll låg visserligen i de arbetande klassernas uttryckliga krav, men överensstämmer vare sig med kapitalackumulationens logik eller affärsvärldens uttryckta ideologi. Den faktiska historiska dialektik som ligger bakom den är fortfarande rätt dunkel.⁶³ Problemet belyses av fallet med Förenta staterna, där det våldsamma trettioåret och New Deals resultat framstår som högst blygsamma jämfört med sextio- och sjuttitalens flödande utgifter.

Reproduktionssambandet mellan staten och ekonomin handlar om ömsesidig påverkan. Den ekonomiska basen bestämmer den politiska överbyggnaden genom att inträda i statsmaktens och statsapparaten reproduktion. Vi såg i uppsatsen om statsapparaten på vilket sätt den ekonomiska arbetsdelningen bestämmer mönstret för statens organisation. Den formar statsmaktens karaktär bland annat genom att tillhandahålla de grundläggande parametrarna för statens agerande och strukturera befolkningen i klasser. Innan vi närmare går in på klassväldets modaliteter ska vi för ögonblicket emellertid inskränka oss till en antydning om hur ekonomin ingriper i statsmaktens reproduktion.

Statsmakten utövas på ett fält som är sammansatt av två institutionaliserade relationer. Staten *representerar* klassamhället, framför allt den härskande klassen, och den *förmedlar* sociala relationer mellan härskare och behärskade. Att reproducera statsmakten för en viss klass (fraktion eller allians) är att reproducera dess representation i statsledningen och förmedlingen av dess överhöghet i förhållande till andra klasser. Representation och förmedling är specifika institutionella mönster som vanligen inte kan återföras på produktionsförhållandena. Ingen

⁶² Jfr de siffror för Storbritannien som presenteras av I Gough i 'State Expenditure in Advanced Capitalism', *New Left Review* nr 92 (1975), s 60.

⁶³ Den marxistiske ekonomiske historikern Bo Gustafsson leder ett stort forskningsprojekt om den offentliga sektorns expansion. En till sin karaktär huvudsakligen deskriptiv interimrapport har redan publicerats: Bo Gustafsson (red), *Den offentliga sektorns expansion*, Uppsala 1977.

politisk form, vare sig det är fråga om ett ständersystem där även prästerskap, borgare och ibland även bönder är representerade, eller en absolutistisk monarki, parlamentarism, militär- och fascistdiktatur eller partiregering, kan på något enkelt sätt återföras på feodala, kapitalistiska eller socialistiska produktionsförhållanden. Ja, definitionsmässigt innebär statlig förmedling av sociala relationer fogandet av en ny beståndsdel till det ekonomiska produktionssättets klassrelationer.

Emellertid ingriper produktionsförhållandena och produktivkrafterna i de specifikt politiska representations- och förmedlingsprocessernas sätt att fungera, och (åter)skapar eller undergräver en viss klass' politiska välde. Exempelvis har det allmänna, grundläggande skälet till att en parlamentarisk eller presidentstyrd demokrati, tvärtemot både klassiska socialdemokraters och liberalers förväntningar, kunnat reproducera den lilla borgarklassen varit att den politiska representationens sfär inte är oberoende av de ekonomiskt bestämda samhällsförhållandena. Det sätt på vilket de arbetande klasserna röstar, organiserar, skaffar sina ledare och ställer krav påverkas på avgörande sätt av deras undergivenhet och underkastelse för borgarklassen i arbete och vardagsliv. (Denna underkastelse under bourgeoisins rikedom, expertis och arbetsgivarkontroll tycks vara en långt viktigare bestämning än varufetischismen.)

Den borgerliga staten förmedlar vanligen mellan härskande och behärskade klasser på formellt universella (dvs inte öppet klassspecifika) villkor. Detta yttre kommer klart till uttryck i mottot: 'Likheter inför lagen.' Men eftersom förmedlingen äger rum inom en väv av produktionsförhållanden, tjänar denna formellt generella intervention till att reproducera makten hos en särskild klass. Det kan räcka med två illustrationer till detta. Det är under en strejk bara den ena sidan som finner det nödvändigt att 'störa lag och ordning' med massmöten och strejkvakter. Och när man verkställer program för ekonomiskt uppbygge eller modernisering är det storkapitalet och storbönderna som ligger bäst till för att dra nytta av dem.

I uttalad form är allt detta uppenbart intill det banalas gräns. Men mycket ofta bortser man från statens och ekonomins ömsesidiga reproduktion till förmån för ett ensidigt perspektiv, där det enda synliga objektet är antingen statens roll i kapitalackumulationen eller de makt-konstellationer som framträder på och bakom den politiska scenen.

En sista anmärkning, som klart insågs redan av Lenin, ska göras i diskussionen av det inbördes reproduktionssambandet mellan staten och ekonomin. Från politisk utgångspunkt måste den sociala reproduktionen (och revolutionen) alltid fullbordas och säkras genom en ändlös rad av konkreta situationer. Staten intervenerar inte i allmänna processer och kriser utan i det eller det ögonblicket, den eller den krisen. Produktionsförhållandena och produktivkrafterna med alla deras säregenheter genomsyrar varje moment av representationen och förmedlingen. — Politiken som vetenskap måste förstå de ögonblickliga besluten hos politiken som konst. Lenins ledning av den segerrika oktoberrevolutionen gav ett praktiskt bevis för den revolutionära politikens konjunkturbestämda karaktär. Vi kommer nu att se att även en lyckad reproduktionspolitik bygger på detta.

De tre sätten för ideologisk interpellation

En annan viktig och förklaringskrävande aspekt av den sociala reproduktionen är förhållandet mellan statsmakten och den ideologiska reproduktionen. Den vanliga koncentrationen på ett visst styrelseskicks legitimering hos de behärskade massorna, en problematik som till stor del härrör från de weberska och frankfurtska traditionerna, förefaller vara allvarligt malplacerad och bör överges en gång för alla. Denna betoning av legitimitetens produktion och upprätthållande härstammar från ett ohållbart rationalistiskt antagande, att de behärskade avhåller sig från att göra uppror enbart eller huvudsakligen därför att de betraktar sina härskares välde som berättigat. Även bortsett från ekonomiskt och politiskt tryck finns det i själva verket ett antal andra orsaker till att människor inte gör uppror. De kan vara allmänt okunniga om och

ointresserade av den styrelseform som de är underkastade. De är kanske inte medvetna om några alternativa former av social organisation, och även om de så vore, kan de känna sig maktlösa när det gäller att påverka sakernas rådande tillstånd. Denna brist på kunskap, intresse eller självtillit är emellertid inte något utan vidare givet, något psykologiskt karaktärsdrag hos individer och grupper. Det alstras genom bestämda sociala processer och utgör en del av den samhälleliga reproduktionens allmänna process.⁶⁴

Ideologin verkar genom att forma personligheten: den *underkastar* de nyfödda människo-djurens libido en specifik samhällsordning och *kvalificerar* dem för de skilda roller som de kommer att spela i samhället. I denna process av underkastelse och kvalificering interPELLerar all ideologi, både revolutionär och konservativ, proletär likaväl som feodal eller borgerlig, individerna på i grunden tre olika sätt.⁶⁵

1. Det ideologiska formandet talar om för individerna *vad som existerar*, vilka de är, hur världen ser ut, i vilket förhållande de står till denna värld. På detta vis tilldelas människorna olika slag och mängder av identitet, tillit och vardagsvetande. Synligheten i olika levnadssätt och -standard, det faktiska sambandet mellan prestation och belöning samt utsugningens och maktens existens, utbredning och karaktär struktureras alla på ett klassspecifikt sätt genom det ideologiska formandet.

2. Ideologin talar om *vad som är möjligt*, tillhandahåller olika typer och mängder av självförtroende och ambition samt olika aspirationsnivåer.

3. Ideologin talar om *vad som är rätt* och fel, bra och dåligt, och bestämmer därigenom inte bara föreställningar om maktens legitimitet utan även arbetsmoral, inställning till fritid samt åsikter om mellanpersonliga relationer från kamratskap till sexuell kärlek.

All ideologi innehåller dessa tre interpellationsformer, men någon av dem kan ges större tonvikt i en ideologisk debatt eller spela en mer eller mindre viktig roll i den samhälleliga reproduktionsprocessen. Till exempel engagerade sig i mitten på 1930-talet det svenska monopolkapitalets ledande kretsar i en lång och intensiv diskussion om var de skulle lägga betoningen i sitt förhållande till den socialdemokratiska regeringen. De 'fem stora' inom

⁶⁴ Jfr den distinktion mellan pragmatiskt och normativt accepterande som görs av Michael Mann i 'The Social Cohesion of Liberal Democracy', *American Sociological Review*, årgång 35 (1970), s 422-39. En allt uteslutande upptagenhet med legitimering hänger ofta samman med den normativa föreställningen att varje form av herravälde bör grundas på ett verkligt, medvetet och därmed legitimerande samtycke från de styrdas sida. Se t ex J Habermas, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Frankfurt am Main 1972, särskilt s 162 ff. Detta är emellertid en annan fråga. Intressant nog accepterar både Habermas och Offe Max Webers idealtyp av konkurrenskapitalismen. I det att de kontrasterar den mot den moderna kapitalismen, hävdar de att statsinterventionens enorma ökning nödvändiggjort en högre grad av ideologisk legitimering. (Habermas, a a, kap 2; Offe, a a, s 27-63). Detta synsätt löper risk att maskera den viktiga roll som under konkurrenskapitalismens skede spelades av sådana ideologiska fenomen som deklarationen om de mänskliga rättigheterna, den borgerliga nationalismens uppgång samt omfattandet av mäktiga religionsåskådningar, både etablerade och frikyrkliga. Det fördunklar även de ekonomiska och politiska kris- och revolutionsmekanismerna under vår egen tid — en tid som bevitnat hur den ekonomiska grunden för Storbritanniens ställning som ledande kapitalistisk makt brutits ned, hur USAs överhöghet åtminstone skakats och hur det borgerliga väldet i Frankrike och Italien befinner sig i politiskt-ekonomisk kris.

⁶⁵ Jfr L Althusser, 'Ideologi och ideologiska statsapparater (Noter för en undersökning)', i hans *Filosofi från proletär klasståndpunkt*, Cavefors 1976. Av icke övertygande skäl talar Althusser om ideologiska statsapparater och utplånar så statens säregenhet i förhållande till det övriga samhället, vilken i den historiska materialismens teori alltid ansetts som ett utmärkande drag hos staten. Det är just på grund av samhällets klyvning i en separat statsorganism och andra samhällsinstitutioner som staten hänger samman med samhällets klassindelning. En annan svaghet i Althusser's viktiga bidrag är att han formar sin framställning av de ideologiska interpellationerna uteslutande efter en konservativ härskarideologi. Även revolutionära klasser drivs av ideologiska interpellationer.

Alain Badiou och Francois Balmès lilla bok *De l'idéologie*, Paris 1976, utgör — trots författarnas sekteristiska maoistiska vänsterism — ett annat betydelsefullt bidrag till den knapphändiga marxistiska litteraturen om ideologin.

verkstadsindustrin ville finansiera en aggressiv propagandakampanj på temat att 'fri företagsamhet' (dvs kapitalismen) var riktig, medan ledarna för arbetsgivareföreningen och industriförbundet menade att det nya läget krävde en offensiv om vad som var möjligt — det vill säga en presentation av skenbart 'neutral' och 'faktainriktad' information om ekonomins behov och vilka åtgärder som kunde eller inte förmådde att tillfredsställa dem — inte så mycket proklamationer om den fria företagsamhetens välsignelser. Den andra, 'objektivare' linjen genomfördes och visade sig vara enastående framgångsrik. Ty när regeringen under den korta vågen av radikaliserings efter kriget beslöt att utreda möjligheterna för statlig planering och kanske även nationalisering av ett antal industrigrenar, utsågs medlemmarna i respektive kommittéer bland industriförbundets experter, vilka naturligtvis korn fram till slutsatsen att inget borde göras.⁶⁶

Reproduktionens mekanik

Vi sysselsätter oss här inte med reproduktionens processer och problem i sig utan med det sätt varpå de bestäms. Vad är det då som vidmakthåller den sociala reproduktionen inför sociala kriser och hot? Det finns både bland marxister och icke-marxister en utbredd tradition som besvarar frågan genom att tala om tvång och/eller samtycke. Detta är emellertid ett inadekvat sätt att nalkas problemet. Bakom 'samtycket' döljs former med avgjort olika utseende, medan termen tvång är antingen för odifferentierad eller exklusiv.

Den samhälleliga reproduktionsprocessen är en helhet av ekonomiska, politiska och ideologiska processer. Var och en av dessa innehåller sanktioner som frigörs om och när processen tycks gå ur kurs. Vi kan kalla dessa sanktioner för *reproduktionsmekanismer*. I klassamhällen verkar de i och genom klasskampen. Omvänt utkämpas klasskampen respektive utövas och vidmakthålles den härskande klassens välde i och genom dessa reproduktionsmekanismer. Vi kan kalla dem *ekonomiskt tvång, våld och ideologisk utstötning*. De fungerar alla inom ramen för våra ovan presenterade fyra reproduktionsaxlar.

Det ekonomiska tvånget verkar på ett antal nivåer, genom hotande eller faktisk ruin, konkurs, tvång att flytta, arbetslöshet, fattigdom eller regelrätt svält. Produktivkrafternas utveckling gör vissa produktionsförhållanden omöjliga eller konkurrensodugliga. Kapitalkoncentrationen inskränker till exempel på småkapitalets och den enkla varuproduktionens utrymme. Den internationella högkonjunkturen efter kriget har varit det borgerliga väldets viktigaste stöttepelare i de utvecklade kapitalistiska länderna, medan, bland andra, den italienska borgarklassens aktuella svaghet påverkas av det tvång som slutet på denna konjunktur medför.

Den ekonomiska nödvändigheten tvingade de ryska bolsjevikerna att på 1920-talet reproducera kapitalismen och den enkla varuproduktionen. Olika slags internationella ekonomiska bojkotter som villkor för välbehövliga lån har varit ett viktigt, om än sällan avgörande element i kapitalismens reproduktion, från Morgans telegram till Ramsay MacDonald 1931, vilket klöv labourpartiet⁶⁷, över den monetära kris som fick Blums folkfrontsregering på fall⁶⁸ till amerikanernas vägran att ge kredit åt Unidad Popular i Chile. De existerande produktionsförhållandena sätter även gränser för det sätt på vilket produktionen kan organiseras inom ett visst ekonomiskt företag, och de bestämmer i stor utsträckning var och hur också den mest revolutionära bonde eller arbetare kan försörja sig.

Brukandet av eller hotet om fysiskt våld kan på samma vis sättas in på flera olika nivåer, från

⁶⁶ S Söderpalm, *Direktörsklubben*, Stockholm 1976.

⁶⁷ R Miliband, *Parliamentary Socialism*, London 1961, s 178; och R Skidelsky, *Politicians and the Slump*, Harmondsworth 1970, s 420.

⁶⁸ N Greene, *Crisis and Decline. The French Socialist Party in the Popular Front Era*, Ithaka 1969, s 102-3. Den direkta orsaken till den vänstersocialistiska Hornsrunderingens fall i Norge 1928 var även den ett hot om kapitalflykt. Se vidare nedan.

att man klår upp strejkvakter och fackliga organisatörer till utländsk militärinvasion, och från fängslandet av 'agitatorer' till förintelseläger och terrorbombning. Våldet verkar i historien som både barnmorska och abortör. Men både våldsmedlen och deras effektivitet inramas av de fyra strukturella bestämningsaxlarna. Ett produktionssätt är samtidigt ett förstörelse- och försvarssätt. Inget icke-socialistiskt samhälle kunde sålunda ha stått emot USAs invasion i Vietnam. Vietnamkrigets resultat avgjordes dessutom genom den utvecklingsgrad och styrka som nåtts av den socialistiska världen, i synnerhet Sovjetunionen men även Kina, genom FNLs och Lao Dongs solida förankring bland folket och genom en internationell konjunktur som kännetecknades av interna motsättningar och konflikter i väst — så annorlunda mot det sammanhang i vilket Koreakriget ägde rum.⁶⁹

Alla tre reproduktionsmekanismerna utgör mekanismer för utstötning — hotande eller faktisk. I sina extremformer av ekonomiskt tvång och fysiskt våld innebär de utstötning från de levandes sfär, och i mindre drastiska fall utestängning från den tillräckliga materiella försörjningens och rörelsefrihetens fält. Inom den ideologiska sfären bär proceduren det gamla namnet 'bannlysning' (exkommunikation). Detta betecknar en vägran att acceptera någons uttalanden som normala, rationella, värda att diskutera — en förvisning till galenskap eller besatt depravering. Det brittiska labourpartiets anspråkslösa förslag i 1931 års val om att det var möjligt att ta itu med depressionen utan att göra nya hål i svångremmen, karaktäriserades t ex av en av partiets tidigare ledare, Philip Snowden, som 'bolsjevism som blivit vansinnig'.⁷⁰ Från andra världskrigets utbrott till Stalingrad och ibland även under kalla kriget reste sig de andra partiernas delegater och gick när kommunistiska ledamöter talade i Sveriges riksdag. I italienska val, i synnerhet 1948 och på 1950-talet, informerades katolska arbetare och bönder av sin påve och sina präster att de marxistiska arbetarpartierna var emot Gud, och att det följaktligen var en synd att rösta på dem.

Hotet eller risken om att ingen kommer att lyssna på en viss argumentering, utom som på ett avslöjande symptom som kräver terapi eller repression, tjänar som stark press att acceptera det som existerar, är möjligt och rätt, sådant detta definieras i det förhärskande språk som vilar på den ovannämnda fyrdimensionella konstellationen av nationella och internationella krafter.

Förlust av statsmakten

Statsmakten bestäms inte endast av metoden för reproduktion utan även av sätten för förlust och transformation. Reproduktionens mekanismer kan faktiskt lika gärna fungera som revolutionens. Exempelvis undergrävde våldet och det ekonomiska tvånget den ställning som den feodala härskande klassen hade i 1500- och 1600-talens England och i Tokugawajapan vid 1800-talets mitt. De ryska soldaterna, bönderna och arbetarna vägrade 1917 att lyssna till Kerenskij när han uppmanade dem att kriga och inte göra revolution. I enlighet med historiens dialektik är den samhälleliga reproduktionens processer *samtidigt* processer av social revolution. Revolutionerna inträffar när de senare blir starkare än de förra. Revolutionsprocesserna utvecklas på väsentligen två olika sätt, som *inre motsättningar* och som *upplösande ojäm utveckling*. Motsättningar hänför sig till motsatsställning och konflikt mellan två krafter som bildar en inneboende, nödvändig enhet.⁷¹ Upplösande ojäm utveckling betecknar framväxten av förskjutningar och konflikter mellan två eller flera krafter som flätats samman i en yttre, villkorlig reproduktionshelhet.

Marx tillämpade begreppet motsättning nästan uteslutande på det ekonomiska området, och lokaliserade grundmotsättningen till enheten av produktivkrafter och produktionsförhållanden. Motsättningen mellan dessa båda ger upphov till ekonomiska begränsningar i

⁶⁹ Jfr G Therborn, [Från det kalla kriget till vietnamkriget](#) (även "Från Petrograd till Saigon", *Zenit* nr 8 (3/ 1968)).

⁷⁰ Miliband, a a 1961, s 191.

⁷¹ Jfr Therborn, *Science, Class and Society*, s 391 ff.

reproduktionen av de givna produktionsförhållandena, vilket leder till en förändring i storlek och styrka hos de båda klasser som ingår i produktionssättet. Det borde emellertid vara möjligt att utsträcka motsättningsanalysen till staten och den ideologiska överbyggnaden, områden som aldrig systematiskt behandlats av den historiska materialismen. Två sådana motsättningar kan hypotetiskt framläggas, den mellan *dominans och utövning* och den mellan *kvalifikation och underkastelse*. I sina specifika politiska och ideologiska sammanhang svarar dessa mot, men bestäms även i sista hand av, motsättningarna inom produktivkrafter och produktionsförhållanden.

Mitt bruk av termerna 'dominans' och 'utövning' är mera provisoriskt än den identifiering av den politiska motsättning till vilken de hänför sig. Varje statsapparat har sin specifika klasskaraktär, vilken uttrycker en klass — fraktions eller allians — välde över andra. Samtidigt har varje stat att utöva eller genomföra de allmänna funktionerna av regelskapande, regeltillämpning, regelgenomdrivning osv. Dominans och utövning är förenade med varandra i en relation analog med den som existerar mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena. En viss form av dominans förutsätter vissa medel för utövning, och omvänt bestämmer dominansens form det sätt varpå statens funktioner utövas. Men dominans och utövning kan även komma i motsättning till varandra. De feodala monarkierna blev exempelvis tvungna att i växande utsträckning förlita sig till icke-adliga sekreterare, intendenten och skatteförpaktare. På samma sätt måste dagens stat för att kunna utöva borgarklassens dominans under den utvecklade monopolkapitalismen anställa stora mängder statstjänstemän och intellektuella, där ingendera gruppen med någon lätthet kan kontrolleras med den borgerliga byråkratiska hierarkins klassiska medel. Administrationen av den socialistiska staten har i varierande grad nödvändiggjort anställandet av borgerliga experter. Liknande motsättningar har historiskt sett utvecklats i organisationen av polis och militär. Den feodala tsarstatens oförmåga att föra ett modernt kapitalistiskt krig och underhålla Petrograds befolkning i tid av full mobilisering var förmodligen den motsättning som mest omedelbart ledde till dess fall i februarirevolutionen.

Statens motsättning mellan dominans och funktionsutövning har med rätta noterats av flera 'eurokommunistiska' skribenter. Det är emellertid fråga om en allmän politisk motsättning som i alla typer av stater kommer till uttryck under vissa historiska perioder och i bestämda konjunkturer. Den vittnar därför inte i sig om att den styrelseform som nu utmärker den statsmonopolistiska kapitalismen skulle vara av mindre förtryckande karaktär än sina föregångare.

Inom den ideologiska sfären bildar underkastelse och kvalifikation en inneboende enhet. Underkastelse för en bestämd realitetsprincip och för internaliseringen av ett visst slags överjag betecknar den process genom vilken individerna på ett givet stadium av samhällsutvecklingen kvalificerar sig för medlemskap i en klass. De båda sidorna kan emellertid också hamna i motsättning till varandra. Detta blir kanske tydligast i fallet med intelligentian — särskilt under feodalismens senare stadier från 1700-talets Frankrike till det tidiga 1900-talets Ryssland, i tredje världens beroende kapitalistiska länder och i den utvecklade kapitalismens exploderande universitet på 1960-talet. Kapitalismens tillväxt innebar i de båda första fallen kvalifikationen av ett nytt intellektuellt skikt, vilket endast med stor svårighet om någonsin kunde underkastas den rådande feodala eller beroende kapitalistiska regimen.

Våra dagars monopolkapitalism har gett upphov åt väldiga skikt av underordnade intellektuella tjänstemän, som strävar efter att ge sina barn akademisk kvalifikation. Samtidigt har de växande yrkesmöjligheterna för intellektuell arbetskraft lockat unga människor till högre utbildning i långt högre grad än förr. Som följd därav har en väldig våg av kvalificering upplöst de traditionella medlen för borgerligt akademisk underkastelse, instrument vilka i de imperialistiska länderna fungerat så framgångsrikt alltsedan de borgerliga revolutionernas tid. De förberedde studenterna för deras framtida roll som medlemmar av eller anhängare till den härskande klassen och tillhandahöll en reserv av militanta strejkbrytare eller, vid vissa

tidpunkter och på vissa håll, hängivna fascistiska stormtrupper.

Motsättningen mellan kvalifikation och underkastelse kan emellertid också verka inom de härskande och behärskade klasserna. De logiska bristerna hos den kristna religionen — vilken korar de fattiga till dem som lättast kan nå den sanna tron och frälsningen, samtidigt som den underkastar dem skyldigheterna mot kejsaren — ledde till Thomas Münzers och de tyska böndernas uppror. Trots de kapitalistiska företagsledningarnas ständiga strävan att driva på avkvalificeringen och arbetets degradering, har produktivkrafternas utveckling i kapitalackumulationens hägn gett upphov åt en kvalificerad arbetsstyrka, som inte utan svårighet kan fås att underkasta sig ett oinskränkt företagars styre. Ibland kan väletablerade medlemmar av en härskande klass utifrån sina privilegier bemöta nykomlingarna i sina led med en passivitet som kan diskvalificera de förra för härskarrollen. Under kapitalismen, där det existerar institutionaliserade kanaler för mobilitet, är denna företeelse i huvudsak inskränkt till enskilda familjer som Thomas Manns Buddenbrooks, men när det gäller feodala eller förfeodala dynastier och aristokratier har denna motsättning stundom bidragit till hela den härskande klassens nedgång och fall.

Motsättningar i egentlig bemärkelse hänför sig till ekonomiska, politiska och ideologiska instanser i ett produktionssätt, på nationell eller internationell nivå. Men ett produktionssätt är alltid insnärjt i relationer till andra produktionssätt inom ramen för en historiskt given samhällsformation, vilken i sin tur är inflätad i ett internationellt system av samhällsformationer. Vid varje särskild tidpunkt fogas dessa produktionssätt och samhällsformationer till varandra på ett specifikt sätt — genom mönster av utbyte och parametrar av ekonomiskt tvång, genom våldspräglade styrkeförhållanden och på underkastelse byggda former av politisk representation och förmedling, genom mönster av kommunikation och sammanflätade ideologiska interpellationer. Som reproduktiv process befinner sig denna helhet i ständig rörelse, långsam eller snabb. Det finns sålunda en ständig tendens till ojämn utveckling och sönderfall av en föregående helhet. Detta kan visas med ett antal exempel.

I den europeiska övergången från feodalism till kapitalism fick kapitalismens utveckling så småningom överhand i förhållande till feodalismen, och ledde förr eller senare till ett störtande av den feodala dominansen över samhällsformationerna. Samtidigt kan det faktum att statsmaktens upplösning försiggick annorlunda i 1970-talets Angola än i 1930-talets Spanien tillskrivas den starkt förändrade internationella situationen — de västeuropeiska kapitalismakternas svaghet, Förenta staternas åtminstone tillfälliga försvagning efter nederlaget i Vietnam och Sovjets kraftigt ökade styrka. Ibland kan delarna i denna ojämna utveckling tämligen smidigt sammanfogas till en ny helhet, vilket skedde 1947 när USA från England tog över 'den vite mannens börda' att sköta det imperialistiska förtrycket i Grekland. Vid andra tillfällen kan resultatet bli krig och revolutioner, som i det tyska hotet mot västmakternas övermakt 1914 och 1939.

Det är denna konstellation av olika motsättningar och upplösande ojämn utveckling som Althusser benämnt 'en motsättnings överdetermination'.⁷²

4. Statsmaktens utövning I: format

Vi har hittills sökt göra två saker. För det första har vi så strikt som möjligt försökt att bestämma statsmaktens klasskaraktär och den härskande klassen, och tillhandahålla en del verktyg med vilka man empiriskt kan fastställa och analysera dem. För det andra har vi framställt en ram för att förklara hur man bestämmer förekomsten av och livskraften eller undergången för en härskande klass och en viss klasstat, i förening med en översikt av statens plats i den samhälleliga reproduktionens allmänna process. När vi nu fastställt och identifierat

⁷² L Althusser, 'Motsättning och överdetermination', i *För Marx*, Cavefors 1968.

den härskande klassens statsmakt, förklarat dess bas och lokaliserat dess roll för samhällets funktion måste vi emellertid fortsätta med att ställa en tredje fråga: Hur utövas och förverkligas egentligen denna makt?

Vi har redan gjort en rad allmänna påpekanden. För det första vet vi att klassvälde utövas genom ständigt pågående processer av social reproduktion eller transformation som styrs av produktionssättets inre dynamik och dess relation till andra, samexisterande produktionssätt. Detta är emellertid bara en del av svaret, ty klassväldet utövas också mitt i pågående klasskamp. Dynamiken i produktionsförhållanden och produktivkrafternas strukturer och processer i statsapparaten och det ideologiska systemet å ena sidan och å den andra klasskampen — är i praktiken två sidor av samma mynt. I en analytisk framställning kan de emellertid särskiljas så att man inser samhällslivets enorma sammansatthet.

Den härskande klassens problematik

Vi kan börja skissera klassväldets problematik genom att räkna upp dess fyra grundläggande beståndsdelar. De är den härskande klassen själv, de behärskade klasserna, staten i egenskap av särskild institution som intervenerar i den samhälleliga processen samt de strukturer och processer som ska reproduceras och av vilka den härskande klassen till sitt väsen är bärare. Rent definitionsmässigt utövar den härskande klassen sin härskarmakt över andra klasser och skikt genom staten, genom att inneha statsmakten. Följaktligen måste två relationer tryggas. För det första måste staten och i synnerhet dess ledande personal *representera*, det vill säga gynna och försvara den härskande klassen och dess form av exploatering och överhet. Samtidigt måste staten *förmedla* den härskande klassens utsugning eller herravälde över andra klasser och skikt. Det följer med andra ord av klasstatens oreducerbara materiella specificitet, att den på en och samma gång är uttryck för den klassmässiga utsugningen och dominansen, och något mer än ett enkelt uttryck — något annat än de icke-statliga härskarklassapparater som behövs för att understödja dessa relationer. De representations- och förmedlingsproblem som den härskande klassen står inför har sin grund i behovet att bringa statens likhet och olikhet i harmoni med dessa båda relationer. Denna likhet-olikhet ligger bakom den grundläggande politiska motsättning vilken vi provisoriskt beskrivit som en mellan dominans och verkställighet.

Även om dessa relationer empiriskt är samtidiga och hårt sammanflätade, kan representationen och förmedlingen analyseras åtskilt. Var och en ställer också, som vi kommer att se, sina egna, karaktäristiska problem. Representation betecknar ett förhållande mellan härskande klass och stat, vars specifika problem kretsar kring de band av enhet-splittring som kommer till uttryck såväl mellan olika fraktioner inom den härskande klassen som mellan klassen av ekonomiska agenter och dess specialiserade politiska personal. Förmedling är en trekantsrelation mellan den härskande klassen, staten och de behärskade klasserna, vars huvudproblem rör de senares styrka.

Statens så kallade autonomi eller, med ett exaktare uttryck, omöjligheten att helt återföra staten på utompolitisk utsugning och dominans, styrs av representations- och förmedlingsrelationernas problem. Allmänt gäller att ju större den härskande klassens inre uppdelning är, desto mer tillspetsade är representationsproblemen och desto mera uttalad är statens specifika icke-reducerbarhet eller 'relativa autonomi'. På samma sätt varierar problemen med statens förmedling och 'autonomi' allt efter de behärskade klassernas styrka.

I klasskampen måste den härskande klassen trygga sig en sådan representation i och förmedling genom staten, att denna framgångsrikt bidrar till reproduktionen av klassens ekonomiska, politiska och ideologiska positioner inom den ovan presenterade reproduktionshelheten. Denna den härskande klassens problematik kan uttryckas med följande schema:

Den härskande klassens problematik

Relationer att säkra genom staten	Strukturer och processer att reproducera		
	Produktivkrafter och produktionsförhållanden	Statsapparat	Ideologi
Härskande klass till statlig personal: representation Härskande klass till behärskade klasser via staten: förmedling	(hos ett visst produktionssätt, vilket är överordnat relaterat till andra produktionssätt i en samhällsformation, som i sin tur är funktionellt relaterat till ett internationellt system av samhällsformationer)		
	1	2	3
	4	5	6

I praktiken begränsas statens reproduktiva eller revolutionära interventioner både av de representations- och förmedlingsproblem som uppstår ur klasskampen och av den strukturella dynamiken hos produktionssättet som fyrdimensionell, bestämmande totalitet.

I en viss konjunktur befrämjar eller vidmakthåller staten därför den härskande klassens positioner endast om denna är adekvat representerad i staten och om verksamma processer för statlig förmedling tillämpas. När dessa betingelser omvänt är uppfyllda, bestäms det substantiella innehållet i vad som verkställs av staten genom den bestämmande strukturella helhetens kontinuerliga processer, det vill säga av utvecklingsnivån, de inbördes relationerna och dito motsättningarna mellan dess delar i en viss konjunktur. Den härskande klassens representation och förmedlingen mellan härskande och behärskade klasser är sålunda inte det enda som faktiskt händer i och genom staten. De utgör emellertid avgörande analytiska aspekter av den. En stort upplagd empirisk analys av statsmaktens utövande i ett konkret fall måste därför ta itu både med de problem som granskas i detta och följande kapitel och med dem som rests i det tidigare. Vi kommer att i detta sammanhang endast beröra representationens och förmedlingens allmänna frågor — i synnerhet dem som berör utvecklade kapitalistiska länder — och inte deras förhållande till de specifika strukturer och processer som bildar reproduktionens föremål.

Representationsformat

Varje stat har ett system för att utse politiska ledare. Sett utifrån den härskande klassens problematik utgör systemet ett instrument varigenom reproduktionen av den härskande klassens ekonomiska, politiska och ideologiska positioner ges representation genom statens ledare. Vi kommer därför att benämna systemet för selektion av ledare för *representationsformat*. Termen vill antyda att begreppet inte direkt hänför sig till hur representationen tryggas, utan betecknar det sammanhang inom vilket den härskande klassen med många olika medel säkrar reproduktionen av att dess positioner representeras.

På grund av begränsningar i tiden och rummet kommer framställningen att i huvudsak koncentreras på format för borgerlig representation och de problem som dessa ställer för bourgeoisin som härskande klass. Endast för att ge beståndsdelarna ett komparativt perspektiv kommer vi att göra några inledande anmärkningar om feodala och socialistiska format.

I ett mycket brett perspektiv kan vi urskilja tre allmänna typer av klassmässiga representationsformat, härledda ur statsapparatus grundläggande klasskaraktär. Det socialistiska formatet gäller uttalat klassrepresentationen; staten representerar öppet arbetarklassen eller arbetarklassen och dess allierade. I det generella borgerliga formatet måste den härskande klassens representation i stället uttryckas som nationell representation (hur nu den juridiska nationen än definieras). Det feodala formatets högsta princip slutligen är bristen på varje representation. I praktiken kan naturligtvis representant och representerad skiljas från varandra på många olika sätt, men representationen som konstitutionell princip innefattar deras inneboende enhet i en process med delegation uppåt och ansvarsutkrävning nedåt. Den feodala monarkin byggde emellertid från medeltidens Lehensstaat genom absolutismen fram till

1800-talets konstitutionella monarkier på en inbyggd dualism mellan kung och aristokrati och mellan kung och folk. Så var fallet även med förhållandet i valmonarkier, exempelvis mellan det tysk-romerska rikets kejsare och hans kurfurstar.⁷³ Men relationen mellan kungen och aristokratin respektive folket var inte fullständigt enkelriktad ens under absolutismen. Fastän han inte i sträng mening representerade sina undersåtar var kungen skyldig dem vissa förpliktelser — vilka vanligen uttrycktes vid hans kröning genom en försäkran om religion, rättvisa och privilegier. (Detta antyds av den klassiska feodala frasen noblesse oblige, adelskap förpliktar.) Både före och efter absolutismens skede kombinerades dessutom detta förpliktelseformat med former av konstitutionell representation, till exempel adliga råd och församlingar eller ständer.

Varje konkret format för politisk representation använder sig av en eller flera allmänna principer för selektion av ledare. Ledarna kan vara valda, institutionella eller självtillsatta. Institutionellt ledarskap tilldelas personer som innehar en viss ställning i en given institution, en ställning som de kan ha ärvt eller förvärvat genom upphöjelse. Huvudexemplen på tillämpningen av denna princip är den dynastiska monarkin, flerfaldiga varianter på ett adligt Stort Råd, de moderna armédiktaturena i Argentina, Brasilien, Chile, Peru osv. De bör skiljas från 'usurpation' av makten genom en ledare eller grupp, det sätt varpå många feodala dynastier grundades (exempelvis den svenska Vasaätten på 1500-talet) och mönstret för otaliga borgerliga statskupper sedan Napoleon Is 18 brumaire. Principerna kombineras mycket ofta. Även om den tyska fascismen kom till makten genom val, utgjordes den högsta principen av Führerns självutkorade makt.

Den ledande urvalsprincipen i de existerande socialistiska länderna är den institutionella. Ledningen över staten överläts automatiskt på individer som utnämns till höga befattningar inom partiet — en norm som nu stadsfästes i den nya sovjetförfattningen. Det kan noteras att medan den kubanska revolutionen kan karaktäriseras som en självtillsättning (vid makten) av Fidels gerillakrigare, till sin art rätt lik 1800-talets brådmogna republikanska uppror före Italiens enande, så kan beskrivningen sannerligen inte tillämpas på oktoberrevolutionen. Resningen utfördes i själva verket av ett parti som i tidigare debatter, strider och val hade vunnit den mest representativa ställningen inom den ryska arbetarklassen. Men till skillnad även därifrån ansluter sig de ledande västeuropeiska kommunistpartiernas strategier i likhet med det chilenska Unidad Populars till valprincipen. Enligt denna uppfattning ska arbetarpartiet och dess bundsförvanter inte representeras uteslutande genom ett parti, utan genom en öppen valprocess där flera olika partier organiserar och söker stöd från befolkningen.

De viktigaste borgerliga representationsformaten

Utifrån det nationella enandets och oberoendets roll i borgarklassens revolution och maktsystem, måste dess ledande politiska talesmän framställa sig som representanter för nationen. De kan nå befattningar i statsledningen genom val, institutionella positioner och mer eller mindre våldsamma former av egenmäktigt tillvällande. Den nationella representationens allmänna princip — vilken inte utesluter att utländska klasser de facto kan representeras genom en avhängig compradorbourgeoisi — liksom tillhörande princip för ledarselektion innesluts i ett antal konkreta, konjunkturbestämda politiska format, genom vilka den härskande kapitalistklassen strider om och tryggar representationen av sin reproduktion. I stället för att gruppera huvudvarianterna under rubrikerna institutionell, vald och självtillvällad ledning, var och en med sina underrubriker, kommer vi att ordna dem efter tilltagande synbarlig komplexitet.

⁷³ Den store tyske historikern om medeltida konstitutioner, Heinrich Mitteis, har skrivit att 'dualismen mellan kejsare och furstar sålunda förblev i kraft fram till kejsardömet slut (1806)'. H Mitteis, *Der Staat des hohen Mittelalters*, Weimar 1940, s 405.

1. Kapitalistisk institutionalisering

Statsledare kan hämtas bland medlemmar av de kapitalistiska ekonomiska apparaterna helt enkelt på grundval av deras positioner i dessa apparater. En sådan direkt politisk institutionalisering av bourgeoisin som härskande klass verkar vara det lämpligaste sättet att trygga den härskande klassens representation. Varför har det då varit så sällsynt? Det har endast fungerat i vissa men inte alla⁷⁴ av den tidiga handelskapitalismens stadsrepubliker, och inte ens där särskilt ofta i ren form.⁷⁵ I Förenta staterna delegeras ibland nationella och framför allt lokala angelägenheter till en kommitté av ledande affärsmän, men företaget har aldrig lyckats tvinga genom sig självt som väktare av det 'nationella intresset' på samma sätt som krigsmakten gjort i många länder.

Lösningen på problemet är tämligen enkel. Frågan är inte desto mindre viktig, eftersom den fäster uppmärksamheten vid valprincipens roll i den borgerliga demokratins politik och förhistoria. Först och främst var en direkt institutionalisering av det kapitalistiska väldet omöjlig under industrikapitalismens konkurrensfas på grund av de anarkistiska förhållandena inom själva borgarklassen. (Däremot var under den förindustriella epoken handeln i hansastäderna till stor del organiserad i gillen eller gillesliknande former.) För det andra reser naturligtvis en sådan institutionaliserad representation av en liten minoritetsklass, om den tillämpas utanför en handelsstads trånga murar, väldiga svårigheter när det gäller förmedlingen, förmedlingen av politiskt välde över andra klasser, inklusive en utsugen klass som var långt mindre fjättrad än aristokratins bönder. Detta avslöjades redan i 1700-talets holländska borgarrepublik, vilken i sitt styre — som skedde mer genom korruperade 'val' än kapitalistisk institutionalisering — visade sig oförmögen att hålla stånd mot lantaristokratin och den oranska dynastin när den senare, med avsevärt stöd från upproriska amsterdamska timmermän, år 1747 fick arvsrätt till den högsta politiska ställningen som *Stadhouder*.⁷⁶ Under den industriella monopolkapitalismens era med dess stora proletariat kan man alldeles uppenbart omöjligt garantera att de behärskade ska godta och stötta en regim med direkt, institutionaliserad kapitalistisk representation.

2. Notabiliteter

Den borgerliga representationens klassiska format är när politiska ledare kommer fram som framstående individer ur en informellt organiserad borgerlig offentlighet, bestående av medlemmar från den härskande klassen och med den allierade skikt, advokater och ibland även byråkrater. Dessa personer uppträder på olika icke-institutionaliserade sätt som ledarkandidater i den härskande klassens dagliga sociala umgänge. Ursprungligen valdes de också av andra medlemmar i denna klass. Detta var det förhärskande mönstret i den holländska republiken, i England åtminstone till 1832 och i Frankrike under restaurationen och julimonarkin. Systemet lyckades till och med överleva en radikal utsträckning av rösträtten. Sålunda har ett notabilitetsformat karaktäriserat de franska tredje och (efter 1947) fjärde republikerna, och i viktiga fast modifierade avseenden det ännu ostadiga borgerliga partisystemet i femte republiken.⁷⁷ Det kännetecknade i mycket den brittiska politiken fram till 1945 (det var inte förrän

⁷⁴ Exempelvis styrdes Venedig av en ärftlig adel. Se F Lane, *Venice*, Baltimore 1973.

⁷⁵ Enligt 1669 års författning bestod rådet i Lübeck av jurister och ospecificerade handelsmän plus tre medlemmar av vart och ett av de båda stora handelskompanierna. Se J Asch, *Rat und Burgerschaft in Lübeck 1598-1669*, Lübeck 1961, s 170.

⁷⁶ J Leeb, *The Ideological Origins of the Batavian Revolution*, Haag 1971, s 58 ff. Ang bakgrunden se P Geyl, *The Netherlands in the Seventeenth Century*, 1-2 London 1961 och 1964.

⁷⁷ Så har t ex det regerande gaullistpartiet under en tjugofemårs-period verkat i tre olika former och benämningar: UNR, UDR och nu, under Chirac, RPR. Till dessa ska läggas den lösa sammanslutning av 'oberoende' ur vilken Giscard d'Estaing steg till presidentvärdigheten, samt 'centerns' ändlösa förändringar och omvandlingar. Detta system står i slående kontrast både till det i de övriga nutida västeuropeiska länderna och till den lojalitet som generation efter generation i USA visar de tomma etiketterna 'demokrater' och 'republikaner'.

1965 som en konservativ ledare, Edward Heath, formellt valdes),⁷⁸ och på det hela taget råder det i Förenta staterna den dag som i dag är.

Men eftersom kandidaterna även väljs av medlemmar av andra, numeriskt viktigare klasser måste detta format genomgå en serie anpassningar. Det har bildats kampanjledningar och löst organiserade notabilitetspartier, och pengar har använts, mindre till personliga mutor än till masskommunikation.

Två nya grepp har spelat en mycket viktig roll. Det ena är bruket av *image* för att ge kandidaten en aura av att inte tillhöra den härskande klassen. Denna noggranna styrning av människornas föreställningar och oförmåga att se har för det mesta varit anmärkningsvärt framgångsrik. Den har dessutom en lång tradition. I USA framställdes 1824 den demokratiska presidentkandidaten, en köpman, jordspekulant och bomullsodlare vid namn Andrew Jackson, med framgång som rustik *frontier*-demokrat. 1840 kunde whigen Henry Harrison från en gammal godsägarläkt i Virginia med liknande resultat framstå som den 'enkla stugans' kandidat. Vi kunde göra listan bra mycket längre.⁷⁹

Det finns emellertid även gränser för imagetillverkningen. Andrew Mellon, en av USA-kapitalismens verkliga magnater, utsågs till finansminister på 1920-talet, och Nelson Rockefeller blev vicepresident sedan Nixon-Agnewgänget tvingats begära avsked, men ingen av deras slag, den översta gräddan, har någonsin lyckats bli vald till president. 1952 vann André Boutemy, tidigare prefekt under Vichyregimen (alltså kollaboratör med tyskarna) och politisk huvudtalesman för den franska arbetsgivarföreningen under fjärde republiken, ett val till senaten i förklädnad av bondekandidat (!). Men när han följande år inträdde i René Mayers kabinett blev det för mycket även för den allmänna opinionen efter 1947: Boutemy tvingades begära avsked.⁸⁰

En andra och viktigare faktor har varit existensen av *fångade befolkningsgrupper*. Begreppet bör reserveras för väljare som formellt sett är relativt fria och som därigenom skiljer sig från deltagarna i av staten fixade val, där hela folket hålls i underkastelse.⁸¹ De bör även skiljas från grupper som helt enkelt står under inflytande av andra klasser än den egna. En fångad befolkning betecknar en grupp människor som är personligt beroende av och utestängd från oberoende politiskt deltagande genom medlemmar av en annan klass. De senare kan ta hand om de förras röster. Fyra sådana befolkningsgrupper har varit av betydelse i det borgerliga världens moderna historia.

För det första kan landsbygdssamhällen av arbetare, arrendatorer och småbönder organiseras på detta sätt av mer eller mindre avfeodaliserade godsägare, som ofta står i förbund med det lokala prästerskapet. Bismarck var en av de första moderna statsmännen som upptäckte den stora potentialen i en sådan struktur.⁸² Den har också spelat en mycket viktig roll i belgiska Flandern, västra Frankrike, Syditalien, Japan, Spanien, Brasilien och många andra länder.

Ett annat fall är arbetarna i tidiga bolagsstäder och -områden, exempelvis i Frankrike Le Creuzot-koncentrationen kring Schneiderstålverken, den tyska Saarregionen under von

⁷⁸ *Keesing's Contemporary Archives*, 1965-66, Bristol, s 20879.

⁷⁹ E Roseboom, *A History of Presidential Elections*, New York 1958, s 81 och 120 ff.

⁸⁰ H Ehrmann, *Organized Business in France*, Princeton 1957, s 225-6.

⁸¹ Napoleon III införde detta system och tillämpade det med stor skicklighet. (Se T Zeldin, *The Political System of Napoleon III*, London 1958.) Det kanske mest skamlösa bruket av det gjordes i Rumänien på 1920-talet. Regeringens sammansättning bestämdes genom kabaler i Bukarests finansvärld och av hovkamarillan. Den som utsågs till regeringen fick fria tyglar att fuska med valresultaten. När sålunda Averescu och hans folkparti år 1926 innehade regeringen, gav honom valen 1 366 160 röster mot 192 399 för Bratinaus liberaler. Men när de senare följande år återvände till regeringen, sades de i de nya valen ha fått 1 704 435 röster mot bara 53 371 för Averescu. (J Rothschild, *East Central Europe Between the Two World Wars*, Seattle och London 1974, s 299.)

⁸² Se not 69 i uppsatsen om statsapparaten.

Stumms tid, i USA Du Ponts delstat Delaware fram till i dag⁸³, och mera generellt arbetarna i små patriarkaliska familjeföretag. Beroendestrukturen ombesörjes här av arbetsgivaren och hans allomfattande relation till sina anställda.

I Förenta staterna, där det utanför sydstaterna inte existerat någon jordägende aristokrati och där bondebefolkningen mer har varit en bas för radikal populism än en reaktionens reservoar, har en tredje fångad befolkningsgrupp haft väldig betydelse, nämligen de etniskt splittrade arbetarimmigranter som samlats i de stora städerna och länge varit okunniga om det nya landets språk och sätt att fungera. Politiska 'maskiner' som Tweed Ring och Tammany Hall, vilka mer eller mindre öppet tillkommit för att ta kontrollen över den lokala statsapparaten och därigenom berika sina bossar, skötte förmedlingen mellan den främmande nya staten och de nya immigranterna i utbyte mot deras röster. Maskinens bossar förbinds så i ett liknande förhållande till den mer 'respektabla' borgarklassens nationella politiker. Nordstatsstädernas demokratiska maskiner var av avgörande betydelse för Roosevelts seger 1932, men när en koalition av New Deals intressegrupper 1936 nödvändiggjorde en kampanj med mera politisk mobilisering, började deras betydelse att minska.⁸⁴ Även om denna process sedan dess fortsatt genom facklig organisering, social service och absorption av immigranter, har maskinerna på intet vis försvunnit. Trots att den gamle bossen dog för några år sen har den beryktade Daley-maskinen fortsatt att styra staden Chicago.

En fjärde kategori har utgjorts av statliga och kommunala tjänstemän, som för sina arbeten varit beroende av politisk lojalitet med sina överordnade. Detta är en del av det amerikanska 'spoils'-systemet, som vanligen kontrollerats av generalpost-direktören. Det är även viktigt i dagens Italien. Där är det ont om arbete, särskilt i landets centrala och södra delar, och de lägre och medelhöga statliga befattningarna är avgjort bättre avlönade än de motsvarande inom den privata sektorn.

Man gör politiskt bruk av dessa klavbundna befolkningsgrupper på ett antal olika sätt. Man byter småfavörer mot lydnad, inskräpper underkastelse genom isolering från klassen och nationen i övrigt i kombination med lokal uppvisning av rikedom och makt, samt genom regelrätt avskräckning. Det är ett halvfeodalt mönster som på så vis anpassats till borgerligt styre. De olika versionerna av detta politiska klientväsende har talande namn i olika länder, från Spaniens *caciquismo* över den gamla brasilianska republikens *coronelismo* och det nutida Italiens *sottogoverno* till *machine politics* i Förenta staterna.

Så länge det inte hotas från starka organisationer av behärskade är detta ett utmärkt format för härskarklassens representation. Inte desto mindre har också det problem. Grundläggande bland dessa är företeelserna korruption och svindel. Det måste nämligen garanteras att de valda medlemmarna av den härskande klassen verkligen representerar klassen (fraktionen eller alliansen) som helhet och inte blott sig själva eller sin närmaste omgivning. I försöken att lösa detta problem har man försökt att tillämpa olika 'antikorrptionslagar' — som reglerar kampanjmetoder, tillgång till media och tekniskt-byråkratisk specialisering — liksom undersökande borgerlig journalistik, administrativa reformer och professionell stadsförvaltning. Ibland har sektorer av den härskande klassen med skiftande framgång försökt att frigöra befolkningsgrupper som hållits fångna av andra sektorer. Sålunda opponerade sig de franska radikalerna och de belgiska liberalerna mot att rösträtt gavs åt kvinnorna, vilka ansågs stå under kyrkans inflytande. Efter att ha sett hur det franska andra kejsardömet fungerade vände sig de tyska liberalerna av liknande skäl mot införandet av allmän rösträtt, när Bismarck förespråkade allmän (men inte lika) rösträtt för män.⁸⁵

⁸³ J Phelan/R Pozen, *The Company State*, New York 1973.

⁸⁴ Schlesinger, a a, III, kap. 22-23.

⁸⁵ W Gagel, *Die Wahlrechtsfrage in der Geschichte der deutschen liberalen Parteien 1848-1918*, Düsseldorf 1958.

3. Det borgerliga partiet

Bourgeoisin måste nu i likhet med varje annan härskande klass hävda sig i en strid som utkämpas i vad som långtifrån är den bästa av världar. Inför organiserad opposition från arbetarklassen och kanske även småbourgeoisin är det knappast någon framkomlig väg att förlita sig till ett format av notabiliteter, vilka tågar fram som nationens politiska representer. Borgarklassen får alltså nöja sig med en bra värld, det vill säga med styre genom ett organiserat borgerligt parti (eller en koalition) med en stor, avgiftsbetalande medlemskår samt genom specialiserade funktionärer och formellt valda yrkespolitiker. Det italienska kristdemokratiska partiet, det japanska liberaldemokratiska partiet, det västtyska CDU, det moderna brittiska torypartiet och det franska UNR-UDR-RPR är de mest iögonenfallande exemplen. Sådana partier upprätthåller inte endast greppet över numeriskt minskande delar av de behärskade klasserna, utan med fullt utnyttjande av sitt större svängrum för professionella manövrer kan de också samla småbourgeoisin, mellanskikten och delar av den fackligt organiserade arbetarklassen.

Varken Marx och Engels eller andra internationalens marxister trodde att borgerliga masspartier någonsin skulle bli så långlivade och sega som de i praktiken visat sig vara. Dessa organisationers styrka vilar på tre grundfaktorer, av vilka en analyserades alltför summariskt och de andra två omotiverat förbigicks av den historiska materialismens grundläggare. För det första har dessa partier *en potentiellt bred klassbas* genom det faktum att samhällets polarisering, vilken visserligen i huvudsak utvecklats efter Marx' förutsägelser, gått mycket långsammare än vad han förutsåg. Kapital och arbete har undergått en avsevärd koncentration samtidigt som mellanskikten i växande grad proletariserats och kommit att likna den egentliga arbetarklassen i termer av lön, arbetsförhållanden och facklig organisering. Men detta har varit en lång och gradvis process, och det är fortfarande möjligt att spela på ett antal skillnader mellan arbetarklassen och mellanskikten. Med vissa specialiserade undantag, i USA främst, har jordbrukets utveckling under den avancerade kapitalismen i stort sett bibehållit familjegården och lett till lantproletariatets uttåg i stället för en agro-industriell koncentration. På grund av allt detta har de borgerliga partierna framemot 1970, bland mellanskikten och småbourgeoisin, kunnat finna en potentiell klassbas om 45-50 % av den yrkesverksamma befolkningen i England, Frankrike, Italien och Västtyskland, och 60 % i Japan.⁸⁶

Naturligtvis utgör den alldeles övervägande majoriteten av dessa skikt samtidigt en möjlig bas för arbetarpartier. Hittills har emellertid de antisocialistiska banden av egendom och delegerad myndighet på det hela taget alltid visat sig starkare än den antikapitalistiska eller anti-monopolistiska solidariteten. De franska kommunisterna har dragit till sig en del vinodlare och andra bönder från landets södra delar bort från deras gamla vänsterrepublikanska tradition, och kommunistpartierna i Jugoslavien, Grekland, Albanien, Indokina och Indonesien vann en massbas av bönder i sin kamp för den nationellt demokratiska revolutionen. Men i allmänhet har arbetarpartier endast kunnat attrahera halvproletariserade delar av småbourgeoisin som finska torpare, norska fiskarbönder, malaysiska gummi-tappare och emiliska arrendatorer.⁸⁷ Med delar av tredje världen som möjligt undantag tycks det inte vara troligt att detta mönster skulle ändras särskilt mycket. Vad mellanskikten beträffar är utsikterna emellertid helt annorlunda. Sedan slutet av 1950-talet har de svenska socialdemokraterna gjort djupa inbrytningar i dessa grupper, medan det senare 1960-talets utbildningsexplosion och studentrörelse i de flesta länder lämnat bestående vänsterspår bland mellanskikten. Det franska socialistpartiets storslagna pånyttfödelse är det tydligaste tecknet på detta.

Borgerliga partier har även haft förmåga att slå mynt av *nationalism* och *religion*. I de ledande imperialistiska länderna — Förenta staterna, Tyskland, Japan, Frankrike, England — har

⁸⁶ Beräkningar från *Yearbook of Labour Statistics* 1975, Genève 1975, tabell 2. Medtagna är företagare, självanställda, medhjälpande familjemedlemmar samt anställda inom administration och handel.

⁸⁷ Jfr det fascinerande arbetet av Jeffrey Paige, *Agrarian Revolution*, New York 1975.

nationalismen förlorat praktiskt taget all progressiv bibetydelse. (Det enda fallet när detta kanske inte helt gällde var den våg av fransk Amerikafientlighet som följde på Algeriet-kriget.) Den var en gång en oupplöslig sida av den borgerliga revolutionen, men har nu blivit ett mäktigt vapen för det kapitalistiska väldet och har förvisso väckt anklang hos delar av arbetarklassen. Det första regerande arbetarpartiet i historien,

Australiens Labour Party, splittrades 1916 av sin ledare, som ville införa värnplikt för deltagandet i engelsmännens krig. De borgerliga partierna har i allmänhet lyckats framställa sig som det nationella partiet. Den senare tidens våg av regional nationalism — i Storbritannien, Frankrike, Belgien, Spanien, Canada — har emellertid komplicerat situationen. Detta mycket reella problem måste emellertid allvarligt tacklas på det ena eller andra sättet, och får inte blott fördömas av arbetarpartierna.

Där den på ett framgångsrikt sätt utnyttjats har religionen visat sig vara ett ännu verksammare medel att förvärva de behärskade klassernas stöd. De lutherska och anglikanska kyrkorna har inte varit särskilt effektiva i detta avseende, men dissident protestantiska samfund som metodismen eller baptismen har i protestantiska länder ofta varit medier för liberalismen, och kalvinismen, katolicismen och islam har alla uppammat och gett namn åt partier och fackföreningar med bred massbas men borgerlig klasskaraktär. Emellertid fortgår sekulariseringen. I England och Sverige har de dissident arbetarliberalerna nästan helt försvunnit. Den konfessionella franska fackorganisationen CFTC har med undantag för en obetydlig minoritet omvandlats till det vänstersocialdemokratiska CFDT, det italienska CISL är en klassmässig fackorganisation som samarbetar med det kommunistiskt-socialistiska CGIL, och den politiska vågen vände i Italien när klerikalismen förlorade 1974 års folkomröstning om skilsmässolagen.

Ett visst pris måste emellertid betalas för fördelarna med ett borgerligt partiformat. Den politiska ledningen, som är kringskuren både av val inom partiet och partiöverväganden vid de allmänna valen, blir mera svåråtkomlig och svårformad för den härskande klassen. En facklig flygel måste hur moderat den än är ges visst beaktande även i en organisation som det västtyska CDU. Storkapitalisterna i det italienska Confindustria är rätt olyckliga över det inflytande som den Katolska Aktionens ålderdomliga, allomfattande klerikalism har inom kristdemokratien, för att nu inte tala om vad de tycker om socialt inriktade katolska politiker och fackföreningsmän.⁸⁸ Framför allt måste ett borgerligt massparti lägga orätmätig — ur storkapitalets synvinkel — vikt vid småkapitalet och småbourgeoisin. I synnerhet kan det på så vis resas hinder i vägen för statens och ekonomins modernisering, rationalisering och koncentration. Eller så kan omedgörligheten från små borgerliga skikt hota förmedlingen av makt över arbetarklassen, en fara som exempelvis Londons City anade när det enligt rapporter i den seriösa brittiska borgerliga pressen blev illa till mods inför de framgångar som Margaret Thatchers konservativa parti hade i fyllnadsvalet våren 1977.

Dessa svårigheter har att göra med det faktum att partiernas roll för den borgerliga maktens utövning skiljer sig helt från deras funktion under proletariatets styre. Arbetarpartiets och fackföreningens uppgift är att ena och ge ledning åt klassen. Ja, arbetarnas individuella underordning för kapitalisterna och direktörerna gör deras kollektiva självorganisering till en nödvändig förutsättning för arbetarklassens makt. Borgarklassens organisationsbas är emellertid inte självorganisering utan *organisering av andra* i kapitalisternas företag och stat. Dess parti blir därför framför allt ett medel för organiserandet av andra klasser kring bourgeoisin, på skenbart likställd fot med denna Arbetarpartier har i regel haft sina rötter i fackföreningar, fabriksceller och arbetardistrikt — själva basen för arbetarklassens makt. Borgerliga partier har däremot normalt vuxit fram ur parlamentet — vilket knappast är den kapitalistiska maktens källa — när grupper av politiker gett sig i kast med att organisera stöd åt sig

⁸⁸ J LaPalombara, *Interest Groups in Italian Politics*, Princeton 1964, s 403-4.

själva.

Ett partis klasskaraktär definieras här varken i termer av dess ideologi eller de 'objektiva intressen' det företräder, och heller inte i termer av väljarkår eller sammansättning, utan efter sina organisatoriska effekter. Ett borgerligt parti organiserar befolkningen kring det kapitalistiska företaget och den kapitalistiska staten utifrån olika ideologier. Ett arbetarparti organiserar arbetarklassen som en från bourgeoisin skild klass, även om dess ambitioner inte nödvändigtvis går ut på mer än att skydda arbetarna inom kapitalismen. Småborgerliga partier kan karaktäriseras på liknande sätt. Denna definition stämmer teoretiskt överens med den vi gav av statens klasskaraktär, och den fångar en viktig sida av partiernas historiska utveckling. I olika konkreta sammanhang kräver den ytterligare precisering, men den bör vara tillräcklig för de syften som vår analys har.

Sammantaget är nackdelarna med ett partiformat naturligtvis inte särskilt stora. Även om de kan ha ett mera sofistikerat synsätt ser borgerliga partiledare i grunden samma värld som kapitalets ledande agenter — en värld där kapitalismen är det naturliga ekonomiska systemet, där det inte finns någon antagonism mellan klasser och där socialismen erbjuder ett dödligt hot. De parametrar inom vilka de borgerliga yrkespolitikerna handlar definieras genom den formativa miljö som de delar med de kapitalistiska företagens ägare och förvaltare. Detta kompletteras ofta med mera specifika personliga band: gemensam utbildning vid Oxbridge, de parisiska grandes écoles eller Tokyouniversitetet, societetsumgänge, familjeband eller olika slags personklickar, vilka är särskilt vanliga i Japan där starka feodala drag levt kvar.⁸⁹ Trots medlemsavgifter och i vissa fall statligt stöd finansierar de borgerliga partierna sina valkampanjer och organisationsstrukturer till mycket stor del med bidrag från kapitalet. Vad den borgerliga staten beträffar förlitar den sig starkt på storkapitalet för den ekonomiska information och planeringsresurser som den behöver. Den härskande klassen kan tycka att de professionella partipolitikerna inte alltid tjänar den så väl, men den kan vid varje tillfälle räkna på deras beredvillighet att tjäna.

Det grundläggande problem som parti- och notabilitetsformatet reser är inte så mycket säkrandet av den härskande klassens representation i dem som själva vidmakthållandet av dem. Vi har redan noterat olika knep och åtgärder som borgarklassen använder i detta syfte: imageuppbygge, kuvade klientgrupper, egendomens och direktionsauktoritetens klassband, nationalismens och religionens dragningskraft, ekonomiska medel till kampanjer och övertalningar av olika slag samt överlevande förkapitalistiska förmedlare av dominans. Vi bör tillfoga ett mera allmänt drag.

Den konjunkturbestämda karaktären hos all politik skapar ett otal olika sätt varpå dagens brännande frågor kan definieras som liggande i men inte orsakat av det existerande samhället. Sysselsättning, priser, social service, tillväxt, inkomstfördelning, fred och krig framstår alla som omedelbara problem. Eftersom samhället aldrig är helt statiskt utan alltid i rörelse, finns det i varje fall olika konkreta utvägar. Ofta finns det också ett antal möjliga ledare: Muller, Bruning, von Papen, von Schleicher och Hitler under Weimartysklands dödskamp. Hoover och Roosevelt i USAs trettital. Det räcker naturligtvis inte med enbart vädjanden. De måste i viss grad styrkas genom praktik, vilket visats negativt genom fallen Brüning och Hoover och positivt genom Roosevelt samt Adenauer-Erhardt och de Gasperi under Marshallhjälpens år. Men eftersom det är osannolikt att kapitalismen utan vidare bryter samman, finns det många möjligheter att effektivt bestyrka den kapitalistiska ideologin och ledningen.

Styrkan hos det utvecklade borgarväldet ligger nog framför allt i dess statsmakt — dess politiska organisationer och förvaltningsmaskineri — och inte som Gramsci trodde i det civila samhällets kasematter. Det verkar inte som om dessa stater kommer att upplösas på samma

⁸⁹ C Yanaga, *Big Business in Japanese Politics*, New Haven och London 1968. Var och en av dessa typer av klickar har en särskild beteckning, en omständighet som understryker deras halvt institutionella karaktär.

sätt som Kerenskijregimen i Ryssland. En socialistisk omvandling av den utvecklade kapitalismen kommer därför att av detta och många andra skäl te sig mycket olik den ryska oktoberrevolutionen.

4. Etatism

Ett etatistiskt format betecknar den princip enligt vilken de politiska ledarna rekryteras bland innehavare av positioner inom statsapparaten. Det är byråkratin, stundom inklusive ett krönt huvud, och framför allt militären som stått till tjänst med den etatistiska ledningen. Intressant nog har det aldrig gällt polisen (även om Ioannides, ledare för den sista, kortlivade grekiska juntan, var chef för militärpolisen). Om det nu i ovannämnda mening aldrig existerat någon polisstat är detta väsentligen, på så att polisen i fredstid tilldelas en underordnad ställning, och när det verkligen gäller och oppositionen måste krossas är den repressiva styrka som den kan erbjuda inte tillräcklig. Den starkare, militära grenen måste då ingripa. Etatismen kan vara antingen institutionell, det vill säga härledas från tronens, byråkratins eller militärens institutionaliserade sociala position, och utövas av institutionen som sådan även mot befolkningens vilja, eller kan den vara självtillväldad av en vits ledare och hans krets. Även om den förre inte behöver vara mindre odemokratisk och brutal än den senare, skiljer sig de båda typerna märkbart åt ifråga om regeringsform, framtidsutsikter och representationsproblem.

När det viner om öronen erbjuder en etatistisk ram ofta en god hamn för den härskande klassen. Lämpligheten beror i avgörande grad på statsapparatus klasskaraktär. Även om den inte behöver vara helt borgerlig och mycket väl kan vara präglad av en allierad klass, kan det uppstå allvarliga problem och hotande tendenser om den står öppen för inflytande från icke-allierade och till sitt väsen främmande klasser, eller om den är så splittrad och i avsaknad av institutionella strukturer att den är oförmögen att på ett enhetligt sätt upprätthålla härskarklassens representation.

I modern historia har det funnits flera olika slags sammanhang där ett etatistiskt format uppstått. Exempel på en första typ är det vilhelmska Tyskland (där ett notabilitetsformat spelade en kompletterande roll), Japan från Meijirestaurationen till 1945, samt, eventuellt, shahens Iran (där ett annorlunda förkapitalistiskt förflutet resulterat i vissa speciella drag). I dessa fall har en kombination av inrikes och yttre krafter och händelser — från Napoleon I och kommendör Perry till industrikapitalismens framväxt — lett till bildandet av en stark nationalbyråkratisk stat, i vilken borgarklassen emellertid varit för svag för att utplåna de kvarlevande feodala elementen. Följden blev en borgerligt-feodal klassallians,⁹⁰ som på det hela taget förblivit stabil och harmonisk tills ett militärt nederlag beseglat det feodala inslagets öde. Under monopolkapitalismens internationella skede behövde den senfeodala klassen en snabb industrialisering för att kunna fullfölja sina militära ambitioner, och vände sig till den starka staten för det nödvändiga verktyget. En sådan politik gynnade framför allt en utveckling av monopolkapitalet, vars imperialistiska strävanden smälte samman med feodalklassens mera traditionella militärt-territoriella politik. Storbourgeoisin tycks aldrig ha mött någon allvarlig opposition mot sina ekonomiska krav från kejsaren eller de högre byråkratiska och militära nivåerna. (Det var de senare som i exempelvis Japan stod för det politiska ledarskapet, även om man måste fästa viss uppmärksamhet även vid de partier och val som fanns fram till 1937.) Storkapitalet fick dessutom stöd av en väldig förtrycksapparat, som var väl anpassad till dess politiska behov.

⁹⁰ Se beträffande Tyskland de båda utmärkta böckerna av T. Hamerow, *The Social Foundations of German Unification 1858-71. Ideas and Institutions*, Princeton 1969; och *Struggles and Accomplishments*, Princeton 1972. Meijitidens Japan formades uttryckligen med Preussen och Tyskland som modell. Dess konstitution var direkt inspirerad av Lorenz von Steins och Rudolf Gneists läror och en tysk vetenskapsman, Hermann Roesler, tillhörde dem som gjorde upp 1890 års japanska författning. (Se G. Akita, *Foundations of Constitutional Government in Japan 1868-1900*, Cambridge Mass. 1967, kap 4. Jfr Beasley, a. a.)

En annan klassisk form uppstår ur omgrupperingen och förskjutningen i styrkebalansen mellan olika fraktioner och sektorer inom en försvagad borgarklass — en som visserligen är tryggad mot den feodala aristokratin men som befinner sig i utsatt läge gentemot de folkliga klasserna och vanligen fast inte nödvändigtvis även mot det internationella kapitalet. Denna version av etatismen har vuxit fram där ett notabilitetsformat antingen misslyckats med att forma massorna eller åstadkomma en enad representation av den härskande klassen, eller bådadera, och där oenigheten och den senares underutveckling stängt vägen för ett parti-format. Även om en sådan regim ofta upprättats efter krossandet av ett arbetaruppror, är den varken någon triumferande motrevolution eller uttrycket för en katastrofens jämvikt mellan olika klasser. I dessa fall har upproret redan krossats av en tidigare regering, som tillhört något slags notabilitetsformat. Dessutom är den nya regimens statsmakt lika borgerlig som föregångarens. Det faktum att ledarselektionen och den härskande klassens politiska representation säkras med hjälp av statsapparaten, bör på intet vis likställas med att staten är självständig i förhållande till klasserna. En statsapparat kan vara minst lika borgerlig till sin karaktär som ett politiskt parti.

I likhet med den borgerligt-feodala alliansen har den borgerliga etatismen i fredstid en övervägande civil sammansättning, även om krigsmakten intar en mycket stark ställning. I förhållande till de behärskade klasserna fungerar staten som en supernotabilitet till sitt klientel: håller det i schack med småfavörer, ideologisk isolering och fysiskt hot. Om val överhuvudtaget hålles är de fixade, inte av privata bossar utan av statsapparaten. För borgarklassen framställer sig regimen som en enad representation, som erbjuder nya lösningar på ekonomiska och politiska kriser under egid av förändrad maktbalans inom den härskande klassen.

Det mest framstående exemplet på denna andra variant är det franska andra kejsardömet, vilket upprättades genom Louis Bonapartes 18 brumaire. Napoleon IIIs styre kan sägas utgöra den första moderna borgerliga regimen, eller kanske mera exakt den första övergången till en sådan. Det land vars borgerliga revolution nådde en höjdpunkt av politisk radikalism var också det där det borgerliga våldets notabilitetsformat först bröt samman. Detta skedde under det förenade inflytandet från februarirevolutionen, vilken framförde krav på utbredd manlig rösträtt, och splittringen inom den högre bourgeoisin mellan dess agrara och finansfraktioner. Bonapartismens modernitet och originalitet låg i dess utnyttjande av folkomröstningar och masstöd med hjälp av ett etatistiskt kejsardömes format, prefektens (landshövdingarnas) tryck och vädjanden till offentligheten.⁹¹

Senare blev det under tredje republiken möjligt att återupprätta notabilitetsformatet tack vare de lågborgerliga och urbana småborgerliga krafternas tillväxt, samt genom att den nu återförenade storbourgeoisie abdikerade från den politiska arenan efter det misslyckade kupp-försöket den 16 maj 1877. Såväl i Frankrike som i Italien (där systemet med högborgerlig och godsägarklientelism föll samman 1876), kom advokatpolitikern att spela rollen som mäklare mellan den härskande borgarklassen, staten och massorna.⁹²

Bonapartismen är ju ämnet för en av Marx' mest berömda politiska analyser. Emellertid fick hans polemiska nit i de viktigaste skrifterna på detta tema — *Klasstriderna i Frankrike 1848-50*, *Louis Bonapartes 18 brumaire* och *Pariskommunen* — honom att i sitt angrepp på

⁹¹ Zeldin, a a. I ett brev till Marx av den 13 april 1866 kallade Engels bonapartismen för 'den moderna borgarklassens sanna religion'. Han gjorde emellertid fel i att avfärda användbarheten av notabilitets- och borgerliga partiformat när han antog att en 'bonapartistisk halvdiktatur' skulle vara det moderna borgarvåldets 'normala form'.

⁹² Dessa jurister var ofta samtidigt viktiga politiska ledare och juridiska ombud för kapitalistiska företag. Detta var t ex fallet med Millerand, Poincaré och Waldeck-Rousseau (Ehrmann, a a, s 212). Ang jurist-politikernas förmedlande roll i Italien efter 1876 se bl a L. Graziano, 'La crise d'un régime libéral-démocratique: L'Italie', *Revue française de science politique*, nr 2 1977 – en uppsats som även ger värdefulla inblickar i det italienska klientväsendets senare former.

borgarnas övergivande av sin egen parlamentarism jämte de nya komplikationerna i en hittills okänd form av borgerligt styre hänge sig åt ett antal tvetydiga formuleringar, vilka senare lagts till grund för en vilseledande tolkningstradition. Marx lekte med tvetydigheten i ordet *representation*, genom att säga att Bonaparte representerade bönderna medan Orleans (juli-monarkin 1830-48) representerade pengarna och finanserna. Marx var naturligtvis fullt medveten om att Bonaparte i själva verket inte befordrade böndernas ställning på samma sätt som julimonarkin hade gynnat finansbourgeoisins. Han tänkte endast på böndernas stöd åt Napoleon III. När termen *representation* användes i denna senare betydelse undergick begreppet politisk makt en liknande betydelseförskjutning. När Marx sade att borgarklassen förlorat sin politiska makt åt Bonaparte, menade han inte att bonapartismen hade upphört att representera bourgeoisins klasspositioner — på samma sätt som restaurationsregimen hade varit de nyborgerliga godsägarnas statsmakt och julimonarkin finansbourgeoisins. Han pekade bara på det faktum att ett parlamentariskt system med borgerliga notabiliteter ersatts av en auktoritär stat. Dessa tvetydigheter kulminerar i uttalandet att bonapartismen var 'den enda möjliga regeringsformen vid en tidpunkt, då bourgeoisin redan förlorat förmågan att behärska nationen och arbetarklassen ännu inte tillägnat sig denna förmåga'.⁹³ Redan i nästa mening fortsätter Marx med att tala om det borgerliga samhällets blomstring under andra kejsardömet!

I verkligheten var *bonapartismen inte uttryck för någon klassjämvikt eller något klasstomrum, utan för storbourgeoisins makt i en ny politisk konjunktur*. Innan Bonaparte kom till makten hade arbetarklassen i juni 1848 i grunden besegrats av den borgerliga republiken. Bonapartes presidentkandidatur och senare statskupp stöddes av storbourgeoisin. Andra kejsardömet ledande politiska funktionärer rekryterades till stor del ur dess led, och kejsarstaten gynnade aktivt dess utveckling. Den bonapartska kejsarstaten var i praktiken mindre distanserad eller självständig från storbourgeoisin än tredje republiken.⁹⁴

På 1900-talet överflödar exemplen på en sådan etatistisk formering av de borgerliga styrkorna. Den kännetecknade efter slagen från världsdepressionen en stor del av Östeuropa, från Bulgarien till Estland,⁹⁵ Salazarregimen i Portugal,⁹⁶ Vargas' regim i Brasilien mellan 1935 och 1945⁹⁷ och det grekiska högerstyret från 1952 till 1963.⁹⁸ I samtliga fall skedde ett sammanbrott för det traditionella notabilitetsstyret under ekonomisk kris och splittring av den härskande klassen, och i samtliga fall höll också massorna på att återhämta sig från ett tidigare förkrossande nederlag: nedsländet av 1918 års baltiska revolution, störtandet av Stamboliskis radikala bonderegering i Bulgarien och krossandet av det kommunistiska upproret 1925, det våldsamma förtrycket av strejkerna i den portugisiska republiken, det snabba undertryckandet av ANL-upproret i Brasilien och högerens seger i det grekiska inbördeskriget. Det bör noteras att samma representationsformat kan användas av olika fraktioner inom borgarklassen, och att de ovannämnda regimerna inte ger uttryck för samma borgerliga maktkonstellation eller inre hegemoni.

Det faktum att den kris som gett upphov åt etatismen inte kunnat övervinnas genom återupprättande av notabilitetsformatet eller införandet av ett partiformat, är ett uttryck för den härskande klassens svaghet och underutveckling. Detta visas klart både av den tidiga tid-

⁹³ K Marx, *Pariskommunen*, Stockholm 1978, s 66.

⁹⁴ J Lhomme, *La grande bourgeoisie au pouvoir (1830-1880)*, Paris 1960. Trots sin icke-marxistiska koncentration på former för makt och kontroll, placerar Lhommes mycket gedigna empiriska undersökning säkert det bonapartistiska kejsardömet inom perioden för storbourgeoisins exklusiva makt.

⁹⁵ För en utmärkt översikt se Rothschild, a a.

⁹⁶ H Kay, *Salazar and Modern Portugal*, London 1970; A de Figueiredo, *Portugal: Fifty Years of Dictatorship*, Harmondsworth 1975. En säregenhet hos den portugisiska regimen var det faktum att båda diktatorerna, Salazar och Caetano, av den härskande juntan inkallades från universitetsbefattningar.

⁹⁷ T Skidmore, *Politics in Brazil 1930-1964*, New York 1967.

⁹⁸ C Tsoucalas, *The Greek Tragedy*, London 1969, kap 10.

punkten för Bonapartes statskupp och av 1900-talsfallens internationellt beroende karaktär. Emellertid lyckas den nya regimen övervinna krisen och enar i stor utsträckning borgarklassen, vilket vittnar om relativ styrka. De fraktioner av den härskande klassen som formerar sig bakom etatismen har inte längre några allvarliga störningar i sin representation.

De verkligt betydelsefulla problemen är av två slag. Först och främst institutionaliserar den etatistiska omgrupperingen en form av konjunkturrell krispolitik, som längre fram kan visa sig vara farligt stel i en förändrad politisk situation. En slagordning som löser en viss kris stelnar som en ispropp i statsmaktens struktur. I en ny kris kan denna brytas sönder eller börja smälta bort. Inte desto mindre framgår den relativa styrkan och livskraften hos detta format av det faktum att nedbrytandet i regel varit en följd av stötar utifrån, från slaget vid Sedan till andra världskrigets skärseld och de afrikanska befrielsekrigen.

Även om denna typ av omformering brukat omfatta alla viktiga fraktioner av den härskande klassen, så har den varierat avsevärt i omfattning och alltid utelämnat åtminstone vissa sektorer av borgarklassen och dess politiska och intellektuella funktionärer. Enandet är aldrig totalt, och splittringar kan åter uppstå när konjunkturen ändras. Sålunda måste Vargas avgå 1945 efter USA-liberalismens seger i kriget, och i Grekland började kungens, krigsmaktens och deras konservativa premiärministrars högerstyre med dess system av fixade val att i början av 1960-talet upplösas inför det nya hotet från de återuppväckta liberala krafterna. Båda regimerna hade en påtagligt smalare klassbas än Bonapartes och Salazars — antingen alltför nationalistiskt-progressiv (Vargas) eller för reaktionär (den grekiska högern).

En tredje typ av etatistiskt format i den borgerliga politikens historia är den kontrarevolutionära militärdiktaturen. Chile-juntan, den regim som suttit vid makten i Brasilien sedan 1964, Suhartodiktaturen i Indonesien och Francospanien är de mest beryktade exemplen. Den härskande klassens relation till dessa regimer grundar sig framför allt på det kontrarevolutionära förbundets hårda kitt, ett förbund som bildats med det uttalade syftet att försvara sina egna positioner och privilegier mot hotet från arbetare, jordlösa bönder och radikaliserade mellanskikt. Även om meningarna kan gå isär om vilken grad av förtryck som är nödvändig, står den härskande klassen enad bakom diktaturen. Kontrarevolutionens föreningsband slår över även centraliseringens obehag.

Även en sådan diktatur är dock ett stelt maskineri som är starkt präglad av sitt konjunkturmässiga sammanhang. Den är i ännu högre grad än bonapartismen ett uttryck för svaghet. Detta blir mycket tydligt om vi betraktar vilka utvägar som i normala fall men inte i detta står till buds för borgarklassen.

För det första kan en hotande om än inte en verkställd revolution klaras av med icke-våldsliga medel. Varken i Spanien eller Brasilien ställdes borgarklassen inför något faktiskt socialistiskt revolutionsförsök. Den spanska folkfrontsregeringen, som bildades av majoriteten i 1936 års val, var en helt borgerlig regim där det inte deltog några socialister eller kommunister. (Visserligen ökade den sociala polariseringen mot bakgrund av individuellt utförda mord på båda sidor.⁹⁹)

Även om den indonesiska borgarklassen måste stå ut med Sukarnos yviga populism och samarbete med det starka kommunistpartiet, hade den med framgång avvärjt PKIs jord-reformskampanj 1964. Det som utlöste kontrarevolutionens väpnade styrkor var inte någon aktion från presidenten eller kommunisterna, utan ett havererat kuppförsök från ett antal yngre officerare med viss anknytning till det kommunistiska ungdomsförbundet, ett passivt godkännande av partiledningen och möjligen även av Sukarno själv. Denna aktion hotade den ömtåliga maktbalans där krigsmakten var den ojämförligt mest betydelsefulla väktaren av kapitalets positioner. Den signalerade emellertid inte någon omedelbar fara för socialistisk re-

⁹⁹ R Robinson, *The Origins of Franco's Spain*, Newton Abbot 1970.

volution.¹⁰⁰

I Brasilien handlade Goularts faktiska löften om en nationalisering av oljeraffinaderierna, en mycket begränsad jordreform och ett stöd åt soldaternas organisation inom armén. Militärkuppens ledare reagerade i grunden på hotet om att det skulle upprättas en radikal presidentregim över huvudet på de konservativa politiska bossarna och deras klientel, vilka hade beskurit presidentens befogenheter innan Goulart tilläts få posten.¹⁰¹

Det chilenska kapitalet var däremot omedelbart utsatt för ett direkt angrepp. Men inte heller här var det i augusti-september 1973 omöjligt att tänka sig en fredlig utväg. Drabbade av det starka ekonomiska trycket inifrån och utifrån var Allende och viktiga delar av Unidad Popular beredda att kommendera halt och även reträtt i väntan på nya val eller möjligen en folkomröstning, som borgarklassen hade goda utsikter att vinna. Om denna politik fullföljts hade arbetarrörelsen inte krossats fullständigt, men den skulle ha blivit svårt demoraliserad och splittrad, eftersom det var osannolikt att de omedgörligare delarna av Unidad Popular skulle ha backat.

En våldsamt kontrarevolution kan mycket väl lyckas utan att en militärdiktatur installeras. Med undantag av den spanska kontrarevolutionen slutade alla de blodigaste repressionsvågorna i Europa (Finland efter de vitas seger 1918, Ungern från 1919, Grekland mellan 1949 och 1952) med civilt styre och parti- eller notabilitetsformat. Inte heller satte de tyska kontrarevolutionerna 1919-1923 Weimarrepublikens partikoalition i fara.

När borgarklassen återfår sin styrka och den krossade revolutionen sjunker undan, är det därför sannolikt att det utvecklas friktioner och tryck mot 'liberalisering'. Men eftersom borgarklassen representeras av diktaturen kommer den knappast att vända sig i direkt opposition mot denna. Hur långt den är beredd att gå med på liberalisering beror av tillgången på övergångar till andra, lika goda eller bättre, representationsformat. Det återstår att skriva den fullständiga historien om Francodiktaturens slut, och ersättandet av de indonesiska, brasilianska och chilenska diktaturerna är kvar att utföra.¹⁰²

Det etatistiska formatet inkluderar för det fjärde ett antal militärregimer som representerar vare sig enhet eller återförening hos borgerligheten utan dennas splittring — ofta en splittring

¹⁰⁰ Såvitt jag vet har den bästa redogörelsen för detta dunkla och ödesdigra kuppförsök gjorts av Rex Mortimer i två tillägg till hans gedigna *Indonesian Communism under Sukarno*, Berkeley 1970. Det är rätt klart att kuppen var en intern arméhistoria, om vilken Aidit, PKIs högsta ledning och möjligen även Sukarno själv hade kunskap i förväg. Kontrarevolutionens mästare och kommande diktator, general Suharto, hade personliga band till flera av konspiratörerna, och det är möjligt att kuppen delvis var en provokation. (Den oblodiga och mindre katastrofala 25 november 1975 i Portugal uppvisar en rad påfallande likheter.)

¹⁰¹ Skidmore, a a, kap VIII.

¹⁰² En intressant analys är Poulantzas' [Diktaturernas kris](#), Lund 1977. Den empiriska grunden för hans nyckeldistinktion mellan 'intern' och 'komprador'-bourgeoisier verkar emellertid otillförlitlig, och de bevis som framläggs till stöd är rätt svaga. För en kritik på denna punkt se N Mouzelis, 'Capitalism and Dictatorship in Post-War Greece', *New Left Review* nr 96 (1976). Samma nummer innehåller en mycket fin journalistisk rapport från Spanien av Ronald Fraser, 'Spain on the Brink', som täcker perioden fram till mars 1976. Det oväntade hos den senare utvecklingen – Suarez' framstigande, Fragas förpassning till utkanten samt Arias' och den franquistiska 'bunkerns' nesliga nederlag – belyses i Frasers sammanfattning av den 1 mars: 'Det är inte troligt att någon fraktion av borgarklassen skulle avsöndras genom Fragas reformprojekt.' (s 31.) I det portugisiska fallet förefaller betonandet av kompradorbourgeoisin att stämma illa med det faktum, att Salazar kom till makten som reaktion på att man gav bort de portugisiska tullarna som säkerhet för utlandslån (Figueiredo, a a, s 61), och att Salazars Portugal i jämförelse med den gamla republiken och den tidigare monarkin var mindre beroende av utländskt kapital tills de förödande kolonialkrigen började kräva sin tribut. Finansoligarkin var förvisso sammanflätad med det utländska kapitalets mäktigare sektorer i exploateringen av kolonierna, men den hade utvecklats på tretti- och fyrtitalen från en inhemsk bas och inte uppstått som det utländska kapitalets mellanhand. (Se R da Costa, *O desenvolvimento do capitalismo em Portugal*, Lissabon 1975, s 76 ff.) Jag har försökt mig på en annorlunda analys av diktaturens fall och revolutionens snabba radikalisering fram till hösten 1975 – ett förlopp som inte var olik det som skedde efter den grekiska juntans sammanbrott eller, som vi nu kan se, efter Francos död: 'Portugal: revolutionens dialektik', *Zenit* nr 44 (1976) xxx.

som även går igenom statsapparaten. Deras förbindelse med kapitalistklassen är därför ännu mycket mera ömtålig. Exempelen på den varianten sträcker sig från de klassiska latinamerikanska caudillo-diktaturerna till det reformistiskinstitutionella arméstyret i dagens Peru, från de partimilitära regimerna i Syrien och Irak till de formlösa väpnade klickar som styr många afrikanska länder, från de kortlivade kupperna i den första portugisiska republiken till de väpnade styrkornas regim 1974-1975, och från Pilsudski i mellankrigstidens Polen till den grekiska juntan. Sådana styrelseformer är faktiskt så mångskiftande och utbredda, att också ett försök att täcka deras mest direkta ursprung, struktur och funktionssätt skulle nödvändiggöra en särskild analys.

Ur ett lands borgarperspektiv innebär de på skiftande sätt en mer eller mindre tillfällig repressiv institutionalisering av ett svårt ekonomiskt eller politiskt dödläge. Åtminstone tre allvarliga representationsproblem aktualiseras inom den.

Den klassiska latinamerikanska militärkuppen och dess aktuella reproduktioner på tredje världens tre kontinenter brukade inte ingripa i de fortgående utsagningsprocesserna. Och vad diktatorn än hette så fanns den repressiva apparaten normalt till hands för att trycka ner arbetarna och bönderna. Föga positivt kunde emellertid väntas från den staten när det gällde infrastrukturens utveckling eller skyddet av de inhemska näringarna. I praktiken representerade staten mera det utländska kapitalets enklaver än landets egen borgarklass, vilket dömt den till permanent underutveckling och underdånigt beroende.

Om dessutom för det andra detta slags diktatur förutom på en splittrad härskande klass endast vilade på en fraktion av en oenig förtrycksapparat, var arenan klar för ett kretslopp av kupper och motkupper samt åtföljande oreda i administrationen, och i allvarigare fall även i affärerna.

För det tredje uppkommer en särskild form av rubbning när en politiserad militär vänder sig till sociala krafter som varken är del av eller förbundna med borgarklassen. Direkt anti-kapitalistiska åtgärder kan i så fall bli följden. I sådana fall garanteras den borgerliga representationen huvudsakligen genom utländsk imperialistisk utpressning av både ekonomiskt och militärt slag — en påtryckningsform som dessa beroende regimer är synnerligen känsliga för.

Det utrikes beroendet och den inre splittring och underutveckling som ger upphov åt dessa styrelseformer skyddar dem också för allvarliga hot så länge de behåller full kontroll över förtrycksmedlen. Men så snart de förlorat greppet dukar de i likhet med den sista grekiska juntan under snabbt och fullständigt. De saknar den fasta sociala bas som ensam kunde stödja dem i en sådan kris.

5. Rörelse-etatism

Om än en klumpig nybildning har termen rörelse-etatism åtminstone fördelen att direkt förmedla de båda grundkomponenterna i detta representationsformat. Den betecknar en regim som vilar på sammanfogningen av två olika krafter: en borgerlig statsapparat använd på ett auktoritärt eller terroristiskt sätt och en till övervägande del icke-borgerlig massrörelse. Den senare ger den förra en speciell dynamik. Men samtidigt som massrörelsen kan tjäna som en vital försvarare och befordrare av kapitalackumuleringen och aldrig framlägger något icke-kapitalistiskt alternativ, alstrar den även störande och destruktiva effekter till följd av sin sociala sammansättning. Det problem som borgarklassen står inför blir då att spänna rörelsestaten framför kapitalets vagn och samtidigt minimera dess störande inverkan på den kapitalistiska företagsamhetens skötsel.

Rörelse-staterna kan indelas i två breda kategorier allt efter sitt förhållande till kapitalets huvudfiende, arbetarklassen och arbetarrörelsen. Den ena härrör ur en process av kamp och omstrukturering som ligger helt inom borgarklassen med dess olika fraktioner, småbour-

geoisin och ibland en utanför varurelationernas sfär liggande bondebefolkning. Exempel på denna typ är Stamboliskis kortlivade agrarregering i Bulgarien, peronismen i Argentina, den mexikanska revolutionens statsmakt, särskilt under Cardenas innan den allt mer försjönk i etatism, samt ett antal andra regimer i Afrika och Asien, både tidigare och nuvarande, som Nkrumahs och CPPs Ghana och Sukarnos Indonesien. Som framgår av fallen Sukarno och Perón kan emellertid denna omstrukturering innebära en betydande mobilisering av arbetarstöd mot andra borgerliga fraktioner och sektorer. Den andra varianten innebär samtidigt en inre omrörning av borgarklassen, småbourgeoisin och mellanskikten och en nyorganisering av sättet att tygla och förtrycka arbetarklassen. Den italienska och tyska fascismen är prototypen för detta.

Det vore förmätet att på ett par sidor försöka röja en analysens väg genom den nästan ogenomträngliga och högst kontroversiella litteraturen om den mexikanska revolutionens, peronismens och fascismens klasskaraktär. Vi ska nöja oss med att dra upp vissa allmänna konturer. Hur säkrades för det första den borgerliga representationen i dessa rörelsestater, som hämtade sin massbas från en mäktig om än obestämd antagonism mot kapitalismen eller storkapitalet? Frånvaron av ett realiserbart politiskt alternativ var otvivelaktigt en grundläggande faktor, vilket får sin mest slående illustration i den mexikanska revolutionens heroiska och tragiska erfarenhet. När Zapatas och Villas revolutionära arméer 1914 möttes i Mexico City hade de all makt i sin hand. Ändå skyggade de för makten, eftersom de inte hade någon klar uppfattning om vad de skulle göra med den. Efter revolutionen utvecklades sedan en process med återskapande och nybemanning av kapitalistiska positioner och samhällsförhållanden, som förmådde att stå emot även Lázaro Cárdenas' radikala presidentskap.¹⁰³ De fascistiska småborgerliga radikalerna och arbetarorganisatörerna sveks alla i sina antimonopolistiska och korporativistiska strävanden, eftersom regimen för fullföljandet av sina överordnade politiska och militära mål var beroende av ett aktivt samarbete med storkapitalet. Det senare behöll framgångsrikt sitt oberoende av fascistiska partikommissarier och arbetarförmyndare och stängde vägen för både den antimonopolistiska diskrimineringen och de medeltidsartade utopierna.¹⁰⁴

I detta fall hade naturligtvis bristen på alternativ andra rötter. Samtidigt som den medvetet imiterade vissa av arbetarklassens organisationsformer var fascismen i stor utsträckning om än inte uteslutande en anti-arbetarrörelse. Eftersom den växte fram under imperialismens tidsålder måste dess stormaktsambitioner förlita sig till monopolkapitalets industrikapacitet. I de underutvecklade länderna fanns det heller aldrig någon stark, oberoende arbetarklass på den politiska arenan. Den till alldeles övervägande del agrara mexikanska revolutionens sociala omstörtningar, som har sina enda motsvarigheter i Kina och Vietnam, inträffade innan oktoberrevolutionen satt sin prägel på historien och spritt den revolutionära marxismens inflytande bland den tredje världens intelligentia. Trots tidigare, inte obetydliga anarkistiska och kommunistiska ansträngningar var den argentinska arbetarklassens stora massa inte organiserad på annat sätt än under Peróns förvirrade förtecken. Den lilla men stridbara bulgariska arbetarrörelsen var ingen egentlig match för Stamboliskis Orangegården, medan det indonesiska kommunistpartiet hölls i schack av en mäktig armé som vuxit fram ur ett

¹⁰³ En utmärkt introduktion till den mexikanska revolutionens epos är John Womacks biografi *Zapata and the Mexican Revolution*, London 1969. För en engelskspråkig översikt av Cardenas' gåtfulla regim samt en utförlig bibliografi över arbeten om perioden se W Cornelius, 'National-Building, Participation and Distribution: The Politics of Social Reform under Cardenas', i G Almond m fl (red), *Crisis, Choice and Change*, Boston 1973. Den senare utvecklingen har analyserats av H Cline i *Mexico. Revolution to Evolution*, London 1960. Det mexikanska standardverket om den nationella politiken är P González Casanova, *La democracia en México*, Mexico D F 1967.

¹⁰⁴ A Schweitzer, *Big Business in the Third Reich*, Bloomington 1964; M Broszat, *Der Staat Hitlers*, München 1969, kap. 6; R Sarti, *Fascism and the Industrial Leadership in Italy 1919-1940*, Berkeley 1970; och F Adler, 'Italian Industrialists and Radical Fascism', *Telos* nr 30 (vintern 1976-1977).

segerrikt antiimperialistiskt krig.

Ett intressant och fascinerande problem gäller det asymmetriska inflytandet från fascismen och de andra rörelsestaterna över borgarklassens ledande fraktioner. Även om fascismen var den ojämförligt bäst organiserade och mest våldsamma och dynamiska av dessa formationer, byggde den på en anmärkningsvärd kontinuitet. Identiska bolag och i stort sett samma personal utgjorde kapitalets högsta ledning före, under och efter den fascistiska maktperioden: Fiat, Pirelli, Falck och andra i Italien, Krupp, I G Farben, Siemens etc i Tyskland. Men Porfirio-bourgeoisin i Mexico utplånades, och i Argentina förpassades under Perón de förut mäktiga jordägarna och boskapsuppfödarna i Sociedad Rural mest till utkanterna.¹⁰⁵ Medan de 'populistiska' rörelseregimerna var tecken på en total inre omstrukturering av borgarklassen, innebar fascismen en politisk omorganisering av monopolkapitalet i dess konfrontation med inhemsk arbetarrörelse och utländska konkurrenter.

I sträng mening var fascismen som rörelse emellertid aldrig någon representant för monopolkapitalet. Även om hatet mot arbetarrörelsen enade hela borgarklassen, innebar maktövertagandet aldrig någon kontrarevolution. Som framhållits av de Felice, den store italienske historikern och Mussolinibiografen,¹⁰⁶ var fascismen snarast ett hot mot den gamla borgerliga oligarkin från de framväxande 'medelklasserna'. De bevis som läggs fram för detta är dock något bräckliga. De Felices tes stöds emellertid av, att bland de länder där den borgerliga demokratin föll samman det bara var de båda mest utvecklade som såg fascismen segra. I Italien och Tyskland sammanföll den starkaste nya småbourgeoisin och lågborgerligheten med det svagaste gammalkapitalistiska eller halvfeodala etablissemangen. På andra håll dukade det spanska JONS, den rumänska Ärkeängeln Mikael's Legion (mer beryktad under namnet Järnkorset), det ungerska Pilkorset och det lettiska Askkorset alla under för mot-svarigheterna till Viktor Emmanuel, Salandra, Hügenberg, von Papen och von Schleicher, det vill säga för den traditionella högerens ledare.¹⁰⁷

Confindustria och Reichsverband (senare Reichsgruppe Deutsche Industrie) var förmögna att behålla sin inre självständighet och 'självreglering'. Borgerliga direktörer från IG Farben och Hermann-Göring-Werke (Krupp)¹⁰⁸ bemannade den tyska fyraårsplanens apparat, på samma sätt som experter från IRI (Beneduce) intog de motsvarande italienska.¹⁰⁹ Det privata stor-kapitalet tjänade enormt på upprustningen och på militära segerbyten som erövrade marknader och slavarbetskraft, och inblandningen av rasmytologi och från SA avvärjdes framgångsrikt. Hindrad från att verkställa sina konstruktiva utopier höll fascismen dock fast vid sin av Versaillestraumat påeldade destruktiva rörelse. Mot slutet av kriget slog också den fascistiska rörelsen åter fast sitt oberoende i Salórepubliken och i Hitlers brända-jordentaktik och Götterdämmerung.¹¹⁰ I sanningens minut blev det därför den kapitalistiska karaktären hos de

¹⁰⁵ Vad gäller den dominerande roll som den boskapsuppfödande fraktionen inom den argentinska borgarklassen hade före Peróns uppstigande se Peter Smith, *Politics and Beef in Argentina*, New York och London 1969. För några antydningar om Sociedad Rurals öde under Peron se Waldmann, a a, s 216 ff. Efter 1950 ändrades relationerna något (ibid, s 244 n).

¹⁰⁶ R De Felice, *Intervista sul fascismo*, Bari 1976, s 30-31.

¹⁰⁷ I sista stund, när de kunde vara av kortvarigt värde som betäckningstrupper åt det retirande Nazityskland, kunde några av dessa rörelser bilda regeringar. Sålunda installerades en pilkorsregim i Ungern under de sista månaderna 1944, och Järngardet skapade en exilregering (!) i Wien efter Rumäniens befrielse. Se H Rogger/E Weber (red), *The European Right*, Berkeley och Los Angeles 1965.

¹⁰⁸ W Manchester, *The Arms of Krupp*, London 1969, s 426. Hermann-Göring-Werke hade av militära skäl startat produktionen för att utnyttja den lågvärdiga järnmalm i Salzgitter – en verksamhet som var olönsam för det privata kapitalet.

¹⁰⁹ Sarti, a a, s 119-20. Efter en förfascistisk karriär som socialdemokratisk politiker fick Beneduce en snabbt uppstigande bana i affärsvärlden som skyddsling åt några av dess etablerade ledare. Finansorganisationen IRI utgjorde som statligt holdingbolag en komplicerad sammanflätning av privat och offentligt kapital.

¹¹⁰ Om relationen mellan Hitlers taktik och kapitalet se A Milward, *Die deutsche Kriegswirtschaft*, Stuttgart 1966, s 160 ff.

allierade besegrarna av fascismen som garanterade monopolkapitalets reproduktion i Italien och Västtyskland.

6. Arbetarpartiet

Till sist måste vi studera det format som konstitueras av ett arbetarparti. Borgarklassen har kunnat fungera som härskande klass även när ett i arbetarklassen rotat parti förser landet med dess valda regering, ensamt eller som huvudinslag i en koalition. För den historiska materialismens grundare skulle ett sådant fall ha varit helt otänkbart. Hur har det då kunnat inträffa?

Denna variant framstår så mycket egendomligare om vi betänker att de flesta av dessa arbetarpartiregeringar inte ens försökt att åstadkomma någon socialistisk omvandling. De enda exemplen på motsatsen har varit de kommuniststyrda regeringarna i Östeuropa efter andra världskriget och det chilenska Unidad Popular. Det är visserligen sant att det brittiska labourpartiets valmanifest 1945 slog fast att 'partiets slutliga mål i inrikespolitiken är upprättandet av det socialistiska brittiska samväldet', och att majoriteten av partiaktivister otvivelaktigt betraktade labourregeringen som en början till förverkligandet av detta mål. Men hur betydelsefulla dessa militanternas innersta övertygelser än kan ha varit, hade partiledningen och regeringen uppenbarligen ingen konkret ambition att fortsätta i riktning mot upprättandet av ett socialistiskt samhälle. Listan på nationaliseringar (som senare verkställdes) hade infogats i partiets handlingsprogram mot ledningens önskningar, och kunde i vilket fall som helst inte sägas utgöra något sammanhängande program för socialistisk omvandling.¹¹¹

Arbetarregeringar har inte varit utan problem för den härskande klassen. Den har förblivit på sin vakt och redo till motåtgärder. Det är på i huvudsak tre sätt som borgarklassen utövar ett permanent tryck på reformistiska arbetarregeringar. För det första underhåller den en oavbruten ideologisk kampanj, som är orkestrerad av välfinansierade massmedier, partier och propagandaorganisationer. Denna kampanj som ofta är gäll och skrupelfritt demagogisk, kombineras med skenbart mera faktainriktade betänkanden och uttalanden från näringslivets organisationer och ledare om 'ekonomins' trängande behov. För det tredje upprätthåller den härskande klassen vanligen ett antal högst informella, privata och halvprivata kanaler, på vilka dess talesmän bakvägen får kontakt med arbetarledarna på rätt vänskapligt plan. Denna verksamhet är avsedd att motväga ledarnas förbindelser med arbetarpartiet. Alla tre formerna har dessutom en internationell dimension – utländska mediakampanjer, OECD- och IMF-rapporter och internationella konklaver som den beryktade Bilderberggruppen. De reproduktionsmekanismer som vanligen används är olika typer av ekonomiskt tvång — kapitalflykt, verklig eller hotande, kreditvillkor osv — samt ideologisk smutskastning för att stämpla opponenter som 'kommunister', 'tyranner', 'utlänningar' osv.

Den mest förbryllande effekten är emellertid inte den lätthet varmed borgarklassen kunnat bibehålla sin representation, utan det faktum att dess makt endast sällan hotats inom detta format. Hur det kapitalistiska motståndet inför ett allvarligt hot misslyckades i Östeuropa och lyckades i Chile är tillräckligt väl känt i sina stora drag.

En arbetarregerings möjligheter som instrument för borgerligt välde föreskrivs uppenbarligen av minst tre grundläggande koordinater. En ligger i själva naturen hos kapitalismen, ett system som karaktäriseras av ekvivalent arbetsbyte, varu- och kapitalmarknader samt motsvarande formella jämlikhet mellan statens medborgare, liksom av produktivkrafternas expansion. Det första av dessa drag innebär en åtskillnad mellan formell politisk och faktisk social ställning. Ingen feodal samhällsformation kunde däremot tänkas fungera med en bonderegering — och ingen har heller gjort det. Den andra aspekten visar på en zon av

¹¹¹ R Miliband, *Parliamentary Socialism*, a a, kap IV; och D Howell, *British Social Democracy*, London 1976, kap 4-5.

möjliga kompromisser och samverkan mellan kapital och arbete. Den kapitalistiska utsugningen är nämligen inte alls något nollsummespel. Facklig organisering, förkortad arbetsdag, högre löner och införandet av social service har alla visat sig förenliga med inte endast vidmakthållande av utan även expansion för kapitalackumulationen. Möjligheten av ett icke-socialistiskt arbetarparti och dito arbetarregering är därför inneboende i kapitalismen. Efter krigstidens högkonjunktur i de utvecklade kapitalistiska länderna har bibehållit och vidgat utrymmet för detta slags klassamarbete. — Utifrån kapitalismens kompromissmöjlighet, kan arbetarpartiregeringar ibland t o m innebära vissa fördelar för kapitalet, nämligen större chanser att 'komma till rätta' med starka fackföreningar som ofta är mer benägna att ta sitt 'ansvar' för kapitalackumulationen under en sådan regering.

Det gamla begreppet arbetararistokrati förefaller vara på en gång alltför grovt och snävt för att förklara det utbredda fenomenet arbetarreformism. På sitt sätt visar det emellertid på en mycket viktig sida. Reformismens livskraft är avhängig kapitalismens fasthet och formbarhet, egenskaper som den har endast i världens imperialistiska centrum, inte i det internationella kapitalistsystemets beroende periferi. Ändå är de mekanismer som förenar de förras styrka med de senares fattigdom ofta mycket komplicerade, även om relationen har djupa rötter i den storskaliga utplundringen av tre väldiga kontinenter under den europeiska kapitalismens gryning.

Mötet mellan kapital och arbete i klassarbetets gränszon förklarar en påtaglig skillnad mellan de effekter som å ena sidan en reformistisk arbetarregering och å andra sidan icke-fascistiska rörelsestater har på borgarklassen. Den exaktare inverkan som en lång period av socialdemokratiskt styre haft på det svenska samhällets utveckling och globala position är föremål för ett kollektivt forskningsprojekt som jag för närvarande leder. Så mycket är emellertid från början klart: socialdemokratien har inte endast vidmakthållit kapitalismen, något som ett parti kan göra samtidigt som det pressar tillbaka fronten mellan kapital och arbete, utan har även lämnat borgarklassens grundläggande interna struktur orörd. Bankernas, industrikoncernernas och kapitalistfamiljernas maktstrukturer uppvisar en slående kontinuitet med dem som rådde i perioden före 1930-talet. De förändringar som inträffat i detta avseende har varit resultatet av kapitalkoncentration, fusioner och absorptioner, samt av interna successionsproblem inom vissa dominerande finansfamiljer.

Fyra årtionden av socialdemokratiskt styre i Sverige och tre i Norge har haft mycket mindre effekt på de inbördes relationerna mellan borgarklassens olika fraktioner än exempelvis ett halvdussin eller dussin år med Cardenas i Mexico och Perón i Argentina. Trots att de skandinaviska socialdemokratiska regeringarna uppstod genom en politisk uppgörelse med den agrara små- och lågborgerligheten beträffande statsingripande i depressionen, utvecklades detta aldrig till någon anti-monopolistisk allians. Det fortsatta klassarbetets grund var hög lönsamhet för storkapitalet, vars expansion aktivt befrämjades av både stat och fackföreningar. På senare år har emellertid detta system råkat i kris. I början av 1970-talet gjorde den norska småborgerligheten uppror mot inträdet i den gemensamma marknaden, ett steg som i lika hög grad stöddes av socialdemokraterna och storkapitalet, medan det svenska monopolkapitalets insättande strukturstress i dag nödvändiggör en drastisk intern omstöpning och nedläggning av många fabriker.

Detta är emellertid inte hela historien eller ens den viktigaste biten. Kapitalismens motsättningar och klasstrider gav upphov åt mäktiga socialistiska rörelser och åstadkom en förening mellan arbetarklassens organisation och den revolutionära marxistiska teorin. Dessa processer börjar nu åter bli viktiga, för det första genom slutet på efterkrigstidens högkonjunktur och för det andra därför att de traditionella borgerliga partipolitiks- och notabilitetsformaten avsevärt försvagats genom att reservoarer av kuvad befolkning avdunstat och mellanskikten proletarisats. Ändå har arbetarrörelsens historia i stor utsträckning formats genom långa år av borgerligt tryck.

En andra viktig bestämningsfaktor bakom arbetarrörelsens och arbetarregeringarnas anpassning till borgarklassen har varit den sega styrkan i dennas folkliga inflytande. Den klassiska marxismens vision sådan den uttrycktes av Engels i hans förord 1895 till Marx' *Klasstriderna i Frankrike*, förutsåg en radikalt annorlunda utveckling. På tal om den tyska socialdemokratins massiva väljarstöd skrev Engels: 'Dess tillväxt sker lika spontant, oavbrutet och oemotståndligt och samtidigt lika lugnt som en naturprocess. Att fortsätta denna stadiga tillväxt, tills den av sig själv växer det härskande regeringssystemet över huvudet ... det är vår huvuduppgift. Och det finns bara ett medel, som tillfälligt skulle kunna hejda och till och med driva tillbaka den stadiga utvecklingen av Tysklands socialistiska stridskrafter, och det är en sammandrabbning i stor skala med militären, en åderlåtning som den i Paris 1871. I det långa loppet skulle även detta övervinnas.'¹¹²

Engels sammanfattade här erfarenheterna av vad som med stor förenkling skulle kunna kallas arbetarrörelsens två första faser. I den första utvecklade arbetarrörelsen försvarsorganisationer inom det nya kapitalistiska samhället: försäkringskassor, fackföreningar och grupper av skiftande betydelse förenade med eller knutna till borgerliga och småborgerliga rörelser och politiker. Kapitalismens skärpta och allt uppenbarare motsättningar ledde så småningom till bildandet av ett självständigt arbetarparti och arbetarrörelsens anslutning till något slags socialistisk teori och program, marxistiska, 'marxiserande' eller i huvudsak icke-marxistiska. Under de år som följde växte denna rörelse i både väljarmässiga och organisatoriska termer. Tillväxtens 'naturprocess' avstannade emellertid snart långt innan den nått fram till en majoritetsställning inom samhället. I många fall sjönk man för en tid tillbaka till tidigare nivåer. *I inget av de ledande kapitalistiska länderna har arbetarpartierna någonsin vunnit en majoritet av rösterna.* Naturligtvis inte i Förenta staterna men inte heller i England, Frankrike (även om SFIO och PCF var mycket nära i oktober 1945), Tyskland, Italien och Japan. Det har aldrig funnits någon parlamentsmajoritet för arbetarna i Benelux, Canada, Danmark, Grekland, Irland, Island och Spanien eller i Östeuropa före de kommunistiska maktövertagandena (med undantag av Tjeckoslovakien 1946) eller i Latinamerika eller andra ställen i tredje världen. Där ett flertal uppnåtts har det ofta rört sig om en sen och kortlivad företeelse. Österrike fick sin första arbetarmajoritet 1971, Tjeckoslovakien 1946, Finland 1966, New Zealand 1938, Norge 1945, Portugal 1976 och Sverige 1936. Bara i Australien skedde det tidigt i den politiska arbetarrörelsens historia — år 1914. Valsystemets sätt att fungera har ibland gett en stor arbetarmajoritet i form av mandat, på New Zealand 1935, i England 1945. Men ingenstans utom i Sverige (från 1936 till 1956 och från 1960 till 1973) och i Norge (från 1945 till 1973) har arbetarmajoritetema behållits under någon längre period.¹¹³

På sitt speciella sätt faller även det australiska labourpartiets regering under Fisher 1910-13 in i samma allmänna valmönster. Även om den på intet vis var någon regering för socialistisk omvandling framlade den dock förslag till en författningsreform, som skulle möjliggjort en central reglering av affärslivet och även en federal nationalisering av privata monopol. Dessa planer förkastades emellertid i två folkomröstningar 1911 och 1913.¹¹⁴

Det borgerliga politiska inflytandets massiva och ihållande vikt är otvivelaktigt en av de viktigaste rötterna till högeropportunist och reformistiskt klassamarbete. Dessa hållningar kan emellertid ses som en anpassning till en som det verkar orubblig borgerlig övermakt.

Naturligtvis finns det också socialistiska vägar: ett uppror av bolsjevikisk typ, allianser kring ett övergångsprogram, utnyttjandet av en parlamentsmajoritet för antikapitalistiska syften,

¹¹² F Engels, *Inledning till Karl Marx, Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, Stockholm 1971, s 58 f.

¹¹³ Denna information har hämtats från officiell valstatistik. För goda men ofullständiga översikter se S Rokkan/J Meyriat (red), *International Guide to Electoral Statistics*, Haag 1969; och R Rose (red), *Electoral Behavior*, New York 1974. Med arbetarpartier menar vi socialdemokratiska och kommunistiska partier samt socialistiska partier och grupper till vänster om socialdemokratien.

¹¹⁴ F K Crowley (red), *A New History of Australia*, Melbourne 1974, s 307 f.

vilket senare är en författningsmässigt legitim väg även om den saknar ett flertal av rösterna. Med utgångspunkt från den utvecklade kapitalistiska statsmaktens ovannämnda stabilitet och den internationella militära maktkonstellationen, kan en västerländsk motsvarighet till oktoberrevolutionen som det verkar ha haft hyggliga utsikter (om än ingen säker framgång) endast i två fall: Tyskland efter kejsardömet sammanbrott och Finland efter andra världskriget. I synnerhet på den tyska socialdemokratin, vilken höll den sönderfallande staten i sina händer men valde att återställa den i förbund med generalstaben och frikåerna, vilar ett utomordentligt tungt historiskt ansvar.¹¹⁵ En socialistisk omvandling av detta synnerligen centrala kapitalistiska land skulle ha ändrat hela 1900-talets förlopp och nästan oundvikligen förhindrat fascismens, världskrigets, förintelselägrens och stalinismens oändliga tragedier — även om kommunisterna bär sitt eget ansvar för de senare. De tyska socialdemokraterna satte i stället sitt förvirrade hopp till valet av en konstituerande församling. Men när väl den borgerliga ordningen med våld hade återupprättats! uteblev den socialdemokratiska majoriteten.

Ett uppror i Finland, där arbetarklassen redan utkämpat och förlorat ett inbördeskrig, hade troligen blivit framgångsrikt endast med mer eller mindre aktivt sovjetiskt stöd. Utgången av de spanska och grekiska inbördeskrigen visar däremot att det var osannolikt med en segerrik revolution i Frankrike 1936 eller i Västeuropa efter andra världskriget. En resning i den franska arbetarklassen i juni 1936 skulle ha mött en enad borgerlig front, troligen inkluderande SFIOs motsvarigheter till Ebert och Noske, och med stöd inte bara från de fascistiska makterna utan även England. Den kommunistiska, motståndsrörelsen i Grekland, vilken tillsammans med de jugoslaviska och albanska var den starkaste i Europa, blev också den hårt besegrad — även om en dålig politisk ledning efter befrielsen delvis var ansvarig för detta. Man måste också komma ihåg att Grekland för den brittiska och amerikanska imperialismen var mera perifert än Frankrike och Italien. I något av de senare fallen skulle ett försök till revolution omedelbart ha mötts med ett väpnat ingripande.

Det är heller inte troligt att ett kommunistiskt uppror i Frankrike 1968 skulle ha undgått ett förkrossande nederlag. Den franska armén med dess uppbackning från USA var fortfarande intakt, och i händelse av ett konstitutionsvidrigt uppror skulle den troligen ha stötts av befolkningens flertal, vilket resultatet av de val som i juni följde på de Gaulles maktuppväring tyder på.

Återstår då utvägen med en icke-bolsjevikisk revolutionär strategi i de stabila kapitalistiska länderna. Det faktum att detta alternativ helt saknats fram till de allra senaste årens utvecklingsförsök av de franska och chilenska kommunistpartierna och deras socialistiska allierade, är den tredje grundläggande determinanten för borgerlig representation i arbetarregeringar. Visserligen började Togliatti och PCI att utveckla en sådan strategi i början av tiden efter andra världskriget, men den italienska arbetarrörelsen har hittills inte varit inom räckhåll för någon ledande regeringsställning.

Andra internationalens strategi baserades på förutsättningen att den obevekliga framryckningen på de valmässiga och organisatoriska fronterna automatiskt skulle åstadkomma en socialistisk revolution. När denna framryckning hejdades stod också de mest vänsterradikala av de klassiska marxistiska ledarna (med undantag för leninisterna) helt handfallna. Lyssna exempelvis till Serrati, ledare för de italienska maximalistiska socialisterna. Han skrev 1919: 'Vi marxister tolkar historien, vi gör den inte ... Omvandlingens krafter ser vi varken hos principer eller barrikader. Vi menar att det finns mer revolutionärt innehåll i omvandlingen av produktionsmedlen än i alla abstrakta proklamationer.'¹¹⁶

¹¹⁵ Två goda, behärskade akademiska redogörelser är V Rittberger, 'Revolution and Pseudo-Democratization', i Almond m fl, a a; och i synnerhet F L Carsten, *Revolution in Central Europe*, London 1972.

¹¹⁶ G M Serrati, 'In vista del Congresso di Bologna', *Comunismo*, årg. 1, nr 1 (1919), citerad från P Spriano,

Det mest intressanta fallet är i detta avseende det norska Arbeiderpartiet. Som vi sett kunde det efter andra världskriget under många år behålla en majoritet i parlamentet. Det hade dessutom en mycket vänsterradikal tradition, i motsats till de svenska socialdemokraterna, som mycket tidigt dukade under för revisionismen, även om man 1920 antog ett socialistiskt program. Bland andra internationalens partier var det norska det enda som anslöt sig till Komintern nästan i sin helhet, med undantag endast för en svag högerutbrytning., Trots att partiet år 1923 vägrade att gå med på Kominterns bryskt centraliserade disciplin, omfattade det fortfarande proletariats diktatur som sitt revolutionära mål och såg sig! självt som del av den ur oktoberrevolutionen stammande revolutionära rörelsen. Dess ungdomsorganisation hette karaktäristiskt nog Venstre kommunistisk Ungdomsfylking.

En minoritetsregering som partiet 1928 bildade på basis av ett demonstrativt antikapitalistiskt program störtades mycket snart. 1927 års återförening med socialdemokraterna köptes till priset av vissa eftergifter, av vilka den mest anmärkningsvärda var att man övergav termen proletariats diktatur. 1930 revideras emellertid programmet i radikal riktning för att korrigera varje opportunistisk utspädning, som skulle ha kunnat bli följden av återföreningen och de nya väljare och anhängare som man drog till sig i valframgången 1928. Mitt under den värsta krisen i kapitalismens historia omvandlades partiet så snabbt och organiskt till ett ordinarie socialdemokratiskt. Det ledde en försiktig minoritetsregering mellan 1935 och 1940 års tyska invasion, och efter 1945 verkställde partiet den norska kapitalismens återuppbyggnad. Vad hade hänt?

I princip två ting. Borgarklassens antirevolutionära mobilisering hade lett till en sjunkande röstandel vid 1930 års val. Sedan tvingade depressionen partiet att handla. Det stod inte blott inför en massiv arbetslöshet utan även, vilket var ännu mera hotande, utsikterna av en fascistartad reaktion mot den! industriella och agrara krisen. Partiet, som tidigare kännetecknats av sin överskridande strävan och smala proletära bas,! vände sig 1933 till landet med slagorden: Hela folket i arbete och Försvara folkets regering. De nya parollerna var framgångsrika, och partiet kunde presidera över slutet på krisen. Efter kriget blev dess huvudsysselsättning att bygga upp landet och undvika den väntade nya krisen.

Si snart de mest näraliggande och påträngande efterkrigsreformerna börjat genomföras, hade det norska arbetarpartiet i likhet med sina brittiska och svenska motsvarigheter inget perspektiv av fortsatt framryckning. Eftersom de saknade en sammanhängande strategi för gradvis socialistisk omvandling fångades alla dessa partier av sina egna framgångar, hur relativa och blygsamma de än var, när det gällde att förvalta kapitalismen. Uppgåendet i det borgerliga samhällets dagsproblem och återkommande valprovningar hängde samman med andra av socialdemokraternas, både höger- och vänsterflygelns, problem. Kapitalismen betraktades inte som ett produktionssätt, vilket på basis av marknadsförhållandena ständigt alstrar nya former av utsugning och ojämlikhet, utan som en statisk uppsättning av godtyckliga befogenheter som kunde formas och upphävas genom nationaliseringar, administrativ kontroll och fördelningspolitik. Inte heller var deras ledare medvetna om den statliga förvaltningsapparats klasskaraktär eller om dess uppgifter i reproduktionen av arbetarklassens underordning. Detta fick sitt mest iögonenfallande uttryck i det brittiska labourpartiets byråkratiska nationaliseringar.

Sålunda uppställdes aldrig behovet av att erövra den politiska makten och bryta de fortgående reproduktionsprocesserna som något allvarligt problem. Det är omöjligt att med någon grad av säkerhet säga om en strategi för gradvis socialistisk omvandling egentligen kunde ha lyckats i Norge, England eller Sverige, eller om den skulle ha mött samma öde som det chilenska Unidad Popular. Här sysselsätter vi oss endast med orsaken till att man aldrig ens på allvar övervägde en sådan politik och långt mindre försökte sig på den. Det var uppenbarligen

inte av rädsla för någon Pinochet.

Vi måste beakta ännu ett kännetecken hos socialdemokratin, eftersom reaktionerna hos det norska Arbeiderpartiet (DNA) inte var helt olika PCFs vid tiden för folkfronten. Den avgörande skillnaden mellan de båda är denna. Medan PCF höll fast vid sin strävan till socialism, förlorade DNA sin så fullständigt, att det under kalla kriget blev ett den rabiata anti-kommunismens parti. I länder där ett utdraget gerillakrig inte var att tänka på hade inte heller de kommunistiska partierna någon konkret socialistisk strategi, utom den som förutsatte Röda armén som sköld. Men genom sin orubbliga hängivenhet för oktoberrevolutionen och Sovjetunionen hade de ensamma en konkret föreställning om ett socialistiskt samhälle — en vision som visserligen var förvriden och naivt idealiserad men inte desto mindre *verklig*. Kommunisterna var fast medvetna om den faktiska historiska närvaron av socialismen som ett konkret alternativ till den modifierade kapitalismen. Den allt i sin väg krossande stalinistiska pansarvagnen hade utplånat denna medvetenhet även hos de socialister som stod långs ut till vänster. (Långt innan Stalin nått sin fulla makt hade västeuropeiska socialdemokrater från Branting till Blum bli vit skrämda av att bolsjevikerna gjorde historia och fyllts av avsky för det ryskt 'primitiva'.) Med vissa spektakulära undantag — Italien, Chile, Japan — beseglade det kalla krigets internationella polarisering vänstersocialdemokratins öde. I valet mellan stalinism och USA-imperialism tog den ställning för den senare med allt vad det medförde. Det faktum att den såg valet som ett mellan 'diktatur eller demokrati' ändrar inte saken nämnvärt.

I Norge ställde den nationella front som bildats under den nazistiska ockupationen upp på den programmatiska bas som DNAs efterkrigsregering hade. Inte desto mindre nådde all varliga underhandlingar 1945 med sikte på att slå samma DNA och kommunistpartiet ett framskridet stadium. Liksom överallt annars utanför Östeuropa — där kommunisterna kunde tvinga igenom saken — slutade diskussionerna i ett misslyckande, men fram till kalla krigets utbrott levde det kvar starka enhetstendenser också i partiledningen. Men sedan förskrev ledningen landet åt Marshallplanen och Nato. Från och med då visste den norska borgarklassen, även om den kan ha grymtat över statlig kontroll, att den inte hade något att frukta från dessa hängivna bundsförvanter till Pentagon.¹¹⁷

5. Statsmaktens utövning II: förmedlingsprocesser

Utifrån den härskande klassens problematik innebär den statliga förmedlingen av relationer mellan härskande och behärskade klasser att de senare såväl underkastar sig den etablerade samhällsordningen som medverkar till dess funktion. Den speciella statsapparaten erbjuder två materiella medel för fullföljandet av dessa uppgifter.

För det första verkställer staten en centralisering av den härskande klassens resurser — även om den grad i vilken detta sker starkt varierar från den medeltida feodalstaten till de moderna diktaturerna. De som tillhör de behärskade klasserna står inte enbart inför lokala individer av den härskande klassen, utan även en väldig apparat till vilken denna klass resurser har samlats.

Staten är emellertid något mer än en centraliserad yttre makt som står emot de behärskade klasserna. I en annan bemärkelse innefattar den även dessa. Sålunda var bönderna likaväl som godsherrn undersåtar till samma feodale kung, och medlemmar ur alla klasser är medborgare i en kapitalistisk eller ett socialistiskt övergångssamhälles stat. För det andra grundar sig staten alltså på en totalisering av sociala relationer. Genom den verkställs förmedlande interventioner mellan olika klasser och mellan enskilda medlemmar ur olika klasser.

¹¹⁷ E Bull, *Arbeiderklassen i norsk histori*, Oslo 1947, s 274337; H F Dahl, *Fra klassekamp til nasjonal samling*, Oslo 1969; dens, *Norge mellom krigene*, Oslo 1971; och E Lorentz, *Arbeiderbevegelsens historie*, del II, Oslo 1974.

Förmedlingen övertväras i likhet med representationen av klasskampen. Dess sätt att fungera bestäms i praktiken av den kraftkonstellation som växer fram ur klasskampen. Staten är emellertid aldrig någon neutral eller passiv medlare. Dess grundläggande klasskaraktär bestäms av den klasskaraktär som ligger i de materiella regelstiftande, regeltillämpande, regeltolkande och regelgenomtvingande apparaterna, av reproduktionsmekanismerna hos den härskande klass som föreskriver statsinterventionens verkningskrets. Förmedlingen står här inte för godtycke, utan för klassmaktens utövande genom staten. Klasstaten ger sig inte in mellan klasserna för att skilja de stridande åt utan för att binda dem samman i ett asymmetriskt förhållande av dominans och utsugning.

Assymmetrin medför emellertid inte ensidighet. Relationen är inte enkelriktad, och förmedlingsprocessen inbegriper även de behärskade klassernas krav och protester.

De behärskande klassernas underkastelse under och bidrag till härskarnas makt och privilegier tryggas sålunda med hjälp av statlig centralisering och totalisering sådan den kommer till uttryck i en rad processer. De viktigaste av dessa kan uppställas som följer.

Förmedlingsprocesser

<i>Medel</i>		<i>Primära effekter</i>	
	Underkastelse	Underkastelse/ medverkan (bidrag)	Medverkan (bidrag)
Centralisering	Förtryck	Avledning (kanalisering)	Extraktion
Totalisering	Kooptering	Rättsskipning	Understöd

Vi kommer nu att i korthet klargöra några av termerna och nämna vissa följsatser av processerna. Vi bör även notera de motsättningar som ligger i dem, både den allmänna mellan centraliseringen av den härskande klassens resurser och totaliseringen av alla klasser genom staten, och de som är specifika för varje process. Allmänt sett kan dessa motsättningar betraktas som yttringar av den grundläggande politiska motsättningen mellan dominans och verkställighet. Centralisering innebär sålunda både att man samlar resurserna för do minans och etablerar ett visst avstånd mellan dominans och verkställighet, medan totaliseringen inbegriper både allomfattande dominans över de behärskade och dessas indragning i verkställigheten. För att kunna lyckas måste inte bara revolutionärer utan även kontrarevolutionärer bemästra samhällslivets dialektik.

1. Förtryck

Förtrycksapparaterna är den rådande samhällsordningens yttersta väktare, den pansrade näven som slår till när den fortgående reproduktionsprocessen bryter samman och de behärskade klasserna gör uppror. Men ingen garanti är naturligtvis helt tillförlitlig. De centraliserade förtrycksapparaternas utpressningar och plundringar kan även orsaka uppror, desperata bonderesningar som 1358 års jacquerier i Parisområdet och Tuchinrörelsen i centrala Frankrike något senare under hundraårskriget¹¹⁸, eller arbetaragitation för demokratiska och sociala krav.¹¹⁹ Ibland kan dessa apparater i likhet med den ryska armén 1917 rämna av motsättningar som sätter igenom hela samhället.

Vid sidan om behovet av repressiv förmedling har också en annan faktor spelat stor roll för utvecklingen av en centraliserad förtrycksapparat, nämligen strävan till en odelad representation för hela den härskande klassen. En viktig bakgrund för formationen av en enhetlig

¹¹⁸ R Hilton, *Bond Men Made Free*, London 1977, s 112 ff.

¹¹⁹ Om krigens viktiga roll för den borgerliga demokratins framväxt se min 'The Rule of Capital and the Rise of Bourgeois Democracy', *New Left Review* nr 103 (1977) [svensk översättning: *Kapitalism och rösträtt. Om den borgerliga demokratins uppkomst*. 1980 xxx]

repressiv stat var fejderna mellan olika stormän, var och en med sitt eget väpnade följe, till exempel Rosornas krig mellan York och Lancaster eller striderna mellan ätterna Guise, Montmorency och Bourbon under de franska hugenottkrigen och vid andra tillfällen. Det har funnits sammanstötningar mellan olika kondottiärer och rivalskap mellan nutida arméklickar och *caudillos*. En annan pådrivande kraft har utgjorts av konflikten mellan de härskande klasserna i olika samhällen.

Även om en stark och tillförlitlig repressiv apparat kan vara av oundgänglig betydelse i en avgörande stund, vilket de Gaulle erkände genom sin hemliga rundresa till militära elitförband i slutet av maj 1968, uppvisar ett klassamhälle även icke-statliga former genom vilka förtrycksinstrumenten koncentreras i händerna på den härskande klassen. I det vardagliga förtryckssystemet är faktiskt denna lokala makt ofta viktigare än statens. De feodala herrarna hade sina domstolar, fogdar, svenner och fängelser, och det moderna kapitalistiska företaget har sina beväpnade vaktstyrkor, kunskaparnät och, om nödvändigt, sina lokala uppbåd av 'ordningens' försvarare. De stora bilfirmorna – General Motors, Ford, Citroën och Fiat – har gjort sig mest ökända i detta avseende. Det är därför inte ägnat att förvåna, att en statlig centralisering av förtrycksinstrumenten ofta förts fram som ett defensivt folkligt krav.

Den statliga förtrycksapparaten ingriper emellertid också i den mer rutinartade kontrollen av de behärskade klasserna. Detta gäller inte enbart för diktaturerna utan även, för att ta det troligen mest betecknande fallet, i Förenta staterna. Där måste fackliga organisationer, strejkande och strejkvakter normalt räkna med att domstolar och polis ingriper. Detta system, som nådde sin höjdpunkt på 1920-talet, utformades av Högsta domstolen och dess ordförande, expresidenten Howard Taft – en person som hade en klart uttalad syn på sin uppgift som den borgerliga statens högste domare. Taft förklarade 1922 i ett privat brev vad som behövde göras: 'Det anhanget /arbetarna/ måste få stryk då och då.'¹²⁰

I klassväldets normala utövning verkar repressionen på fyra sätt: förbud mot opposition, begränsningar för oppositionen inom systemet, trakasserier och terror samt övervakning. Även om det nu är först under 1900-talet som det officiella förbudet mot de behärskade klassernas organisationer fått någon betydelse, så beror det på att dessa klasser under feodalismen i regel var alltför svaga och geografiskt isolerade för att innebära något organiserat hot, och därför att under 1800-talet hela klasser och inte bara deras organisationer var konstitutionellt avstängda från politiskt inflytande.¹²¹ Fackföreningarna blev legala relativt tidigt – 1824 i England, 1884 i Frankrike, 1890 i Tyskland (det år då man till följd av de antisocialdemokratiska undantagslagarnas upphävande tog bort de sista restriktionerna) – och de har så förblivit under icke-diktatoriska borgerliga regimer. Med ett enda viktigt undantag var alla den andra internationalens partier i Central- och Västeuropa tillåtna.

Moderna diktaturer har emellertid förbjudit både fackföreningar och reformistiska partier. Dessutom har kommunist partier ofta bannlysts av icke-diktatoriska stater, i synnerhet under fascismens glansperiod, från depressionen till Stalingrad. Tillsammans med Japan, där arbetarrörelsen före 1945 förtrycktes hårt, utmärker sig Tyskland som det i detta sammanhang ledande kapitalistiska landet. Det var det enda som förbjöd något av andra internationalens partier (1878-1890) och det enda som efter andra världskriget förbjöd kommunistpartiet (1956-1968), för att nu inte tala om perioden med fascistiskt styre. (USAs KP var inte formellt olagligförklarat, även om det på femtitalet till stor del drevs under jorden som följd av att det i Smithlagen definierades som ombud åt främmande makt.)

I kapitalistiska stater har begränsningen av oppositionen inom systemet främst antagit formen av inskränkningar i strejkrätten, en praktik med tradition åtminstone tillbaka till Stor-

¹²⁰ I Bernstein, *A History of the American Worker*, del I: *The Lean Years*, Boston 1960, s 191. Bernstein ägnar ett kapitel, det fjortonde, åt hur detta rättsligt reglerade förtryckssystem verkade.

¹²¹ Denna tes utvecklas i viss utsträckning i Therborn, a a 1977.

britanniens modifierade Combination Act av år 1825. Vid olika tillfällen har strejkvakter förbjudits, särskilda strejker förbjudits, alla 'vilda' arbetsnedläggelser gjorts olagliga, som fallet för närvarande är i Sverige, eller också har fackföreningarnas interna organisation och beslutsfattande varit föremål för statlig reglering och övervakning. Tillvägagångssätten har varit många.

Förutom i diktaturer har den gamla censurinstitutionen i allmänhet försvunnit (även om den återuppstod i Algeriet-krigets Frankrike). Lokala myndigheter trakasserade ofta den tidiga arbetarrörelsen genom att vägra den tillträde till plats för möten och demonstrationer, och de västtyska och amerikanska kommunistpartiernas agerande begränsas fortfarande på detta sätt. Där man i större omfattning behållit den gamla vanan att utestänga oppositionella individer från statstjänst, har åtgärdens betydelse starkt ökat till följd av denna sektors väldiga expansion. Även här har Västtyskland tagit ledningen med sitt mest omfattande och rigorösa *Berufsverbot*. Förbudet gäller alla slags varaktig statstjänst, från vanliga lärarbefattningar till brevbärare och lokförare, och den tillämpas även mot socialdemokrater som vid något tillfälle arbetat ihop med kommunister inom samma organisation.

Polistrakasserier och hot om våld är inte typiska enbart för diktaturer, utan har intagit en iögonenfallande plats i den arsenal av metoder som den amerikanska staten använt sig av för att klara av oppositionen. De många exemplen omfattar bland annat krossandet av Pullman-strejken och det upprepade bruket av antistrejkterror före den andra New Deal, Palmer-räderna mot alla sorters radikala 1920, polisträder mot kommunister och trakasserier mot misstänkta före detta kommunister under kalla kriget, nedklubbandet av demonstranter mot Vietnamkriget och den fysiska likvideringen av de svarta pantrarna på 1960-talet. Våld från kravallenheter, särskilt Italiens poliser och karabinjärer, är i dag okänt i de flesta borgerliga demokratier.

Vi bör slutligen beakta övervakningen och registreringen av de behärskade klassernas aktiviteter. Dessa förberedelser för en kraftmätning, som länge tillämpats och som utgör ett ovärderligt källmaterial för arbetarrörelsens historia, har under senare år vuxit enormt ifråga om både omfång och effektivitet. Det traditionella systemet, som omfattar bruket av spioner och underrättelseagenter, avlyssning och infiltration samt muntlig och skriftlig rapportering, har kompletterats med högt specialiserade organ utrustade med dataregister och den mest avancerade fotografiska och ljudtekniska utrustning. Watergate-affären och dess efterdyningar har visat vilken närmast otrolig utbredning som den polisiära övervakningen har i Förenta staterna. Även i de mera fredliga och perifera skandinaviska länderna har omfattande operationer avslöjats. Det har sålunda upprättats viktiga förbindelser mellan hemliga polisen och nät av antikommunister inom fackföreningarna och i det socialdemokratiska partiet (Sverige), företagens personalavdelningar (Norge) och högerextremister (Danmark, Sverige).

Repression och förberedelser för repression riktad mot den ekonomiska, politiska och ideologiska oppositionen utgör en inbyggd del av den demokratiska klasstatens vardagsaktivitet. Det är också värt att notera att det bland den utvecklade kapitalismens icke-diktatoriska stater är de båda mäktigaste, Förenta staterna och Västtyskland, som varit och förblivit de mest repressiva. (Tyskland har ju även frambringat den grymmaste fascistiska diktaturen.)

Det är emellertid också sant att alla ovannämnda former av statlig repression finns i rikt mått även i varje existerande socialistisk stat. De används heller inte enbart mot borgarklassen utan likaväl mot avvikare inom arbetarklassen och kommunistpartiet.

2. Avledning (kanalisering)

Statens centralisering av den härskande klassen kan leda till en kondensering av samhällsformationens motsättningar, ökad utsatthet för förtryck och utsugning och samgående mellan

behärskade klasser. Oftare är det dock sakens andra sida som dominerar. Genom statens interventioner blir det möjligt att avleda motsättningar, skyla över den enskildes utsugning samt spela ut olika klasser och delar av klasser mot varandra.¹²² Tillfredsställandet av folkliga krav kan uppskjutas, och visar det sig vara för kostsamt att stå emot dem, kan de kanaliseras in i institutioner och processer som inte spränger helheten. Framgången för en härskande klass beror bland annat i avgörande grad på dess förmåga att undantränga och finna säkra utlopp för den virvel av motsättningar i vilken den utövar sitt välde. De centraliserade och genompolitiserade socialistiska staterna — i synnerhet de vilka som 1920- och 1930-talens Sovjetunion och vissa östeuropeiska regimer under efterkrigsperioden vilar på en rätt begränsad social bas — har stora svårigheter att avleda motsättningar och förhindra att de kondenseras till farliga brytningar. De har därför ofta använt sig av repressionen som ett alternativ.

Det finns ett antal generella avledningsprocesser. Först har vi isoleringen av missnöje och konflikter. En lokal godsägare eller chef kan framstå i sin sanna och dystra dager, medan den stat som representerar den enskilde fiendens klass ser ut som de behärskades beskyddare. Just på grund av sin centralisering förutsätts staten och dess ledare ofta inte känna till eller vara ansvariga för den omedelbara, klassmässiga utsugningen. Detta mönster har förekommit både när det gäller de ryska bondemassornas förhållande till tsaren och arbetarklassens till borgerligt demokratiska regeringar.

Att vända den aggressiva besvikelsen *utåt* är en annan klassisk avledningsmanöver. Pogromer, krig mot främmande stater, hetsjakt på utländska agenter och spioner har ofta tjänat som ett mäktigt instrument att avleda klasskonflikter och få de behärskade att sluta upp bakom sina härskare. Lika gammalt men sällan lika effektivt är det att utse syndabockar, det vill säga att rensa ut viss ledande personal som görs ansvarig för impopulära statliga åtgärder.

Ett annat medel som används för att hindra att ett ackumulerat tryck leder till explosion är *förebyggande avledning*. Dess betydelse beror till stor del på det faktum att en viss åtgärds följd för den samhälleliga reproduktionen ofta bestäms mer av dess form och tidssammanhang än av dess egentliga innehåll. De mest slående historiska illustrationerna till detta är livegenskapens hävande uppifrån, utifrån en styrkeposition och inom en ram av existerande institutioner, och det liknande sätt varpå rösträtten utsträcktes och arbetarna garanterades något slags inflytande i de kapitalistiska samhällenas företag.

Avledning inbegriper även *tillhandahållandet av systemförenliga alternativ*. Motsättningar hos systemet kan avledas till motsättningar inom det, förutsatt att det finns alternativa former av samma stat (dvs samma klassvälde) eller helt enkelt annan ledande personal att tillgå. Exempelvis avledde Rooseveltadministrationen på ett framgångsrikt sätt de allvarliga motsättningar, som i det ledande kapitalistiska landet utvecklats efter sammanbrottet för tjugotalets stormande högkonjunktur, till en konflikt mellan New Dealpolitikens anhängare och motståndare.¹²³ Det bör noteras att det inte enbart är valmässiga utformningar av representationen som fungerar på detta sätt. De feodala samhällenas bönder och borgare fann sig ofta stå inför alternativ, vare sig dessa utgjordes av rivaliserande dynastier eller motsättningar mellan decentraliserade och kungligt-absolutistiska feodala former. Oppositionell mot en diktatorisk borgarstat står också inför ett vägval: socialism, en regim styrd av någon annan borgerlig diktator eller borgerlig demokrati.

Tillhandahållandet av systemförenliga alternativ kan egentligen ses som del av en större avledningsprocess. Varje stat erbjuder de behärskade ett system av institutionaliserade kanaler för framförande av missnöje. Dessa kan bli blockerade därför att staten fungerar illa, och de kan sprängas av en växande missnöjesvåg. Men i den mån de fungerar infogar de protestanterna i de existerande strukturerna. De som klagat håller sig till etablerade former, tider och

¹²² Jfr L. Althusser, 'Den marxistiska dialektiken', i *För Marx*, s 168.

¹²³ Historien berättas på ett värtaligt och beundrande sätt av Schlesinger, a. a.

kompetensområden och bidrar därmed till att upprätthålla dominanssystemet, det vars aspekter de protesterar mot.

I system som kännetecknas av relativt fria val och högt valdeltagande bärs den borgerliga representationens företrädare och partiformat till stor del upp genom avledningsprocesser — isolering och sektorisering av frågor, imperialistisk eller chauvinistisk utåtriktning, förebyggande initiativ, presentation av alternativ image, välskötta skiljedoms- och valförfaranden, utstakning av klassalliansernas gränser för att förhindra ett samgående av folkets krafter.

Avledning innebär ett vidmakthållande av underkastelsen, men den exploaterar också folkets energi i och för systemets utvidgade reproduktion genom att kanalisera in den i de existerande politiska, ekonomiska och ideologiska processerna.

3. Extraktion

I produktionsprocessens specifika dynamik måste de arbetande klasserna i alla på utsugning byggande produktionssätt frambringa merarbete och merprodukt åt sina utsugare. Men dessutom måste de bekosta den stat som härskar över dem. Formerna för dessa bidrag sträcker sig från de lagfästa avgifter som levererades åt de äldre feodalkungarna (vilka vanligen ägde egna bönder) till moderna beskattningsformer. Statens centralisering förbinds på två sätt med extraktion av högre avgifter från de behärskade. Att sammanföra tjänster (från arbete till soldattjänst), varor och pengar som avpressats de behärskade producerar en mängd som är större än summan av sina delar. Den kan nämligen användas till att företa storskaliga operationer — som feodalstatens militära företag eller befordrandet av ekonomisk tillväxt — som annars inte hade varit möjliga.¹²⁴ Och ju större statens faktiska centralisering är, desto mindre är förlusterna i extraktionsprocessen till följd av korruption, förpaktararvoden och smitning.

Pa grund av statens avstånd från såväl den omedelbara utsugningsprocessen som från lokala traditioner av 'rättvis ränta' eller 'rättvisa löner', är det vanligen enklare att öka det belopp som drivs in för 'offentliga' ändamål än att direkt höja profiterna för enskilda medlemmar av den härskande klassen. En ökning av den statliga beskattningen brukar möta mindre motstånd än höjda arrenden och minskade löner.

Emellertid är det också så att statens utveckling fordrar en högre beskattningsnivå, och detta kan alstra motstånd och skattekris. Den store franske medeltidshistorikern Georges Duby har sammanfattat: 'Det råder ingen tvekan om att av allt det onda som drabbade dem, var det med större smärta och mindre tålamod som bönderna utstod bördorna av krig och avlägsna instansers beskattning.'¹²⁵ Men även om ett uppror skulle utbryta är statens resurser för upprorsbekämpning större än den enskilde jordägarens eller företagarens.

I takt med produktivkrafternas alltmer samhälleliga karaktär — produktionsprocessens samhälleliga skala och beroende — har extraktionen fått ökad betydelse i statens förmedling av produktionsförhållandenas privata karaktär. En växande extraktion skapar resurserna för statens fullgörande av en allt viktigare uppgift, nämligen dess stöd åt den privata kapitalackumulationen.

Vi bör komma ihåg att förmedlingen visserligen är assymmetrisk men inte enkelriktad. En höjd nivå på beskattning och rekvisitioner berör även de härskande klasserna — framför allt naturligtvis i den moderna kapitalistiska staten med dess mer eller mindre progressiva skatteskalor — samt väcker opposition, obstruktion och konflikter. Gynnandet eller vidmakthållandet av den härskande klassens positioner sammanfaller verkligen inte alltid med en kortsiktig maximering av de enskilda klassmedlemmarnas förmögenhet. Beskattning och

¹²⁴ Japan och Sovjetunionen utgör de båda viktigaste exemplen på massiv statlig utsugning av bönderna i syfte att skapa ekonomisk ackumulation; i det förra fallet naturligtvis för kapitalet och i det senare för kollektiva bruksvärden. Jfr Maddison, a a.

¹²⁵ G Duby, *Rural Economy and Country Life in the Medieval West*, London 1968, s 333.

andra former av statlig extraktion utgör därför källan till sammanstötningar inom den härskande klassen likaväl som mellan klasser.

4. Kooptering

I likhet med alla förmedlingsprocesser verkar koopteringen både genom staten och de icke-statliga apparaterna. Och i likhet med de andra är detta en gammal företeelse, som på intet vis är speciell för den borgerliga demokratin. Feodalherren försökte ofta kooptera sina bönder genom att få dem att känna att han var 'deras' herre; och i den feodala rätten var det ju faktiskt så att han skyddade alla inbyggare på sitt gods mot yttre krafter.¹²⁶ Detta patriarkala mönster överfördes till många kapitalistiska företag och ersattes senare av bolagsstyrda fackföreningar eller samråd med och 'medbestämmande' från arbetarna. Staten har dock naturligtvis långt större medel till kooptering, eftersom den går utöver utsugningens omedelbara sammanhang.

Det feodala koopteringsmönstret inbegrep en föreställning om samhället och samhällsrelationerna som en *helhet av icke-marknadsbestämt utbyte och ömsesidiga förpliktelser*, där varje gods hade sin särskilda plats — en föreställning som underbyggdes av *Kyrkans* allomfattande katolicitet. Det använde sig även av en *bild av familjen* för att framställa kungen eller kejsaren som far för sitt folk. (Familjelegitimiteten var en central beståndsdel i den feodala representationens utformning.)

Den borgerliga staten ersatte de feodala koopteringsmönstren med nya. Den organiska enheten av stånd och ställning, var och en med sin särskilda uppsättning ömsesidiga förpliktelser, gav vika för alla medborgares *lagenligt lika möjligheter*. Ingendera föreställningen är enbart ideologisk. Båda har rötter i materiella institutioner och praktiker: privilegier, frälsen, rättigheter i det förra fallet, laissez-faire-präglad lagstiftning, rättsskipning och domstolspraktik, samt (långt senare) allmän rösträtt i det senare.

Den gudomliga ordningen levde visserligen kvar i många borgerliga samhällen, men ersattes successivt av den *nationella gemenskapen*. Patriotismen demonstrerade för första gången sin enorma politiska kraft i de *militära massmobiliseringar* som insattes vid en tidpunkt då den franska revolutionen hotades till livet av feodala och (i England) borgerliga fiender. Nationalismen har även tjänat som en viktig koopteringsprocess i socialistiska länder, i Sovjetunionen under det 'stora fosterländska kriget' (andra världskriget) och i Kina, Korea, Indokina, Cuba, Albanien och Jugoslavien. Dess relativt dåliga tillämpbarhet i resten av Östeuropa — med Rumänien som sent undantag — har gjort regimerna där relativt bräckliga. Nationalismen kan heller inte återföras till någon enkel ideologisk väddjan. Också den materialiseras i en ny, icke-dynastisk statsenhet, som manifesteras såväl i utrikespolitiken som i kulturinstitutioner.

Även om familjen till stor del mist sin ideologiska roll på den statliga koopteringsnivån, har den stundom använts högst verksamt i den ideologiska debatten. I 1930-talets Sverige myntade socialdemokraterna exempelvis slagordet 'folkhemmet', och framställde alltså det samhälle de ville uppnå som ett trevligt familjehem, där 'likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet' rådde.¹²⁷

På 1900-talet har kooptering genom *ekonomisk tillväxt* utgjort en ny och allt viktigare process, vars funktion det är att samla alla klasser bakom den kvantitativa ekonomiska tillväxtens politik och institutioner. Sin första betydelse på statlig nivå uppnådde den troligen i den sovjetiska versionen av socialistisk industrialisering, en kampanj som koopterade ett stort antal ingenjörer, företagsledare och andra teknokratiska intellektuella till det brutalt auktoritära stalinska mönstret. Efter andra världskriget framställde Marshallplanen och de utvecklade

¹²⁶ Detta system framläggs i rika detaljer, om än tämligen apologetiskt, av O Brunner, *Land und Herrschaft*, Brno-München och Wien 1943.

¹²⁷ G Fredriksson, 'Per Albin och folkhemmet', i dens m fl, *Per Albin-linjen*, Stockholm 1970, s 26.

kapitalistiska ekonomiernas (för en tid) välskötta tillväxt med avsevärd framgång visionen av ett flerklassigt samhälle byggt på exempellös levnadsstandard. Sedan dess har den segerrika antiimperialistiska kampen och sjuttitalets kris i stor utsträckning avslöjat den utsugningens grund som denna pseudogemenskap bygger på. Den senare kan dock återupplivas i förening med nationalism och vändas mot de nya antiimperialistiska hoten i tredje världen. En ytterligare version av kooptering genom tillväxt — en som fungerat mycket bra i Brasilien under åtminstone några år — är utvecklingsströms ideologi och praktik i tredje världens starkare kapitaliststater.

Sist men inte minst bör vi nämna en högst komplicerad form för kooptering med avgörande betydelse för arbetarrörelsen i dagens utvecklade kapitalistiska länder. Jag tänker naturligtvis på den *borgerliga demokratin*. Här måste till en början anges ett antal avgränsningar och förutsättningar.

Ur historisk synvinkel uppstod den borgerliga demokratin inte som ett sätt att kooptera folkmassorna till borgarklassen utan som en vinning i folkets kamp mot borgarklassen.¹²⁸ Den kunde emellertid omvandlas till en koopteringsprocess därför att det borgerliga motståndet överallt visade sig vara nog skickligt och kraftigt att hindra en omedelbar eller fullständig seger för folkets demokratiska kamp. Borgarklassen kunde därför i stor utsträckning bestämma demokratiseringens tidtabell och former. Den kunde anpassa den allmänna rösträtten, de fria valen och regeringens ansvarighet inför väljarna till den borgerliga statsapparaten, den kapitalistiska reproduktionsprocessen och de borgerliga reproduktionsmekanismerna. Arbetarklassen integrerades därigenom i en demokratiserad *borgerlig* stat. I kapitlet om representationsformat har vi noterat hur borgarklassen kunnat härska med hjälp av demokratiska parti- och notabilitetsformer. Här kommer vi att närmare betrakta demokratins funktion som kooptering förmedling av borgerlig klassmakt.

Kooptering genom demokrati innebär en process varigenom arbetarklassens lojalitet — såväl dess underkastelse som medverkan i dominansen över sig själv — säkras genom det faktum att borgarklassen härskar i demokratiska former. Detta är förvisso något mer än en enkel neutralisering av demokratiseringens störande effekter på en liten minoritets makt. Har en sådan kooptering verkligen skett? Och, om så är fallet, i vilken utsträckning?

Som vi underströk i avsnittet om ideologin är det på ett högst komplicerat sätt som de behärskade klassernas samtycke säkras, och det finns inte så värst mycket säkra uppgifter att ta på om vi vill väga underkastelsens och medverkans olika element. Vi pekade sedan på olika grundorsaker till de borgerliga partierna och arbetarreformismens styrka. Det vore felaktigt att betrakta den borgerliga demokratin som den allt överskuggande integrationsinstitutionen i våra dagars utvecklade kapitalism, men olika deklamationer nyligen från ett antal kommunistpartier vittnar om dess stora betydelse. Dessa utgör naturligtvis även ett tråget försök att hindra, att den härskande klassen ideologiskt manipulerar en institution som vuxit fram under bittra arbetarstrider mot bourgeoisin. Anklagelser om att socialismen och kommunismen är odemokratiska eller icke-demokratiska har otvivelaktigt utgjort ett centralt inslag i anti-kommunismens arsenal. De har bidragit till att samla icke-borgerliga skikt kring den borgerliga regimen, mot de socialistiska staterna och den revolutionära arbetarrörelsen.

Även om demokratins kooptering funktion är omöjlig att förneka återstår dock att fastställa dess exakta betydelse. Låt oss därför se på dess bestämmande koordinater. Det faktum att sovjeternas proletära demokrati förvandlades till ett bistert auktoritetsstyre, och sedan under Stalin till omfattande terror, har inte varit av så avgörande betydelse som det i förstounde kunde synas. De franska småborgerliga radikalerna liksom socialdemokraterna samarbetade med kommunisterna i folkfronten mot den borgerliga högern just vid tidpunkten för Moskva-rättegångarna och de blodiga utrensningarna i Sovjetunionen. Det chilenska kommunistpartiet

¹²⁸ Se vidare rörande detta i Therborn, a a 1977.

kunde förverkliga en bred front för demokratisk socialism, samtidigt som det med sin populära generalsekreterare Luis Corvaláns ord öppet deklarerade: 'Vi är Sovjetfans.'¹²⁹

Jag skulle vilja framlägga tesen att det huvudsakligen är sedan kalla krigets utbrott som den borgerliga demokratin fungerat som en viktig koopteringsprocess — sedan den tid då den första determinanten åter slogs fast och kompletterades av tre andra. För det första, för att demokratin ska kunna fungera på detta sätt måste borgarklassen själv tro på dess effektivitet, och denna tro utvecklades inte förrän på ett mycket sent stadium. Endast några perifera kapitalistiska stater var demokratier före första världskriget. Efter en kortvarig omkastning gjorde mellankrigstidens kriser åter världen 'osäker för demokratin'. 1939 var det sålunda endast en minoritet av de mest utvecklade kapitalistländerna som kunde uppvisa en demokratisk regim, och sympatin för Mussolini och Franco (om än inte så mycket för Hitler) var på trettitalet utbredd även bland icke-fascistiska borgare. Detta läge förändrades sedan drastiskt genom krig med och ofta ockupation av fascistiska makter, och i synnerhet genom dessas katastrofala militära nederlag. Både besegrade och segrande borgarklasser anslöt sig till demokratin efter sina erfarenheter i andra världskriget.

För det andra förutsätter nödvändigheten och möjligheten av en fungerande kooptativ demokrati, att man uttömt de reservoarerna av fången befolkning som tjänat som objekt för de härskande klassernas manipulation. De behärskade klasserna måste då de facto, om än alltid endast partiellt, föras in i den politiska processen. Landsbygdens avfolkning, industrialiseringen, den fulla sysselsättningens politik, industriell mobilitet, nationell integration av immigranter och ett begränsat nytt inflöde till Förenta staterna, arbetarrörelsens tillväxt — alla dessa företeelser har i kapitalismens utvecklade centrum gynnat massornas medverkan i systemet.

Det är inte klart i vad mån massornas stöd för socialdemokratins anslutning till den borgerliga demokratin (kontra den proletära diktaturen) förklarar Kominternpartiernas misslyckande när det på tjugio- och trettitalen gällde att vinna och behålla en majoritet av den organiserade arbetarklassen. Det förefaller troligt att den oerfarenhet, inre splittring, sekterism, äventyrspolitik och de orealistiska förväntningar om omedelbart förestående revolution som kännetecknade de tidiga kommunistiska rörelserna var kraftigare verkande faktorer. Fascismen förlänade åt begreppet diktatur en konkret och mörk bibetydelse som inte kunde undvika att göra intryck också på det redan hårt utsugna och förtryckta proletariatet. Det var när allt kom omkring tack vare sitt resoluta och stridbara försvar av demokratin som kommunistpartierna i Frankrike, Tjeckoslovakien, Spanien, Portugal och Italien blev masspartier och vann sin ledande ställning bland arbetarna. Det var endast några få fall där detta inte gällde: Bulgarien där kommunistpartiets massbas var rotad i revolutionära traditioner liknande och samtida med bolsjevikernas, och Tyskland, där USPDs socialdemokrater i besvikelse över Weimartidens restauration år 1922 anslöt sig till KPD. Även i Finland hade partiet vuxit fram ur en revolutionär socialdemokrati som lidit nederlag i inbördeskriget 1918. Det fick emellertid sin massprägel först i och med den borgerliga demokratins upprättande 1944 till följd av de finska och nazistiska truppernas nederlag mot Sovjetunionen. (Om det ökända begreppet 'socialfascism' någonsin haft kontakt med verkligheten, skulle det vara i krigstidens allians mellan den finska socialdemokratin och Nazityskland.)

Vi kommer nu till den demokratiska koopteringens tredje koordinat. När det kalla kriget satte in tycktes de utvecklade kapitalistländerna stå för kontinuiteten med denna demokratiska antifascistiska kamp, medan de socialistiska staterna satte igång ett hårdhänt enande av arbetarrörelsen samt en ny våg av skenrättegångar och massivt polisförtryck. Detta resulterade i en effektiv isolering av den revolutionära arbetarrörelsen, hur stor eller liten den än var, och i att de övriga icke-borgerliga massorna upptogs i en demokratisk pseudogemenskap under

¹²⁹ L. Corvalán/E. Labarca, *Kommunistische politik in Chile*, Västberlin 1973, s. 92.

borgerlig överhöghet. Den demokratiska kontinuiteten var egentligen både skenbar och reell. Reell i så måtto att demokratiska former behölls (även om det decimerade västtyska kommunistpartiet förbjöds), och skenbar i den meningen att fascister och gamla samarbetsmän återupprättades. Våldsamt repressiva metoder riktades mot strejker och andra former av arbetaropposition. Man institutionaliserade sträng polisövervakning av den revolutionära rörelsen, satte igång frikostigt finansierade undergrävningsaktioner för att exempelvis splittra fackföreningar och partier, släppte loss det imperialistiska våldet i Grekland, Malacka, Guatemala, Algeriet, på Madagaskar osv.

Det nära sambandet mellan kommunistpartiernas styrka i Europa och Chile¹³⁰ och kampen för demokrati, mellan de asiatiska partiernas inflytande och kampen för nationellt oberoende — dessa enkla korrelationer vittnar vältydligt om den politiska, icke-ekonomiska karaktären hos klasskampens dialektik. Ändå är det den revolutionära arbetarkaraktären hos dessa partier som förklarar deras uthållighet, integritet och kampduglighet i striden mot fascism och imperialism.

En fjärde bestämmande faktor, om än troligen av mindre betydelse, bör fogas till de andra. I de utvecklade kapitalistiska länderna stadfästes kombinationen av isolerade revolutionära krafter och borgerligt-demokratisk kooptering genom den höga sysselsättningsnivå som hölls vid liv i den långa högkonjunkturen efter kriget. Tvärtemot de kommunistiska förutsägelseerna hade Marshallplanen avsedda effekter. Det är först högkonjunkturens slut, de nya kriserna i den utvecklade monopolkapitalismens statsmakt och det sovjetiska kommunistpartiets tjugonde kongress med dess ojämna och fördröjda återverkan på den kommunistiska rörelsen, som gjort det möjligt att lossa på borgarklassens och den antisocialistiska reformismens grepp. I den nya kris som berör kapitalismens centrum börjar den revolutionära arbetarrörelsen att återvinna sin roll som förtrupp i försvaret och utvecklandet av demokratiska fri- och rättigheter. Det återstår att se om detta kommer att leda till något socialistiskt genombrott. Mera uppenbart är emellertid att vi nu bevitnar slutet på en efterkrigsperiod, under vilken genom historiens ironi en privilegierad minoritet kunnat vidmakthålla sitt herravälde över folket med hjälp av demokratisk kooptering. Det existerar emellertid andra koopteringsprocesser och andra förmedlingsformer. Kooptering får därför ses som en storskalig samhällsprocess, som innebär något mer än inkorporerandet av en handfull politiska ledare i den traditionella eliten. Hela klasser eller stora sektorer av dem kan mer eller mindre tillfälligt koopteras till systemet.

Den politiska legitimeringens ideologiska process verkar inom koopteringens materiella dimension. En regims legitimitet grundar sig på en eller annan form av enhet mellan härskare och behärskad, inom vilken enhet den senare ser den förres överordnade ställning som berättigad. Koopteringens effekt är just att skapa en sådan enhet. I ett klassamhälle är den enheten alltid asymmetrisk. Den är på samma gång en verklighet och ett sken som döljer fundamentala motsättningar. Det är av det skälet som vi valt termen kooptering — med dess konnotation av asymmetri — och inte till exempel omfattning eller inkorporering.

Kooptering är ett motsägelsefullt fenomen. Att de behärskade klasserna inträder i enhet med sina härskare är både ett sätt att trygga deras aktiva och villiga underkastelse och att skapa en plattform för deras krav och opposition. Bönderna försökte vrida de feodala lagarna och sedvänjorna till att tjäna sina syften, medan existensen av en allomfattande religiös gemenskap ständigt uppammade och inspirerade rörelser mot förtryck och utsugning. På liknande sätt har nationalismen utgjort en viktig samlingspunkt mot compradorbourgeoisin, och skapandet av institutionerna medborgarskap och rösträtt har stimulerat arbetarklassens krav på ekonomisk demokrati. Under socialismen har tonvikten vid den ekonomiska tillväxten också

¹³⁰ Den chilenska situationen särpräglas av det faktum att den borgerliga demokratin stod i mycket skarpare och direktare kontrast till USA-imperialismen än till stalinismen.

haft en motsägelsefull effekt. Bland icke obetydliga delar av befolkningen har de offentliga kampanjerna och propagandan kastat ett attraktivt skimmer över den utvecklade kapitalismens ännu mera 'avancerade' länder, eller åtminstone över deras teknokratiska sidor och privata konsumtionsnivå.

5. Rättsväsen

Statens totalisering av de sociala relationerna demonstreras kanske klarast av rättsskipningsprocessen. Statens rättsapparat förmedlar relationer mellan härskare och behärskade genom att tillhandahålla institutioner genom vilka konflikter mellan enskilda medlemmar och kollektiv ur olika klasser kan bringas till avgörande. Under den medeltida feodalismen, när den egentliga förvaltningen ännu var rudimentär och lagarna mera uttolkades än stiftades, var kungens högsta rättsbefogenheter hans viktigaste prerogativ. Även han var bunden av de feodala lagarna, men hans undersåtar hade rätt att klaga, och den kungliga makten kunde användas mot anspråk från enskilda adelsmän.

I kapitalistiska stater stiftas lagar, genom lagstiftning och prejudikat. De upprättas i en form som är mera universell och abstrakt än klassspecifik, även om deras innehåll med varierande stränghet är kringgärdat av de kapitalistiska produktionsförhållandena. Sättet att tillämpa lagar på motstridiga krav bestäms i stor utsträckning av domarkårens praktik. Även om domarnas beslut är inskränkta av rättssystemets formuleringar, formas de i hög grad av deras eget sätt att formeras inom eller i periferin av den härskande klassens sociala miljö.

Rättsprocessen lägger ett band på det godtycke och den idiosynkrasi som delar av den härskande klassen kan utveckla i maktutövningen. Rättsapparaten kan av de behärskade klasserna faktiskt användas till att slå fast de rättigheter som de tillvunnit sig inom det existerande samhället — vilket senare kan ge dem skäl att underordna sig och medverka i systemet. Domstolarna i en klasstat fungerar inte uteslutande som för trycksorgan mot den härskande klassen. När de företagare man haft att göra med varit alltför mäktiga, har fackföreningar och politiska arbetarrörelser också tämligen ofta vädjat om statens ingripande och ibland även om domstolsavgörande.¹³¹

Åtskilliga motsättningar kan uppstå till följd av de borgerliga domstolarnas oberoende av lagstiftning och verkställande organ och av det stora spelrummet för juridiskt gottfinnande. I vissa fall kan denna självständiga domän bli platsen för konflikter inom den härskande klassen, vilket illustreras av striderna mellan New Deal-administrationen och Högsta domstolen i Förenta staterna. Det faktum att den borgerliga rätten inte är klassspecifik medan det borgerliga politiska väldet är det, kan även det leda till en rad motsättningar. Ibland kan domarna hålla sig till lagen i stället för till praktiken i sin sociala miljö. Den första större sprickan i den officiella USA-rasismen kom till exempel när Högsta domstolen 1954 lagstiftade mot segregationen. När domarna inte längre tryggt formas inom den härskande klassen kan tillämpningen av den borgerliga lagen i vissa fall bli högst penibel för borgarklassen. Den senare tidens händelser i Frankrike där radikala domare ställt företagare inför rätta är ett tecken på det hot som skapats genom utbildningsexplosionen och studentrörelsen på sextitalet mot domarkårens klassammansättning och pålitlighet.¹³²

I de existerande socialistiska staterna har den formella legaliteten hårt underordnats det

¹³¹ Kravet på skiljedom vid konflikter inom industrin restes och förverkligades på ett tidigt stadium för den australiensiska arbetarrörelsen, efter 1890-talets strejknederlag (Crowley, a a, s 279 ff). En liknande utveckling skedde på New Zealand som svar på lönedeskärningar under den ekonomiska depressionen (B Brown, *The Rise of New Zealand Labour*, Wellington 1962, s 153-4). Beträffande den franska arbetarrörelsens vädjanden till staten se E Shorter/C Tilly, *Strikes in France*, London 1974, s 30 ff.

¹³² Jfr D Charvet, 'crise de la Justice, crise de la Loi, crise de l'Etat?', i N Poulantzas (red), *La crise de l'Etat*, Paris 1976; och R Canosa, 'Alcune contraddizioni negli apparati di stato: magistratura, polizia, esercito', *Quaderni Piacentini*, nr 57 (1975).

politiska och ideologiska innehållet. Även om domarkåren i praktiken blivit klart undergiven den repressiva apparaten, är detta knappast något som automatiskt följt av det politiska rättssystemet. Detta kan tvärtom djupt förankras i folkmassornas rörelser och icke-statliga institutioner.

6. Stöd

Det vore oriktigt att utifrån betoningen av statens klasskaraktär och den härskande klassens bestämmande makt över den statliga politiken förneka, att staten kan stödja och även materiellt stöder de behärskade klasserna. Den företeelsen var rentav välkänd i det gamla Rom — 'bröd och skådespel'. Under feodalismen var kungen ofta den officiella rättslige beskyddaren av änkor och faderlösa¹³³, och ett välgörenhetssystem brukade bedrivas av både kronan och kyrkan. Vi har ovan i annat sammanhang noterat att staten var ansvarig för den parisiska befolkningens försörjning med spannmål. Vid vissa tider begränsade den kungliga rättvisan aristokraternas utsugning av bönderna. Den engelska tiotimmarslagen och Bismarcks socialförsäkring var alltså inte så nya som de kunde förefalla. I de utvecklade kapitalistiska länderna har oavsett deras politiska färg detta sociala stöd sedan dess vuxit enormt.

Men kan ett stöd åt de utsugna klasserna verkligen ges namnet av klassväldeförmedling? Är det inte snarare fråga om en eftergift som avpressats den härskande klassen, en mildring av dess välde — eller rentav ett uttryck för statens välvilliga neutralitet? Det finns nu många orsaker till att socialpolitiken har utvecklats¹³⁴, och det har säkert varit av stor betydelse att ett starkt tryck underifrån fått den härskande klassen att bedöma fortsatt motstånd som alltför kostsam. Man får heller inte a priori fränkänna diffusa ideologiska tendenser av humanitär och välgörenhetskaraktär all orsakande betydelse. Under industrikapitalismens tidigare stadier gav halvfeodala sektorer ofta uttryck för paternalistisk omsorg om uppkomlingsborgarnas arbetare. Också de reaktionära opponenter mot det tyska nationella enandet hade en viss sådan känsla¹³⁵, och den banbrytande engelska fabrikslagstiftningen lotsades genom 1840-talens parlament av en toryaristokrat, lord Ashley, vilken enligt den brittiska arvsföljdens regler senare skulle bli känd under namnet lord Shaftesbury.¹³⁶

Tänker man efter ett ögonblick ligger det inget förvånande i tesen att stödet till de fattiga och svaga kan vara ett uttryck för de rikas och starkas välde. Den feodala ideologin och rätten var som vi sett genomsyrade av sådana uppfattningar. *Noblesse oblige* (adelskap förpliktar)! Var och en som någonsin varit föremål för välgörenhet, materiell eller psykologisk, känner in i mörket den beskyddande överlägsenhet som ligger däri. Strävan att uppvisa (en liten del av) sin tillägnade rikedom och upphöjda karaktär har varit en mäktig faktor för spridningen av humanitära ideologier bland de etablerade härskande klasserna.

Men var passar det statliga stödet till de behärskade klasserna in i reproduktionen av den härskande klassens makt? Det innebär förmedling av klassvälde på åtminstone tre områden. För det första stärker det förbindelsen mellan härskande och behärskade genom att öka de senares medverkan såväl i det rådande utsugningssystemet som i den politiska dominansen. För det andra binder det, som vi visade i vår diskussion av rättsväsendet, de behärskade klasserna vid det överordnade systemet genom att gå emot personliga idiosynkrasier hos medlemmar av den härskande klassen. För det tredje kan det medla mellan enskilda medlemmar av de behärskade klasserna, lösa deras konflikter och problem.

¹³³ Vad det franska fallet beträffar se R Holzmann, *Französische Verfassungsgeschichte von der Mitte des 9. Jahrhunderts bis zur Revolution*, München och Berlin 1910, s 244.

¹³⁴ Det finns ingen materialistisk, ekonomiskt-politisk historia om socialpolitiken. En nyttig översikt ges emellertid av G Rimlinger i *Welfare Policy and Industrialization in Europe, Russia and America*, New York 1971.

¹³⁵ Hamerow, a a, 1969, s 211 ff.

¹³⁶ G D H Cole/R Postgate, *The Common People 1746-1946*, London 1961, s 313 ff.

För att kunna leverera mervärde måste arbetarklassen kunna reproducera sig, såväl från dag till dag som från generation till generation. Denna process var utsatt för direkt fara genom den förfärliga sanitära situationen i de tidiga brittiska industristäderna och den utbredda förekomsten av barnarbete. (Det förra hotade även att leda till epidemier, som kunde råka att även beröra den härskande klassen.¹³⁷) Införandet av barnbidrag utgjorde ofta del av ett uttalat försök att öka befolkningen (av lönearbetare och soldater).¹³⁸ På samma sätt har fri eller subventionerad utbildning uttryckligen uppfattats som ett medel att öka reservoaren av begåvade individer som kan inta platser i systemet — att ta fram 'begåvningsreserven' som de svenska utbildningspolitikerna uttryckt saken. Mycket av den moderna socialpolitiken är också anpassad till arbetsmarknadens krav — till regleringen av arbetskraftens rörlighet efter ekonomins (dvs kapitalackumulationens) krav. Socialistiska stater har understött agrar småproduktion för att höja böndernas bidrag till det socialistiska uppbygget.

Även om statsintervention av ovanstående slag ofta införs under opposition från sektorer av den härskande klassen, och även om den vanligen spelar en underordnad roll i den helhet av åtgärder som är avsedda att vidmakthålla eller höja utsugningsgraden, kan dess betydelse ändå mätas med hjälp av ett historiskt extremfall. 1942 gav Hitler order om att ryska tvångsarbetare i den tyska industrin skulle få bättre föda och inte längre hållas bakom taggtråd. Instruktionen motiverades naturligtvis med överväganden som var långt ifrån humanitära. Ändå ignorerades den av Krupp.¹³⁹

Fördelningen av sociala bidrag tjänar även till att trygga medverkan i det rådande systemet av politiskt herravälde, både inom landet och mot yttre fiender. En japansk statsman från Meiji-perioden, Itagaki Taisuke, har i en anteckning gett uttryck åt denna aspekt: 'När allt kommer omkring är folkets rikedom och styrka regeringens rikedom och styrka.'¹⁴⁰

Bismarck formade det moderna mönstret när han 1881 införde sitt berömda socialförsäkringsprogram som del av en allmän maktpolitik, vilken strax dessförinnan inspirerat till förbudet mot det socialdemokratiska partiet. Under 1900-talet har borgerliga partier och politiker behållit och utvidgat detta instrument att vinna folkets stöd åt sitt välde. Sålunda genomsyras den brittiska Beveridgerapporten, vilken under andra världskriget förespråkade ett sammanhängande program för socialpolitik, av påminnelser om att sådana åtgärder är av vital betydelse för överlevnaden av ett 'fritt samhälle' (varmed den liberale författaren menade en kapitalistisk demokrati).

Men Beveridge utvecklade även den logiska grunden för ett avgörande inslag i den moderna socialpolitiken, nämligen en omfördelning som till övervägande del sker inom de arbetande klasserna och mellan olika perioder i individens liv: sysselsatt/arbetslös, sjukfrisk, gammal/ung, barnuppfostrande/barnlös. Beveridge fann att 'två orsaker sammantagna förklarade praktiskt taget all den akuta fattigdom som existerade i England; de båda orsakerna var avbrott i eller förlust av förtjänstförmågan och misslyckande när det gällde att relatera familjeinkomsten till familjebehoven'. Sålunda 'kunde fattigdomen avskaffas genom en omfördelning av inkomsten inom de arbetande klasserna och utan att alls beröra de förmögna klasserna'.¹⁴¹ Den härskande klassen kunde alltså omforma de arbetande klassernas interna situation samtidigt som den fortsatte att organisera utsugningen av dem. De

¹³⁷ Ibid, s 338.

¹³⁸ Detta var fallet i exempelvis Sverige, där den offentliga debatten och de statliga utredningar som resulterade i barnbidragets införande efter andra världskriget hade sitt ursprung i Alva och Gunnar Myrdals broschyr, *Kris i befolkningsfrågan*, Stockholm 1934.

¹³⁹ Manchester, a a, s 553.

¹⁴⁰ Beasley, a a, s 385.

¹⁴¹ W (lord) Beveridge, *Power and Influence*, London 1953, s 306. Beveridge tillägger i sina memoarer, att han inte menade att de förmögna klasserna inte alls skulle beröras. Men han beklagar också det faktum att labourregeringen finansierade genomförandet av hans program med högre skatter och lägre direkta avgifter än vad han föreslagit (s 332).

två aspekterna förbands inbördes.

Ett statligt stöd åt de utsugna klasserna innebär en totalisering i följande bemärkelse: staten överblickar det *totala* behovet av effektivt underhåll och expansion av hela utsugnings- och dominanssystemet, och sätter sig därigenom över det trånga och närsynta perspektivet hos enskilda medlemmar och sektorer inom den härskande klassen. Men totaliseringen impliceras även i en annan bemärkelse. Det statliga stödet binder delvis upp de arbetande klasserna och deras krav genom att låta dem förfoga över frukten av sitt arbete, även om andra reproduktionsmekanismer ser till att detta lika lite som den privata välgöreheten hotar den härskande klassens tilläggelse av merarbete. Finansministrar och statens långgivare håller ett vakande öga på utgifterna.

Ändå är beslut om statligt stöd, hur 'rationella' de än kan förefalla för den härskande klassen, inte lika lättflytande och harmoniska som argumentationen hos en funktionalistisk sociolog. Beveridgerapporten skrevs exempelvis åt krigstidens koalitionsregering på begäran av brittiska LO, och Churchill och de konservativa kunde inte förmå sig att helhjärtat understödja den. Det föll på efterkrigstidens labourregering att genomföra förslagen, medan Beveridge själv i 1945 års val förlorade sin liberala parlamentsplats åt en konservativ.¹⁴²

Den statliga socialpolitiken ska varken betraktas som uttryck för en överklassig välvilja eller ett listigt knep från den härskande klassen. Den är i stället ett utslag av klassväldets oundvikligt motsägelsefulla och konfliktartade karaktär.

För att summera

På sätt och vis har detta varit en i huvudsak metodologisk uppsats med syfte att presentera ett medel för analys av klassvälde och politisk makt. Vi har försökt att beskriva den radikalt annorlunda problematik som skiljer den historiska materialismen från andra sätt att behandla frågan om politisk makt. Vi har hävdats att den förras vetenskapliga överlägsenhet ligger i dess allmänna och övergripande karaktär — dess förmåga att ta itu med problem som inte kan lösas med de andra metoderna samt att uppta dessas icke-ideologiska bidrag.

Vi ser inte den historiska materialismen som ett särskilt språk för omtolkning av händelser utan ett verktyg för empirisk utformning av människans samhälleliga betingelser och möjligheter. Med detta perspektiv har vi lagt fram ett analyschema jämte vissa definitioner och forskningsprocedurer för studiet av den härskande klassen och statsmaktens klasskaraktär. Deras grad av precision kan förvisso knappast jämföras med de exakta vetenskapernas kriterier, men på det samhällsområdet kan vetenskaplig precision inte tjäna som ersättning för den kvalitativa bedömningens konst, vare sig denna utövas av den politiska kadern i kampens mitt eller av historikern i en upphöjd tillbakablick. Vi har helt enkelt föreslagit ett antal verktyg med vars hjälp sådana bedömningar kan göras. I politiken får analytiska scheman inte göras med schematiska analyser.

I den mån den visar sig fruktbar kommer framställningen ovan att bana en väg genom den inskränkt subjektivistiska eller personinriktade debatt som 'pluralister' och 'elitister' för om politisk makt. Den höjer också diskussionen över träsket av objektiva och subjektiva, kort- eller långsiktiga 'klassintressen'.

Resultatet är en empirisk vetenskaplig grund för studiet av den strategiskt avgörande frågan om den härskande klassens makt och klassvälde i allmänhet.

Vi har i denna uppsats även kommit med en rad förklarande teoretiska utsagor om hur en viss klass innehar, vidmakthåller och förlorar statsmakten. Sedan vi för den empiriska undersökningens skull definierat denna makt, har vi sökt förklara dess innebörd och beskriva de

¹⁴² Ibid, s 296, 323 ff och 348.

modaliteter genom vilka den utövas. Vi har betraktat statsmakten och klassväldet som bestämda av och utövade inom en fortlöpande process av samhällelig reproduktion och transformation. Vi har vidareutvecklat den politiska maktutövningens mångsidiga bestämning och konjunkturella natur, något som antydde av Marx, glömdes bort av andra internationalen samt utvecklades och tillämpades av Lenin. Vi har understrukt att statsmakten fungerar inom en dialektisk process av inre motsättningar och ojämn utveckling. Såväl bibehållandet som gripandet av statsmakten förutsätter ett behärsande av dessa den ojämna utvecklingens motsättningar och upplösningsprocesser.

Vad gör då den härskande klassen när den härskar? Jo, väsentligen försäkras den sig om att dess dominerande ställningar inom ekonomin, statsapparaten och de ideologiska överbyggnaderna av staten reproduceras i relation till de övriga produktionssätt som är närvarande i samhällsformationen och till det internationella systemet av samhällsformationer. Dessa statens reproducerande interventioner ligger i reproduktionssättets strukturella dynamik, men de måste även tryggas i själva klasskampen.

Vi har hävdade att dessa klassväldets möjliga former inte kan pressas in i någon tvångströja, vare sig våld-och-samtycke eller ekonomins strukturella dynamik (under kapitalismen: ackumulationen) i kombination med politisk legitimation. Begreppen samtycke och legitimation rymmer inte ideologins hela komplicerade sätt att fungera. Denna säger ju oss inte bara vad som är rätt utan även vad som existerar och är möjligt. Den strukturerar identitet, kunskap och okunnighet, strävanden och självförtroende. Våldet är dessutom ett alltför grovt begrepp för att täcka alternativen samtycke eller underkastelse.

Vi har beskrivit tre sanktions- eller reproduktionsmekanismer: ekonomiskt tvång, våld eller fysiskt tvång och ideologisk utstötning (exkommunicering). Den härskande klassens problematik, sådan den kommer till uttryck i klasskampen, karaktäriseras i första hand inte av behovet att trygga sitt våldes legitimitet, utan av strävan att garantera sig representation i statens speciella apparat, samt statlig förmedling av herraväldet över andra klasser. Detta måste ske genom olika institutionaliserade representationsformat och vissa förmedlingsprocesser, vilkas funktion är att bemästra specifika uttryck för den grundläggande politiska motsättningen, den mellan klassherraväldet och fullgörandet av statens samhälleliga uppgifter. Vi har på detta sätt sökt att ge ett teoretiskt bidrag till vad som förefaller vara den mest brännande uppgiften för den marxistiska politiska analysen, nämligen att avslöja och belysa det borgerliga våldets komplicerade bas och funktionssätt i de utvecklade kapitalistiska länderna.

Syftet med uppsatsen har i stort sett varit metodinriktat och teoretiskt, och de empiriska hänvisningarna har i allmänhet tagits med enbart i belysande syfte. Vi har emellertid även framlagt ett antal hypoteser som gäller statsmaktens karaktär före den borgerliga revolutionen i England och andra länder, bonapartismens natur, den sega styrkan hos borgarklassens folkliga stöd, orsakerna till reformismens utveckling, den borgerliga demokratins effekter osv. Även om dessa hypoteser motiveras kan deras giltighet avgöras endast genom direkt undersökning.

Den härskande klassens statsmakt utövas inom en motsägelsefull och sammansatt totalitet som ständigt befinner sig i rörelse och utveckling. Klasskampen förs i och genom dessa motsättningar och utvecklingar, samtidigt som dessa verkar i och genom klasskampen. En social revolution inträffar när motsättningar och sönderfallsprocesser av ojämn utveckling når den punkt där de tre reproduktionsmekanismerna under sin förhärskande aspekt förvandlas till en ny härskarklass revolutionära mekanismer.

Det har varit ett grundläggande antagande hos bokens båda första uppsatser att den historiska materialismen måste bryta sig ur det traditionella kapitalcentrerade analysättet för att kunna förstå kapitalismens specificitet i förhållande till andra produktionssätt. Detta förklarar våra

ständiga försök att analysera feodala och socialistiska stater likaväl som kapitalistiska. I detta sista påpekande bör vi emellertid betona socialismens och den socialistiska revolutionens originalitet.

Från både vetenskaplig och politisk utgångspunkt måste socialismen betraktas inte som ett idealt tusenårsrike utan en historisk samhällsform, vilken i likhet med de andra är full av den faktiska utvecklingens konkreta problem och motsättningar. Socialismen är fortfarande ett klassamhälle, därför att arbetarklassen existerar som en enhet skild från andra klasser och skikt. Den är emellertid även unik däri att den erbjuder en möjlig väg ut ur dialektiken med härsarklassers uppgång och fall. En socialistisk revolution utesluter inte möjligheten att det återuppstår ett exploaterande klassamhälle, i nya former eller gamla. Arbetarklassens makt kan med andra ord undergrävas och gå slutligt förlorad. Men socialismen är inte i sig något exploaterande samhälle. Arbetarklassen har som härskande klass ingen annan klass att utsuga, och att dess makt växer är identiskt med ett nedbrytande av återstående klasskillnader. Om den lyckas kommer alltså den socialistiska revolutionen att öppna vägen till ett klasslöst kommunistiskt samhälle.

Att erövra statsmakten från den utvecklade kapitalismen

Några reflexioner om socialism och demokrati

1. Nulägets historia

Den aktuella vänsterdebatten i de utvecklade kapitalistiska länderna koncentreras framför allt på problemet socialism och demokrati. Jag hoppas att inom nära framtid få möjlighet att ägna frågan om den strategiska teorins och praktikens utveckling inom den revolutionära arbetarrörelsen en ordentlig undersökning. Denna uppsats är bara ett grovt utkast med ett antal reflexioner av betydelse för diskussionen.

Frågan om socialism och demokrati har angripits och måste angripas från många olika håll, teoretiska och begreppsmässiga, ideologiska och programmatiska, historiska, erfarenhetsmässiga osv. Vi kommer här att försöka lokalisera den nuvarande diskussionen om den demokratisk-socialistiska strategin för erövring av statsmakten till arbetarrörelsens historiska utveckling, samtidigt som vi ställer vissa frågor som man i en framtid måste ta itu med. Vår ambition är varken att komma med en arbetarrörelsens historia eller något recept på socialistisk revolution i de utvecklade kapitalistiska samhällena, utan endast att ge ett litet bidrag till den vetenskapliga och politiska förståelsen av den nuvarande situationen, samt till medvetandet om ett antal svårigheter som ligger framför oss.

I de första proletära politiska massorganisationerna som alstrats av den marxistiska teorins förening med arbetarrörelsen, stod demokratin och socialismen i ett helt oproblematiskt förhållande till varandra. Andra internationalen kämpade för allmän och lika rösträtt och vald regering samtidigt som för kollektiv tillägnelse av produktionsmedlen och utvecklandet av ett klasslöst samhälle. Demokratin och socialismen var därför ouplösligt förenade i medvetandet hos såväl arbetarrörelsen som de borgerliga teoretiker och politiker som bekämpade deras frammarsch. Demokratin betraktades som det instrument som skulle föra arbetarklassen till makten och säkra socialismens förverkligande.

Vid första påseende tycks också socialismen och demokratin vara besläktade på ett rakt och enkelt sätt. Demokrati betyder folkstyre, och socialismen specificerar detta vad angår produktionsförhållandena. Demokratiska politiska institutioner — en regering vald genom allmän och lika rösträtt — har från första början utgjort en del av den marxistiska synen på socialismen. Och om människorna på ett demokratiskt sätt styr sitt liv, förutsätter detta omvänt att de äger sina produktionsmedel och planerar hur de ska sättas in för kollektivt bruk.

I klassernas och klasskampens faktiska historia är emellertid förhållandet långt mera invecklat. Statlig makt utövas av den härskande klassen i många former och med olika metoder, bestämda samhällsförhållanden skänker innehåll åt konstitutionella former och statsapparatusens organisation ger särskilda verkningar. Kort sagt komplicerar den stora spännvidden av möjlig variation mellan juridisk form och socialt innehåll på ett avgörande sätt idealfallets enkelhet i relationen mellan demokrati och socialism, och reser behovet av materialistisk och dialektisk politisk analys och strategisk utveckling. Dessa måste samtidigt ta det specifika hos politiken och rätten, de kämpande klassernas socio-ekonomiska sammanhang och interaktionen mellan dessa båda aspekter med i beräkningen. Marx och Engels utvecklade aldrig någon färdig politisk teori, medan andra internationalen slöt ögonen för ett antal allvarliga problem som rörde både dess strategiska uppfattningar och framtida praktik.

Som vi noterade i förordet har hela den marxistiska traditionen haft enorma svårigheter när det gällt att få grepp om det motsägelsefulla fenomen som utgörs av den borgerliga demokratin — en styrelseform i vilken den exploaterande minoriteten härskar genom ett system av lagfäst fria, folkliga val. Naturligtvis har marxisterna endast sig själva att kritisera för teorins

efterblivenhet i detta avseende. En viktig bidragande faktor har emellertid varit det mycket sena stadium på vilket den borgerliga politiska teorin tillkännagjort sina vetenskapliga anspråk. På Marx' tid var den enda vetenskapsgrenen med sådana anspråk den politiska ekonomin, i kritik av vilken den historiska materialismen utvecklades till systematisk vetenskap. Marxismens klassiska verk heter inte *Staten* eller *Klasser och klasskamp* utan *Kapitalet* — och även om ett band om staten skulle ha ingått i detta magnum opus, nådde det aldrig ens till utkastets form. Detta ursprung gav från första början åt den historiska materialismen en stark tendens till ekonomisk reduktionism.

Marx behandlade den första moderna formen av borgerligt styre, bonapartismen, på ett rätt förvirrat sätt. Denna grundläggande analytiska osäkerhet överfördes sedan till den senare Engels' och andra internationalens bräckliga ekonomistiska och evolutionistiska premisser. Samtidigt som dessa såg fram mot den socialistiska väljarmajoritet som den allmänna rösträtten för män skulle skapa, förstod de aldrig och ställdes egentligen aldrig inför det borgerliga våldets politiska modaliteter. När det väntade resultatet aldrig materialiserades och arbetarrörelsen genomgick en djupgående splittring, kom socialdemokraternas förlitande till demokratin att fungera som förmedlare av anpassningen till det borgerliga herraväldet, och i växande utsträckning som en ideologisk täckmantel för ett övergivande av kampen för socialismen.

Lenin är den historiska materialismens allra störste politiske analytiker. Det var han som gav uttryck åt och utvecklade Marx' fragmentariska och sammansatta politiska tänkande, vilket hade ignorerats och utplånats i andra internationalens begreppsvärld. Han pekade på statsmaktens mångfaldiga bestämning, statsapparatusens klasskaraktär och politikens konjunkturbestämda specificitet. För Lenin föll revolutionerna inte som mogna frukter från den ekonomiska tillväxtens träd. De måste göras. Hans framställning av det borgerliga våldets demokratiska former var emellertid alltför grov och summarisk och alltför glödande av polemisk hetta för att utgöra någon riktig grund. Han hade dessutom av mycket naturliga skäl liten erfarenhet av någon fast etablerad borgerlig demokrati. Inte heller utarbetade han någonsin någon realistisk teori om den revolutionära socialistiska staten, proletariats diktatur. På denna grund, vars instabilitet bara förvärrades av marxism-leninismens påföljande utbildning till system, kom Kom-intern att förena ett omedelbart fördömande av den borgerliga demokratin med ett ursäktande stöd åt den allt mer auktoritära socialism som byggdes i Sovjetunionen. Kominternpartierna vann aldrig arbetarklassens majoritet, och deras upprorsstrategi led antingen nederlag i strid eller misslyckades med att nå det stadium där den kunde tillämpas.

Kominterns två mest lysande tänkare efter Lenin, Antonio Gramsci och Mao Zedong, utarbetade sina strategiska uppfattningar i en process av reflektion över de nederlag som den ursprungliga Kominternlinjen lett till. Beståndsdelarna i deras tänkande uppvisar påfallande likheter. Båda såg den socialistiska revolutionen som ett utdraget krig, inte som ett enda, avgörande slag. Båda menade att mobiliseringsproblemet inte bara gick ut på att vinna arbetarklassens flertal, utan att det var lika viktigt att förbinda proletariats kamp med de andra förtryckta klassernas och skiktens, Gramsci talade i militära bilder om ett 'utnötningskrig' för att framhäva den för hans strategi centrala ideologin, medan Maos föreställning om folkskriget på ett icke-metaforiskt sätt refererade till ett utnötningskrig fört av en på proletär organisations teknik baserad militär organisation. Båda insåg problemet med det borgerliga herraväldets massbas med en klarhet som Lenin aldrig besatt, och för vilken hans hänvisning till 'arbetararistokratin' var ett klen substitut. Varken Gramsci eller Mao behövde dock konkret brottas med den borgerliga demokratis problem, problem som inte kan lösas ens med den mest inträngande uttolkning och utveckling av Gramscis tänkande. 'Gramscianismen' kan faktiskt lätt bli ett opium för den västerländska marxismen.

De traumatiska erfarenheterna av fascismen bringade den borgerliga demokratis materiella

realitet i förgrunden. Kommunistpartierna blev dess mest beslutsamma försvarare, i folkfronterna, spanska inbördeskriget och motståndsrörelsen. För detta utsattes man ofta för angrepp från socialister på yttersta vänsterkanten, vilka från Frankrike och Spanien till Chile behållit en avfärdande motvilja mot den borgerliga demokratin.

Paradoxalt nog har, med undantag för Tjeckoslovakien, Tyskland efter enandet mellan KPD och USPD samt möjligen Bulgarien, *kommunistpartier blivit masspartier* (eller om detta redan uppnåtts, majoritetspartier) i arbetarklassen *endast i kamp för vad marxister betraktar som den borgerliga revolutionens uppgifter*: vald regering och yttrandefrihet i Europa, Chile och Japan, nationell befrielse och jordreform i Sydösteuropa och de beroende länderna i Asien. Medan det visserligen är sant att bolsjevikerna växte med fantastisk fart i kampen mot februarirevolutionens svaga borgerliga stat, hade partiet utvecklats i kamp mot en senfeodal stat. Det jordprogram som var en väsentlig del av Lenins revolutionära strategi 1917 var, vilket han gav klart uttryck åt, ett program för borgerlig revolution som innefattade en styckning av godsen i individuella småbrukarlotter.

Där demokratin blivit tillintetgjord har kommunisterna kämpat inte blott för ett återställande av det ursprungliga tillståndet utan för en 'ny', 'progressiv', 'avancerad' eller 'folk-' demokrati som kunde utrota fascismens och den terroristiska diktaturens rötter samt bana vägen för fortsatta steg mot socialismen. Proletariatets diktatur förblev det strategiska målet, men var inte längre den prövosten med vilken allt och alla skulle dömas. I kontrast till utbrytningen och bildandet av det skarpt avgränsade Komintern — en politik som tillämpades med yttersta stränghet också i förhållande till maximalistiska socialistiska masspartier som det italienska och norska — strävade kommunisterna nu efter nära samarbete och återförening med socialdemokratin.

Emellertid vilade de stora förhoppningarna under perioden omedelbart efter andra världskriget på högst osäker och instabil grund. Fascismen var borgerlig och monopolkapitalistisk till sin karaktär, men det var även Förenta staterna, ledande partner i den antifascistiska koalitionen. Det kalla krigets utbrott gjorde inom kort slut på de 'nationella vägarna till socialismen' i Östeuropa, liksom för progressiv demokrati och all slags socialism i kontinentens övriga delar. Arbetarrörelsen splittrades åter, denna gång så djupt att en järnridå i alla länder föll mellan kommunism och socialdemokrati.

Det är meningslöst att spekulera i vad som kunde ha hänt i Östeuropa och Sovjetunionen efter Stalins död om inte det kalla kriget hade rasat. Den oförsonliga antagonismen mellan kapitalism och socialism är en del av den samtida verkligheten som inte kan tänkas bort. Det är naturligtvis nödvändigt att bekämpa de borgerliga myterna om att kalla kriget endast var ett resultat av den stalinistiska besattheten, och argumentet att de åtgärder som företogs efter kriget — interventionen i Grekland, de tidiga restriktionerna mot arbetarrörelsen i Tysklands västzoner, de amerikanska militärmyndigheternas veto mot de socialiseringslagar som under 1946 antogs av regionala västtyska parlament, utlovandet av ekonomisk hjälp åt Väst Europa vintern 1947 på villkor att kommunisterna kastades ut ur de (långt ifrån socialistiska) regeringarna för nationell återuppbyggnad, Marshallplanen och Nato — endast var till för att rädda allas frihet och välstånd. Det tjänar dock inte mycket till att här bestämma vem som hade största skulden. Det primära ansvaret låg inte hos någondera sidan utan i deras antagonistiska förhållande till varandra. Vi bör kanske nämna den brittiska labourregeringens aktiva engagemang för den borgerliga reaktionens återställande i både Grekland och, i mindre grad, Västtyskland. Det faktum att en labourregering med öppet socialistiska målsättningar kunde inta denna ställning gentemot de folkliga krafterna i ett annat land — redan 1945 i Grekland, något senare och under hård amerikansk press i Västtyskland — är egentligen ett rätt anmärkningsvärt stöd åt Lenins tes om den avgörande roll som statsapparaten spelar.¹ Utrikesminister

¹ En brittisk borgerlig journalist har träffande sagt, att den ståndpunkt som labours utrikesminister, Ernest Bevin,

Ernest Bevin och labourkabinettet anammade utrikesdepartementets och krigsmaktens traditionella politik, medan hoppet hos massan av labourmedlemmar att Storbritannien skulle inta en annan internationell ställning än USA och Sovjetunionen kom på skam.

Det kalla kriget var ett allvarligt bakslag för både demokratin och socialismen. De demokratiska möjligheterna i Östeuropa snöptes, och i stället inleddes en ny våg av skenrättegångar. Om än mycket mindre drastiskt begränsades även i väst de demokratiska friheterna. Kommunisterna drevs in i ett ghetto, och socialdemokratin svalde den blomstrande kapitalismen med hull och hår.

Det kalla kriget drev den kommunistiska rörelsen på offensiven, väsentligen därför att det var ett ojämnt krig som blev allt ojämnare genom att båda sidorna kämpade med samma metoder. Det var ett ideologiskt krig som huvudsakligen utkämpades kring teman som demokrati och ekonomisk utveckling, och i båda dessa avseenden var den kommunistiska sidan den svagare. Sovjetunionen var påtagligt mera auktoritär än de kapitalistiska demokratierna. Landet hade trätt in i kriget från en mycket sämre utgångspunkt och dessutom skadats allvarligt av den tyska invasionen. 1945 var dess nationalinkomst 83 % av 1940 års, att jämföra med den amerikanska siffran 212 %!² Vad befolkningstalet beträffar hade Sovjet förlorat omkring 20 miljoner invånare medan de amerikanska förlusterna stannade vid 400 000.³

Med undantag för Västtyskland, där KPD i stor utsträckning slogs sönder redan innan det förbjöds, motstod de kommunistiska partierna ändå i allmänhet med anmärkningsvärd framgång den enorma offensiven från skrämselpropaganda, isolering och konsumtionsideologi. Ser man på området som helhet (Västeuropa, Nordamerika, Japan, Australien och New Zealand) var kommunistpartiernas inflytande, sådant det till exempel antyds av storleken hos dess väljarkår, större under femtitalets och det tidiga sextitalets tillbakagångsperiod än vad det varit någon gång före andra världskriget, även om påtagliga tillbakagångar hade skett i länder som Tyskland (med undantag för upprättandet av DDR), Spanien och Norge (sedan DNA uteslöts ur Komintern). De finska, franska och italienska partierna konsoliderade sin nyvunna massbas medan de mindre behöll en avsevärd roll inom industrin, och de underjordiska partierna i Grekland och på den iberiska halvön tog itu med att bygga upp sina styrkor. Sovjetunionen var inte längre en isolerad, utsatt stat, vars territorium rentav kunde eftertraktas av de finska imperialisterna, utan världens näst största makt, omgiven av ett antal socialistiska stater, bland dem den väldiga Folkrepubliken Kina. Denna motståndsförmåga kittades samman med auktoritära metoder, dogmatik och apologier, men den är den huvudkraft som gör att frågan om socialism och demokrati nu står på dagordningen. Utan de starka

intog till Grekland var 'rena Palmerston', dvs att den troget fullföljde verket från den ledande uppbyggaren av Storbritanniens imperialistiska politik vid artonhundratalets mitt. 'Vi har inte', sade Bevin till labours partikonferens 1947, 'råd att förlora vår ställning i Mellersta Östern; där ligger vår flotta, vår sjöfart, en stor del av vår industris dragkraft i form av olja ... Levnadsstandarden och lönerna för vårt lands arbetare beror av sådant' (D Watt, 'Withdrawal from Greece', i M Simmons/P French (red), *The Age of Austerity*, Harmondsworth 1964, s 118.) Sålunda krävde det brittiska imperiets intressen och i synnerhet skyddet av vägen till bytet i Mellersta östern, att Grekland hindrades från att 'bli kommunistiskt'. För en översikt av den brittiske kommandantens och ambassadörens aktioner efter Greklands befrielse från tyskarna se C Tsoucalas, *The Greek Tragedy*, London 1969, s 61 ff.

Vad Västtyskland beträffar uttryckte labourregeringen inklusive Bevin först sitt stöd åt en nationalisering av kol- och stålbranscherna, men de brittiska ockupationsmyndigheterna upprätthöll under hela 1945 och 1946 sitt förbud. När Storbritanniens och USAs ockupationszoner den 1 januari 1947 fördes samman, på grund av britternas svårigheter att finansiera sin militära närvaro, följde den engelska regeringen den amerikanska antisocialistiska politiken i Västtyskland. Den bästa nyare boken om kapitalismens rekonsolidering i Västtyskland är antagligen U Schmidt/T Fichter, *Der erzwungene Kapitalismus*, Västberlin 1975. Se även E H Huster m fl, *Determinanten der westdeutschen Restauration*, Frankfurt 1975. Det senare arbetet innehåller ett brett urval dokument.

² K Steinhaus, 'Probleme der Systemauseinandersetzung im nachfaschistischen Deutschland', i H Jung m fl, *BRD-DDR. Vergleich der Gesellschaftssysteme*, Köln 1971, s 409 n.

³ J Elleinstein, *Histoire de l'URSS*, III, Paris 1974, s 220 ff.

kommunistiska partierna i Chile⁴, Frankrike och Italien skulle ämnet inte ha kommit upp, vare sig på principplanet eller på tal om hela arbetarrörelsens faktiska strategi. Om de kommunistiska partierna hade dukat under, skulle kampen för socialismen ha fått börja om på nytt med sextitalets smågrupper. Om det hade ställts inför enbart dessa skulle det gamla franska SFIO, i stället för att ersättas av ett nytt, stort socialistiskt parti, förmodligen ha överlevt avsevärt längre än vad det gjorde. De socialistiska partierna i Chile, Italien och Japan — som alltså stod emot det kalla kriget — blev och är i grunden splittrade, och på sextiotalet hamnade det italienska partiet i en snabb socialdemokratisering. I Chile möjliggjordes Allendes ytterligt knappa seger genom att radikalerna gick med i Unidad Popular, en åtgärd som föreslogs av kommunistpartiet och som socialisterna ursprungligen motsatte sig. Den franska vänsterunionen var också den ett kommunistiskt initiativ.

Den amerikanska och västtyska imperialismen har redan vid ett antal tillfällen mer eller mindre öppet hotat med att intervensera, framför allt i form av ekonomisk krigföring, i händelse av en utveckling i socialistisk riktning i Frankrike och Italien, och i Portugal tillämpas ju redan denna utpressning med avsevärd effekt. Det är, för att uttrycka det milt, osannolikt att dessa faror skulle ha varit mindre allvarliga och överhängande om de kommunistiska framryckningarna efter kriget hade drivits tillbaka.

Det är sålunda *i huvudsak tack vare de kommunistiska partierna samt den internationella avspänning och maktbalans som garanterats av Sovjetunionens styrka som den demokratiska socialismen blivit en seriös möjlighet i de utvecklade kapitalistiska länderna.*

Denna återförening av socialismens och demokratins perspektiv har naturligtvis vuxit fram ur en komplicerad inre utveckling i de kommunistiska partierna och ur en ännu mera invecklad social dialektik. Om vi komprimerar en synnerligen komplicerad orsakskedja kan vi säga, att kombinationen av två historiska händelser, förmedlade av interna förändringar inom kommunistpartierna, varit av avgörande betydelse.

Vi har redan nämnt den första av dessa, nämligen erfarenheterna av fascismen och av de verkliga skillnaderna mellan demokratiska och terroristiskt-diktatoriska former av borgerligt herravälde. Det bör understrykas att den klassiska leninistiska strategin om väpnat uppror inte utan vidare kan ställas mot en 'demokratisk' strategi. Väpnat uppror kan när det uttrycker flertalets vilja vara åtminstone lika demokratiskt som ett parlamentariskt majoritetsstyre. Lenin var ingen kuppmakare, och han formulerade två förutsättningar för upproret: revolutionärerna måste ha vunnit majoritet i arbetarklassen och den gamla staten måste befinna sig i objektiv kris — en revolutionär situation. Men från demokratisk utgångspunkt lider Lenins föreställning av två allvarliga brister. Eftersom arbetarklassen ingenstans utgjorde någon överväldigande del av befolkningen, kunde ett uppror som i Ryssland betyda agerandet från en minoritet, trots det faktum att den stora massan av icke-proletära skikt inte utgjordes av utsugande kapitalister och godsägare utan småborgare och tjänstemän. Och för det andra: även om bolsjevikernas strategi 1917 lade avgörande vikt vid parollen om jordfördelning och förlitade sig till en klassallians med bönderna, fäste Lenin inte desto mindre föga strategisk vikt vid andra partier och organisationer utom när det gällde kortsiktig taktik. Oktoberrevolutionen var en rent bolsjevikisk aktion, och även om det bildades en kortlivad regering tillsammans med vänstersocialrevolutionärerna efter de nedslående resultaten av valen till konstituerande församlingen, opponerade sig Lenin till en början våldsamt mot en sådan koalition.⁵ Det är emellertid uppenbart att en folkmajoritet alltid är heterogen till sin karaktär och består av många olika organiserade politiska tendenser, vilket man måste ta med i räkningen vid utarbetandet av en demokratisk strategi.

Kampen mot fascismen och den borgerliga terrorn har förmått kommunisterna att på dessa

⁴ Det chilenska kommunistpartiets styrka byggdes upp underjordiskt mellan 1948 och 1958.

⁵ E H Carr, *Ryska revolutionen*, I, Staffanstorps 1970, s 124 ff.

båda punkter företa avgörande korrigeringar i sitt traditionella synsätt. Deras nya uppfattning om en progressiv demokrati som ett steg på väg mot socialismen sammanför i sig visserligen inte demokratin och den socialistiska revolutionen. Proletariatets diktatur har nämligen av Marx och Lenin setts som en demokrati — ett uttryck för folkmajoritetens fria vilja. Den avgörande faktorn har snarare varit utvecklingen under kampen mot fascismen av breda folkallianser och enhetsformer tillsammans med andra, oberoende politiska partier och organisationer.

De chilenska, franska och italienska strategierna för demokratisk socialism har alla sina rötter i den antifascistiska kampens enhet. Vi ska minnas att kristdemokraterna, som hela tiden sedan 1947 utgjort den italienska borgarklassens styrande parti, en gång var del av den antifascistiska motståndskoalitionen. Det är denna tradition som PCIs föreställning om den 'historiska kompromissen' söker väcka till liv.

Det nuvarande läget har emellertid inte bara uppstått genom att efterkrigstidens konstellationer åter tinat fram under kalla krigets istäcke. Dagens strategiska uppfattningar avviker i väsentliga avseenden från de tidigare versionerna.

Den andra viktiga företeelsen i utvecklingen för socialismens och demokratins krafter har varit klasskampens uppsving under slutet av sextitalet. Händelserna då skakade själva grunden för den antifascistiska koalition som tryggt kapitalismens återställande och förnyade utveckling efter andra världskriget, nämligen USA och den inhemska icke-fascistiska borgarklassen. Samtidigt förde de fram nya och stora antikapitalistiska krafter utanför arbetarklassens kärna.

Vietnamkrigets dialektik skilde sig fullständigt från kalla krigets. I båda fallen ställdes en av kommunister ledd rörelse mot en liberal amerikansk regering, men sedan upphör likheten. På sextitalet framstod Förenta staterna inte som den rike beskyddaren av europeiska fria val och europeisk masskonsumtion mot en hård och knapp socialism, utan som en imperialistisk inkräktare och fiende till ett fattigt folks kamp för nationell befrielse och frigörelse ur den värsta exploateringen. Vietnameserna framställde inte en alternativ modell till den utvecklade kapitalismen, men deras hjältemodiga kamp var källan till en väldig ideologisk inspiration. Den väldiga skillnaden mellan den rika amerikanska supermakten och Vietnam uppvägdes av de överlägsna kampmetoder som stod de folkliga krafterna till buds. Kriget fick enorma återverkningar över hela världen och visade att *imperialistiskt krig* var en *naturlig* produkt av en *normal* regim i det världskapitalistiska systemets centrum. Från och med då försvann termen 'den fria världen' som beteckning på den USA-ledda delen av klotet, eller försågs med ironiska citationstecken av krafter långt utanför kommunisternas led. I Latinamerika hade blockaden och invasionsförsöket mot Cuba tidigare haft en liknande verkan.

Ett parallellt detroniserande skedde inom vissa nationella formationer. I Chile, där kristdemokraterna efterträtt radikalerna som ledande reformistiskt parti, gjorde Eduardo Freis presidentskap mellan 1964 och 1970 att massorna både engagerades av ett program för jord- och andra reformer och djupt desillusionerades när det begränsade dessa åtgärder och mötte de nya kraven med våld. I Frankrike hade efter de Gaulles abdikation 1946 den reformistiska centern eller så kallade tredje kraften, i förbund med socialdemokrater, borgerliga radikaler och det katolska MRP presiderat över efterkrigstidens kapitalistiska rekonsolidering. Även om det knappast noterades i studentrörelsens bländande ljus, var den viktigaste följden av maj -68 att denna center gick en slutlig och föga ärorik död till mötes, att SFIO begravdes och att det som var kvar av radikalerna splittrades. (MRP hade dunstat bort redan före 1968.) Frankrike polariserades mellan en gaullistisk majoritet, som snart skulle bli ett heterogent konservativt block utan de Gaulle, och en socialistisk minoritet, stark på gränsen till majoritet. I Italien försiggick en annan avgörande politisk förskjutning. Det sena sextitalets omfattande folkliga strider innebar dödsstöten för 'centervänstern', kristdemokraternas försök att återuppliva den

kapitalistiska reformismens kraft (som varit en del av de Gasperis framgång efter kriget) genom ett regeringsäktenskap med socialistpartiet. Socialdemokratiseringen av PSI stoppades och vändes, och PCI framgick ur isoleringen till att bli den enande och ledande kraften i en allt bredare opposition.⁶

Ur det sena sextitalets revolter växte friska antikapitalistiska krafter plus en ny generation av traditionella. På längre sikt visade sig studentrörelsen inte så betydelsefull som den först hade verkat. Men studenternas stora massa blir i dag underordnade tjänstemän, och mellanskikten har genomgått en intensiv radikaliserings, vilket till exempel manifesterats i det nya och blomstrande franska socialistpartiet. I Italien har det jämfört med PCF mer intellektuella PCI dragit till sig huvuddelen av dessa skikt. Det har uppstått andra mycket viktiga rörelser, i synnerhet de som riktats mot kvinnoförtrycket, miljöförstörelsen och för solidaritet med tredje världen. Alla dessa är i huvudsak baserade på mellanskikten och uttrycker vid sidan av sin särskilda dynamik en gemensam antikapitalistisk orientering.

Dessa det sena sextitalets händelser berörde mera direkt den socialistiska strategins problem genom att göra kommunistpartiet till en huvudkraft i den strategiska koalitionen. Huvudkraft är inte detsamma som dominerande kraft, ty den socialistiska partnern kan ha något större väljarstöd och utgöra koalitionen enande gestalt. Ändå skiljer sig det nuvarande läget i betydande grad från efterkrigstidens folkfront, då starka borgerliga krafter hade övertaget. I Frankrike och Chile stod kommunistpartierna utanför folkfrontsregeringarna, vilka byggde på en borgerlig koalition mellan radikaler och socialister respektive en radikal president och dito regering. De efterkrigsregeringar som kommunisterna deltog i hade starka borgerliga ledningar: Gonzales Videla i Chile, de Gaulle i Frankrike — kompletterad och senare efterträdd av politiker från MRP och radikaler som utövade stort inflytande på socialdemokraterna, de Gasperi i Italien. USAs krigsmakt stod hela tiden beredd på nära håll.

Den nya situationen betyder inte bara att möjligheterna för framsteg mot socialismen har ökat. Den kräver också ett klargörande av vissa tvetydigheter i de strategiska föreställningar som kommunistpartierna omfattade efter kriget. Två huvudproblem lämnades då olösta. Ett gällde den breda strategiska koalitionen inre sätt att fungera, förhållandet mellan oberoende och enhet samt det sätt på vilket ledningen utövades. Det andra berörde karaktären hos den socialistiska stat som skulle följa på den nya demokratins stadium.

Som kontinuerlig process av opinionsbildning och beslutsfattande förutsätter demokratin möjligheten av olika interna utvecklingar och förändringar, inte bara genomdrivandet av den vilja som en majoritet vid en given tidpunkt omfattar. I detta avseende var efterkrigstidens formuleringar rätt vaga och undflyende och den faktiska praktiken tvetydig. I väst, där de var svaga, måste kommunisterna anpassa sig efter överlägsna krafter, acceptera att de bryskt kördes ut ur regeringarna och att det till och med som i Chile genomtvingades ett förbud som drev dem under jorden. I öst, där styrkeläget var det om vända, användes hårdhänta metoder för att ena arbetarrörelsen, kontrollera och utrensa andra medlemmar av koalitionen och fixa valen genom att framlägga en enda lista, på vilken platserna fördelades mellan medlemspartierna enligt i förväg fastställda proportioner. Både i praktiken (Unidad Popular, den franska vänsterunionen och PCIs uppträdande gentemot socialister, katoliker och vänstergrupper) och i uttryckliga programformuleringar har kommunistpartierna nu gett raka svar på frågorna rörande den demokratiska processens funktionssätt. Man har sålunda erkänt att en strategisk koalitions enhet måste baseras på mångfald, ömsesidigt oberoende och jämlikhet, och att dess ledningsformer måste anpassas till detta. Dessa praktiska och teoretiska svar har inte bara gällt regering, parlament och partirelationer på toppnivå. De har lika mycket betonat massornas självorganisering vid basen, vilket Pietro Ingrao med en specificering kallat 'massdemokrati' — inte som ett utopiskt-demagogiskt substitut för

⁶ Jfr G Napolitano, *La politique du parti communiste italien*, Paris 1976, s 48 ff.

centrala konstitutionella institutioner, utan som dessas nödvändiga komplement.

Några av den tidiga efterkrigstidens formuleringar om en nationell tvåstegsväg till socialismen (inkluderande så auktoritativa östeuropeiska som Gomulkas i Polen och Dimitrovs i Bulgarien⁷) föreställde sig en socialistisk stat som skilde sig från proletariats diktatur — ett slags arbetar- och bondestat eller folkstat. Men så vitt jag vet förklarades aldrig ordentligt på vad sätt denna faktiskt skulle skilja sig från den i Sovjetunionen existerande proletariats diktatur. I den speciella mening som Marx och Lenin använde termen, var 'diktaturen' inte bara förenlig med demokratin utan betecknade egentligen den bredaste formen av demokrati — en stat där folkmajoritetens fria vilja genomförs. Men varken Marx eller Lenin specificerade på något realistiskt sätt hur ett sådant system skulle fungera. Vid tiden för folkfronten hade proletariats diktatur i Sovjetunionen utvecklats till en synnerligen auktoritär regim. Kommunisterna erkände emellertid inte öppet detta faktum och föreslog ingen annan konkretisering av den socialistiska staten. Resultatet blev en grundläggande tvetydighet: å ena sidan en uttrycklig framställning av en socialistisk strategi som skilde sig från den bolsjevikiska, å andra sidan undanflykter om huruvida detta skulle leda till ett annat slags socialistisk stat.

Om det strategiska begreppet nu är avgjort mindre tvetydigt och oklart, beror det primärt på den indirekta logiken hos de närmare bestämningarna av det demokratiska stadiet, och i det franska, italienska och många andra fall på en avgränsning från de sovjetiska förhållandena. Vissa viktiga samhällsfrågor har även getts ny vikt. Sålunda har problemet med könsförtrycket, vilket trots Kollontays arbete i stor utsträckning försumrats inom den högeligen maskulina kommunistiska traditionen, fått mycket uppmärksamhet under senare år. Det politiska innehållet hos och de politiska formerna under det stadium som följer på det gemensamma programmet och den historiska kompromissen har emellertid på det hela taget förblivit synnerligen obestämda.

Denna lucka är naturligtvis av föga intresse för de socialdemokrater och borgerliga politiker som pressar kommunisterna till att ge prov på sin 'demokratiska pålitlighet' — som om sådana krafter någonsin kunde fungera som lämpliga domare i den saken. För sin egen skull är de mycket mera intresserade av fördömanden mot de existerande socialistiska staterna. Det senare är emellertid en klen ersättning för ett klagande av den demokratiska socialismen. Särskilt lider den av två besläktade svagheter. Ett fördömande är bara en negativ avgränsning — om det bara till exempel säger att ett socialistiskt Frankrike kommer att vara mycket olik Sovjetunionen, utan att man ger någon antydning om det nya samhällets exakta karaktär och utvecklingsform. Och för det andra tenderar kritik av de icke-kapitalistiska staterna som inte grundar sig på en klar föreställning om socialismen lätt att svansa efter de borgerliga angreppen, som framför allt sysselsätter sig med den dåliga behandlingen av individuella borgerliga eller (som i fallet Solsjenitsyn) förborgerliga intellektuella. Kritik mot den auktoritära behandlingen av oppositionella intellektuella är enligt min åsikt berättigad, men kommunistiska partier har en viktigare uppgift. En från en socialistisk och proletär utgångspunkt kritisk bedömning av existerande socialistiska former är en viktig skyldighet för den 'proletära internationalismen', ett bidrag till socialismens och arbetar klassens utveckling i dessa länder.

⁷. Ett mycket intressant panorama över de strategiska uppfattningar som rådde efter kriget finns i den samling artiklar av öst- och västeuropeiska kommunistledare som utgavs till det svenska kommunistpartiets trettiårsjubileum: *Det nya Europa*, Stockholm 1946. Vad Dimitrov beträffar se Philip Mioches artikel om det sammanhang i vilket Maurice Thorez gav sin berömda intervju i *The Times* den 17 november 1946: *Cahiers d'histoire de l'institut Maurice Thorez*, nr 19 1946. Thorez kringgick helt enkelt frågan om proletariats diktatur. Det italienska Giangiacomo Feltrinelliinstitutet har utgett en väldig och mycket fängslande bok om marxistisk social och politisk teori under 1900-talet. Den innehåller bland andra notabla bidrag en grundlig framställning av Kautskys politiska tänkande — M Salvadori, 'La conception du processus révolutionnaire chez Karl Kautsky de 1891 à 1922', *Historie du marxisme contemporain*, årgång 1, (Paris 1976).

En sådan ny demokratisk-socialistisk strategi har med varierande förfining och konsekvens utvecklats av ett stort antal kommunistiska partier, inte bara dem i Chile, Frankrike och Italien utan även, för att ta de mest iögonenfallande exemplen, Japan och Spanien liksom mindre partier med det brittiska och svenska som exempel. Den har förvisso inte utan vidare sprungit ut ur huvudet på några visa kommunister. Även om de ursprungligen varit ett kommunistiskt initiativ, har dessa föreställningar utarbetats tillsammans med socialistpartier och andra delar av vänstern. De har dessutom varit frukten av hårda och ofta bittra erfarenheter.

Det sena sextitalets händelser utgjorde kunskapsprocessens grundläggande parametrar. De kommunistiska partierna tvingades då att tänka igenom sina positioner, att tala och handla allt eftersom den kapitalistiska reformismens sönderfall öppnade nya framkomstvägar. I kontrast till efterkrigssituationen i Östeuropa var partierna nu helt oberoende: de måste själva upptäcka hur de skulle handskas med den borgerliga statsapparaten och förhålla sig till andra krafter och rörelser, vart och ett med sin specifika bas och erfarenhetsbakgrund. Den nya generation av arbetare och radikaliserade mellanskikt, som till stor del låg bakom samhällskrafternas avgörande förändring, hade inte vuxit upp i samma kampsammanhang som KP-kadrerna. De hade inte varit med om oktoberrevolutionen, kontrasten mellan planerad industrialisering och massarbetslöshet under depressionen eller den antifascistiska kampen och segern vid Stalingrad. Nya svar och praktiker måste utvecklas som svar på deras frågor och problem.

Med tanke på kontinuiteten i de strategiska föreställningarnas utveckling är det inte så märkvärdigt att denna kunskapsprocess försiggått med en i grunden oförändrad partiform. Dagens välordnade successionsformer utgör en slående kontrast till de drastiska förändringar i ledningen som var vanliga på tjugo- och det tidiga trettitalet. Ändå modifierades faktiskt ledningen under en tid som grovt taget sammanföll med det sena sextitalets politiska vändpunkt, och på ett sätt som i regel underlättade nytänkandet och omorienteringen. Även om förändringen naturligtvis skett mycket ojämnt bland de olika partierna tycks den stå för ett generellt fenomen. Framför allt beror den dock på slumpen i kombination med sociala och biologiska lagar.

Efterkrigsledarna i många kommunistiska partier, som det chilenska, franska och italienska, formades under perioden omkring 1930. De var vanligtvis både mycket unga och långlivade, men på sextitalet började den biologiska tiden komma ifatt dem och göra ett generationsskifte nödvändigt. De ledare som nu kom i förgrunden hade inte formats under en tid då de nationella partierna var disciplinerade sektioner av Komintern. De hade inte bott tillsammans i de dystra rummen på det nedslitna Hotell Lux i Moskva, hade inte organiserat de internationella brigaderna i Spanien, hade inte varit på hemliga Kominternuppdrag överallt i världen och heller inte mästrats av sådana ombud. De hade i stället fått sin grundläggande skolning inom sina egna nationella partier och speciella sociala sammanhang.

Deras ökade känslighet för de nya rörelserna i den nationella samhällsformationen förstärktes ytterligare av de minskade möjligheterna till enad internationell formering och ledning. De stora internationella partikonferenserna 1957 och 1960 imponerade endast på ett rätt ytligt plan. Bakom dokumenten låg växande olikheter, kris och schism inom och mellan de härskande kommunistpartierna. De instabila och icke stadgeenliga förändringarna i det sovjetiska ledarskapet bidrog inte till någon atmosfär av obestridd auktoritet. SUKPs 20:e kongress hade öppnat garderoben med Stalins lik, och utstötningen av Jugoslavien hade tagits tillbaka 1955. En konflikt i stor skala utvecklades mellan Moskva och Beijing, medan kriser inträffade i Östeuropa just i samma ögonblick som partierna i väst höll på att omorientera sig. Det var mot den inte så annorlunda rikttningsförändringen inom det tjeckoslovakiska kommunistpartiet som Sovjetunionen startade en militär intervention.

Om vi bortser från den kinesiska utbrytningen har det emellertid hittills inte inträffat något brott i den internationella kontinuiteten, och 1976 möttes partierna från Öst- och Västeuropa i

Berlin. Palmiro Togliatti, som tillsammans med Dimitrov var den skickligaste och mest prestigetyngda av de gamla Kominternkadrerna, gav stark impuls åt de flesta västeuropeiska partiers kritiska inställning, när han skrev sitt testamentariska Jaltamemorandum i samband med ett sista försök att överbrygga den sino-sovjetiska splittringen. Även om olika krafter här och där nog fortfarande rör sig mot nya splittringar och utstötningar, har huvudtendensen hittills varit öppenhetlig debatt. Carrillos senaste bok, som innehåller en bitter och häftig kritik av Sovjetunionen, åstadkom ett fränt sovjetiskt svar. Det betonades dock snart att man inte var ute efter något fördömande. Det kan ligga vissa omedelbara nationella fördelar i att utstötas eller utträda, men den socialistiska utvecklingen i världen vinner inte på någotdera. Den sovjetiska ledningen har inget att vinna på en situation där den har relationer endast till sina borgerliga fiender i väst. Vad västpartierna beträffar skulle de ha mycket att vinna på demokratiska förändringar i de socialistiska länderna, och de skulle i huvudsak bidra till bevarande av status quo om de avskar sig från de östeuropeiska partierna. Det är bara USA som har vunnit på den sino-sovjetiska konflikten.

Vi kan nu sammanfatta den demokratiskt-socialistiska strategins allmänna utvecklingslinje i de kapitalistiska länderna genom att särskilja *fyra avgörande stadier*. Det ska från början understrykas att denna summering endast belyser de viktigaste skiftena och starkt förenklar den komplicerade historiska processen. Framför allt utelämnas de interna debatterna och svängningarna inom andra internationalen — vilka berörde personer som Bernstein, Kautsky, Luxemburg och Pannekoek. Den berör inte heller den ryska debatten 1905-08, den österrikiska socialdemokratins utveckling i mellankrigstiden, förändringarna och schismerna inom Komintern, dagens olikheter mellan PCI och PCF eller de olika bidragen från yttersta vänsterkanten. Trots alla dessa reservationer kan dock ett perspektiv som det här antydda utgöra ett nyttigt korrektiv till den modebetonade och ytliga bild av 'eurokommunismen', som på ett i allmänhet helt ohistoriskt sätt frammanas av massmedia i väst.

Ett antal beståndsdelar är gemensamma för alla strategierna: den avgörande roll som kapitalismens inre motsättningar och klasskampen spelar, den grundläggande definitionen av socialism, revolutionens nödvändighet i betydelsen av att staten erövrar av arbetarklassen, till skillnad både från att en grupp revolutionärer griper makten eller att det sker en försoning med borgarklassen. Strategierna skiljer sig åt huvudsakligen på det sätt varpå de uppfattar *sex aspekter*: a) revolutionens karaktär, b) arbetarklassens organisering, c) förhållandet mellan arbetarklassen och andra klasser än huvudfienden, d) fiendeklassen, e) statens karaktär och f) huvudvägen till statsmakt.

1. Andra internationalens klassiska strategi

a) Revolutionen kan i princip anta många olika former och uppstå ur många konkreta situationer, men den är framför allt en naturgiven historisk process, som följer av kapitalismens utveckling och proletariats tillväxt. Denna föreställning hade sin polemiska udd mot anarkismen och de förmarxistiska revolutionärerna av borgerligt eller socialistiskt slag som stammade från den franska revolutionens radikala flygel. 'Socialdemokratin är ett revolutionärt parti, men inte ett parti som tillverkar revolutioner. Vi veta, att våra mål blott genom en revolution kunna uppnås, men vi veta också, att det lika litet står i vår makt att tillverka denna revolution som det står i våra motståndares att kunna förhindra den. Det faller oss därför alls icke in att vilja anstifta eller förbereda en revolution.'⁸ Dessa rader skrevs av Kautsky år 1893 och citerades av honom själv i *Vägen till makt*, det arbete som tillsammans med SPDs Erfurtprogram var den klassiska strategins nyckeltext. Revolutioner görs alltså inte, de *kommer*.

b) Proletariatet måste organisera sig, i fackföreningar och andra specialorganisationer men

⁸ K Kautsky, *Vägen till makt*, Stockholm 1914, s 58.

framför allt i ett *klassmedvetet politiskt parti*. Den grundläggande förberedelseuppgiften är att bygga detta till ett stort massparti och hålla det fritt från borgerligt inflytande.

c) I förhållande till arbetarklassen — vilken oproblematiskt definieras till att omfatta praktiskt taget alla löntagare — tenderar alla övriga klasser att utgöra en enda 'reaktionär massa'. Proletariatet utgör befolkningens stora flertal, och klassallianserna utelämnas i den socialistiska samhällsomvandlingen.

d) Fienden är *borgarklassen som helhet* tillsammans med dess aristokratiska bundsförvanter.

e) Staten är ett instrument för klassvälde, men dess klasskaraktär härrör *endast från dess regerings- och lagstiftningsapparat*. Om den erövrar faller hela statsapparaten utan svårighet i arbetarklassens händer.

f) Huvudvägen till makt är kampen för lika och allmän rösträtt och en vald regering. Så snart detta uppnåtts eller strax därefter kommer proletariatet lugnt att rösta fram arbetarpartiet till makten. Borgarklassen kan ta till våld, men arbetarklassens massiva tyngd garanterar att den på sin höjd drabbas av en kortvarig tillbakagång.

De ödesdiga bristerna i denna strategi, även sådan den bäst formulerades, var dess passiva väntan på revolutionen, dess nonchalanta behandling av statsapparaten och oförmåga att föreställa sig möjligheten av ett borgerligt klassvälde i demokratiska former.

2. Det tidiga Kominterns bolsjevikiska strategi

1917 utvecklade bolsjevikerna i praktiken en ny strategi, som senare förklarades i Lenins *Radikalismen, kommunismens barnsjukdom* och i de första Kominternkongressernas resolutioner.

a) Den socialistiska revolutionen ses nu som en *konkret politisk uppgift*, något som definitivt måste förberedas, organiseras och verkställas. Den kan emellertid endast göras under vissa objektiva betingelser och endast med stöd av arbetarklassens majoritet.

b) Av denna nya revolutionsuppfattning följer en ny föreställning om arbetarpartiet. Dess mål är fortfarande att organisera arbetarna politiskt och att samla majoriteten bakom sig. Det nya är tonvikten vid partiet som *kampenhet* med förmåga att göra revolution. Fordringarna på ett stridsberett revolutionärt parti formulerades i de 21 teser som klargjorde villkoren för inträde i Komintern.

c) Kampstrategin kopplas med en viss taktisk flexibilitet. *Klassallianser* kan bli en del av den revolutionära strategin, som de var det 1917 när bolsjevikerna stödde böndernas ockupation av jord för enskilt familjebruk.

d) Fienden är fortfarande *borgarklassen som helhet*.

e) Tonvikt läggs vid det specifika i statsapparaten klasskaraktär och omöjligheten att återföra den till regerings- och lagstiftningsapparaternas rättsliga arrangemang. Härav uppstår målet att '*krossa*' statsapparaten och upprätta en särskild proletär stat, proletariatets diktatur. Denna 'diktatur' är en demokrati däri att den föreställs som det överväldigande folkflertalets välde. Förvägran av rösträtt åt borgarklassen och bannlysningen av all opposition — åtgärder som gradvis infördes i Sovjetunionen — framställs uttryckligen som en följd av speciella ryska betingelser.

f) Även om det kan existera andra möjligheter, betraktas det *väpnade upproret* som huvudvägen till statsmakt. Upprorshandlingen förutsätter att den gamla ordningen hamnat i en djup politisk kris, i vilken en aspekt är att arbetarklassens flertal tagit ställning för revolutionen och revolutionens parti.

3. Folkfrontsstrategin

a) Erfarenheterna av fascismen förde strategins utveckling till ett tredje stadium. Det oväntade och exempellöst vilda utbrottet av borgerligt våld återupplivade inom vissa socialdemokratiska partier för en kort tid det socialistiska målet med ett icke-borgerligt samhälle. Det satte emellertid sin starkaste och varaktigaste prägel på de kommunistiska partierna. Även om folkfronten till en början var ett försvarsförbund, utvecklades den till en ny strategi för socialism i fall där fascismen redan hade segrat. Genast efter kriget blev detta kommunistpartiernas allmänna strategi. Den leninistiska synen på revolutionens konkreta uppgifter ändrades, medan på andra punkter lärdomarna av Kominterns båda första årtionden gav upphov åt nya ställningstaganden och specificeringar.

b) Den fortsatta existensen av icke-kommunistiska arbetarpartier ledde till en omorientering av Kominterns tidigare ställningstaganden, vilka hade dragit upp en så skarp gräns som möjligt mellan det revolutionära partiet och socialdemokratin. Det uppstod i stället en *partienandets* politik. Det försäkrades dock samtidigt att detta enade parti i grunden måste vara av leninistisk typ, det vill säga bygga på en disciplinerad leninistisk organisation, en leninistisk syn på statens klasskaraktär samt ett erkännande av oktoberrevolutionens och Sovjetunionens avgörande historiska betydelse.

c) Genom nydefinitionen av den omedelbare fienden (se punkt d) nedan) uppstod en bredare föreställning om klassallianser. Det var emellertid en annan precisering som blev av större betydelse för förhållandet mellan demokrati och socialism. Klassalliansen sågs nu innefatta en *organisationsallians*, en strategisk koalition, mellan de förbundna klassernas partier och andra organisationer. Ledningen för folkfrontens strategiska koalition skulle fast knytas till det enade arbetarpartiet (i motsats till fallet med trettitalets defensiva folkfront, där kommunisterna förblev den mindre partnern, även om de vanligen tagit initiativ till bildandet).

d) Den omedelbare fienden var inte längre borgarklassen som helhet utan *monopolkapitalet*. I den tvåstegsstrategi som framlades syftade det första steget endast till att tillintetgöra monopolkapitalets makt och ställning, och att upprätta en ny demokrati.

e) Lenins syn på statens klasskaraktär bibehölls. Emellertid gjordes nu en *klar gränsdragning mellan demokratiska och terroristiska former av borgerlig diktatur eller klassvälde*. Krossandet av den gamla statsapparaten och skapandet av en ny anpassades till föreställningen om de två stegen. Under den första efterkrigstiden gick meningarna isär om huruvida den socialistiska staten måste vara proletariats diktatur, även om det aldrig framlades något klart alternativ. Mycket snart återupprättades det traditionella målet med proletariats diktatur.

f) När den en gång segrat kunde fascismen krossas endast med våld. Man föreställde sig emellertid att en ny demokrati sedan kunde upprättas med fredliga medel, och att huvudvägen mot socialism gick ut på en *fredlig utveckling*, baserad på den strategiska koalitionen.

g) Efterkrigstidens globala maktkonstellation möjliggjorde förverkligandet av denna strategi endast i Östeuropa. Ska man nämna någon särskild av de ansträngningar som efter kriget gjordes för att utarbeta en nationell väg till socialismen, borde det vara den som kom till uttryck i PCI-ledaren Palmiro Togliattis politiska praktik och många tal och artiklar.⁹

4. Den fjärde strategin

a) I brist på bättre använder jag beteckningen fjärde strategi. Det vore moderiktigt men felaktigt att benämna den 'eurokommunistisk', därför att den varken omfattar hela Europa eller inskränker sig till den världsdelen. Den härstammar inte ens från Europa. Det första

⁹. Jfr G Vaccas inkännande teoretiska analys, *Saggio su Togliatti*, Bari 1974. En seriös och väldokumenterad undersökning av PCIs politik under den första efterkrigstiden, skriven ur ett icke-marxistiskt perspektiv, är H Hamrin, *Between Bolshevism and Revisionism*, Stockholm 1975.

utarbetandet och den första praktiska tillämpningen gjordes nämligen av det chilenska kommunistpartiet — den viktigaste kraften bakom uppbygget av *Unidad Popular* och dess seger i 1970 års val.¹⁰ Denna nya strategi utvecklas genom en fortgående debatt i hela vänstern. Det är likväl ett slående faktum att det återigen var kommunistpartierna som initierade processen.

Originaliteten i denna strategi framgår av specifikationerna b)—f).

b) Målet att ena arbetarpartierna överges nu i praktiken som ouppnåeligt och ersätts av målet om *samarbete* mellan jämlika och oberoende partier. (PCF håller dock fortfarande hårt på att det ensamt är arbetarklassens parti, vilket förgiftar samarbetet med PS.)

c) Den organisatoriska klassalliansen uppfattas inte längre som ett block under mer eller mindre institutionaliserad ledning av ett enat arbetarparti. Den är i stället en koalition av *jämlika och oberoende partier*, där de samverkande arbetarpartierna utgör kärnan.

d) Den omedelbare fienden är fortfarande *monopolkapitalet*, och de flesta partierna fortsätter att lägga fram en *tvåstegsstrategi*. (Första steget är en parlamentarisk eller presidentstyrd demokrati som bryter monopolkapitalets dominerande makt.) Det finns emellertid vissa variationer. PCI uppställer det mellanliggande målet av en 'historisk kompromiss' med kristdemokraterna, men förutsätter inte något särskilt samhälleligt stadium på den socialistiska omvandlingens gradvisa väg. På samma sätt är VPKs omedelbara strategiska mål att bryta monopolkapitalets (eller 'storfinansens') makt. Det föreställer sig dock inte något särskilt antimonopolistiskt stadium.

e) Man har gjort ett antal förtydliganden om statens klasskaraktär. Det finns en tendens att *tona ner*, och som jag ser det allvarligt undervärdera, *de icke-repressiva statsapparaternas klasskaraktär*. Man talar nu om att 'demokratisera', inte 'krossa' den borgerliga statsapparaten. *De institutionella arrangemang som krävs för att demokratin ska kunna fungera som en fortgående process* — förutsättningarna för opinionsbildning, val osv — beskrivs nu in i *konkreta detaljer*. Utom i det chilenska kommunistpartiet har detta följts av uttrycklig kritik av bristen på eller den dåliga funktionen hos sådana institutioner i de existerande socialistiska länderna. För att få slut på all tvetydighet om den socialistiska statens demokratiska karaktär har man övergett begreppet proletariats diktatur.

f) Framsteg mot såväl det mellanliggande stadiet som socialismen förläggs nu i huvudsak till den väg som utgörs av parlamentsvalen, vilka ska utkämpas av den strategiska koalitionens partier vart och ett för sig. Större tonvikt läggs också vid den fredliga *masskampens* roll på alla samhällsnivåer.

Det chilenska kommunistpartiet höll fast vid sin demokratiskt socialistiska strategi genom de svåra åren 1972 och 1973. Det vore emellertid fel att säga att den fjärde strategin tillämpades och slogs ner i blod under Allendes regim i Chile. Unidad Popular innehöll även starka vänsteristiska element, som fick övertaget i socialistpartiet och MAPU. Till följd därav hade Unidad Popular inte någon sammanhängande strategi och taktik under sin senare period. Den sicksackade mellan ansträngningar att undvika fullständig polarisering — vilket skulle ha satt mer än halva befolkningen i opposition — och utbrott av våldsam retorik och nya stormsteg som inte kunde konsolideras givet de krafter som fanns.

¹⁰ Den bästa introduktionen till den chilenska partiledningens tänkande är en frispråkig och väl utförd intervju-serie, utgiven som E Labarca, *Corvalán 28 horas*, Santiago de Chile 1972. (Jag har använt den västtyska översättningen: Corvalán/Labarca, *Kommunistische Politik in Chile*, Västberlin 1973. Jfr den franska antologin, L Corvalán, *Chili, les communistes dans la marche au socialisme*, Paris 1972.) För en med vänsteristiska värderingar kryddad, solid genomgång av Unidad Populärs erfarenheter och bakgrund se I Roxborough m fl, *Chile: The State and Revolution*, London och Basingstoke 1977. Liknande infallsvinkel har Stefan de Vylders solida ekonomiska analys, Chile 1970-73 — *The Political Economy of the Rise and Fall of the Unidad Popular*, Stockholm 1975.

Det är praktiskt taget omöjligt att säga huruvida kommunistpartiets och Allendes strategi skulle ha varit framgångsrik om den tillämpats på ett sammanhängande sätt. I efterhand har kommunistpartiet självkritiskt erkänt sin brist på en adekvat militärpolitik (se nedan). För närvarande utgörs den längst utarbetade föreställningen enligt den fjärde strategin av den franska vänsterunionens gemensamma program och dokumenten från PCFs tjugioandra kongress, *Le socialisme pour la France* (Paris 1976).

Vi bör slutligen ange räckvidden för det nuvarande demokratiskt socialistiska perspektivet. De mest långtgående erfarenheterna hittills har gjorts i ett perifert och tämligen underutvecklat land, Chile, och har nu krossats i blod. Efter diktaturernas fall i Grekland, Portugal och Spanien har de starka underjordiska kommunistpartierna passerats av överlägsna borgerliga och socialdemokratiska krafter. Den portugisiska borgarklassens politiska svaghet möjliggjorde stora socialistiska och demokratiska vinster, men deras sociala bas var för smal för att medge ett revolutionärt genombrott. Sedan det 1975 lyftes fram av den långtgående radikalismen hos arbetarklassens och krigsmaktens förtrupper har PCP sedan dess måst förskansa sig i ett segt försvar av tidigare vinster, mot växande socialdemokratiska ansträngningar att under internationell utpressning åstadkomma ett mer eller mindre fullständigt återställande av kapitalismen. Hittills har denna kommunistpartiets politik haft avsevärda framgångar. Efter nederlaget för det bräckligt baserade revolutionära anslaget 1975 har PCP också orienterat sig åt vad vi här kallat den fjärde strategin; en effekt liknande den som vänsterismens fiasko i Frankrike och Italien 1968-70 haft.

Det är emellertid Frankrike och Italien som på kortare sikt erbjuder de verkliga möjligheterna. De är viktiga kapitalistiska länder men ändå inte de mest centrala, och deras aktuella politiska kris är av en rätt speciell natur.

Den fjärde republikens notabilitetsformat av borgarklassens politiska representation var ett högst ålderdomligt styrelsesätt, särskilt med tanke på att det existerade en relativt stark arbetarrörelse. Femte republiken kombinerade på ett märkligt sätt en plebiscitär president, som installerats vid makten genom en sorts statskupp, ett nytt partiformat och det gamla notabilitetssystemet. Styrkan hos studentrörelsens sociala explosion i maj 1968 hängde delvis samman med det faktum att de moderata sektorerna av mellanskikten, småbourgeoisien och även den egentliga borgarklassen inte omedelbart identifierade gaullistregimen med sig själva eller med lag och ordning. I sanningens ögonblick slöt de upp bakom de Gaulle, men han försvann snabbt och dog, följd av sin efterträdare Pompidou. Följden blev att femte republiken gick in i en kris av splittring och oreda, vilket ovanpå mera djupgående ekonomiska, sociala och politiska konvulsioner satte själva borgarväldet i fara. Att enbart peka på femte republikens instabilitet på regeringsnivå är naturligtvis att bara röra vid ytan av den politiska scenen. Men det är just där som de mest grundläggande sociala krafterna utkämpar sin maktkamp. Detta var en av Lenins värdefullaste lärdomar om politiska kriser.

Den italienska krisen är i stor utsträckning en kris för den förkapitalistiska politiken, och den utvecklas genom det allt lösare grepp som upprätthålls av den katolska kyrkan — en institution som rentav föregriper den feodala epoken men som är en central beståndsdel i det kristdemokratiska partiformatet. Krisen underblåses också genom en parasitär och påfallande ineffektiv *sottogoverno* — som i realiteten är en varuform av det feodala klientväsendet — och genom senare års dränering, genom utflyttning och industrialisering, av Syditaliens stora reservoarer av kuvad befolkning.

Demokratiska och socialistiska framsteg i Frankrike och Italien skulle få långtgående återverkningar i hela den utvecklade kapitalistiska världen, särskilt beröra Medelhavsområdet och sannolikt även starta en utveckling i Östeuropa.¹¹ Men den rådande situationen i Frankrike

¹¹ Brytandet av förhandlingarna om det gemensamma programmet i september 1977, vilket banade vägen för vänsterns valnederlag i mars 1978, inträffade efter det att manuskriptet till den första upplagan av denna bok

och Italien signalerar inte någon allmän politisk kris för den utvecklade kapitalismen, och det är heller inte särskilt troligt att framsteg i dessa båda länder på kort sikt ger upphov till någon.¹² Trots liberaldemokraternas anmärkningsvärda förmåga att vidmakthålla sitt ytterst korrupta klientväsen är det i Japan som den utvecklade kapitalismens nästa större politiska kris troligast inträffar. I motsats därtill tycks kapitalismens båda andra viktigaste stöttepelare, Förenta staterna och Västtyskland, vara ytterst stabila. Västtyskarna tar i växande utsträckning över amerikanernas roll som Västeuropas gendarm. De arbetar både genom statsapparaten och med medel som hämtats ur hemliga källor och kanaliseras genom den socialdemokratiska *Friedrich-Ebert-Stiftung*.

Vi bör även betona begränsningarna hos det som kan uppnås även om vänstern vinner 1978 års franska val, även om dess gemensamma program genomförs till fullo och även om den ännu avlägsnare och mindre långtgående historiska kompromissen förverkligas i Italien. Djupgående sociala och politiska förändringar kommer att inträffa, men i ingetdera fallet leder de till något samhälle med en utvecklad, demokratisk socialism. Som det mer eller mindre öppet klargörs av både PCI och Frankrikes vänsterpartier kommer kapitalismen att bestå. Man kommer att ha nått ett viktigt nytt stadium, men kan även drabbas av nya motgångar innan socialismen kommer. Dessutom är inte ens ett socialistiskt samhälle ännu något klasslöst, kommunistiskt samhälle. Också i Frankrike och Italien är kommunister och socialister ännu bara i början av en lång marsch.

2. Framtiden som historia

Den demokratiska socialismen är i Västeuropa, Nordamerika, Japan och Australien ett perspektiv för framtiden, och knappast den mest näraliggande. Om den ska bli verklighet måste därför kampen för och uppfyllandet av detta mål att bli en del av den framtida historien. På nuvarande stadium i diskussionen om socialism och demokrati är detta påpekande olyckligtvis inte fullt så banalt som det kan låta. För vad ligger i konstaterandet att kampen för socialismen måste bli en del av framtidens historia för att ha någon verklig betydelse? Framför allt att vägen till socialismen inte enbart eller huvudsakligen kan behandlas i termer av ideal, förhoppningar och drömmar, som en hägrande utopi — även om också detta är nödvändigt. Den måste bygga på det förflutnas och nutidens realiteter och liksom hela den övriga mänskliga historien vara full av motsättningar, ironier, paradoxer, nederlag, segrar, kompromisser, misstag och överraskningar. Vi kan och bör dra lärdomar av det förflutna och nuvarande, men ingetdera kan göras om eller upphävas genom tankens kraft.

Låt oss så kort antyda ett antal realiteter och problem som den socialistiska kampen i egen-skap av framtida historia måste ta med i beräkningen. Vi ska inte försöka göra någon uttömmande lista — vilket vore en omöjlig uppgift — och inte ens nämna alla de mest överhängande problemen. Vår diskussion kommer helt enkelt att koncentreras på några frågor

fullbordats. Det grundläggande skälet till brytningen tycks ha varit att varken PCF eller PS när allt kom omkring ville inse implikationerna av punkt b) ovan. Det förra betraktar ännu sig självt och uppför sig som det vore 'partiet för arbetarklassen', medan PS ville göra PCF till ett underordnat, maktlöst stöd åt en socialistisk eller socialistdominerad regering.

¹² De politiska kriserna i Frankrike och Italien är sålunda mer konkreta och specifika än den nutida kapitalismens 'statskris' eller 'den statsmonopolistiska kapitalismens kris'. Det är anmärkningsvärt att ingen av de elva uppsatserna i den mycket intressanta boken *La crise de l'état* (red Nicos Poulantzas, Paris 1976), behandlar gaullismens och femte republikens kris. En kommunistisk skribent som granskar detta arbete ställer det fokus som kommer till uttryck i bokens titel mot den statsmonopolistiska kapitalismens kris, men det enda han har att säga om skillnaderna mellan Frankrike och Italien och resten av den utvecklade kapitalistiska världen är 'att notera det "subjektiva momentets" avgörande roll som element i arbetarklassens självorganisering'. (J Lojkine, 'Crise de Pétat' et 'crise du capitalisme monopoliste d'état', *La pensée*, nr 193 (juni 1977), s 125.) Varken gaullismen eller den italienska kristdemokratien tycks ha gjorts till föremål för någon marxistisk undersökning av ordentligt format.

som väckts av de föregående uppsatserna samt under en personlig läsning av den pågående vänsterdebatten.

En påtaglig aspekt av framtiden som historia är det faktum att den måste bygga på det närvarandes krafter, i detta fall arbetarrörelsen. Denna har utvecklats och förändrats i det förflutna och kommer otvivelaktigt att göra det även i framtiden. Men realiteter kan inte tänkas bort eller förbigås även om de kan förefalla obehagliga. I Nordvästeuropa, Australien och New Zealand är sålunda ingen socialistisk strategi realistisk om den inte uttryckligen tar itu med socialdemokratin och förklarar hur den kan omvandlas, hur den kan dras in i samarbetsallianser och hur styrkeförhållandena inom arbetarrörelsen kan förändras. Inte ens det ruskiga SPD, med dess förfärliga meritlista från Gustav Noske till Helmut Schmidt, kan önskas bort ur verkligheten. Dessutom är det om man seriöst vill räkna med socialdemokratin nödvändigt att behandla den som organisation, och inte undvikande reducera den till den allmänna formeln 'socialdemokratiska arbetare'.

I de latinska länderna, där maktbalansen är ganska jämn, är ett önskeborttänkande av icke-kommunistiska partier långt mindre attraktivt. Men när vi ovan talade om det närvarandes krafter menade vi att ordet 'krafter' bör tas i egentlig mening. Inte endast anhängarna av status quo utan även uppriktiga socialister kräver att de kommunistiska partierna 'en gång för alla' ska ta avstånd från sitt förflutna. Ett sådant krav kan troligen även få ett visst gensvar bland många nya KP-sympatisörer, som sannolikt har hört mer om felen än om förtjänsterna i kommunismens förflutna. Nu är det emellertid så att en av de stora kraftkällorna för kommunismen ligger i dess långa erfarenhet och förflutna av kamp, uthållighet och disciplin. Det är sant att dessa egenskaper inte sällan har använts vid fel tillfälle eller till stöd för frågor som inte varit helt eller alls riktiga, samt att några av dessa partier verkligen tycks behöva en process mot inre demokrati, en utveckling av sin inneboende dialektik. Men om vägen till socialismen blir en historia om klasskamp och inte någon dans på rosor, kommer de kommunistiska partiernas erfarenhet och kampförmåga att vara en enorm tillgång för vänstern som helhet. Om de i likhet med de socialistiska partierna skulle bli konglomerat av fraktioner, ledda av intellektuella, skulle hela arbetarrörelsen i dessa länder försvagas.

Den kämpande revolutionären förknippas med teorin och praktiken hos Lenin — detta svarta får för socialdemokrater och icke-kommunistiska socialister. De senare gör emellertid orätt i att sluta ögonen för Lenins nutida och framtida relevans, för hans syn på den socialistiska revolutionen som en konkret politisk uppgift, hans begrepp politisk kris och revolutionär situation, hans betoning av betydelsen hos statsapparatusens klasskaraktär, hans kombination av flexibel taktik och breda allianser med kompromisslöst strategiskt engagemang, hans analys av arbetarrörelsens uppgifter och möjligheter i imperialismens givna internationella sammanhang. Mycket kan till och med läras från hans visserligen grova och korthuggna argumentering om att demokratiska institutioner kan tjäna till att reproducera borgarnas makt och utsugning. Det gemensamma programmets Frankrike måste otvivelaktigt se denna verklighet i ögonen. Kommunisterna är mycket mera intresserade av sina partners framtida engagemang för en socialistisk strategi än i deras fördömande av tidigare praktiker. Men kommunister måste erkänna att även andra delar av vänstern kommit med positiva bidrag. Socialdemokratin var från början medveten om den väldiga skillnaden mellan demokratiska och diktatoriska former av borgerligt klassherravälde, och en stor del av dess kritik mot stalinismen var riktig. Dessutom är den intellektuella rörlighet som karaktäriserar de nutida socialistpartierna, om man jämför dem med kommunistpartiernas soliditet och fasthet, ett profylaktiskt medel mot stelhet och förbening.

Kontrasten mellan andra internationalens uppträdande 1914 och Kominterns 1939 fäster uppmärksamheten vid ett annat problem i den socialistiska historien, oavsett om den tilldrar sig i det förflutna, nuet eller framtiden, nämligen *motsättningen mellan nationalism och internationalism*. Å ena sidan har de nationella kommunistpartiernas oberoende ökat deras

känslighet inför de konkreta problemen och traditionerna i den formation inom vilken de arbetar. En sådan lyhördhet är helt klart en väsentlig del av förmågan att leda en socialistisk revolution. (De alldeles speciella omständigheterna i efterkrigstidens Östeuropa utgör ett partiellt undantag, men priset för det var högt.) Å andra sidan skapar oberoendet även tendenser till nationell integration, det vill säga att man sugts upp i den existerande, borgerliga sociala ramen. Den nationella vägen till socialismen är lång. Den kan göra och har gjort nationellt uppehåll på den reformerade kapitalismens stadium.

Internationalismen är ett lika motsägelsefullt fenomen. För att fungera som materiell kraft måste den omfatta deltagande i en internationell rörelses gemensamma kamp och inte bara känsla och solidaritetsuttalanden till förmån för de förtryckta och utsugna i alla länder. Men internationalismen har även fött undergivenhet inför abstrakta direktiv och utländska modeller – av inte alltför framgångsrikt slag. Den internationalistiska vägen till socialismen kan hamna och har hamnat i ett ghetto utanför såväl den nationella socialismen som den nationella kapitalismen. Ingenstans gjorde sektionerna i Komintern, och för den delen inte heller de inom andra internationalen, någon revolution. Dessa motsägelser utgör en del av den verklighet som vi måste möta, leva i och bemästra, inte se som en gordisk knut som kan huggas av med den 'nationella vägens' eller 'proletära internationalismens' svärd.

Vi måste nu beakta ytterligare en läxa av de andra och tredje internationernas erfarenheter – liksom av dem från den kortlivade, vänstersocialistiska två-och-en-halv-internationalen som i början av tjugotalet sattes upp under österrikarnas ledning. I alla de länder där möjligheten till en demokratisk socialistisk utveckling nu håller på att öppnas, eller där den höll på att öppnas i början av sjuttitalet (dvs Chile), har den klassiska socialdemokratin varit en svag kraft.

Arbetsreformismen har med andra ord inte haft några starka historiska rötter. Den italienska socialismens till övervägande del maximalistiska tradition innebär en passiv väntan på de betingelser under vilka ett maximalt (socialistiskt) program kan förverkligas. Det chilenska socialistpartiet byggdes upp på traditionerna av tredje världens militärradikalism (Marmaduke Grove) samt på kättersk vänsterkommunism av trotskistisk och längre fram fidelistisk inspiration. Under Léon Blums humanistiska retorik och bortom den rätt obetydliga minoriteten av vänsterister fanns det franska SFIOs fasta grund, en trög parlamentarism och municipalism, styrd av politiska intrigmakare och lokala kommunalpampar. Det nya socialistpartiet hade inte sitt ursprung i arbetarrörelsen. Omvandlingen av SFIO sköttes med basen i ett antal vänsterinriktade teknokratiska och intellektuella socialistklubbar, ur vilka François Mitterrand framgick som ledare.

Motsatsställningen mellan den socialdemokratiska reformismen å den ena sidan samt kommunismen och socialismen å den andra kan inte utplånas på det sätt som bland annat är på modet bland svenska socialdemokrater, enligt vilka vänsterkrafterna nu är sysselsatta med en återupprepning av den klassiska reformistiska utvecklingen. Den enorma skillnaden mellan Brantings och Per Albin Hanssons svenska parti, vilket tidigt konverterade till Bernsteins revisionism, och Gramscis, Togliattis, Longos och Berlinguers parti – skillnader när det gäller både teoretisk mognad och kamperfarenhet – bör vara uppenbar för var och en vars syn inte är ideologiskt förvriden. Kontrasten mellan det franska gemensamma programmet och den aktuella politik som de socialdemokratiska partierna i Skandinavien för är naturligtvis än mera uppenbar. Utsikterna för vänsterunionen är visserligen inte alldeles olika dem som det brittiska labourpartiet stod inför år 1945, men Attlees, Bevins och Morrisons parti tillhörde återigen en annan värld än den som bebos av det hårdföra franska kommunistpartiet.

Det måste emellertid erkännas att de franska och italienska kommunistpartierna, i egenskap av arbetarpartier som ger sig in på en steg-för-stegstrategi för socialistisk omvandling, kommer att ställas inför ett stort problem, nämligen arbetsreformismen. Varken deras egen eller deras partners och konkurrenters historia ger dem någon direkt erfarenhet av detta hinder (även om man naturligtvis kan dra vissa lärdomar av perioden 1945-47). Vad bör då göras? Ja, vår

första uppgift blir att mycket noga studera arbetarreformismens olika konkreta erfarenheter: den svenska socialdemokratins utveckling och resultat mellan 1932 och 1976 (om vilket undertecknad leder ett svenskt forskningsprojekt), det norska arbetarpartiets snabba omvandling på 1930-talet från ett maximalistiskt parti – vilket sedan det för en kort tid i sin helhet inträtt i Kom-intern under ännu ett decennium förblev ett massparti med uttalat revolutionärt program – till ett socialdemokratiskt parti med uppgiften att förvalta ett reformerat kapitalistiskt samhälle, den brittiska labourregeringen mellan 1945 och 1951 samt den historiska kompromissens nordiska motsvarighet, nämligen 1966 års finska regeringskoalition som omfattade ett starkt kommunistparti, en ännu starkare socialdemokrati och agrarerna, men som efter bara ett par år hamnade i en återvändsgränd.¹³ Det existerar inget internationellt ledande centrum för den revolutionära arbetarrörelsen, och det bör heller inte finnas något. Det synes dock vara av avgörande vikt att beskriva och analysera de skiftande nationella erfarenheterna under mer kontinuerliga och djuplodande former än korta möten och gemensamma kommunikéer.

Vi sade att *socialismen* kan bli en del av den framtida historien. Den kommer därför att vara inte en idealbild i programform utan ett verkligt samhälle, präglad av motsättningar, svårigheter, brister och kamp, som manifesterats i många olika former. Huruvida socialismen är en del av vår samtida historia är en empirisk fråga, vilken enligt min övertygelse måste besvaras jakande. Svaret beror naturligtvis på hur frågan ställs. Men är det, om nu socialismen är det som socialisterna kämpar för att förverkliga i historien, särskilt meningsfullt att definiera den som summan av alla våra ideal? Inget samhälle har någonsin faktiskt uttryckt alla sina anhängares ideal. Idealen har givetvis spelat en viktig roll både som mål för strävandena och som ledstjärnor för kritik. Men enligt en av den materialistiska historieuppfattningens grundsatser ger vare sig apologetiska eller utopiska idéer särskilt mycket insikt i hur historien fungerar och utvecklas. En idealistisk föreställning kan följaktligen inte hjälpa oss att förstå och inse socialismens utveckling som en del av den framtida historien.

Vi har ovan presenterat ett antal helt skiljaktiga varianter på borgerligt styre. Varje vetenskaplig teori om socialismen måste utveckla en liknande analys av socialismens existerande och möjliga former samt deras sätt att verka.

Hittills har inte mycket sagts om de repressiva apparaterna och det reaktionära *våldets* problem, om vars existens kommunister och vänstersocialister länge varit medvetna. Även här har vi att göra med en verklig motsättning, en som inte kan besvärjas bort genom fromma deklARATIONER om tron på en fredlig väg eller med slagord om nödvändigheten att beväpna arbetarna. De repressiva apparaterna är inga papperstigrar; de är verkliga och de är på sin

¹³ Åtminstone för en betraktare utifrån utan kunskap i finska är kontrasten slående mellan den strategiska stiltjen och fantasilösheten inom det tredje största kommunistpartiet i Västeuropa och å andra sidan initiativkraften hos och framgångarna för de franska och italienska partierna. Sedan 1960-talets mitt har det finska partiet varit delat uppifrån och ner, på ett ungefär i proportionerna 60–40, mellan en mera moderat och pragmatisk majoritet och en mera ortodox och radikal minoritet. Denna klyfta, som först kom till synes i och med antagandet av ett nytt partiprogram 1965 och ett generationsskifte i ledningen, har sedan vidgats under intryck av besvikelserna med koalitionsregeringen, vilken i princip stöddes av båda tendenserna. Hela partiet är hårt knutet till Sovjet, även om minoriteten utgör den mer hängivna flygeln. (SUKP har uppenbarligen spelat en nyckelroll när det gällt att hålla ihop partiet.) Allmänt sett liknar minoritetens kritik av majoriteten på något sätt den kinesiska kritiken mot PCI vid sextitalets början och de första maoistiska gruppernas kritik mot de 'revisionistiska' kommunistpartierna. I likhet med kineserna åberopar den till stöd dokumenten från kommunistpartiernas internationella konferenser 1957 och 1960. (Se T Sinisalo, *En kommunist har ordet*, Helsingfors 1976.) Denna position är förmodligen ett skäl till att marxistiska vänster-intellektuella sedan slutet av sextitalet mer eller mindre en bloc har anslutit sig till minoriteten. De har där varit sysselsatta med ett stort upplagt projekt av ekonomiska studier om den finska statsmonopolistiska kapitalismen — ett projekt av vilket hittills föga har blivit realiserat. I detta helt unika sammanhang har radikaliseringsen till en ortodox inställning kunnat förenas med medlemskapet i ett proletärt massparti — även om man måst betala ett pris i termer både av orubbliga relationer mellan de båda fraktionerna och en stagnation av partiets roll i samhället.

vakt. Erfarenheterna från Chile hamrade fast, att det värsta som kan göras är att från takåsarna utslunga våldsamma paroller som inte kan stödjas av någon materiell kraft. Detta är en motsättning mellan ord och handling. Det finns emellertid en som går djupare.

Å ena sidan är förvisso det bästa försvaret mot borgerligt våld, när en obeväpnad befolkning står inför en vaksam repressiv apparat, otvivelaktigt en bred och stark folklig allians. När det tyska Reichswehrs strategier i början av 1930-talet övervägde utsikterna för ett militärt maktövertagande, mindes de erfarenheterna av 1920 års generalstrejk mot Kapp-Luttwitz' kuppförsök. De kom snart till slutsatsen att det skulle bli för svårt att styra landet under opposition från befolkningens överväldigande flertall.¹⁴ Uppbyggandet av en bred folklig allians tycks dock kräva ett totalt avståndstagande från dubbeltaktik och revolutionärt avantgardevåld. Detta har uttryckts av Luigi Longo, en kommunistledare med lång och skiftande erfarenhet av parlamentarisk legalitet och underjordiskt arbete, inbördeskrig (Spanien) och väpnad antifascistisk motståndskamp. Hans åsikt stöds av Enrico Berlinguer i dennes reflexioner om Chile: 'Som kamrat Longo sagt får inte möjligheten av att reaktionen griper till våld "leda till dubbelhet i våra perspektiv och praktiska förberedelser".'¹⁵

Å andra sidan är historien om det grymma borgerliga våldet ett oemotsägligt faktum, vilket gör det nödvändigt att bereda sig på en våldsam reaktion. Det har ofta konstaterats att de kommunistiska partierna kännetecknas av sin förmåga att drastiskt byta politik och taktik. Detta var faktiskt en del av Lenins lära, och den kan i viss grad verifieras av Kominterns historia. Men i modern tid har det egentligen varit den borgerliga staten som visat sig förmögen till de snabbaste omställningarna, vilket gång efter annan har tagit kommunistpartierna med överraskning. Detta illustreras inte blott av fascismens, Koumintangs, de indonesiska och chilenska krigsmakternas helt oväntade grymhet, utan har även kommit till uttryck i mer oblodiga former: uteslutandet av kommunisterna ur regeringarna i Frankrike och Italien på våren 1947 och i Chile något senare, de Gaulles kupp 1958 och hans återtagande av makten den 30 maj 1968 (även om i det senare fallet PCF, ensamt i den franska vänstern, var medvetet om de möjligheter som stod honom till buds), samt den omsorgsfullt iscensatta provokationen i Portugal den 25 november 1975.

Av sådana skäl bör vi lyssna mycket uppmärksamt på en annan erfaren kommunistledare, chilenen Volodia Teitelboim, vars parti var det första att utveckla och praktisera en demokratisk steg-för-stegstrategi för socialismen: 'En fredlig övergång förtjänar naturligtvis sitt namn endast i den mån den håller inbördeskriget borta. Men under de många växlingarna och plötsliga kantringarna i dess förlopp undgår den inte lagen om att "våldet är historiens barnmorska". Vi måste ständigt hålla denna sanning aktuell för oss, trots att själva handlingen att lägga om kursen förutsätter att ryttaren har en annan häst i beredskap för sin färd genom historien. Det är alltid svårt att byta häst mitt i strömmen, och ännu svårare när bytet inte förberetts. Möjligheten och förmågan att verkställa en sådan förändring måste finnas, alldeles bortsett från vår klara föreställning om dess nödvändighet. Saken avgörs inte enbart i det ögonblick då bytet görs, utan detta förutsätter ett avsevärt arbete redan dessförinnan.'¹⁶

Jag upprepar att detta är en verklig motsättning som vi måste se i ögonen och bemästra. Men uppgiften kan inte utföras vid ett skrivbord i Lund, och knappast heller från något annat skrivbord eller någon kateder. Den kan bara handläggas i politisk praktik.

I de föregående uppsatserna fäste vi mer uppmärksamhet vid de andra statsapparaterna, vilka

¹⁴ F Carsten, *Reichswehr and Politics 1918-1923*, Oxford 1966, s 403.

¹⁵ E Berlinguer, 'Reflections after the Events in Chile', *Marxism Today*, februari 1974, s 42.

¹⁶ V Teitelboim, 'Reflexiones sobre los "mil dais" del gobierno de Unidad Popular en Chile', *Materiales* nr 3, 1977 (Barcelona), s 27. Artikeln publicerades ursprungligen i den internationella KP-tidskriften *Problems of Peace and Socialism (World Marxist Review)*, nr 1 1977. Tidskriften har nyligen innehållit en hel rad värdefulla reflexioner om de chilenska erfarenheterna, av vilka den troligen mest anmärkningsvärda hittills är Jorge Insunzas i nr 5 1977.

hittills varit föremål för större försummelse. Vi kontrasterade kaderförvaltningen i de existerande socialistiska staterna med de borgerliga staternas byråkrati och teknokrati. För att effektivt kunna fungera som instrument för arbetarklassens kollektiva överhöghet måste kadrerna på en gång tillhöra en av staten oberoende arbetarrörelse och utöva befogenheter av icke-befallande ledning över byråkrater och företagsledare. Den senare tidens strategiformuleringar i västvärlden har betonat bara den första aspekten. Men den utvecklade demokratiska och socialistiska staten kommer också att behöva använda politiska och ideologiska vapen mot byråkraternas och företagsledarnas reproduktion av arbetarnas underordning. Vissa av de politiska kadrernas funktion kan kanske fullgöras av sådana fackföreningar för statstjänstemän, som redan utvecklats i den monopolkapitalistiska staten, och genom decentralisering av centrala befogenheter till valda regionala och lokala församlingar. Men de statliga byråkraterna och företagsledarna kommer inte att försvinna med detta, och den folkliga kontrollens problem kommer att bestå. Till följd av socialdemokratiskt och liberalt tryck har de nutida uppfattningarna om den socialistiska demokratin i stor utsträckning undvikit de allvarliga och komplicerade frågorna om byråkrati och teknokrati. Men när det kommer till kritan kan svepande teser om 'självförvaltning' och 'arbetar-styrda företag' visa sig vara lika vilseledande utopiska som den bild av proletariatets diktatur som tecknas i *Staten och revolutionen*, en utopism som blir värnlös inför byråkratins och teknokratins tyngd.

Ett besläktat problem rör politiseringen eller *socialiseringen av privatlivet*. Den demokratiskt socialistiska strategin bekänner sig till pluralismen, både inom den strategiska koalitionen och i samhället som helhet. Nu är pluralismen otvivelaktigt en viktig del av demokratin som process. Men i de nutida borgerliga samhällena innebär den också i växande utsträckning befolkningens atomisering — isolering, osäkerhet, förödmjukelse, degradering, självförakt och självförstörelse. Begreppet alienation uttrycker dåligt dessa dystra sidor av livet i det moderna borgerliga samhället, särskilt i de stora städerna och deras förorter. Även om fenomenen finns i varje kapitalistiskt samhälle, är de mer uttalade i de högst utvecklade som Förenta staterna och Skandinavien än i exempelvis Frankrike och Italien. Det är uppenbart att ingen socialism kan byggas på detta slags 'pluralism' som i allt större skala reproducerar arbetarklassens underordning. Delvis kommer dessa problem att lösas i den fortskridande masskampen för social omvandling, i vilken tidigare atomiserade människor som känt att de 'inte duger något till' dras in i samhällslivet och återvinner värde och värdighet som människor. Men en lösning förutsätter även att den demokratiskt-socialistiska koalitionen medvetet går utöver de rådande borgerliga föreställningarna och praktikerna om 'pluralismen' och organiserar sociala kollektiv på samhällets alla nivåer och i alla dess delar. (PCI-författare har med rätta hävdade att socialismen i detta avseende har större släktskap med katolicismen än med liberalismen¹⁷)

Strategiföreställningen om en bred antimonopolistisk allians omfattar i sina skiftande formuleringar ett antal analytiska och materiella motsättningar som sällan görs tydliga. Kampen för en allians sådan den uttrycks i konkret organisatorisk och programmatisk praktik innebär erkännandet av en mycket viktig realitet, nämligen *den rådande borgerliga maktens massbas* och den strategiska nödvändigheten av att vinna över denna bas från den härskande klassen. Men att genom hårt arbete eftersträva något innebär att det ännu inte existerar, eller existerar endast ofullständigt. Försöket att visa mellanskikten och småbourgeoisin att det finns en materiell grund för en med arbetarklassen gemensam kamp får ingen hjälp av analyser som ignorerar monopolkapitalets faktiska förmåga att samla stora delar av dessa skikt bakom sig. Ja, framgången för en sådan strategi hänger samman med förståelse av hur detta har gått till. Mycket värdefullt arbete har redan utförts, både i den ekonomiska analysen av 'monopolens

¹⁷ Togliatti pekade själv på släktskapet mellan det kristna och det kommunistisk-socialistiska 'solidaritetsänkandet'. (Jfr Vacca, a a, s 283.) För ett aktuellt ställningstagande se t ex Achille Occhettos bidrag till N Bobbio m fl, *Il Marxismo e lo stato*, Rom 1976, s 94.

stat' eller staten som 'totalkapitalist' och i kulturstudier av 'hegemoni' och 'legitimering'. Vi har ovan presenterat en långt ifrån fullständig uppsättning verktyg för en djupare analys av borgarväldets modaliteter: reproduktionens processer och mekanismer, olika sätt för ideologisk interpellation, de många bestämmande faktorerna bakom statsmakten, representationens ramar eller format och deras funktionssätt samt processer för statlig förmedling av den härskande klassens välde. Mycket arbete återstår att göra när det gäller dessa frågor.

Ytterligare ett analysproblem beträffande den antimonopolistiska strategin bör i detta sammanhang nämnas. Är konflikter mellan monopoliserade och icke-monopoliserade sektorer av borgarklassen så allvarliga och djupgående, att betydelsefulla grupper inom den realistiskt kan förväntas ansluta sig till arbetarklassen? Vad småbourgeoisin beträffar varierar dess strategiska betydelse starkt från land till land allt efter dess storlek och politiska tradition. Den spelar sålunda en långt viktigare roll i Frankrike och Italien än i England och Sverige. Dessa frågor bör angripas med den vetenskapliga analysens instrument som befriats från ouvrieristiska fördomar och önsketänkande. De bör heller inte belastas med överhettad ideologisk retorik. Den strategiskt avgörande aspekten hos den antimonopolistiska föreställningen är *det konkreta försöket att lösa upp en icke-revolutionär situation, vilken karaktäriseras av fortgående förvaltning av kapitalismen*, med hjälp av en bred demokratisk allians för omfattande social och politisk förändring. Detta kommer inte att av sig självt ge upphov till någon socialism, men det kan sätta historiens hjul i rörelse åt det socialistiska hållet.

Djupa analytiska motsättningar uppstår om svårigheterna i dessa strategiska bemödanden inte tacklas på ett riktigt sätt. Men föreställningen om *ett antimonopolistiskt samhälle* innebär också *motsättningar i verkligheten*, vilkas undersökning utgör en central uppgift för den marxistiska ekonomiska och politiska analysen. Vi ska här nöja oss med att peka på några av de mest iögonfallande problemen.

Det moderna monopolkapitalet bygger inte till övervägande del på parasitära rentierskikt utan på borgarklassens mest dynamiska och effektiva fraktion. I det stora flertalet fall betalar storbolagen högre löner och erbjuder bättre arbetsförhållanden och fackliga rättigheter än små och medelstora företag. En socialisering av dessa monopolsektorer kommer uppenbarligen att ge ledning och dynamik åt hela ekonomin. Men hur ska det bli möjligt att förena den antimonopolistiska alliansens olika parter? Hur ska arbetarnas krav på lika lön, bättre arbetsförhållanden och större fackliga rättigheter kunna förenas med det mindre effektiva, icke-monopolistiska kapitalets strävan till högre profiler och ökad myndighet?

En demokratisk regerings makt kommer att till stor del bero av dess förmåga att upprätthålla levnadsstandarden och sysselsättningsgraden. Emellertid alstrar den kapitalistiska konkurrensen nya monopol, nya 'commanding heights' (kommandoposter) i ekonomin, vilket än en gång reproducerar monopolkapitalet. Processen kan hejdas genom ytterligare socialisering och diskriminerande beskattning, men i avvaktan på sådana åtgärder kommer den kapitalistiska dynamiken att stanna av, vilket ger upphov till kapitalflykt, stängda fabriker och växande arbetslöshet. För att kunna hålla sig kvar och fortsätta marschen mot sina socialistiska mål måste regeringen hårt förlita sig till utvecklingen av initiativ och kamp från massorna själva. Men även detta tenderar att avsöndra moderata sektorer av klassalliansen.

Den antimonopolistiska demokratins samhälle är ett där det nationella monopolkapitalets makt mer eller mindre fullständigt har brutits. Emellertid är en stor del av monopolkapitalets makt internationell, belägen både i de beryktade mångnationella företagen och i finanskapitalets internationella organ som världsbanken, internationella valutafonden och den klubb som de ledande kapitaliststaternas riksbanker bildar. Regeringen kan nationalisera den del av de mångnationella företagen som finns på dess eget territorium. Men vad ska man göra med de inhemska mångnationella bolagens utrikes tillgångar? Om även de exproprieras kommer de socialiserade mångnationella företag som blir följden att drivas efter mer eller mindre

kapitalistiska linjer. Om de släpps, måste utrikeshandelns och betalningsbalansens problem lösas, innan hela ekonomin kan omstruktureras på planerad, socialistisk grund. Även om vi bortser från detta speciella dilemma kommer de nya och inte längre av storkapitalet dominerade företagen sannolikt att möta allvarliga svårigheter i sitt sökande efter exportmarknader och utlandskrediter. Det kan vara möjligt att undslippa en internationell utpressning av det slag som drabbade Chile och Portugal genom att vända sig till de socialistiska länderna. Sovjetunionen har exempelvis gett avsevärt stöd åt Cuba och Vietnam utan att hota deras nationella oberoende.

Dessa och många andra motsättningar och problem återstår fortfarande att övervinna — och de kommer att övervinnas på det ena eller andra sättet. För att på rätt sätt kunna ta itu med dem är det emellertid bäst att förbereda sig på dem i förväg.

Men när allt kommer omkring kan historien om framtiden inte skrivas. Den måste göras.